

Mindent elolvasva

MINDENT ELOLVASVA

Tanulmányok
Kiss Zoltán tiszteletére

Dolgozatok
a Csorba Győző Könyvtár
Helyismereti Gyűjteményének
műhelyéből

5.

Csorba Győző Könyvtár
Pécs, 2023

CSORBA GYŐZŐ KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI 9.

Sorozatszerkesztő:
Miszler Tamás

Szerkesztette:
Erdős Zoltán

Angol nyelvi lektor:
Németh Luca

Kiadja
a Csorba Győző Könyvtár

Felelős kiadó:
Miszler Tamás igazgató

ISBN 978-963-9043-61-9
ISSN 2064-3616
ISSN 2064-5996

© Szerzők
© Szerkesztő
© Csorba Győző Könyvtár

Tartalomjegyzék

Erdős Zoltán	
Előszó	9

Kiss Zoltán	
Egy könyvtáros szürke életéből. Monológok	13

Változatok könyvtárra és könyvtárosra

Kissné Heinrich Szilvia, Kisszabóné Trapl Ivett	
A könyvtáros átalakulásai. Kőbe vésve, papírra róva és digitálisan tárolva – különös hangsúllyal a tudományok tárolása mögött megbúvó emberre, a könyvtárosra	29

Kovácsné Sorossy Csilla	
A hanglemeztől az online zenehallgatásig. 40 éves a Csorba Győző Könyvtár Zeneműtára	45

Zókané Bozsik Anna	
A Baranyai neves személyek adatbázis. Az adatbázis története, szerkesztésének tapasztalatai	65

Csorba-Simon Eszter	
A nevelés és oktatás megjelenése és jelentősége a büntetés-végrehajtási intézetekben	79

Történelem és örökség

Boda Miklós	
Egy utazó és útleíró plébános a Pécsi Egyházmegyéből: Halász Mihály (1809–1885)	95

Huszár Zoltán, H. Prikler Renáta	
A DGT iskolafenntartói szerepe, különös tekintettel a szabolcsi elemi népiskolára (1872–1945)	107

Mendöl Zsuzsanna	
Házfalak őrizte sorsok 2. A pécsi Rákóczi út 68. számú épület építéstörténete, építetői és használói	131

Gyánti István	
Baranya vármegyei adatok az 1919-es vörösteror történetéhez	147
Tegzes Ferenc	
„A mohácsi csatán letörött zászló ismét felszállt a magasba, s újra magyar volt az úr hazájában annyi idő után”.	
A török hódoltság alóli felszabadulás 250. évfordulójának megünneplése Mohácson 1936–1937-ben	157
Wéber Adrienn	
Egy helyismereti tájékoztatás margójára. Kutatásmódszertani „(ujj)gyakorlatok” a Bartók Béla Férfikar alapítási évszámának meghatározása érdekében sajtóforrások alapján	173
Pucz Péter	
Egy pécsi labdarúgóklub – majdnem örökre a politika hálójába gabalyodva	201
Erdős Zoltán	
A lehetséges Baranya	213

A kontextus alakzatai

Bókay Antal	
Avantgárd nyomok, tárgyas képkonstrukciók József Attila poétikájában a '30-as évek elején	235
Medve A. Zoltán	
Két part és a híd. A horvát nyelvre történő fordíthatóság kérdéseiről néhány kortárs magyar szerző esetében	245
Kiss Zoltán munkáinak jegyzéke	259
A kötet szerzői	263
Csorba Győző Könyvtár kiadványai. A sorozatban megjelent kötetek	265

Table of contents – Inhaltsverzeichnis

Erdős Zoltán	
Preface	9
Kiss Zoltán	
A librarian's dull existence. Monologues	13

Variations for Library and Librarian Variationen zur Bibliothek und Bibliothekar

Kissné Heinrich Szilvia, Kisszabóné Trapl Ivett	
The librarian's transformation. Carved in stone, written on paper and digitally stored – with special emphasis on the person behind the storage of sciences, the librarian	29
Kovácsné Sorossy Csilla	
From records to online music listening. Forty Years of Csorba Győző Library's Music Department	45
Zóké né Bozsik Anna	
Database of Famous People from Baranya. The history of the database and its editing experiences	65
Csorba-Simon Eszter	
The emergence and importance of education and training in penitentiary institutions	79

History and Heritage Geschichte und Erbe

Boda Miklós	
Ein Reisender und Reisebeschreiber-Pfarrer aus der Diözese Fünfkirchen/Pécs: Mihály Halász (1809–1885)	95
Huszár Zoltán, H. Prikler Renáta	
The school founding role of the Danube Steamship Company (DSC), with special focus on the elementary school in Szabolcs (1872–1945)	107

Mendöl Zsuzsanna		
Worüber die Häuser erzählen 2. Die Baugeschichte des Hauses in Pécs Rákóczi Straße 68. und seine Bewohner		131
Gyánti István		
Baranya county data of the Red Terror in 1919		147
Tegzes Ferenc		
<i>„Die in der Schlacht bei Mohács abgebrochene Flagge flatterte wieder, und nach so langer Zeit wurde der Ungar wieder Herr in seinem Land.“</i>		
250. Jahrestag der Befreiung von der osmanischen Herrschaft in Mohács in den Jahren 1936–1937		157
Wéber Adrienn		
Ergänzung einer Auskunft zur Ortsgeschichte. Fallbeispiel für Forschungsmethode: Feststellung des Gründungsjahres des Männerchors Béla Bartók, anhand von Presseberichten		173
Pucz Péter		
A football club in Pécs – almost always in the web of politics		201
Erdős Zoltán		
The possible identity of Baranya		213

Formations of Context Formationen des Kontextes

Bókay Antal		
Avant-garde traces, objective image constructions in the poetry of Attila József		235
Medve A. Zoltán		
Two riversides and the Bridge. On issues of translatability into Croatian in the case of some contemporary Hungarian authors		245
Published works by Zoltán Kiss		259
Contributors		263
Publications of the Csorba Győző Library. Published volumes of the series		265

Előszó

Minden intézmény kötelékében dolgozik egy-két olyan munkatárs, akit igazi karakterként az első találkozás alkalmával megjegyez magának az ügyfél, az olvasó, a hallgató, és azután, amikor teheti, újabb kérdésekkel, kérésekkel ismét őt keresi. Ebből a szempontból különösen szerencsés a Csorba Győző Könyvtár, ahol – fennállásának immáron bő hét évtizede során – számtalan ilyen nagy tudású, egyéni világlátást képviselő és egyedi kisugárzású munkatárs dolgozott.

Kiss Zoltán 1959-ben született Budapesten. Érettségi bizonyítványt a Berzsényi Dániel Gimnáziumban szerzett, majd a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakán diplomázott, később pedig elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem szociológiai képzését. Tanított általános és középiskolában, majd a pécsi egyetemen. Könyvtárosi pályáját a PTE Bölcsészettudományi Kari Könyvtárban és a Szakszervezeti Könyvtárban kezdte, 1990 óta pedig a Baranya Megyei Könyvtár, majd a Csorba Győző Könyvtár munkatársa. Öt gyermeke van, felesége szintén könyvtáros Péccsett. Ezt tudhatjuk meg a *Ki kicsodából*¹ róla, akinek sorsa és – az életrajzi adatokon túl – a szíve is a könyvtárhoz kötődik.

Egyáltalán nem megszokott jelenség, hogy közgyűjteményi berkekben, könyvtári dolgozók tiszteletére ünnepi tanulmánykötet készül. Kiss Zoltán esetében ez mégis mindenképp indokolt: bár akadémiai közegben csak a pályafutása kezdetén dolgozott, bibliográfusi és tudományos tevékenysége azóta is jóval túlmutat a szaktájékoztató könyvtáros munkaköri kötelességein. Publikációi elsősorban a 19–20. századi magyar politikai eszmetörténet, ezen belül is főként a politikai antiszemizmus kérdéseit érintik, valamint egy-egy kiemelkedő baranyai személyiség életútját, egy-egy itteni eseményt tárgyalnak kimerítő alaposággal. És ami ezek mögött bujkál: a könyvtárosi hivatás kérdései és a könyvtárunk története, amelynek csaknem három és fél évtizede maga is részese. A kötetünkben szereplő tanulmányok e két utóbbi témakörhöz kapcsolódnak.

Kötetünk szerzői évfolyamtársak, munkatársak és barátok, akik valamilyen formában, legalább áttételesen – jelenlegi vagy egykori dolgozóként, a gyűjtemény rendszeres használójaként, vagy akár éves konferenciánk visszatérő előadójaként – kötődnek a Csorba Győző Könyvtár helyismereti műhelyéhez. Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert e szakmai közösség létrejöttében, megerősödésében, arculatának és profiljának kialakításában a 2010-es évek eleje óta Kiss Zoltán is nagy szerepet játszott.

¹ Surján Miklós (összeáll.): *Ki kicsoda Baranya megye könyvtáraiban?* Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs, 2002. 45.

Kötetünk első tematikus egysége a könyvtárak világába kalauzolja az Olvasót. *Kissné Heinrich Szilvia* és *Kisszabóné Trapl Ivett* esszészzerű írása a könyvtári és a könyvtárosi munka több évezredes történetét és lehetséges jövőbeli perspektíváit tekinti át, előtérbe helyezve a könyvekkel dolgozó ember alakját. A következő két írás a Csorba Győző Könyvtár életébe nyújt bepillantást: *Kovácsné Sorossy Csilla* a négy évtizedes múltra visszatekintő zenei gyűjteményt, *Zókáné Bozsik Anna* pedig a Baranya jeles személyiségeit bemutató életrajzi adatbázis szerkesztésének elvi kérdéseit és gyakorlati tapasztalatait mutatja be. A fejezet zárásaként *Csorba-Simon Eszter* egy másik intézményrendszerben, a fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteiben folyó oktató-nevelő munka kérdéseibe vezet be, és ennek keretében értelmezi a könyvtárak és a könyvtárosi munka jelentőségét.

A második fejezet remekül kidolgozott pillanatképeket villant fel Baranya megye 19–20. századi művelődés- és politikatörténetéből. *Boda Miklós* egy világjáró plébános, *Halász Mihály* 1870-es években tett utazásainak irodalmi emlékeit mutatja be. *Huszár Zoltán* és *H. Prikler Renáta* közös tanulmánya a Dunagőzhajózási Társaság Pécs-szabolcsi – jóval az országos átlag feletti színvonalon működő – elemi iskola csaknem egy évszázados történetét tekinti át. Ismét egy újabb szakterületre térve, *Mendöl Zsuzsanna* a mai Liszt Ferenc Zeneiskola épületének történetét tárja fel, életteli képet festve egyszersmind az építető Breuer család történetéről is. Egészen más területre kalauzol *Gyánti István* tanulmánya, amely az 1919-es proletárdiktatúra számlájára írható baranyai gyilkosságoknak ered a nyomába. Csaknem két évtizeddel későbbi időkbé vezet, a berendezkedő ellenforradalmi rendszer miliójét idézi fel *Tegzes Ferenc*, aki a második mohácsi csata emlékét őrző szobor felállításának közvetlen kontextusát mutatja be. *Wéber Adrienn* egy hasonlóképp minuciózusan kidolgozott kérdést, a Bartók Béla Férfikar alapítását járja körül, bepillantást nyújtva egyúttal a történész kutatómódszertani dilemmáiba és a helyismereti szaktájékoztató nehézségeibe is. A fejezet záró tanulmánya vezet el napjainkig: *Pucz Péter* sport és politika összefonódásait veszi górcső alá az egykori Pécsi Dózsa, a mai PMFC történetét bemutató írásában. A fejezet utolsó tanulmánya a baranyai identitást elemzi, azt egy lehetséges, azaz meglévő elemekből felépíthető és kontextusba helyezhető narratívumként anticipálva.

A kötet utolsó egysége az irodalomtudomány területére vezet. *Bókay Antal* tanulmánya József Attila tárgyias lírásájának kialakulását, a nyugat-európai költészettel párhuzamos elvi alapvetését mutatja be. A kötetet záró tanulmányában *Medve A. Zoltán* azt vizsgálja, hogy kortárs magyar szépirodalmi művek milyen eljárások segítségével, milyen jelentésbeli eltolódásokkal fordíthatóak horvát nyelvre.

A változatos, sokféle szakterületet érintő tanulmányok a műhelyünkben és annak szűkebb vagy tágabb környezetében zajló kutatások legjavát reprezentálják. Abban a reményben bocsátjuk közre őket, hogy nem csak az ünnepelt veszi őket jó néven, hanem az Olvasók is találnak majd bennük felhasználható adatokat, továbbfűzhető gondolatokat.

Köszönet illeti mindazokat, akik szerzőként, fordítóként, lektorként, korrektor-ként és kötészeti dolgozóként részt vettek a közös munkában, akik segítsége, türelme és jóakarata nélkül ez a könyv nem készülhetett volna el.

Pécsett, 2023. júniusában

A szerkesztő

KISS ZOLTÁN

Egy könyvtáros szürke életéből

Monológok¹

Visszaemlékezni csak felelősségteljesen szabad.

1. Hatvan év... Sosem hittem, hogy megérem. A halál gondolatával kacérokodtam 33 évesen, 55 évesen majdnem el is jött értem, most pedig még mindig húzom az igát. Oh, hányszor mondogatom mostanában József Attila sorait. Biccentek, nem remélek, és közben azon gondolkodom, megírtam-e mindent, amit kellett volna, mit kellene még megírnom, mennyit ér az életem. Most elkészítem a leltárt, számbavéve mindent, ami nyomtatásban megjelent tőlem, rólam. A perspektíva pedig a békáé, ami a „műveket” illeti, és leginkább a légyé, aki bármely pillanatban befejezheti repülését.

Visegrádi utca, hatvanas évek. Omladozó vakolat, meg-megroggyanó körfolyosók. Eljő a jeges, a jégszekrényben üveges tej, vaj, zsír. Olcsó kávé illata mindenütt, valódi holland kakaópor egyszer egy évben valami külföldi szeretetsomagból. A Victor Hugo utcai ház falán világháborúsnek hazudott belővésnyomok. Egy sarki kocsmá, egy trafik, egy ABC-bolt, s a füstös presszó, az idegennek tetsző éjszakai élet szimbóluma. Zárás 23 órakor. Pár sarokra egy pékség és egy cukrászda. Szemben az ÁPISZ-ban 10 filléres rajzlap kapható. Amott az SZTK, az öregek gyülekezőhelye. Kicsit arrébb, az Ipoly Moziban „endekás” indiánfilmet vetítenek. A nyitott ablakokból óránként felzendül a Kossuth Rádió szignálja. A bátrabbak a Szabad Európa Rádió zenés műsorait hallgatják. („Meggzakítjuk adásunkat. Ma Dallasban lelőtték...”) Egy-egy villamos csikorgása és a tizenötös busz jelenti a városi közlekedés zaját. Autók elvétve, lovaskocsik gyakrabban zörgetik fel a csendet. Káromkodik a nyomor, szomszédok csevegnek, néha több emeletnyi távolságból cserélve recepteket a vasárnapi ebédhez. Egyszer-egyszer az ószeres kiáltása, máskor a verklis zenéje töri meg az egyhangúságot. Veszekedések zaja, a negyediken fel-felnyög a haldokló öreg olasz hölgy, s az ötödikről lezuhanó öngyilkos nő sikoltva mond nemet a világra.

¹ Kiss Zoltán 2020 májusa és 2023 januárja között, nagyrészt a járványügyi korlátozások idején rövid visszaemlékezéseket, jegyzeteket, reflexiókat – saját kifejezésével „facés monológokat” – írt és közölt a Facebook felületén. Úgy döntöttünk, hogy pályafutását nem egy formális életrajz összeállításával, hanem ezekből a posztokból készített válogatással mutatjuk be. Bár a szerző eleve a nyilvánosság elé szánta őket, a nyomtatott változatban – paradox módon éppen a nyilvánosság szempontjait szem előtt tartva – nem közöljük azokat a szövegeket, amelyeket személyesnek ítéltünk és amelyek főként politikai vonatkozásúak. Az egyes posztok szövegét a lehető legkisebb mértékben szerkesztettük: kiemeltük a közösségi médiára jellemző kifejezéseket és rövidítéseket, töröltük az emotikonokat, lábjegyzetbe helyeztük és kiegészítettük az online hivatkozásokat.

2. A cikk az utóbbi években folyamatosan motoszkált a tudatomban, s amikor az ADT-re fölkerült a *Pajtás*, előkerestem. (Volt nem digitális – tán épp ezért sikertelen – keresésem is, az egyik FSZEK fiókkönyvtárban. Előttem lebegett egy kép, mely a farakás tetején szorongva ücsörgő Zolikát ábrázolja, magányosan. A rakáson a rakás szerencsétlenségét. Ám a hiányos évfolyamok közt nem leltem rá.) Abban a tévhitben voltam, hogy ötödikes koromban látogattuk meg az erdészetet, tehát három évfolyamot átfutottam, s persze csak a legvégén, nyolcadikosként találtam magamra. A Vértesben botladozott a Teenager [!] órs, és Kiss Zoli nem magányosan követi társait, hanem szinte élen járva hívja fel figyelmüket egy szarvasra. Nem gubbasztok a farakáson, hanem egy kis csoportkép közepén villantok sztármosolyt, egy másik képen pedig elmélyülten vizsgálom egy kivágott fa évgyűrűit.²

Ma így vizsgálgom egy-egy emlékem, s az emlékezetem torzító működését.

3. A feledés homályából fel-felmerülve él bennem asztali... pingpongos múltam. Gyerekkorom nyárainak egy részét a „Romain” és Káptalanfüreden töltöttem, mindkét helyen volt pingpongasztal. Még nem értem föl az asztalt, de már ütő volt a kezemben. Rafkós öregektől lehetett ütőfajtákat tanulni, csavaros pörgetéseket, labdát megállító nyeséseket. A nyári élményeket aztán a Jászai Mari téren lehetett kamatoztatni. Egyszer egy idősebb úr állt meg az asztalnál, és elhívott a Művész SE-be edzésekre. Hazáig futottam, és csak annyit lihegtem: „Fölfedeztek!”

Két évig jártam edzésekre, korosztályomban nem találtam legyőzőre, míg nem a Spartacusba el nem mentem edzőm, Gutmayer József kérésére. Édesapám kísért el. Egy ottani fiú – igaz, szoros csatában – megvert. Innentől csak könnyeim keresztül éreztem a világot, édesapám elrohant és kalácsot vett nekem, mert „rosszul lettem az éhségtől”. Jónyer mosolyára, Sidó fejsimogatására emlékszem, aztán befaltam az érkező kalácsot.

Még keményebben edzettem, egész jól ment a játék. Egy ifistával játszottam, nyeresre álltam, a Művész SE apraja-nagyja körülállta az asztalt. Mondanom se kell, a KSI játékosai pillanatok alatt nyerte a második és harmadik játszmát.

² Gebri Antal: Úttörőtúra a hegyekben. In *Pajtás*, 28:4 (1973. jan. 24.), 4–5.

Egy emlékem még, az utolsó: megnyertem egy kisebb bajnokságot, és kaptam egy csodaütőt. Stiga fa, Butterfly borítással. A csoda öt percig tartott. Az egyik idősebb játékos elcseréltette velem a saját ütőjét, nekem az is „jó lesz”. Hamar kiderült, törött volt a fája. Tizenkét évesen befejeződtött pingpongos múltam.

Nővérem tanácsára kosárlabdázni kezdtem... a KSI-ben. Évekkel később találkoztam „felfedezőmmel”, aki azt mondta, bármikor visszamehetek, visszavárnak. Máig bennem élnek a nyári pingpongos élmények gimnazista koromig, ahogyan messziről dobálom vissza a labdát, amit szájtátva néz a spontán verbuválódott közönség.

Módszertan. Egy ember életének a rekonstruálása, elbeszélése lehetetlen feladat. A sajátunké is. Az eleven élet minduntalan kifolyik a markunkból, diszkrét pontokba kapaszkodunk, oda, ahol adataink, emlékeink sűrűsödnek, majd a pontok közt összefüggéseket igyekszünk teremteni. A mozaik darabkái nem illeszkednek. Erőfeszítéseink eredménye egy torzszülött, amit életrajznak hívunk.

Négy életrajzot kellene megírnom: Horváth Kázmérét, Dénes Gizelláét, Nagy Ferencét és Gyurcsány Ferencét. A tények, adatok felhalmozva arra várnak, hogy elmeséljem őket. Ezt igyekszem elkerülni – lustaság és öregség és butulás miatt, s talán mert soha nem is voltam alkalmas hozzá – a monológokkal. A saját életem töredékeit egyszerűbb megírni. Önigazolás. Egy embernek szól különösen, aki talán soha nem fogja elolvasni...

6. Fájdalmas év volt az 1987-es, ugyanakkor rendkívül mozgalmas is. Ekkor volt az első komolyabb, hosszú ideig tartó leszokásom a napi két-három csomagnyi cigarettáról. A tíz kávé maradt még egy ideig. (Durkheim *Az öngyilkosság* című művét szorgalmasan olvastam, s talán ezért sem akartam az önsorsrontásnak ezt a hosszadalmas útját választani. Annál pedig mindig kíváncsibb voltam a holnapra, hogy valami ostobaságot kövessenek el.)

1987-ben hívtak be újra katonának, amit a Pécs-Budapest kétlakisággal véltem megúszni. Előtte 1984-től a Tanárképző Kar könyvtárában dolgoztam, a katonai behívó pedig „átlökött” a Városi Könyvtár állományába. Könyvtároskodtam, végeztem az ELTE szociológia szakát, ráadásul taníthattam az egyetemen. Az irodalomszociológia tantárgyat akkor vezették be, a lejáró Csepeli György, Wessely Anna és Erős Ferenc tanították, és én ott lábatlankodhattam körülöttük. Mindig sajnáltam azokat a hallgatókat, akik Csepeli helyett tölem hallhattak

először a szociálpszichológia alapjairól. A Fonotékában szétizgultam magam, majd mehettem, ha minden igaz, valahová a B-épületbe tanítani.

7. Miért lettem könyvtáros?

1983-ban szereztem meg a magyar-történelem szakos diplomámat. Ezután néhány hónapig a Bánki Donát utcai Általános Iskolában tanítottam. Az ötödikes és a nyolcadikos osztályokba szerettem bemenni, mégis elmenekültem a pályáról. Azóta sem tudom elképzelni, hogy valakinek mintát adva befolyásoljam az életét. Él egyfajta vágyódás bennem, elfogadnám a tanári munka előnyös oldalát, vagyis lenne 35–40 évfolyamnyi diák, akik súlyt adnának az életemnek, akiknek jelentenék valamit. A '80-as évek közepén ez a jó oldal eszemben se volt, viszont a szocializmusnak nem látszott a vége. Az irodalom tanszék kellemes végcélnak tűnt, a közbülső állomás, a könyvtár pedig ideológiailag semleges helyként üzemelt. Az ott eltöltött idővel egyenes arányban növekedett az érzés: nincs ennél jobb foglalkozás a világon! Szabadon gondolkodhattam, semmi publikációs kényszer, csend és rend, és persze a lényeg: könyvek között élhettem. Néhány éven keresztül tehát párhuzamosan tanítottam az egyetemen, de amikor ez a lehetőség megszűnt, már elfogadtam és megszerettem a sorsom.

8. Gondolatok egy Ady-vers kapcsán.³ Szándékosan nem olvastam újra ezt az írást, hogy a mai olvasat ne befolyásolja az emlékezetemet. Én úgy gondolok, gondoltam mindig is erre a cikkre, hogy „olvastunk és írtunk egy Király István-elemzést”. Persze nem véletlenül istenes verset választottunk. Jutalmul egy Arthur Miller drámakötetet kaptam ajándékba, ami pedig hosszú időre elindított a könyvgyűjtés útján. Az egyik fontos élethazugságom, buta szenvedélyem lett a könyvek esztelen beszerzése.

9. Dénes Gizella

Így kezdődött: kolléganőm olvasott egy Dénes Gizella regényt. Nagyon jónak találta. Aztán eszébe ötlött, hogy talán pécsi szereplőkkel lehetne valami olyasmi kötetet létrehozni, amit Nyáry Krisztián is csinált.⁴ Ezzel párhuzamosan én Horváth Kázmér kapcsán kerültem laza kapcsolatba az író nő életével. Innentől nem volt megállásunk. Ismertük a Dénes-bibliográfia készítőjét (Fekete László a könyvtár hűséges olvasója), megismertük a hagyaték őrzőjét, és mindent digitalizáltunk az ADT adatbázis segítségével. A karantén ideje alatt sikerült az összes cikket, novellát egybegyűjtenünk, még a könyveket reklámozó újsághíreket is. Minden, vagy legalábbis a minden 90%-a a kezünkben. Ebből sikerült egy digitális kutatószobát létrehozni, ahol persze egyelőre csak mi járhatunk.⁵

³ Hévízi Ottó – Kiss Zoltán – Mátyás Péter: Gondolatok egy Ady-vers kapcsán. In Kálmán Ferenc (közéteszi): *A Berzsényi Dániel Gimnázium évkönyve az 1976/77-es iskolai évről a gimnázium fennállásának 119. évében*. Budapest, 1977. 44–52.

⁴ Nyáry Krisztián: *Így szerettek ők, 1–3. kötet*. Corvina, Budapest, 2012–2022.

⁵ Kiss Zoltán – Kisszabóné Trapl Ivett: A könyvtáros álma, avagy digitális kutatószobák a felhőben. In *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 28:5 (2019) 22–24.

10. Hogyan lettem tananyag?

Egyetlen eredeti gondolatom a Hamlet elemzésekor született. Olyannyira, hogy több időt töltöttem annak ellenőrzésével, hogy nem plagizáltam, mint a „gondolat” kifejtésével. Miután a magyar nyelvű szakirodalmat (amely persze az angol nyelvűt is bemutatja) átnéztem, elküldtem az írásomat Kéry Lászlónak, hátha kapásból rávágja, kiről másoltam. Ez úgy a főiskola 2-3. évében történt, 1983 környékén. Tíz évre rá jelent meg a *Jelenkorban*.⁶ Majd’ tíz év telt el megint, amikor Pethőné Nagy Csilla, aki sok időt töltött a Megyei Könyvtárban, megkérdezte, mit tudnék ajánlani a Hamlethez. Kezébe nyomtam a Jelenkor-kötetet, mondván, valami névrokonom írta. A kilencedikes irodalom tankönyvben meglepve fedeztem fel a gondolataimat. (A *Módszertani kézikönyvében* szépen meg is hivatkozta.)

11. 1994-től 2003-ig szürke könyvtárosi hétköznapijaimat élhettem, amiből rövid időre Tüskés Tibor, a *Somogy* című irodalmi folyóirat akkori főszerkesztője, a könyvtárban heti rendszerességgel megjelenő „kolléga” (az idézőjel én vagyok!) kedves noszogatása zökentett ki. Miután a „*Hol gyaláztak, Zolikám?*” kötelező kérdését föltekerte, megkért, hogy írjak Fodor András akkor megjelent könyvéről. A *révkalauz lámpái* című kötetet adta kezembe először, ezzel sikerült rávennie az írásra. A legkedvesebb barátjáról... Mindent beleadtam: a révkalauz mesterség csínját-bínját igyekeztem nyelvileg összeszededgetni, és beletenni a könyvismertetésbe. Tibor elégedett volt, és ellátott utánpótlással. Még nyolc recenzióval sikerült elkészülnöm, rengeteg energia befektetésével. Lassan és körülményesen dolgoztam. Legnehezebbnek a feLugossy László könyvéről szóló feladat bizonyult. Még a papagájunkat is megszólaltattam benne. Itt is arra törekedtem, hogy az irodalmi igényű alkotáshoz simuló legyen az ismertetés; ebben az esetben a zavarossággal és vendégszövegek alkalmazásával véltem elérni célomat.

Tiborral haláláig jó kapcsolatban maradtam. Hihetetlenül pontosan emlékezett „irodalmi életének” minden mozzanatára, szinte csak oldalszámokra vonatkoztak a kérdései. Unokája, Tüskés Anna készítette el a hatalmas életmű kiváló bibliográfiáját, amit trükkösen sikerült ismertetni az *Új Dunántúli Napló* olvasóival.⁷

13. Említettem már, hogy egy Miller-kötettel indult meg a nagy könyvgyűjtési akcióm. A Budapest-Pécs útvonalon a főiskolai, majd pedig az egyetemi évek alatt könyvek sokaságát cipeltem mindenféle táskákban, szatyrokban. Az összes fővárosi antikváriumot végigjártam, nem ritkaságokat gyűjtöttem, hanem mindent, ami filozófia, irodalom-, történelem- és társadalomtudomány. S persze a pécsi antikokba naponta többször.

⁶ Kiss Zoltán: „csak fölszéllel vagyok bolond...”. Kísérlet a Hamlet cselekményének rekonstruálására. In *Jelenkor*, 36:7-8 (1993), 645-650.

⁷ Mészáros B. Endre: Segítette a fiatalokat. Ő volt a régióban az irodalom legnagyobb barátja. In *Új Dunántúli Napló*, 2019. jan. 10., 4.

Ezeknek a könyveknek a nagyobbik felétől „sikerült megszabadít(a)t(nom magam” tavaly. Négyezer kötet szenderült jobb helyre, köztük olyanok is, amelyek soha ki nem heverhető fájdalmat okoznak. (Nagy szavak, már el is felejtettem Braudelt, Chaunu-t..., és... tényleg elfelejtettem.)

14. „Van mááásik.” Háromezer kötet azért megmaradt, ezeket megtartanám, de kondicionálom magam, hogy bármikor el tudjam engedni ezeket is. Ha most megkérdez valaki, hogy minek ez egy könyvtárosnak..., már nem azt mondom felszegett fejjel, hogy „csakmertKELL, mert használom”, hanem lehajtott fejjel bevallom: „mert hülye voltam”. Az a Miller-kötet, az indított el a lejtőn. Az utóbbi 20 évben új könyvet már nemigen vásároltam, inkább csak netes antikokból szereztem be ilyen-olyan hiányokat. Mondhatnám, hogy egy vagyont ér..., de csak nekem.

15. A Csorba Győző Könyvtár kiadványai 2. kötete áll talán a legközelebb a szívemhez. Ennek a létrejöttében már komolyabb szerepem volt. 20 év után hosszabb (13 oldal) szöveggel kellett előállnom, és a tanulmányok sajtó alá rendezésében is volt részem. Persze Gyánti Istvánnak a – még a *Pécs lexikon* időszakából örökölt – fegyelmezettsége is nélkülözhetetlen volt ennek a kiadványnak az elkészültéhez. Kerekes Imre fejében született meg a könyvsorozat víziója, amihez Szabolcsiné Orosz Hajnalka támogató figyelmére is szükség volt.

A kötetbe egy régi témámat „szállítottam”, az 1907-es szabad tanítási kongresszusról gyűjtöttem össze, amit csak tudtam. A szocializmus idején erről a kongresszusról úgy lehetett beszélni, mintha csak a „haladó” gondolkodásúak lettek volna a „pályán”. Igyekeztem helyrebillenteni a dolgokat, reálisan felmérni az erőviszonyokat, a helyükön kezelni a hangoskodó, agresszív szocialistákat, a magukat szabadgondolkodónak nevezőket. A „baloldali fényes győzelem” a szocializmus 40 éve alatt lexikoncikkbe vésett dogmává szarusodott (bocs a képzavarért) – ezzel szemben fogalmaztam meg beszámolómat *Írástudók szóharcai* címmel.⁸

16. A digitalizálás előtti korszakban mit írhatott egy könyvtáros? Hát naná, hogy bibliográfiát. Ezt tettük mi is, Gyánti kollégával.⁹

Volt idő, amikor a Tudásközpont bejáratánál lévő totemoszlopot is busóoszlopnak néztük, Macuo Busó haikuit olvastunk búsongva. Kugyeray Ede két cikkét fellelve sikerült 1862-ig visszatalnunk az első megjelenéseket (Tauszik Sándor 1868-as írása a harmadik helyre szorult). Nagy Imre Gábor a rendelkezésünkre bocsátott egy 1801-es városi jegyzőkönyvet. Az idealisztikus és elérhetetlen cél megint csak a Minden volt, ebből lett a kötet, amit egyre lankadó

⁸ Írástudók szóharcai. A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa Pécssett. In Kerekes Imre (szerk.): *Ötven év vonzásában*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2014. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 1.) 76–88.

⁹ Gyánti István – Kiss Zoltán (szerk.): *A mohácsi busójárás bibliográfiája, 1862–2014*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 3.)

figyelemmel, de minden kezünkbe eső adattal lelkesen gyarapítva, javítgatunk. A könyvbemutatót is átvészeltük Minorics Tünde segítségével.

17. Gyánti Istvánnal még egy bibliográfiát készítettünk.¹⁰ (Nem részletezem, de sokan segítettek munkánkat!) Ezt nem előzte meg tanulmányírás, mint a busók esetén (amikor két hét alatt kellett előállítanunk egy 40 oldalas tanulmányt), ez már eleve bibliográfiának készült. Az arcanumos adatbázisok gyakorlatilag értelmetlenné tették történeti jellegű bibliográfiák készítését. Ezt már lazábban csináltuk, és jobban közelítettünk a „bibliográfiai olvasókönyv” műfajideáljához. Ennek is volt bemutatója, amely tudós harkányiak településfejlesztési tanácskozásához volt hasonlatos. Volt pillanat, amikor szerettem volna harkányi lenni.

18. A könyvtáros, aki bibliográfiát készít, olyan, mint a hangya. Aztán persze van a „gőzhangya”¹¹ és vannak a szorgos hangyácskák. Egy ilyen kis hangya vagyok én is. Valamikor a Nagy Háború után elkezdtem összehordani a tiszaezlári perre vonatkozó anyagot, és kopasz hangyaként ilyesmivel foglalkozom ma is. Ennek eredménye lett az a semmiség, amit föltettem a netre.¹² Megint a Minden, amit megcéloztam (aut Caesar, aut nihil; a Mindenséget vágyom; a mindenséggel mérd...), s természetesen eljutottam a semmihez. Aztán sikerült egy recenziót publikálnom a perről szóló legnagyobb könyvről.¹³

Az Arcanum adatbázisaiból egészítem ki a bibliográfiát. Hát így könnyű a *Nyíróidéket* végignézni! 20-25 évvel ezelőtt a szándékom szerinti, eredeti „bibliográfiai eszményem” az volt, hogy a választott téma minden [minden!] előfordulását meg kell találnia a bibliográfusnak. Mintha a világ (persze én a magyar nyelvbe be vagyok zárva) összes szövege digitalizálva lenne, és egy tökéletes kereső kiadná az összes találatot az *Eszlár* kifejezésre. A különböző digitalizálási programok elérhető közelségbe hozzák az ideámat. – írtam öt éve, és ma annyit tennék hozzá: „Minek?”

19. Vitéz dr. Horváth Kázmér köztisztviselői és életpályáját dolgoztam föl 2016-ban.¹⁴ A téma baranyainak, helytörténetinek indult, de aztán országossá szélesedett. A Baranya Megyei Levéltárban 27 doboz őrizte az eredetileg mohácsi jegyző életét. Busójárás, mindenféle mohácsi kulturális intézmények... Igen ám, de kinevezték előbb Szamosújvárra polgármesternek, majd pedig Újvidékre polgármester-helyettesnek. Elsőrangú forrás a „hideg napok” eseményeinek

¹⁰ Gyánti István – Kiss Zoltán (szerk.): *A harkányi gyógyvíz és fürdő-kultúra bibliográfiája*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 5.)

¹¹ Utalás Szinnyei József (1830–1913) bibliográfusra.

¹² <https://tiszaezlarbibliografia.freewb.hu/>

¹³ A rejtélyes tiszaezlári per. In Erdős Zoltán – Kindl Melinda – Fekete Sándor – Szabados Csaba (szerk.): *Látószögek és diagnózisok. Közös dolgaink, 2019–2020*. Pécs, 2020. 243–246.

¹⁴ „Rettenetes Kázmér” avagy „a nemzet vízholdó szamara”. Horváth Kázmér (1893–1973) életrajza. In Gyánti István – Kiss Zoltán (szerk.): *Történetek Baranyából*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 2.) 140–160.

a feltárásához. A háborús közigazgatás is megismerhető naplóiból. A teljes 20. század megelevenedik a feljegyzéseiből.

A dolgozat címét korábban föltettem a netre, így ismertem meg a fiát, Horváth Csabát. Személyesen is találkoztunk, nagyon megszerettem. Az ő élete is regényes, és olyan mérnök ő, aki olvasmányosan meg is tudta volna írni.

24. 1990 körül kezdtem Ormos Mária könyvével foglalkozni.¹⁵ Kutattam az OSZK-ban és az Országos Levéltárban. IV. Károly visszatérési kísérletei volt a téma. Sok munkát fektettem ebbe a recenzióba, ezért csodálkoztam, amikor a titkárnőjén keresztül azt üzenté, hogy nem akar látni. Ma már jobban megértem, de mégsem változtatnék a recenzió gúnyos hangnemén: *„Kritikánk elsősorban nem a 'marxista lányregények szüzséjének' a felelevenítését kéri számon a szerzőtől. Vitánk nem szerzőnk marxizmusával, hanem előítéleteiből, preconcepciójából származó felületes megközelítésével van.”* Ahogyan Ormos könyve Horthy politikájának a folyamatos kritikájaként fogható fel, én felcsaptam Horthy-apologétának. *(„Horthy politikája bizonyára sok esetben és sokféle szemszögből bírálható. Ne bíráljuk akkor is, és főleg ne tegyük ezt történelmi események magyarázó elvévé, amikor erre éppen nem szolgált rá, sőt!”)* Ma is így tennék, ma is így gondolom. Ormos Mária óráit egy évig látogattam, nagy élmény volt. Édesanyámmal járt egy osztályba Debrecenben, már csak ezért sem az ütközést kerestem vele, hanem végig az „igazságot” tartottam szem előtt, és ezért akaratlanul megbánhattam. De valószínűbbnek tartom, hogy észre se vett...

29. Tilkovszky Loránt szemináriumán került elő Illyés és Nagy Lajos Szovjetunió-beli utazása. A belügyminiszter, Keresztes-Fischer hogyan támogatta őket... Gide könyvét szerettem, így amikor elolvastam a *Politikai zarándokok* című könyvet, nem volt kérdés, hogy beleolvasok a témába. Huszár Zolival és Czigány Lacival a töri tanszék egyik kis irodájában sokat tanultunk arról, hogyan is kell (esetemben: kellett volna) a történettudományt művelni.

31. Fülel-Szántó Endre

Édesapámmal egy évfolyamra járt a pesti piaristákhoz. Ő is „lejáró” tanárnak indult, aztán a spanyol tanszéket már pécsiként vezette. Egész tudományos élete azoknak a hátrányoknak a behozásáról szólt, amelyeket a börtönévek jelentettek számára (persze ezeket semmiért nem cserélte volna el). Feleségével, Máriával Washington helyett Bukarestbe mentek vendégtanárnak. „Misszió” – mondta mindig.

Két menüpontot ajánlok különösen e monológok olvasói figyelmébe: a *Börtönnaplót*¹⁶ és a *Magyar Politikai Elítéltek Közösségének Értesítőit*. „Nagy tanár volt!”

¹⁵ Legendák születése (Ormos Mária: „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccs-kísérletei 1921-ben). In *Új Forrás*, 25:9 (1993. nov.), 56–75.

¹⁶ A napló *Jogtalan túlélő. Összegyűjtött írások a börtönövekről (1948–1956)* címmel megjelenés előtt áll a Kairosz Kiadónál. A szöveget Medve A. Zoltán és Kiss Zoltán rendezte sajtó alá, és Kiss Zoltán látta el elő- és utószóval.

A képen Dornbach Mária ül mellette. „Édes, jó humorú feleségem mindvégig segítette a tanításban. Ő döntött úgy, amikor harmadjára otthon akartam maradni, hogy nem hagyhatjuk cserben az ottaniakat. A magyarországi német, a kisebbség szemével értékelte a román légkört, gyakran többet meglátva abból, mint én. Együtt éltük meg mindazt, amit meg kellett írnom.”¹⁷

47. 1981-ben a Szegeden megtartott TDK-előadások között hangzott el az enyém is Konrád György *A városalapító* című regényéről. A túrt és a tiltott határmezsgyéjén jártunk az Auditorium Maximumban, mely – bár fölpillantani alig-alig mertem – zsúfolásig telt. Czine Mihály és Grezsa Ferenc dicsérő szavai után

¹⁷ Fülel-Szántó Endre: *Fortélyos fogságban. Egy vendégtanár pszichológiai kalandjai a Balkánon*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1993. (Pannonia Könyvek) 7.

a szünetben sokan jöttek hozzám, és közülük többen ugyanazt kérdezték, fölhasználtam-e a cenzúrázott részeket. Az *Universitas* 1981. április 23-i számában Világhy József elfogult beszámolójában ez olvasható: „*A délután legkiemelkedőbb munkája Kiss Zoltán: Egy lehetséges világtérkép (Konrád György: A városalapító) című referátuma. Rendkívül pontosan és ötletesen értelmezi a regényt, amely az értelmiségi tudat gondolatfolyamán keresztül plasztikusan mutatja be a katonai modell mintájára szerveződött bürokratikus állam képét, a terfvallást, az '50-es évek misztikus kódját. Nívódíjat érdemelt volna!*” A vélemények között pedig: „*Kiss Zoltán azért nem kapott különdicséretet, mert nagyon kényes téma a Konrád-regény.*”¹⁸ Számomra persze az előadás körülményei éppen elég dicséretet jelentettek, ráadásul Szegeden „szakirodalom lettem”, és még meg is hívtak egy szemináriumra, ahol újra előadhattam a dolgozatomat.

Valamikor a '90-es évek elején az OSZK – akkor még létező – Kortörténeti Különgyűjteményének adtam a kicenzúrázott oldalak nálam lévő példányát. Talán egy csöpp indulat is dolgozott bennem, mert előtte valamikor részt vettem egy író-olvasó találkozón, ahol föltehettem a kérdést Konrád Györgynek: mivel magyarázható, hogy az 1977-es kiadás + kicenzúrázott részek nem egyeznek az 1992-es kiadással. Konrád válasza sem méltatta az én filológiai érdeklődésemet. Ez a kis sértődöttség is szerepet játszhat abban, hogy mára erősen átalakult a műről a véleményem. Ma nem nagyon akarnék vitatkozni azzal, aki unalmasnak, körülményesen megírtnak mondaná Konrád könyvét. Karinthyval szólva pedig így intézném el *A városalapítót*: „*írt és olvasott egy Cioran esszékötetet*”. Mindez pedig azért jutott eszembe, mert ezt olvastam a *Hogyan él a múlt: Szörényi Lászlóval beszélget Hafner Zoltán* című kötet 68–69. oldalán: „*Egyszer még én is készítettem egy sajátos szamizdat kiadványt. Az történt ugyanis, hogy Konrád A városalapítójának az eredeti gépiratát meg tudtam szerezni egy éjszakára, amit összevettem a nyomtatott változattal, s kigyűjtöttem a cenzúrázott részeket. Városszerte terjedt, nagyon szerették a népek. Senki nem tudta, hogy én gépeltem és állítottam össze, úgyhogy egyszer valaki nekem is a kezembe nyomta, hogy olvassam el.*”

Módszertan, 6. Amikor fiatal voltam, szinte még gyerek, abban éltem, hogy MINDENre képes vagyok. Gondolatban Jónyerrel pingpongoztam, utolsó másodperces meccsnyerő kosarakat dobtam, s persze a legjobb csajokkal csókolóztam. Ahogy öregedtem, a célok megváltoztak, ma már azt sem értem, hogyan számolják az asztalitenisz mérkőzéseket, már hárompontosokkal nyerem nagyrítkán az NBA-s rangadókat és királylány a feleségem...

Fiatalságomban azt hittem, a történelem összes titkát föl tudom majd kutatni, MINDENT elolvasva lesz egy pont, amikor célom elérve, megpihenhetek. Amint öregedtem, a mögöttem hagyott témák csekély számával egyre csak nőtt a meghódítandó területek, a *terra incogniták* sokasága. Akkor elkezdtem alku-doezni: van még időm, jogom van pihenni, ej ráérünk... Ezt, ezt és ezt már meg is csináltam. Legfeljebb visszatérek hozzájuk, kicsit javítani.

¹⁸ Világhy József: „Csinosodik, épül a lelkem”. A szegedi TDK margójára. In *Universitas*, 1981. ápr. 23., 3.

Ma már tudom: nincs idő, és rosszul választottam meg a feladatot. A múlt egy kis szeletének a megismeréséhez is könyvek sokaságát kell elolvasni, és marad a kétely, mindezt miért? Az öregember megérti a *vanitatum vanitas* igazságát. „*Könyveken rágom át magam, mint a moly. Igyekszem a könyvtárakban úgy élni, mint-ha Lin-csi apát kolostorai lennének*” – írtam 2014-ben. Akkor bizonyosan így éreztem, és nagyon komolyan gondoltam is, amihez ma újra kellene olvasnom a Lin-csi történeteket, hogy megértsem hat évvel ezelőtti önmagamot.

Közhelyekhez jutok minduntalan: gyerekként nem láttam akadályokat, ma semmit sem látok az akadályoktól.

Módszertan, 7. Könyvtáros gondok

Egy tájékoztató könyvtároshoz az Apáca utcában naponta 30-50 kérdés érkezett. Ilyen is, olyan is. Volt, hogy ha beleszakadt az ember, akkor sem tudott segíteni, volt, amiért csak a hátam mögött lévő polchoz kellett fordulnom. Volt tehát, amit öt perc alatt sikerült, és volt, amit öt hónap vagy öt év alatt sem sikerült megoldani. Egyik kérdés kiütötte a másikat, a fejem néha teljesen belekábult.

Manapság három-öt kérdés érkezik, de azok emberesek. Itt nem a cédulák halmozódnak, többnyire elektronikus úton megy a válasz, csatolt pdf-ekkel. (Az ADT rengeteget segít, de hajlamossá teszi a kutatót az elkényelmesedésre.)

Volt, hogy kéretlenül segítettem valamely munka létrejöttében,¹⁹ illetve olyan is előfordult, hogy egy Örkény novellára sikerült bukkannom az *Esti Hírlap* 1958-as évfolyamában.²⁰ (Az ADT segítségével ez ma ugyanolyan könnyű, mint egy szép Komjáthy-verset föllelni az 1883-as *Ország-Világ*ban.²¹) Volt, hogy filmben neveztek ki „szakértőnek”, volt, hogy egy drámának lehettem konzulense. Voltam már lábjegyzet is. Van, hogy szívességből lektorálok könyvet, van, hogy sajtó alá rendezek. Minden ilyen feladat izgalmas, és szerencsére mindegyik alkalmas arra, hogy az önigazoláshoz hozzátegyen egy keveset: „*Na ezért nincs időm megírni.*” Pedig észre sem veszem, hogy csak ezekért a feladatokért érdemes...

51. Nehezen sikerült olyan jelentést találnom, amely engem is említ. Pedig kezdetben azt hittem, azért „szorongó” a fedőneve a nyomozónak, mert valahogy – szerényen – a középpontban voltam.

Sajnos, az első pestiek-pécsiek találkozója besúgó/adatközlő nem érthette a beszédemet, mert épp csak a részvételemről számolt be jelentésében.²² Egy szóval hiába pozicionáltam magam a „rendszer ellenségeinek oldalán”, semmi jelentősége sem volt. Vagy tényleg hülye volt, vagy védeni akart. (Utóbbi a valószínű, mert ez a jelentés a nyomozást vezető százados „adatgyűjtéséből” keletkezett.)

Még egy adalék a képhez: a KISZ-ből csoportosan (nagyobbat csobbant) léptünk ki Horváth Ági vezetésével, miután tettünk egy szintén ellenzékinek

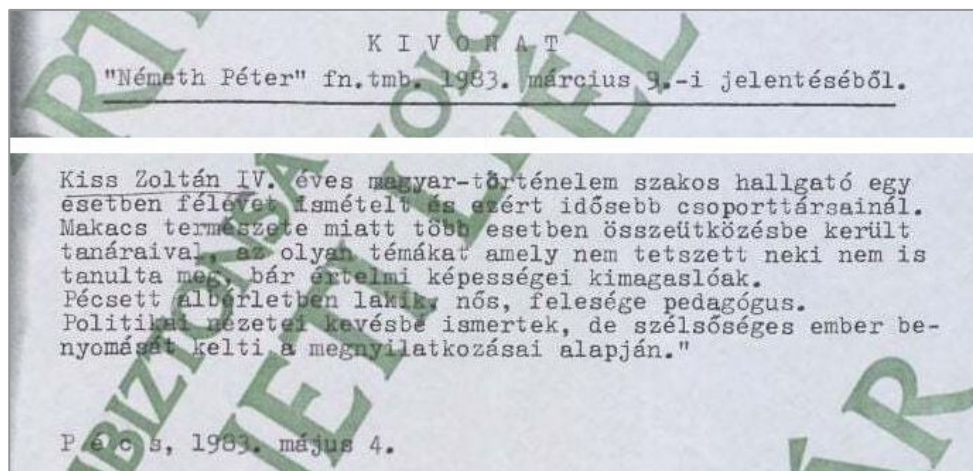
¹⁹ Király István: *Napló 1956–1989*. Magvető, Budapest, 2017. (Tények és tanúk)

²⁰ Örkény István: *Képek*. In *Esti Hírlap*, 1958. jan. 9, 3.

²¹ Komjáthy Jenő: A porba csusztam. In *Ország-Világ*, 1883. aug. 11., 522.

²² Ábel István [Bilecz Endre]: A Dialógus Péccsett. *Beszélő*, :11 (1984), 85–86.

gondolt kísérletet a szervezet megreformálására. (Utóbb az elvtársak – Fletó többek közt – ezt az alulról jövő reformot fölülről igyekeztek bevezetni.)

57. A naiv mindenhatóság érzésével vágtam neki a felnőtt életemnek. „A mindenséget vágytam rendbe szedni,” magamig el se jutottam. A lustaságomig. Sok témát engedtem el menet közben, talán még eszembe jutnak.

Irodalomtudomány: a vers-próza váltakozás Shakespeare-nél. Minden drámát szisztematikusan kellett volna végignézni. Elengedtem, mert évekig hiába vártam a Hamlet-dolgozat (1982–1983) befutására, csak 1993-ban jelent meg, és még később került tankönyvbe – ami adott némi elégtételt.

Szociológia: Pikler Gyula és a magyar szociológiatörténet (1987). Foglalkozgattam a témával, gyűjtöttem a könyveket, ezt meg azt, de kielégített, hogy láb-jegyzet lehettem, itt talán az érdeklődésem se maradt meg, annyira elengedtem.

Történettudomány: 1921, IV. Károly visszatérési kísérletei (1990). Itt csak két-három évet kellett várni a megjelenésre. Igen, foglalkozgattam a magyar történelem egyes kérdéseivel, de el tudtam engedni ezt is, hiszen „mitistehet” egy vidéki könyvtáros...

Bibliográfia: 1993-ban kezdtem összegyűjteni a tiszaezlári perre vonatkozó szakirodalmat. Itt is úgy kezdtem, hogy: „Mindent!” Mára megírta a szegedi jogtudós azt a munkát,²³ amit mindig is halogattam, és persze nem is tudtam volna olyan jól megírni. Elengedtem ezt is.

Filozófia: Sípos Pál művének kiadását kritizáltam (2004).²⁴ A főiskolai évek alatt persze a filozófia története volt a szívem csücske, sokat olvastam, aztán már csak olvastam..., mára elengedtem.

Politika: 2003-tól az *Origó* fórumán erőlködtem a 2010-es évek elejéig, közepéig. Rengeteg Fletóra vonatkozó adatot (dossziét) gyűjtöttem össze, ebből cikkek születtek. Mára elengedtem ezt is.

²³ Blutman László: *A rejtélyes tiszaezlári per*. Osiris, Budapest, 2017.

²⁴ Nem haragodnánk, de hartzolnánk. Sípos Pál: A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről. In *BUKSZ*, 16:1 (2004. tavasz), 67–69.

Helytörténetírás: ez valahogy végigkísért. Részt vehettem egy öt kötetből álló könyvsorozat szerkesztésében, a további kötetekhez már csak egy tanulmány társszerzőjeként van közöm.²⁵

Két baranyai témám van még, amit nem magam miatt nem engedhetek el: Nagy Ferenc és Dénes Gizella. Előbbi egy történelmileg jelentős politikus, utóbbi egy másodvonalbeli író. Előbbiről részmonográfiát kellene írnom, utóbbiról egy bibliográfiát, esetleg egy monográfiát és szövegeit sajtó alá rendezni.²⁶

Még egy adósságom Fülei-Szántó Endre börtönnaplójának közreadása.²⁷

Hiábavalóság... mai fejjel nem ugranék a múlt kútjába.

62. Horváth Kázmér írja egy levelében: „*Dehát mintegy 20 éven át foglalkoztam Mohács életével. Rengeteg időt, pénzt és fáradságot öltem bele. Azt hittem egyszer mindent meg is írhatom. Elég érdekes könyv kerekedett volna belőle. De úgy látszik, a sors nem engedi meg. Mert ehhez nyugalom, elmélyülés és főként idő kell. Így valószínűleg másra kell bízunk ennek a munkának elvégzését. Szerencsésebb kor szerencsésebb gyermekeire. [...] Pécs, 1952. április 11.*”

Kazi 1973. augusztus 5-én hunyt el. A levél írásakor még több mint 21 év volt hátra az életéből...

Ha tudhatnánk, mennyi van hátra, milyen egyszerű volna beosztani az időt, megírni azokat a műveket, amelyekre képesnek érezzük magunkat – sóhajtok öt évvel idősebben. Egyénileg semmik vagyunk.

²⁵Az. 57. monológ elkészítése után egy további, Kisszabóné Trapl Ivettel közösen írt tanulmány látott napvilágot a könyvtár sorozatában: Egy baranyai írónő: Dénes Gizella. In Wéber Adrienn (szerk.): *Pécs-Baranya évszázadai, 1.* Csorba Győző Könyvtár – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2022. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 8.) 85–100.

²⁶ Dénes Gizella novelláinak összegyűjtése, sajtó alá rendezése folyamatban van, a teljes anyag várhatóan elektronikus, egy válogatás pedig hagyományos formában jelenik majd meg.

²⁷ A börtönnapló (lásd 16. jegyzet) mellett megjelenés előtt áll a Fülei-Szántó Endre életútját bemutató emlékkönyv is, Kiss Zoltán és Sipos Béla szerkesztésében: *Fülei-Szántó Endre, a bölcsész, nyelvtudós. Egy „varázslatos ember” élettörténete.* Várhatóan elektronikus kiadványként, magánkiadásban jelenik meg 2023 folyamán.

Változatok
könyvtárra és könyvtárosra

KISSNÉ HEINRICH SZILVIA

KISSZABÓNÉ TRAPL IVETT

A könyvtáros átalakulásai

Kőbe vésve, papírra róva és digitálisan tárolva –
különös hangsúllyal a tudományok tárolása mögött
megbúvó emberre, a könyvtárosra

There are many different ideas about the profession of librarians. They are just assumed to read all day, others respect them as the guardians of sciences. The present essay attempts to outline the transformation of a profession that spans over centuries without the need for completeness; the aim is rather to raise curiosity.

It is mankind's oldest desire to transfer knowledge and faith from one generation to another, and as such it has created an entire profession over centuries. There were periods when hundreds of years passed without change, and what is happening today is an almost inconceivable speed and in many cases our profession has the opportunity for post-reflection rather than preventive action. We intend to examine the man who collects, reveals and makes the knowledge searchable and helps people to get the most appropriate information.

Igen változatos elképzelések élnek a könyvtáros szakmáról. A hangok sokfélék, a skála az egész nap semmit nem csináló könyvtárostól a tudás őreinek tiszteletéig terjed. Jelen dolgozat a szakma arcának évszázadokon átívelő átalakulását kísérli meg vázolni a teljesség igénye nélkül, az érdekesség hangsúlyozásának szándékával. A könyvtártörténet lapjain előbukkan az értékes ember, a könyvtáros.

Az emberiség ritkán tud kilépni abból a magába zárt világból, ami egy emberöltőnyi ideig tart. Talán ilyen a következő generáció felnevelése során a hit és a tudás hagyományozása. Nehezen elképzelhető, hogy őseink korunkban a barlangrajzok pusztán az alkotás szépségéért készültek (bár ezt nem tudhatjuk biztosan), sokkal inkább feltételezhető, hogy az alkotások a túlélés technikáját, a vadászatot örökítették meg. A tudás áthagyományozása legősibb vágyaink egyike, s mint ilyen, egy egész szakmát teremtett évszázadokon, évezredekken át. Ezen időszak alatt volt, hogy több száz év telt el változások nélkül, ami pedig napjainkban zajlik, szinte felfoghatatlan gyorsaságú, és sok esetben szakmánknak utólagos reflexióra van lehetősége, nem pedig megelőző, felkészülő lépésekre.

A könyvtárak története egészen korai időkig nyúlik vissza, így valószínűleg az írásos anyagok őrzője, a könyvtáros is létezett, mégis magáról a könyvtáros hivatásról kevés anyag lelhető fel. „Szakmánk egyik nagy paradoxonja, hogy miközben szinte szerzetesi alázattal törekszünk a különféle hordozókon fennmaradt információk megőrzésére az utókornak, a saját hivatásunk forrásanyagával kevésbé törődünk, alig vannak a hazai könyv- és könyvtári kultúra forrásait egybegyűjtő kiadványok.”¹ Igaz, nem a mai értelemben vett könyvtáros szakemberről beszélhetünk, hanem kezdetben főleg papok, tudósok, illetve könyvszerető amatőrök végeztek ilyenfajta tevékenységet.

Az ókori világból ismert könyvtárak: az eblai királyi könyvtár, az ugariti könyvtár, Ashurbanipal könyvtára, az alexandriai könyvtár vagy a Papiruszok Háza mindegyike olyan állapotot jelez, melyben vallási, kulturális vagy gazdasági szükségletek életre hívták a tudás gyűjtését. Sok esetben tapasztalhatjuk, hogy egy nagy uralkodó eltökélt szándéka van a tudásanyag megőrzése mögött, melyhez nélkülözhetetlen volt valamiféle írás és a tudás művelője és/vagy őre, a könyvtáros. Érdekes, hogy ugyanazon erők: háborúk, természeti csapások rombolták le ezen ókori tudástárait, amelyeknek fennmaradt töredékeit is köszönhetjük. A háborúk hősiességére mentésre készítették a tudás megőrzésére vállalkozókat, egy kitörő vulkán pedig hosszú évszázadokra beborította és konzerválta a felhalmozott tudást. Ennek a kornak a feltalálói tették lehetővé, hogy a természetben előforduló kőbe véséstől a papírig jutva szélesebb kör számára vált elérhetővé a tudás. Ami csodálatos az emberiség történetében, hogy minden pusztulás ellenére máig töretlen a szándék a felhalmozott tudásanyag megőrzésére, katalogizálására és ez által visszakereshetőségére.

A magyar könyvtártörténet lapjain fellelhető információk, szűkszavúságuk ellenére, a könyvtáros személyére vonatkozólag is tartalmaznak érdekességeket,² egy-egy korszakban elmélyülve azonban teljesebb képet kaphatunk.³

A honfoglaló magyarok még nem ismerték a könyvet, de a fába vagy kőbe vésett rovásírással tudtak egymásnak vagy az utókornak üzenni. Könyvet legfeljebb a harcok során zsákmányolhattak, de értéktelennek tartották őket, gyakran elégették. A könyvet a kereszténység térhódításával a 10. század végén ismerték meg a magyarok. A keresztény valláshoz köthető szent könyvek és az írásba foglalt rituálék miatt fontos lett az írás-olvasás oktatása, az írásos anyagok megőrzése, másolása és terjesztése. Létrejöttek az első könyvtárak, ahol az első könyvtárosok az írástudó papok lettek. A könyvtár kezdetben a könyvet létrehozó intézmény is volt egyben. A kézzel írt és díszített kódexek egyedi és aprólékos munkával, lassan készültek, így az egyházi könyvtárak kezdetben kevés (10-20 darab) könyvvel rendelkeztek. A másoló író, olvasó és könyvtáros is volt egyben. Szent István intézkedése alapján a püspöki székhelyeken könyvkészítő műhelyeket kellett létesíteni, így beindult a könyv-

¹ POGÁNY 2010.

² A korszakok áttekintésének alapjául szolgáló mű: CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY 1987.

³ A helyi könyvtárosok felkutatásában segítségünkre volt a Csorba Győző Könyvtár *Baranyai neves személyek* adatbázisa: <https://baranyaidigitalar.hu/neves> (Letöltés: 2022. júl. 14.)

gyártás. Érdekességként megemlítjük Bonipert pécsi püspök 1020 körül kelt levelét, amelyben Fulbert chartres-i püspöktől kéri, hogy küldjön el neki egy Priscianus-kötetet, a középkori latintanítás kézikönyvét. A kérésre 1023-ban megérkezett a válaszlevél,⁴ illetve a Priscianus-kézirat.⁵ Ez a könyvtárközi kölcsönzés első hazai példája. Magyarország első könyvtára a Benedek-rendi szerzetesek pannonhalmi kolostorában jött létre. „Első könyvjegyzéke 1090 táján keletkezett, amikor az apátság egyházi kincseit, könyveit, javadalmaikat számba vették.”⁶

A 12. században is jellemző, hogy a szerzetesek a könyveket maguk készítették és használták. A 13. században, főként egyházi vonalon, a könyvkultúra virágzásnak indult. Ezt a folyamatot törte meg a tatárjárás melynek során a püspöki könyvtárak és a bennük található kódexek elpusztultak. A magyar Anjou-ház ideje alatt a szellemi műveltség ismét felvirágzott, illetve a könyvfestészet is magas színvonalon működött. A 14. században, Károly Róbert uralkodása alatt, létrejött a magyar királyi könyvtár. Sorra alakultak a szerzetesrendek könyvtárai, illetve egy-egy magánkézben lévő világi könyvtár is gyarapodásnak indult. 1367-ben Nagy Lajos király létrehozta Magyarország első egyetemét a püspöki székvárosban, Pécsen. Hogy miért éppen itt, abban többek között az is szerepet játszott, hogy a pécsi könyvtárban a könyvvállomány kimagasló színvonalú és méretű volt.⁷ A 15. században számos káptalani könyvtár alakult Magyarországon. Témánk szempontjából kiemelnénk a nagyváradi könyvtárat, ahol Andrea Scolari váradi püspök a könyvtár kezelésére külön javadalommal ellátott klerikust alkalmazott: Antalt, Nagymihályi Miklós fiát. Ő az egyik legkorábbi, név szerint említett magyar könyvtáros. A 24 szepesi szabad királyi város számára 1405-ben négy pap alapított közös könyvtárat, amelyet eleinte ők maguk is vezettek. Név szerint ismert magyarországi könyvtárosok: Nicolaus Fugisrecht, Petrus Herbord iglói „kápolnás” pap, a lőcsei Szent György-kápolna Fustrib nevű káplánja és egy György nevű lehnici plébános.

Érdekesség 1427-ből, hogy a kolozsmonostori bencés kolostor egyik zsol-tároskönyvét leselejtezték, mivel azt egy pestisben megbetegedett diakónus használta, „nehogy, akik olvassák, megfertőződjenek”.⁸

A 15. században a reneszánsz és az itáliai humanizmus elterjedésével a könyvkultúra Magyarországon a virágkorát élte. A könyv kincssé, a könyvtár pedig a felpezsdült szellemi élet színterévé vált. Mindezek következtében hazánkban jött létre az egyik legnagyobb itáliai típusú fejedelmi könyvtár: Mátyás király Corvina Könyvtára. „Magyarországnak ugyanis az egész középkoron át folyamatos és intenzív politikai, dinasztikus, kulturális és gazdasági kapcsolatai

⁴ Fulbert chartres-i püspök levele Bonipert pécsi püspökhöz In.: BODA-KALÁNYOS-SURJÁN-TÜSKÉS 2000, 14–15.

⁵ A Priscianus-kéziratnak kiemelkedő jelentősége volt a latin nyelv tanításában Magyarországon. NEMERKÉNYI 2002.

⁶ SALGÓ 2017, 258.

⁷ Marosi Ernő véleményét idézi: BODA 2000, 29.

⁸ CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY 1987, 47.

voltak Itáliával.”⁹ A híres humanista Vitéz János Váradon, majd Esztergomban alapított könyvtárat, amely a Corvina mögött a második legnagyobb könyvtár volt és főként világi kódexeket tartalmazott. Vitéz János unokaöccse, Janus Pannonius Pécssett alapított humanista, görög-latin nyelvű kódexekből álló könyvtárat, amelyet nemcsak a saját érdeklődésének megfelelő könyvekkel gyarapított, hanem az akkori egyetemi fakultások igényei szerint gazdagított.¹⁰ Könyvtárát Mátyás király lefoglalta és saját könyvtárába vette. Handó György pécsi prépost építette újra a pécsi könyvtárat.

A Mátyás alapította Corvina könyvtár esetében nagy szerepe lehetett a firenzei humanistáknak, így Taddeo Ugoletónak is, aki a Corvina könyvtárosaként fáradhatatlanul gyarapította a könyvtár állományát. Görögtudása révén szorgalmazta a görögországi könyvbeszerzést, így rengeteg görög nyelvű könyvvel gazdagodott a Corvina. Ezt a latin-görög kettősséget emelték ki a kortársak a Corvina kapcsán, a firenzei Bartolomeo Fonzio szerint ennek mintájára alakították ki a Mediciek védnöksége alatt álló Laurenziana könyvtárat is. A kódexeket ex libris-jellegű királyi címerekkel jelölték meg. Ugoletó könyvtárossága alatt készülhetett el a könyvtár pompás berendezése és a gyönyörűen díszített aranyozott bőrkötések. De nemcsak a kódexek ragyogó külsejére fektettek hangsúlyt, hanem tartalmukra is. Az olasz humanista Galeotto Marzio is a királyi könyvtár őre, udvari könyvtárnok volt. A Jagellók uralkodása idején már jócskán erodálódott a Corvina állománya, a végzetes csapást azonban a török hadjárat mérte a bibliotékára: I. Szulejmán 1526-ban kirabolta a könyvtárat és a kincseit Konstantinápolyba vitette, ahol a gondatlanul kezelt könyvek nagy része megsemmisült.

A könyvkultúra a könyvnyomtatás elterjedésével – a pusztítások ellenére is – virágzott. Az egyházi könyvtárak és a humanista könyvgyűjtők könyvtárai gyarapodásnak indultak. Ilyen könyvszerető gyűjtő volt többek között Báthory Miklós váci püspök, illetve Handó György pécsi prépost, majd kalocsai érsek, aki Pécssett 300 kötetes könyvtárat alapított. Életrajzát kortársa, Vespasiano Bisticci írta meg, akitől könyveket szerzett be. Ő azt írja, hogy amikor Handó György Beatrix királyné házasságkötésével kapcsolatban követként Itáliában járt, több mint 3000 forint értékű könyvet, főleg kódexeket vásárolt könyvtár létesítése céljából. A könyvtárat egy templomban alakította ki, a könyveket leláncoltatta és egy papot bízott meg a feladattal, hogy a könyvtárat mindennap nyissa és zárja. Itt említik először a könyvtári ügyrendi szabályzatot és a királyi könyvtárnokok, illetve a korábban már említett váradi könyvtáros mellett ez is az első adatok közül való, amely fizetett könyvtáros alkalmazásáról szól.¹¹

A könyvnyomtatás feltalálásával válik el egymástól a könyvkészítés és a könyvhasználat. Ekkor már szélesebb tömegek jutnak a könyvekhez és az egyházi könyvek mellett fokozatosan terjednek a világi könyvek is. De jellemzően továbbra is a főpapság és a humanista világiak birtokolták a könyv-

⁹ CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY 1987, 32.

¹⁰ CSAPODI 2000, 56.

¹¹ Boda Miklós kutatásai alapján pontosabb képet kaphatunk a könyvtár helyét, alapításának idejét illetően; a szerző rámutat, hogy a könyvtár nem volt nyilvános. BODA 2020, 80-88.

tárak nyújtotta tudást, illetve a könyvnyomtatással az alsóbb papság és a szerzetesek férhettek még hozzá a könyvekhez.

Igen speciális helyzet a Moháccsal kezdődő két évszázad, amikor is Magyarország területei hadszíntérré változnak. Az ország különböző területei eltérő mértékű pusztulást szenvedtek, egyes területeket feldúltak és a könyvtárak az enyészeté lettek, más területek, például a szerzetesek távozásával, elnéptelenedtek. Ebben a korban a könyvtárosság még nem önálló szakma, de a pusztulások ellentétéként ekkor jelenik meg a reformációval a hitviták, anyanyelvű istentiszteletek hatására az a könyvigény, amely nem a dúsán illusztrált néhány példányra, hanem a sok ember számára elérhető könyvmennyiségre alapoz. Megindul a protestáns városi és iskolai könyvtárak szervezése. Érdekességként említenénk, hogy a sárospataki iskola könyvtárosa a végzős tanulók közül, mintegy jutalomként került ki, aki eskütellettel és ezáltal a szigorú szabályzat elfogadásával felelősséget vállalt az iskola könyvgyűjteménye iránt. Ez a könyvtáros diák gyakorlatilag a tanári karhoz tartozott, és a *bibliothecae praefectus* (a könyvtár felügyelő tanára) irányításával végezte munkáját.¹²

Ebből az időből említést érdemelnek a főpapi és főúri könyvtárak, valamint a szerzetesrendek könyvgyűjteményei is, melyekről főként a megmaradt lajstromokból tudunk. Ekkorra már túl vagyunk a könyvnyomtatás európai elterjedésén is. A főpapi könyvtárakról tudjuk azt is, hogy a katolikus gyűjteményekben sem az ókori írók, sem a reneszánsz művek nem jellemzőek, könyvtárosaik pedig értelemszerűen egyházi személyek lehettek. Érdekes példa a névleges pécsi püspök, Telegdi Miklós könyvtára, melyről három könyvjegyzék is fennmaradt, az elsőt Telegdi halála előtt két nappal készítették. A könyvjegyzéket nem rendszerszintűen jegyezték le, hanem ahogyan diktálás nyomán a lejegyzők és segédek éppen a kezükbe vették az egyes köteteket. Ebből sejthetjük, hogy a könyvtárosi feladatokat ellátó személy nem szakember volt, sőt további érdekesség, hogy a három jegyzék alapján a gyűjteményt rendszerbe foglaló személy tartalmi és időrendi szempontok alapján, 2019-ben rekonstruálta a könyvtár állományát.¹³ Telegdi felismerte a nyomtatott könyv jelentőségét és 1578-ban Nagyszombatban megalapította az ország első katolikus nyomdáját.¹⁴ Gyűjteményével és a nyomdával sokat tett a könyvkultúra ügyéért.

A főpapi és főúri könyvtárak a 18. század idején éltek újabb virágkorukat. Ezek közül említést teszünk a jobbagysorból származó Klimó György pécsi püspökről és könyvtáráról. Klimó, kortársait meghaladva először nyitott nyilvános könyvtárat, melynek háttérben az egyetem újraalapítása és az itt oktató tudományágak kiszolgálása is célja volt. A könyvtár történetét feldolgozó Schmelczér-Pohánka Éva monográfiájában külön fejezetet szentelt a könyvtár

¹² MONOK 2016, 86–88.

¹³ HORVÁTH 2019, 50–59

¹⁴ V. ECSÉDY 2021. 90–93.; <http://typographia.oszk.hu/html/hun/nyomdak/telegdi.htm> (Le-töltés: 2023. ápr. 12.)

személyzetének.¹⁵ Világosan látható, hogy a könyvtáros képzettség ekkor is létező hármasszintje a tudós könyvtárőr, az írnok és a szolga ókori hármasszintjének felel meg.¹⁶

A főúri könyvtárak közül példaként Teleki Sámuel könyvtárát említenénk. *„Telekinek 1800-ban kelt végrendelete értelmében a könyvtárat hetenként három napon át délelőtt és délután 3-3 óra hosszat kell nyitva tartani bárki érdeklődő számára. Ennek ellenére az olvasónapló tanúsága szerint a könyvtár minden hétköznap nyitva volt, még tovább is, mint az említett 3-3 óra. Csak Teleki halála után állnak be hosszabb szünetek, amikor az is előfordult, hogy hónapokig nem fogadott a könyvtár látogatót. Az 1827 június-augusztusi időszakról például Kelemen Márton akkori könyvtáros ezt jegyezte fel az olvasónaplóban: ‘Ezen három hónapban azért nem voltak az olvasók, hogy júniusban a Censurák folytak, júliusban a gyermekem betegsége miatt a borvizet voltam, augusztusban a Bibliotheca takarítása folyt.’ 1828 decemberében így magyarázza az alacsony látogatottságot: ‘Ezen holdnapban azért vagynak olyan kevés olvasók, hogy a pestis híre miatt kényszerítették a várost elszabadni’.”¹⁷* Ezt a példát azért választottuk, mert a sok változás mellett, mely szakmánkat érinti mégiscsak vannak visszatérő jelenségek, mint például a könyvtárak nagytakarítása nyáron és még más olyan tényezők, amelyekről a könyvtáros csak beszámolni tud, mint egy jelentkező járvány esetében.

A 18-19. század folyamán az ország újjáépítéséhez szükséges volt a szak tudás, ennek elsajátításához pedig szakkönyvek kellettek. Létrejötték tehát az első szakoktatási intézményekhez kapcsolódó könyvtárak, bányászati és földméréssel foglalkozó könyvtárak (például a selmeci Bányászati Akadémia könyvtára és az Institutum Geometricum, a mai műegyetem elődje). Érdekes, hogy a keszthelyi Georgikon könyvtárában főúri és szakmai könyvtár is működött egészen 1839-ig.

Ahogy növekedett a nyomtatott könyv iránti igény, egyre több nemesi és polgári könyvtár létesült, amelyek könyvállománya jellegében eltért a főpapi-főúri könyvtárakétól. Az elhivatott kismembereket a könyvgyűjtésben a magasabb eszmék és a tudományos elvek helyett a könyvszeretet és a gyakorlati szempontok vezérelték. Némelyik modern kiskönyvtárban már megjelentek a felvilágosodás irodalmi termékei is.

Azok, akik kiszorultak más könyvtárakból, könyvkötők, nyomdászok műhelyeiben is olvashattak könyveket. Megjelentek az olvasótársaságok, amelyekben havi összeg fizetése mellett kölcsönöztek is könyveket. Létrejötték a kölcsönkönyvtárak, olvasóköri körök, amelyekben, bár ellenőrzés alatt tartották őket és a politikailag, illetve erkölcsileg kifogásolható könyvek jegyzékére kerültek, mégis terjedtek a lázadó, forradalmi eszmék. 1798-ban ezért betiltották az olvasóköri köröket, egy évvel később a kölcsönkönyvtárakat is.

Magyarországon az első nagy állami tudományos könyvtár az Egyetemi Könyvtár volt. 1777-ben Mária Terézia az oktatási alaptörvényben határozta meg a feladatait. Csekély anyagi háttérrel és három fős személyzettel (könyv-

¹⁵ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012, 47–75.

¹⁶ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012, 62–63.; TÓTH 2003, 15–38.

¹⁷ SOMKUTI 1963, 291–303.

tárigazgató, könyvtáros és egy szolga) kezdte meg a működését. 1779-ben vált a könyvtár nyilvánossá, 1780-ban Magyarországon elsőként megkapta a kötelezpéldány-jogot. Helyben bárki használhatta a könyvtárat, de csak meghatározott kör kölcsönözhetett könyvet. A könyvtár szabályzata magas igényeket támasztott a könyvtárosokkal szemben. Két kiemelkedő igazgatót említenénk: Schönvisner Istvánt és Schwartner Mártont. Sajnos a későbbi felsőbb vezetés nem fordított kellő figyelmet a könyvtár és dolgozói iránt. A könyvtári szolgák éhbérért dolgoztak, a kis létszámú személyzet csak megfeszített munkával tudta ellátni feladatait, ezt tetézték a rossz munkakörülmények, így nem csoda, hogy sokan közülük fizikai és mentális betegségekkel küzdöttek. 1843-ban Toldy Ferenc lett az Egyetemi Könyvtár első kinevezett világi igazgatója. Toldy azt vallotta, hogy a könyvtár lelke a tudós könyvtáros.¹⁸ A gyakorlatban megtett mindent a könyvtárért, beszerzéseiben igényes, munkájában alapos volt. A könyvtárban rendszeres katalogizálás folyt. Toldy gondos könyvkezelése és korszerű intézkedései eredményeképpen a könyvtárhasználók száma megnövekedett. 1850-ben folyóiratolvasó szobát létesített, ahol létrejött az első tudósklub.

Az Országos Széchényi Könyvtár megalapítása gróf Széchényi Ferenc nevéhez fűződik. A nemzet művelődése iránt elkötelezett főúr külföldi tapasztalatai és hazai főúri minták alapján nagycenki birtokán alapított könyvtárat. Hungarikum-gyűjteményét könyvtárosa, Tibolth Mihály rendszerezte. A katalógust kinyomtatta és terjesztette. Ezt a több, mint 7000 darabból álló magyar könyvgyűjteményt Széchényi Ferenc a nemzetnek ajándékozta, amelyet az 1802. november 26-án kelt alapító okiratban II. József is elismert. Ez a könyvtár lett Magyarország első nyilvános nemzeti közgyűjteménye és közintézménye. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezeti részévé vált. A könyvtár anyagi nehézségekkel küzdött, de könyvvállománya, főleg a könyvadományok eredményeképpen, évről évre gyarapodott. József nádor, aki gyakorlatilag az igazgatói feladatokat is ellátta, rendszeresen vásárolt vagy juttatott könyveket a könyvtárnak. A gyér személyzet miatt a könyvek katalogizálása csak lassan haladt. A könyvtárból csak tudósok, egyetemi tanárok és közéleti személyek kölcsönözhetek könyvet. 1866-ban bővült a személyzet és megnyitották a könyvtár olvasótermét.

A reformkorban megalakult a Magyar Tudós Társaság, amelyet Széchényi István, József nádor és mások felajánlásokkal, Teleki József gróf könyvtára adományozásával támogatott. Teleki álma egy tudományos közkönyvtár létesítése volt, amely mindenki számára nyitva áll. Megkezdődött a könyvanyag katalogizálása, de a szokásos körülmények miatt (csékély számú személyzet, rossz anyagi körülmények) csak nagyon lassan haladt. 1844-ben Toldy Ferenc vezetésével sikerült befejezni a könyvvállomány feldolgozását, ekkor nyílt meg a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. A kölcsönzés szigorúan szabályozott volt. Három katalógus készült: betűrendes, szakrendi és helyrajzi kata-

¹⁸ „A könyvtárnak valóságos lelke, életereje minden bibliothecának [...] ő tartja fenn [...] neveli tudományrendszeresen, hogy folyóást organicus test, 's ne mechanikus halmaz legyen.” Idézi: TÓTH 1956, 251.

lógus. Hagyatékok és ajándékok által a könyvtár folyamatosan bővült. Az 1860-as években megépült az új akadémiai palota, így végre méltó helyen fogadhatta látogatóit a könyvtár. 1865-ben Toldy Ferenc vezetésével megalakult a Könyvtári Bizottság, amelynek tagjai új szak- és katalógusrendszert építettek ki. Óriási munka után 1868-ban nyithatott meg az új Akadémiai Könyvtár.

Mindhárom nagy könyvtár alakulásában meghatározó volt az emberi tényező: a könyvtárat szívügyének tekintő, hazaszerető alapító, a támogató nemesek, illetve a könyvszerető, nagy szaktudású, elhivatott könyvtárosok.

A reformkor kedvezett az olvasókörök megalakulásának és egyre többen tűzték ki célul nyilvános közkönyvtár létrehozását. Ugrásszerűen megnőtt az iskolai diáktársaságok száma, amelyek többnyire kicsi, de modern szellemiségű könyvtárakkal is rendelkeztek. Létrejötték az olvasóegyletek és a kaszinói könyvtárak, ahol pezsgő szellemi élet folyt. A haladó szellemű eszmecserék a bécsi titkosrendőrség figyelmét is felkeltették.¹⁹ Ezek az intézmények a politikai hangulatra is hatottak és a felvilágosult irodalom eljutott a társadalom szegényebb és elmaradottabb rétegeihez is, de a népművelés és a népkönyvtár ügye egyelőre megoldatlan maradt.

A kiegyezés utáni időkben, a technika és az ipar nagyarányú fejlődését követi a tudás raktározás és hozzáférhetőség szélesebb körű igénye. A fejlődés megkívánja mérnökök, tanítók, jogászok, hivatalnokok, szakemberek képzését, amely láncreakcióként vonzza magával a köznép magasabb fokú igényét az olvasni tudás, művelődés iránt. Természetesen nem jelent ez akadálymentes előrehaladást. Ebben a korban sok küzdelem zajlik a kulturális színvonal emelése érdekében – elegendő Eötvös József munkásságára gondolunk, de ugyanígy említhetjük a hírlapok jelentőségét felismerő Szinnyei Józsefet, aki egy hírlapkönyvtár ügyéért tett sokat, vagy a három akkori nagy könyvtár (a Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár) fejlesztésén dolgozókat. Mind eltökélt szakemberek, akik az egyre alaposabb katalógizálás és gyűjtés mellett kötelezték el magukat (gondoljunk csak a kötelempéldány bevezetésére) és egy-egy fejlesztés ügyében sokszor külföldi példák megismerésével is gazdagították a hazai könyvtárügyet. Ezek az emberek továbbra is lelkes „amatőrök”, akik valamely tudományág gyakorlása mellett végeztek könyvtárosi tevékenységüket, sokan pedig tanári, szerzetesi, vagy titkári munkájuk mellett dolgoztak. A díjazásuk általában igen csekély volt. A dualizmus korában azonban egyre szaporodtak a könyvtártípusok: a három említett nagy könyvtár mellett egyre több vidéki, hivatali, egyesületi, felső- és középiskolai majd népkönyvtár létesült. Érdekes megfigyelni, hogy noha ebben a korban a könyvtárosképzés fogalma ismeretlen, természetes módon mégis kialakul az a hármas képzettségi szint, amely már az ókori görögöknél jelen volt. Így például egy tudományos könyvtár munkatársától megkövetelték a széleskörű műveltség mellett a nyelvismeretet és több esetben a tudományos tevékenységet, míg középszinten az érettségi volt az elvárt végzettség, e mellett pedig gondnokok, raktárosok voltak, akiknek a helyi adottságokat a

¹⁹ EÖRY 2017.

gyakorlatban kellett megtapasztalniuk. A századforduló utáni években indul csak szervezett könyvtárosképzés (amelyből egyébként a közművelődési gyűjtemények dolgozói még sokáig nem részesültek).

A trianoni veszteségek a könyvtárügy területén is jól érzékelhetők. Az utódállamokhoz kerül – hogy csak a legjelentősebbeket említsük – a pozsonyi, a nagyváradi és a kassai könyvtár. Az első világháború után nehezen tér magához az ország; az óriási veszteségeket tetézi a hatalmas összegű jóvátétel fizetése. Ebből az időből mindenképp említendő Klebelsberg Kuno, akinek köszönhetően az analfabéták száma 13% alá csökken. Az elhúzódozó világválság azonban ismét megnehezíti a helyzetet, jellemző a diplomás munkanélküliek ideiglenes állásba helyezése, akik főként levéltárakban és könyvtárakban kapnak munkát.

Érdeemes visszatérnünk korábbi példánkhoz, a Klimó Könyvtárhoz. Az 1920-as évek első felében a püspöki bibliotéka átkerült az egyetem kezelésébe; az egyházmegye által kinevezett könyvtárőr és az egyetem könyvtári bizottsága közösen gyakorolta az állomány gondozását, de az egyetem állományában különgyűjteményt képezett a Klimó könyvtár és tovább nem gyarapították. Az egyetemi könyvtár dolgozói mellett még sokáig működött az egyházmegye által delegált könyvtárőri személy. A II. világháború idején Winis Nándor, az egyetemi könyvtár igazgatója és Gálos László egyházmegyei könyvtárőr még együttműködhetek a püspöki könyvtár értékeinek mentésében, de ezekről az eseményekről egyik fél részéről sem maradtak fenn írásos emlékek.

Pécsett későn, már a II. világháború alatt, 1943-ban létesül városi könyvtár. A megkésettség oka Boda Miklós véleménye szerint alighanem az volt, hogy „'központilag' nem ismerték fel a városi közművelődési könyvtárak jelentőségét, ezért a helyi felismerés, a helyi lehetőségek, illetve hagyományok (Somogyi Károly, Klimó György etc.) mindig is domináltak az alapításoknál. Pécsett az Erzsébet Tudományegyetem (nyilvános) könyvtára a városnak is könyvtára volt bizonyos mértékig. A bölcsészkart az 1941/42-es tanévben Kolozsvárra helyezték, talán a hiánya is közrejátszott abban, hogy az illetékesek felismerték a városi könyvtár alapításának szükségességét.”²⁰ A könyvtár igazgatója ekkor Weöres Sándor lett, de a tényleges megszervezője utóda, a Kossuth-díjas költő és műfordító Csorba Győző volt.

Fájó pont a magyar könyvtárak történetében az 1944-es év. Nem szívesen gondolunk bele abba a helyzetbe, amikor könyvtárosoknak feladata volt a zsidó könyvek őrlőmalomba küldése²¹ és abba sem, hogy a budafoki papírgyárban mennyi érték zúzatott péppé újrahasznosítás céljából. Az esemény 70. évfordulóján természetesen könyvtárosok és leendő könyvtárosok, egyetemi hallgatók készítettek színvonalas kiállítást *Könyvek holokausztja* címmel.²²

A II. világháború végéről származik az a pécsi példa, melyre Dezső Krisztina, a Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztályának vezetője hívta fel figyelmünket. Igen érdekes az a személyzeti tábla, melyet az 1920-as évtől az 1940-es évek végéig használtak. Ez a nyil-

²⁰ Boda Miklós c. könyvtárigazgató személyes közlése.

²¹ Kovács 1970, 483–485.

²² <http://inaplo.hu/konyvekholokausztja/> (Letöltés: 2022. júl. 16.)

vántartás rengeteg információt tudat a könyvtáros személyének képzettségéről és egyéb személyi adatairól. Ezen adatokból feltételezhetjük, hogy sok könyvtáros tudományos fokozattal, egy-egy szakterület alaposabb ismeretével, nyelvtudással rendelkezik és a példaként szereplő adatlap alapján az is kiolvasható, hogy házaspárokat is találni már ekkor is a könyvtárosok között.

Jelen dolgozatnak nem tárgya a szocializmus időszakának megítélése, csupán kiemelni szeretnénk azokat az értékeket, melyek a könyvtárügy területén mutatkoztak, s ezáltal kihatottak a könyvtáros szakma arculatának változására. Nem meglepő, hogy a népgazdaság, néphadsereg, népkultúra világában a könyvtár is más léptéket ölt. Igen beszédes az az adat, mely szerint 1984-ben körülbelül

1000 fő dolgozott az Országos Széchényi Könyvtárban. Ez a szám megegyezik az 1930-ban az ország egészében foglalkoztatott könyvtárosok létszámával. Adódik mindez abból, hogy megnövelik a könyvtártípusok számát a már felduzzasztott intézményszámok. A tanácsi közigazgatás tanácsi könyvtárak meglétét indokolja, a munkahelyi könyvtárak szakszervezeti könyvtárakat eredményeznek és természetesen a régi korok nagy egyetemi, országos könyvtárai is tovább bővülnek kari, tudományos könyvtárakkal. A rendszer sajátosságából adódóan az egyházi és egyházi intézmények könyvtárai terén tapasztalhatók fájó pusztulások, de ezek a mennyiségi növekedésben sajnos eltörpülnek. A minőség terén említhetünk néhány pozitív változást, amely ma is jellemző és jelenlévő a szakmánkban. A könyvtáros szerepe felerősödik az egyre nagyobb szerepet kapó olvasószolgálati munkának köszönhetően. Sok könyvtárban külön tájékoztató részleg jön létre az olvasók segítése érdekében. A bibliográfiák, katalógusok és később az adatbázisok tengerében ez a felsőfokú végzettséget igénylő feladat kitüntetett szerepet kap. Emellett a közkönyvtárak terén is követelmény lesz az 1960-as évek elejétől a legalább alapfokú könyvtáros végzettség. A könyvtárosok identitásának erősítése mutatkozik meg az 1956-ban életre hívott Magyar Könyvtárak Szabó Ervin Köre, a későbbi MEK elődje létrejöttében. Látszik, hogy a szakmánk dolgozói szélesebb körben igyekeznek kapcsolatot tartani, eszmét cserélni, amihez mindenképpen jó alap az egyetemes tizedes osztályozás, az ETO bevezetése és a szabadpolcos állomány, valamint a könyvtárközi kölcsönzés létrejötte. Bármilyen furcsán hangzik is, ezek a demokratikus vonások hozzájárultak az olvasók minél szé-

7172820
Tervezés: 1983.02.01
910 201591

AN LKH-64-1/83
AN LKH-64-1/83
AN LKH-64-1/83

AN LKH-64-1/83
AN LKH-64-1/83
AN LKH-64-1/83

AN LKH-64-1/83
AN LKH-64-1/83
AN LKH-64-1/83

Minősítési lap

A) Személyi adatok:

1. Név és állás:	Dr. Kisszabó Ivett	
2. Születési helye, éve, hónapja és napja:	Budaörs, 1914. aug. 14.	valószínűleg: ...
3. Családi állapota, gyermekeinek sorsáról és születési idejéről:	Házasság: nincsen	Házasságok fogságban: ...
4. Képzés (akadémiái) tankönyv-tervezés, tanterv-tervezés, tanterv-tervezés, tanterv-tervezés (vagy):	Köznevelési tanterv-tervezés, 1954-55. évi tanterv-tervezés, 1958-59. évi tanterv-tervezés, 1962-63. évi tanterv-tervezés, 1966-67. évi tanterv-tervezés, 1970-71. évi tanterv-tervezés, 1974-75. évi tanterv-tervezés, 1978-79. évi tanterv-tervezés, 1982-83. évi tanterv-tervezés, 1986-87. évi tanterv-tervezés, 1990-91. évi tanterv-tervezés, 1994-95. évi tanterv-tervezés, 1998-99. évi tanterv-tervezés, 2002-03. évi tanterv-tervezés, 2006-07. évi tanterv-tervezés, 2010-11. évi tanterv-tervezés, 2014-15. évi tanterv-tervezés, 2018-19. évi tanterv-tervezés, 2022-23. évi tanterv-tervezés.	
5. Főiskolai:	Köznevelési tanterv-tervezés, 1954-55. évi tanterv-tervezés, 1958-59. évi tanterv-tervezés, 1962-63. évi tanterv-tervezés, 1966-67. évi tanterv-tervezés, 1970-71. évi tanterv-tervezés, 1974-75. évi tanterv-tervezés, 1978-79. évi tanterv-tervezés, 1982-83. évi tanterv-tervezés, 1986-87. évi tanterv-tervezés, 1990-91. évi tanterv-tervezés, 1994-95. évi tanterv-tervezés, 1998-99. évi tanterv-tervezés, 2002-03. évi tanterv-tervezés, 2006-07. évi tanterv-tervezés, 2010-11. évi tanterv-tervezés, 2014-15. évi tanterv-tervezés, 2018-19. évi tanterv-tervezés, 2022-23. évi tanterv-tervezés.	
6. Oktatói: (A kiadott határozat, az oklevél sorsáról és feltevéseiről):	Köznevelési tanterv-tervezés, 1954-55. évi tanterv-tervezés, 1958-59. évi tanterv-tervezés, 1962-63. évi tanterv-tervezés, 1966-67. évi tanterv-tervezés, 1970-71. évi tanterv-tervezés, 1974-75. évi tanterv-tervezés, 1978-79. évi tanterv-tervezés, 1982-83. évi tanterv-tervezés, 1986-87. évi tanterv-tervezés, 1990-91. évi tanterv-tervezés, 1994-95. évi tanterv-tervezés, 1998-99. évi tanterv-tervezés, 2002-03. évi tanterv-tervezés, 2006-07. évi tanterv-tervezés, 2010-11. évi tanterv-tervezés, 2014-15. évi tanterv-tervezés, 2018-19. évi tanterv-tervezés, 2022-23. évi tanterv-tervezés.	
7. Szakirányai:	Köznevelési tanterv-tervezés	
8. Rendeltetés: (A kiadott határozat, az oklevél sorsáról és feltevéseiről):	Köznevelési tanterv-tervezés	
9. Nyelvismerete a fő munkahelyénél (különösen, az új, korábbi):	aj) az új munkahelyénél: ... aj) korábbi munkahelyénél: ... aj) az új munkahelyénél: ... aj) korábbi munkahelyénél: ...	tervezési képes a magyar nyelven kívül: ... nyelven: ...
10. Tanulmányi érettségi (ha az érettségi vizsgálatok kimentek):	Köznevelési tanterv-tervezés	
11. Milyen tantervtervezésen vett részt? (Különösen a fő munkahelyénél):	Köznevelési tanterv-tervezés	
12. Előzetes gyakorlati munkájáról:	Köznevelési tanterv-tervezés	

Minősítési lap 918. r. sz. A 88.700/1986. V. 1. sz. rendelet szerinti kell. kitöltés. Udvarnyáncs t. b. sz.

lesebb körének kiszolgálásához. Ekkor sok országban a gyűjtő-megőrző funkció erősebb, míg nálunk terjedt el az ETO használat a legszélesebb körben, ezáltal segítve olvasóinkat a minél könnyebb, egységesebb tájékozódásban. Ugyanezt a célt, az olvasók kiszolgálását segíti a szabadpolcos elhelyezés, amely a könyvtáros széleskörű ismereteire alapoz. Ebből az időből általános az olvasók részéről az a kérés, hogy: „ajánljon valami jó könyvet” a könyvtáros. Az 1981-ben minisztériumi rendeletben szabályozott könyvtárközi kölcsönzés pedig nemcsak hazai, de nemzetközi távlatokat is nyitott az olvasók előtt, melyhez szintén képzett könyvtárosokra volt szükség. Egy következő állomás lesz majd a számítógép bevonása a könyvtári munkába, mely elvezet bennünket egy újabb könyvtártörténeti korszakba.

Épp az ezredforduló környékén készült el a *Ki kicsoda Baranya könyvtáraiban?* című munka, mely a Baranya megyei könyvtárosok akkori adattára volt. Az érintettek 80%-a szolgáltatott adatot.²³ Ez a kötet, mely diplomával, tudományos fokozatokkal, vagy sok esetben középfokú könyvtáros végzettséggel rendelkező kollégákról készült, számot ad arról a tényről, hogy a könyvtáros lét egyfajta életforma, hiszen továbbra is igen gyakoriak a könyvtáros házaspárok, könyvtáros családok és sűrűn fordul elő egy-egy szakterület alapos művelése a könyvtárosság mellett. Az is világosan látszik, hogy ilyen jellegű kötet még egyszer nem készíthető el. A kétezres években felgyorsult világ szakmánkban például a fluktuációval is jól mérhető, sokkal gyakoribb, hogy valaki csak néhány évet tölt a pályán, és jól kirajzolódik az a tendencia, amely szerint a fiatalok a megélhetés jövedelmezőbb forrásait részesítik előnyben a szellemi értékek gondozása, őrzése helyett. Mint azt eddig is láttuk századokon át, a könyvtárosság inkább szenvedély, mint megélhetési forrás.

A 21. század társadalmában az információ-technológia²⁴ áll a középpontban. Egyre több információ kerül fel az internetre, sőt egyre több információ csak ott jelenik meg, így a könyvtáraknak, ha versenyben akarnak maradni, a digitális térben is jelen kell lenniük, érteniük kell a „digitális bennszülöttek” nyelvét.²⁵

Ahhoz, hogy a könyvtár a hatalmas virtuális választékban elérhető legyen, valamilyen pluszt kell nyújtania. Itt kerül a hangsúly a könyvtárosra, mert ez a többlet a hitelesség. Míg korábban egy-egy tájékoztató kérdés megválaszolása napokba is telhetett, ma a kérdéseinkre pillanatok alatt megkaphatjuk a válaszok egész sorát. Rengeteg információ fellelhető az interneten, bárki bármit megtalál, de vajon azt, amit kerest? A könyvtáros szerepe kiterjed arra, hogy megismertesse az olvasókkal az adatbázisokat, a digitális rendszereket, ahol keresni tud. Segít a megbízható forrás kiválasztásában, a valódi információt elkülöníti az álhírektől, szelektálja és rendszerezi, ezért a virtuális könyvtárban is szükség van a személyes jelenlétére. A modern szakember digitális könyvtáros, de emellett számos más feladatot is ellát. Egy mai könyvtáros szolgáltat, állományt rendszerez, rendezvényeket szervez, adatbázisokat kezel és tartalmakat oszt meg. Persze ez a sokféleség, az új és régi értékek ütközése szerepkonfliktust, bizonytalanságot is okoz.

²³ SURJÁN 2002, 7.

²⁴ GODA 2010.

²⁵ SAN SEGUNDO 2020, 147–160.

Általános tapasztalat, hogy a felnőttek és a gyermekek is egyre kevesebb könyvet vesznek a kezükbe. Az írásos anyag gyűjtése iránti igény ma is megvan, csak a forma alakult át. A könyv háttérbe szorult, ma már új csatornákon, digitálisan áramlik az ismeret, a könyvolvasás alternatívái az e-könyv, az okostelefon és a számítógép. Az olvasási és könyvtárlátogatási szokások megváltoztak, ez kihat a könyvtáros szakmára is. A köztudatban elterjedt könyvtáros sztereotípiák napjainkban megdőlni látszanak. Az informatikában való jártasság a könyvtárosképzésben is jelen van, hiszen ma már szinte csak informatikus-könyvtárosok képzése zajlik a felsőfokú oktatás során. A hagyományos szolgáltatások mellett a digitális platformok is jelen vannak, így a könyvtarosság sokkal szélesebb spektrumon mozog, mint korábban. Talán e széles szereppaletta az oka, hogy „tipikus könyvtarost” mára már nem ismerünk.

Felmerült az igény, hogy a könyvtár bárholnan elérhető legyen. A könyvtár távhasználatához a könyvtárosnak a digitális tartalommegosztásban is részt kell vennie, ezért folyamatos a könyvtári anyag digitalizálása, könyvtári repertóriumok, digitális adatbázisok létrehozása a ma könyvtárában. Egy példát említenénk, amely a tanulmánykötet ihletője előtt tiszteleg. A Csorba Győző Könyvtár munkatársa, Kiss Zoltán létrehozott egy digitális kutatószobát a Google Drive-on Dénes Gizella (1887–1975) baranyai írónról. A könyvtáros a főszerkesztő, de a felhőben tárolt digitális anyag bárkivel megosztható, így hozzáférhetővé válik az érdeklődők számára. Ahogy az erről szóló cikk alkotói fogalmaztak: „A könyvtáros álma, hogy minden segítséget megadjon a könyvtárhasználónak abban a témában, amelyben az a segítséget kéri.”²⁶

²⁶ KISS-KISSZABÓNÉ TRAPL 2019.

Igen speciális helyzetet teremtett a koronavírus világjárvány. A covid okozta karanténhelyzet és otthonmaradás is a digitális használatot erősítette. Még abban az esetben is, ha valaki, a hagyományos papíralapú technika híve, hiszen a könyvhöz jutást a személyes kontaktus mellőzése nélkül, digitális térben kellett megszervezni. Ez a folyamat megjelent több könyvtárnál is a könyvek házhoz szállítása révén.

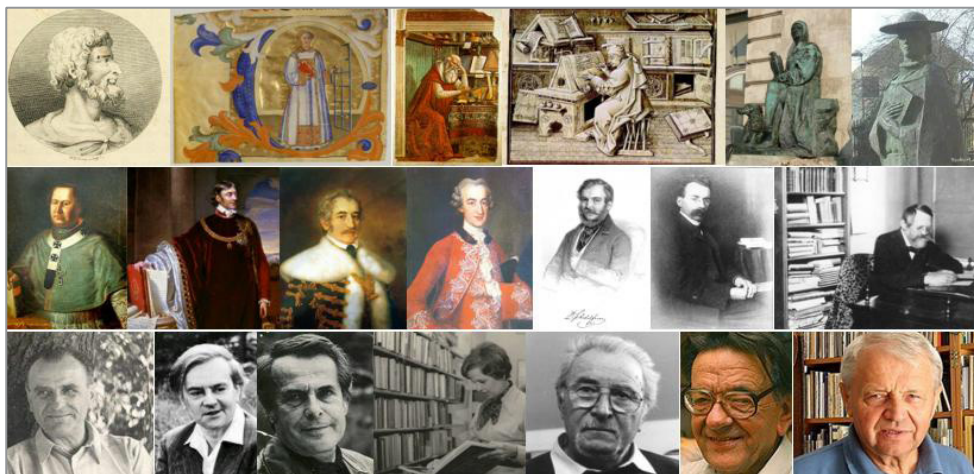
A Csorba Győző Könyvtárban 2012 decembere óta működik a „Könyvet házhoz” szolgáltatás, amelynek során az idős, tartósan beteg, illetve mozgásukban korlátozott olvasók részére havonta egy alkalommal a könyvtár házhoz szállította a könyveket. Valami hasonló megoldásra volt szükség, amikor a pandémia miatt a könyvtárak nem voltak látogathatók. A Csorba Győző Könyvtár alkalmazkodott a járványhelyzethez és az olvasók megváltozott igényeire válaszként létrejött a Könyv(fu)tár szolgáltatás. Egy fiókkönyvtárat összefogó, digitális csatornán működő hálózat épült ki, az olvasók kiértékelése és a kölcsönzés áttevődött az online térbe, csak a könyv tényleges szállítása és átvétele igényelt fizikai térben értelmezhető kontextust.²⁷ Ehhez arra volt szükség, hogy a könyvtárosok különböző generációi összefogjanak a kialakult helyzetben és sokszor kellett támaszkodni a fiatalok lendületesebb digitális tájékozottságára.

Még el sem múlt a járvány okozta sokk, mikor szomszédságunkban kitört a háború. Érdekes volt azt megtapasztalni, hogy ebben a felfokozott digitális helyzetben most pont az ellenkezőjére támadt igény. Az ukrajnai menekültek számára könyvtári téren az idegen nyelvű könyv (főként gyermekirodalom) vásárlása kapott hangsúlyt, szinte jelezve a hagyományos technika meghittebb voltát.

A könyvtáros alapvető feladata ma is az, hogy minél többen látogassák a könyvtárat. A cél, hogy az olvasó számára élmény legyen az olvasás, ezért a könyvtárosok próbálnak minőségi irodalmat nyújtani és figyelembe veszik az olvasói igényeket is. Ha a könyvtárban megfelelő könyvvállomány és befogadó, otthonos közeg várja az olvasót, vonzóvá válik a könyvtár, így meglátogatja azt újra és újra. Egyre inkább visszaszorul a könyv nyomtatott világa a digitális információkkal szemben, mégis, ma is vannak olvasók, akik kitartanak a könyv mellett, esőben-hóban is felkeresik a könyvtárat. Vannak, akik problémájukkal könnyebben küzdenek meg, mert ott van nekik az olvasás. A könyvnek csodálatos, gyógyító és megtartó ereje van. Ahogy Szép Ernő írja: *„Könyv vigasztal bajban, / ha beteg vagy gyógyít, / jót tesz azzal, ki kínlódik.”* Mindig lesznek, akik a könyvhöz fordulnak vigaszért, információért, szórakozásért, tudásért és mindig lesznek könyvtárosok, akik ennek nagyon fognak örülni...

A jövő a virtuális könyvtáros, aki adatbázisokat, digitális könyvtárat hoz létre, őrzi, kezeli azt, olyan személy, akivel lehet chatelni, aki kiadja a virtuális könyvet az olvasónak, ugyanakkor személyes jelenlétével segít, ha erre van igény. Hibrid megoldások kellene, a könyvtárosnak meg kell felelnie a hagyományos és modern kihívásoknak. Sok szakmában az új gyakorlat felülírja a

²⁷ PAJOR-SZEIFER 2021.

régit. A könyvtáros világ sok tekintetben nem ilyen. Folyamatos kiegészítés, hozzátanulás zajlik, és nem árt, ha a könyvtáros egy esetleges áramszünet idején is képes segíteni a tudásával...

A digitális bennszülöttek még fiatalok... nem tudni hova vezet minket mindaz, amit a világban fejlődésként élünk meg. Jöhet lelassulás, vagy további nagyütemű előretörés, vagy akár az újrakezdés szükségessége. Bárhogy is alakul, minden esetben hasznos a könyvtáros, aki meg tudja találni a helyzetben releváns információt, tudást.

Rövid, de talán lényegi áttekintésünkből kirajzolódik, hogyan válik a tudás egyre szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé, a valamikori nagyarányú analfabetizmus miként változik napjainkra, amikor a tudás szinte mindenki számára elérhető lehetőség – és látjuk ebben az egész folyamatban a segítő szakembert, a könyvtárost.

Bibliográfia

Szakirodalom

- BODA-KALÁNYOS-SURJÁN-TÜSKÉS 2000 = Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor (szerk.): *A könyv- és könyvokultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, Csorba Győző Megyei Könyvtár, 2000.
- BODA 2000 = Boda Miklós: A középkori Pécsi Egyetem könyvtárának helye. In: Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor (szerk.): *A könyv- és könyvokultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, Csorba Győző Megyei Könyvtár, 2000. 29–41.
- BODA 2020 = Boda Miklós: Handó György könyvtáráról egy pécsi emléktábla ürügyén. In: Boda Miklós: *Itáliából Itáliába*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2020. 80–88.

- CSAPODI 2000 = Csapodi Csaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. In: Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor (szerk.): *A könyv- és könyv kultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, Csorba Győző Megyei Könyvtár, 2000. 42–63.
- CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY 1987 = Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Budapest, Gondolat, 1987.
- EÓRY 2017 = Eóry Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon. *Századok* 151:4 (2017), 809–842.
- GODA 2010 = Goda Beatrix: A könyvtári és információs szakemberek szakmai kompetenciái. Nemzetközi összehasonlítás. *Könyv és Nevelés*, 12:2 (2010), 9–19.
- HORVÁTH 2019 = Horváth Csaba Péter: *Telegdi Miklós (1535-1586). Doktori (PhD) értekezés*. Témavezető: Szelestei Nagy László. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2019.
- KISS-KISSZABÓNÉ TRAPL 2019 = Kiss Zoltán – Kisszabóné Trapl Ivett: A könyvtáros álma, avagy digitális kutatószobák a felhőben. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 28:5 (2019), 22–24.
- KOVÁCS 1970 = Kovács Máté (összeáll.): *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- MONOK 2018 = Monok István: *A hagyományos világ átváltozásai*. Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Egyetem, Budapest – Eger, 2018.
- NEMERKÉNYI 2002 = Nemerkenyi Előd: Latin nyelvtan a székesegyházi iskolában. *Aetas*, 17:4 (2002), 77–88.
- PAJOR-SZEIFER 2021 = Pajor Zsófia – Szeifer Csaba: Az olvasásnépszerűsítés jó gyakorlatai a Csorba Győző Könyvtárban. *Tudásmenedzsment*, 22:1. különszám (2021), 222–228.
- POGÁNY 2010 = Pogány György: Könyvtártörténet napról napra. *Könyvtári Figyelő*, 20:2 (2010), 305–311.
- SALGÓ 2017 = Salgó Ágnes, W.: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár ősnymtatványai. In W. Salgó Ágnes (összeáll.): *Incunabula Bibliothecae Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae*. Pannonhalmi Főapátság – Bencés Kiadó, [Pannonhalma], 2017. (Catalogi Bibliothecae Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae, II)
- SAN SEGUNDO 2020 = San Segundo, Rosa: A könyvtáros tudása és készségei a változó digitális körülmények közepette. In: Barátné Hajdu Ágnes (szerk.): *Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. Válogatott könyvtártudományi tanulmányok*. Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Budapest, 2020. 147–160.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 = Schmelczer-Pohánka Éva: *A pécsi püspöki könyvtár története (1774-1945)*. Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 10.)
- SOMKUTI 1963 = Somkuti Gabriella: Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében. In: Dezsényi Béla (fel. szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962*. Budapest, 1963. 291–303.
- SURJÁN 2002 = Surján Miklós (összeáll.): *Ki kicsoda Baranya könyvtáraiban*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs. 2002.

- TÓTH 1956 = Tóth András: A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843–1849). In: *Tanulmányok Budapest Múltjából, XI.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 243–276.
- TÓTH 2003 = Tóth Gyula: A könyvtár történelmi szerepvállalásai. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve, 3. kötet.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 15–38.
- V. ECSÉDY 2021 = V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1830.* MTA Könyvtár és Információs Központ – Kossuth Kiadó, Budapest. 2021.

Online források

- Baranyai neves személyek. A Csorba Győző Könyvtár életrajzi adatbázisa – <https://baranyaidigital.hu/neves> (Letöltés: 2022. júl. 14.)
- A kézisajtó kora – Typographia honlap. Az Országos Széchényi Könyvtár virtuális kiállítása – <http://typographia.oszk.hu/> (Letöltés: 2023. ápr. 12.)
- Könyvek Holokausztja. A FSZEK Budapest Gyűjtemény és az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet virtuális kiállítása – <http://inaplo.hu/konyvekholokausztja/> (Letöltés: 2022. júl. 16.)

A hanglemeztől az online zenehallgatásig

40 éves a Csorba Győző Könyvtár Zeneműtára¹

The following article, illustrated with photographs, is giving an insight into the history of the Music Department of the Csorba Győző Library from the planning until today. It details the operating locations of the department, the content of the collection, the arrangement and usage of it inside the library, the reading spaces, and the change of visitor's habits for reading and musical services. It shows, how social changes in the past 40 years and different operating conditions influenced the topics listed above, and how the tasks of music librarians changed in our country from the end of the 1970s until 2021. It concerns with the impact of Covid-19 on musical librarian services, touching on the most important assignments of today and the future as well.

Bevezetés

A zenei könyvtárak megszületésük óta speciális részlegei a könyvtáraknak. Gyűjteményük, annak kezelői, használóik köre és igénybe vehető szolgáltatásaik különlegesek, ezért az évtizedek során működésükben bekövetkező változások is kicsit eltérnek a könyvtárakra általánosságban jellemző trendektől.

E gyűjtemények kezdetben kizárólag kottákat tartalmaztak, később azonban – az oktatás, a kutatás és a hobby előtérbe kerülésével – a könyvek és a folyóiratok is helyet kaptak bennük, hiszen már nemcsak a zenei praxist kellett kiszolgáltatniuk, hanem széleskörű információkat kellett nyújtaniuk a zenéről. A technika fejlődésével a zenei könyvtár gyűjtőköre még tovább bővült, a zeneművek különböző módon értelmezett változatait, a hangfelvételeket is gyűjteni kezdte.²

A közművelődési könyvtárak mindenütt a világon látványosan szakítottak az addig hagyományos, csak könyveket, illetve könyvként kezelt dokumentumokat gyűjtő könyvtári szemlélettel, amikor a hangfelvételeket is gyűjteményükbe integrálták. A zenei részlegek megszületése azért volt nagy jelentőségű, mert egy új szakterület, egy újfajta szórakozási, kikapcsolódási lehető-

¹ A tanulmány angol nyelven megjelent a Pittsburghi Egyetem zenei szakkönyvtárának folyóiratában: A public music library in the heart of Europe. Forty years of Csorba Győző Library's Music Department. *Fontes Artis Musicae*, 69:2 (2022. ápr. – jún.), 116–138.

² KÁRPÁTI 1999, 7.

ség mellett egy újfajta könyvtárosi szemlélet megjelenését is jelentette, ami fontos állomása volt annak a fejlődésnek, melynek során a könyvtár minden dokumentum és információ gyűjtő- és szolgáltató helyévé válhatott.³

Magyarországon az 1960-as, 1970-es években a megyei könyvtárak sorra kialakították zenei részlegeiket,⁴ melyek közül a jelentősebbek ekkor már igyekeztek a zenei dokumentumok minél szélesebb körét elhelyezni gyűjteményükben, hiszen *„a zenei könyvtár csak akkor tekinthető ideálisnak, ha gyűjteményének spektruma széles sávot fog át a kézírattól a különböző nyomtatványokon keresztül a lézeres hang és képhordozókig”*⁵, sőt napjainkban már a hordozó nélküli, online elérhető hangfelvételekig.

Bár a könyv és a kotta évszázadok óta nagyjából változatlanok formailag, ez egyáltalán nem mondható el a hangzó dokumentumokról, illetve a lejátszásokhoz szükséges berendezésekről, melyeknek a könyvtárakba kerülése azt eredményezte, hogy az ezeket gyűjtő és szolgáltató részlegek igen érzékennyé váltak e dokumentumok – meglehetősen gyakran bekövetkező – változásaira. Egészen másfajta olvasói szokások alakultak ki, és ebből következően más típusú könyvtárosi feladatokra volt szükség a hangszalagok, hangkazetták, hanglemezek idején, majd a CD-k, CD-ROM-ok és hangoskönyvek megjelenésekor, mint ma, az online zenehallgatás korában. A Csorba Győző Könyvtár Zeneműtárának 40 éves története jól példázza, milyen kihívásokkal kellett megküzdenie a hangzó dokumentumokat is gyűjtő, nyilvános zenei gyűjteményeknek Magyarországon.

A kezdetek

A Baranya Megyei Könyvtár a hetvenes évek második felében kezdte el zenei részlegének megszervezését. 1976-tól már vásárolt hanglemezeket, 1977-ben megvásárolta az induláshoz szükséges műszaki berendezések nagy részét, majd 1978-ban egy főállású zenei könyvtárost alkalmazott a gyűjtemény létrehozásával kapcsolatos teendők ellátására. Az állomány fejlődéséhez nagyban hozzájárult, hogy 1978-tól kezdődően az országos kötelepéldány-szolgáltatás keretében a könyvtár megkapott minden, Magyarországon megjelent, nyomtatott zenei vonatkozású dokumentumot: könyvet, időszaki kiadványt és kottát.

A Zenemű- és hangtári részleg megnyitására 1981-ben került sor. Igen nagy szükség volt rá, hiszen a városban alsó-, közép- és felsőfokú zenei oktatás is folyt, így a potenciális használói réteg adott volt. Baranyában és Pécsen a zeneoktatásnak, a művészi színvonalú muzsikálásnak több száz éves hagyományai vannak. A városban színház és operatársulat, balettkar, szimfonikus zenekar és többféle amatőr zenei együttes is működött, és működik ma is. Az élénk zenei élet, a magasabb olvasói igény szint a zeneműtár fejlődésére is jó hatással volt ezekben az időkben. A részleg megnyitásával a könyvtár

³ SKALICZKI 1978–1988

⁴ SKALICZKY 1978, 1. táblázat

⁵ KÁRPÁTI 1999, 7.

célul tűzte ki, hogy gyűjteményére épülő szolgáltatásaival gazdagítsa a város kulturális életét, a zenekedvelő könyvtárlátogatók számára hozzáférhetővé tegye a zeneirodalom minden jelentős alkotását, valamint az oktatási és közművelődési intézményekkel együttműködve segítse a zenét tanulókat, az amatőr és hivatásos muzsikusokat, és a zenei élet egyéb területein dolgozó szakembereket.⁶

A Zenemű- és Hangtár már a megnyitás évétől kezdve sokat tett azért, hogy minél hamarabb beépüljön a megye zenei életébe, és hogy népszerűsítse magát az olvasóközönség körében: plakátokat helyeztek el városszerte, szórólapokat osztogattak, jelen voltak a *Dunántúli Napló*ban és a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójának műsorában. A gyűjtemény anyagából kiállításokat rendeztek, valamint lehetőséget biztosítottak a zenei oktatási intézményeknek zenei foglalkozások tartására, és rendszeresen tartottak maguk is bemutató foglalkozásokat gimnáziumi első osztályos tanulóknak.⁷

A gyűjtemény már ebben az időben is külön épületrészben kapott helyet, ahol egyszerre 12 fő számára tudták biztosítani a helyben zenehallgatást, és kilenc különböző program közül lehetett választani. A látogatók hallgathattak a hanglemezeken kívül műsoros hangkazettát és rádiót. Kölcsönzés itt nem volt, a könyvek el sem fértek a Fonotékában, a könyvtár más részében, szabadpolcon kaptak helyet. A zenei szolgáltatói térhez csatlakozott még egy kis hanglemez- és kottaraktár is. A részleg működésével kapcsolatos könyvtárosi teendőket két felsőfokú végzettséggel rendelkező szakember látta el, ebben az időszakban a szolgáltatások ellátása mellett a hangsúly az állomány megfelelő mélységű feltárására került.⁸ Az itt zajló szakmai munka a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Zenei Szekciójának figyelmét is felkeltette, mivel az országban elsőként Pécssett kezdték meg az ISBD/PM szerinti kotta címléírást, melynek tapasztalatairól a szekció 1984-es ülésén Szabó Ferencné, a részleg vezetője számolt be.⁹

A gyűjteménybe hanglemezek, hangszalagok, kazetták, kották, zenei folyóiratok és kézikönyvek kerültek. A hanglemezek száma a nyitáskor 2800 volt, főként komolyzenei felvételek: a zeneirodalom minden korszakát, a vokális és hangszeres zenét, illetve a nagy előadóművészek munkásságát kívánták reprezentálni. Gyűjtötték ezen kívül a népzenei felvételeket, a jazzt, a mozgalmi dalokat és az indulókat is. 1981-ben a könyvtár nem kívánta beszerezni a könyvnyüzenei felvételeket, csak erős válogatással az általuk legkiválóbbnak ítélt előadók anyagait gyűjtötték. Ekkor még a részleg állományába tartoztak az irodalmi művek (hanglemezen), a történelmi hangdokumentumok, ismeretterjesztő hangfelvételek és nyelvleckék is.

A kottagyűjtemény kialakításánál fontos szempont volt az, hogy a hangfelvétel mellé a partitúrát is megkaphassák az érdeklődők. A kézikönyvtár zenei lexikonokat, valamint az egyes országok zenéjét, illetve a jelentősebb zeneszerzők munkásságát ismertető monográfiákat tartalmazta. Ezen kívül már

⁶ SZABÓ 1980–1981, 34–35.

⁷ ÉSIK 2014, 35.

⁸ SZABÓ 2011, 16.

⁹ ÉSIK 2014, 37.

a kezdetektől gyűjtötte a zeneműtár a jelentősebb magyar és külföldi zenei folyóiratokat is. A gyűjtemény gazdagságát mutatja, hogy több zenei lexikon és szakkönyv a megyében csak itt volt megtalálható.

A zenei részleg állománya ebben az időben csak helyben használható volt, a zenei könyvek kölcsönzését az olvasószolgálati osztály végezte. Már ekkor felmerült azonban az igény a kották és a hanglemezek kölcsönzésére is. A kottakölcsönzést már 1981 végén sikerült megvalósítani, a hangfelvételek kölcsönzésére viszont csak később, 1989-ben kerülhetett sor.¹⁰

*1. kép Zenehallgató helyek az új épületben
(Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Fotótár)*

Az új helyszín

1985 a Baranya Megyei Könyvtár életében meghatározó év volt. Az intézmény egy új, háromszintes épületszárnnyal bővült, ahol kiválóan meg tudta oldani a szakrészlegesítést. Az elkövetkező években ismét bővült a könyvtár, ugyanis a fenntartó megvásárolta a szomszédos házat, és a két épületet egymásba nyitották. 1989-ben a zenei részleg az újonnan megszerzett kétszintes épület emeleti részére költözött, ahol 2010-ig, tehát 21 évig működött.

Itt – a korábbinál jóval nagyobb alapterületen – két teremben folyt a zeneműtári szolgáltatás: az egyikben a csendet kívánó zenehallgatás és kottaolvasás, a másikban a tájékoztatás és kölcsönzés. A katalógus, a kézikönyvek és a szak-tájékoztató személye itt egy helyen volt elérhető. A feldolgozási munkának kez-

¹⁰ GYURASICSNÉ RÉZMŰVES 1991, 23-29.

detben két iroda adott helyet, ami később egy öt munkahelyes tetőtéri helyiséggel bővült, mely egyben raktározási funkciót is betöltött. A nyitva tartás ebben az évben a korábbi 37-ről heti 52 órára bővült.¹¹

Jelentős műszaki fejlesztések is történtek. A lehallgató-helyek száma a korábbi 12-ről 22-re, a választható programoké pedig 9-ről 14-re nőtt (ebből eredetileg nyolc lemezjátszó, három CD lejátszó és három kazettás magnó volt, majd a kilencvenes években a lemezjátszókat fokozatosan CD lejátszókra cserélték). A csoportos foglalkozások kihangosításához két jó minőségű hangfalat és egy lemezjátszót, valamint külön erősítőt vásároltak, a hangminőség így jelentősen javult. A személyi állomány ekkor már tíz fő volt, köztük egy hangtechnikus.

Végre megvalósult a hangfelvételek kölcsönzése is, ami együtt járt a könnyűzenei hangfelvételek választékának bővítésével. Az új épületbe való

2. kép Helyben zenehallgatásra kiválasztható készülékek az 1990-es években
(Csorba Győző Könyvtár
Helyismereti Gyűjteménye, Fotótár)

költözés nagy vonzerő volt a zenehallgatók számára, kiugróan megnőtt a látogatottság, amit tovább növelt az 1990-ben megkezdett videokazetta és CD-kölcsönzés.¹² A zene iránt érdek-lődő könyvtárhasználók és a zenei szakemberek kiszolgálásán túl a Zeneműtár már ebben az időben is kiemelt figyelemmel foglalkozott a hátrányos helyzetű olvasókkal, illetve az ezzel a réteggel foglalkozó szakemberekkel.¹³

A Zenemű- és Hangtár tehát új helyén felszereltség, szolgáltatások, dolgozói létszám és a rendelkezésre álló

tér szempontjából is sokat fejlődött. Az itt folyó szakmai munka egyik kiemelkedő eredménye volt a katalógusok új szabvány szerinti átszerkesztése, melynek köszönhetően az intézmény minisztériumi dicséretben is részesült. A Baranya Megyei Könyvtár akkori vezetői, Dr. Román Lászlóné és Surján Miklós joggal voltak büszkéek könyvtárfejlesztői tevékenységükre, ezen belül is az időközben önálló osztállyá szerveződött Zeneműtár eredményeire, ezért merték felvállalni a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvány gondozását.

1988 decemberében dr. Marton Gyula és dr. Bajnai Klára budapesti ügyvédházaspár alapítványt létesítettek híres, nagyrészt muzeális értékű gramofonlemezeket tartalmazó magángyűjteményükből Pécssett. A gyűjteményt a Bara-

¹¹ KOVÁCSNÉ SOROSSY 1998, 5.

¹² SZABÓ 2001, 4.

¹³ KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007, 11.

3. kép A Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvány létrehozói a Zeneműtár munkatársaival 1998-ban. Balról jobbra: Győriné Kövesdi Zsuzsanna, Dr. Marton Gyula, Szabó Ferencné, Dr. Bajnai Klára (Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Fotótár)

nya Megyei Könyvtár Zenemű- és Hangtárának ajánlották fel kezelésre, ami nagymértékben megnövelte a könyvtár zenei gyűjteményének jelentőségét.

Az alapítók célja a Magyar Nemzeti Hangtár létrehozása volt, gyűjteményük közreadásával lerakták ennek alapjait. A Pécsi Hangtár állománya nagy értékű, ritka dokumentumok ezreit tartalmazta, nagysága alapján (kb. 35 ezer db) közép-európai viszonylatban is az elsők között volt. A könyvtár vállalta a gyűjtemény feltárását, nyilvántartását, katalogizálását, megfelelő elhelyezését, megőrzését, rendelkezésre bocsátását és népszerűsítését. A különgyűjtemény később tovább gyarapodott, a több mint 40 ezer darabból 15 ezer Pécssett, a többi pedig Budapesten és Csobánkán került elhelyezésre.¹⁴ A muzeális értékű hanglemezekre alapozva később több, nagy közönségsikert hozó kiállítás készült, és egy reprezentatív diszkográfia is megjelent a Jazz Oktatási és Kutatási Alapítvány gondozásában, melybe bekerültek a Pécssett feldolgozott adatok az Első Magyar Hanglemezgyár lemezeiről.¹⁵

Hét évvel később, 1995 januárjában egy kulturális bizottsági határozat értelmében került a könyvtárba Tiszay Andor több mint 3000 hanglemezről álló hanglemezgyűjteménye, mely nagyságrendjét tekintve ugyan kisebb, mint a Marton-Bajnai Gyűjtemény, de muzeális értékét nézve ahhoz hasonló, illetve kiegészíti azt.¹⁶

¹⁴ KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007, 7.

¹⁵ MARTON-BAJNAI 2008

¹⁶ SZABÓ 1996, 1.

A nyolcvanas évek eleje és a kilencvenes évek vége között eltelt időszakban a Zeneműtár a dél-dunántúli régió legnagyobb zenei könyvtárává fejlődött. Ekkor már évente több mint 16 ezer látogató fordult meg itt: zenét hallgattak, zenei könyveket, kottákat, hangzó dokumentumokat kölcsönöztek, tanultak, zenei kutatásokat végeztek. Egyre többen vették igénybe zenei szaktájékoztató szolgáltatásait is,¹⁷ hiszen a térségben ez volt az egyetlen szakkönyvtári feladatokat is ellátó nyilvános zenei gyűjtemény.

A kilencvenes években azonban több nehézséggel is szembe kellett néznie a Zeneműtárnak. A gondok a gyarapításnál jelentkeztek először, az erre fordítható keret ugyanis évről évre csökkent, ráadásul a dokumentumok ára jelentősen megemelkedett. Ennek mértéke a kották esetében ugyan „csupán” a könyvekéhez hasonló volt, a nehézségeket azonban tovább fokozta, hogy az évtized közepétől a könyvtár már nem kapott kötelezpéldányt a nyomtatott zenei dokumentumokból. A hangzó dokumentumok esetében a hangtechnikában akkoriban lezajló változásnak köszönhetően a hagyományos hanglemezeket rohamos gyorsasággal kezdte leváltani a CD, ami jóval drágább volt elődjénél. Míg a magyar kiadású korongok ára tízszeresébe, a külföldieké negyvenszeresébe került, mint a korábban megszokott LP hordozók ára,¹⁸ ez pedig drámai módon befolyásolta a gyűjtemény gyarapodásának mértékét.

Megoldást csak a különböző pályázatok jelentettek, melyekre változó mértékben ugyan, de szerencsére mindig volt lehetőség. A zenei gyűjtemény nagysága 2000-ben már meghaladta a 20 ezer dokumentumot, míg az archív különgyűjtemény nagyjából 15 ezer hanglemezt tartalmazott. Az ekkor mintegy 5.600 CD-ből álló gyűjtemény minden dokumentuma kölcsönözhető volt, de gazdag volt a VHS-felvételek állománya is, mely körülbelül 400 vásárolt és ugyanennyi saját készítésű videokazettát tartalmazott. A zenei könyveken kívül 15-féle zenei folyóiratból válogathattak a Zeneműtár olvasói, köztük külföldiekből is, mint az angol nyelvű *Jazz Journal* és *Gramophone*, vagy a német *Opernwelt* és a *Das Orchestra*.¹⁹

A dokumentumok feldolgozása terén is több hátráltató tényező adódott ezekben az években. A Könyvtárellátó Vállalat központi cédulaellátása nem terjedt ki valamennyi beszerzett hangzó dokumentumra, ilyen módon egyre kevesebb katalóguscédulához jutott a Zeneműtár, 1995-ben pedig végleg megszűnt a színvonalas *Új Hangfelvételek* című cédula-rendelő füzet sorozat. A beszerzett zenei dokumentumok saját erőből történő címléírása, a hagyományos cédulakatalógus építése nagyon időigényes feladat volt, ezért a kilencvenes évek elején döntés született a számítógépes fejlesztésről.²⁰

Iványi (korábban Kalányos) Katalin, az intézmény akkori igazgatója szorgalmazta a számítógépes fejlesztést, így a következő évtized során pályázatok útján sikerült előteremteni ennek költségeit. 2007-ben a Zeneműtárban már öt műkö-

¹⁷ KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007, 8.

¹⁸ A 70 Ft-os LP hanglemezekhez képest egy magyar kiadású CD 700 Ft-ba, míg egy külföldi kiadású 3000 Ft-ba került a kilencvenes években Magyarországon. KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007, 8.

¹⁹ BENKED 2009, 24-25.

²⁰ KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007, 9.

4. kép Hagyományos katalógus és számítógép a zeneműtári tájékoztató helyiségben
(Csorba Győző Könyvtár
Helyismereti Gyűjteménye, Fotótár)

dő számítógép volt, melyek nagy segítséget jelentettek a zenei feldolgozó munkában. A gyűjtemény feltárását a Micro Isis adatbázis-kezelő rendszerben kezdték meg, melynek segítségével a különböző állományrészeknek megfelelő adatbázisokat hoztak létre (Bajnai-Marton Alapítvány lemezei, az Első Magyar Hanglemezgyár hanglemezei, gyermekkari kották, gyűjteményes kották, videokazetták, könnyűzenei dalkatalógus, komolyzenei CD-k),²¹ melyekbe az évek során több, mint 30 ezer rekord került rögzítésre a Corvina Integrált Könyvtári Rendszerre való áttérés előtt.²²

Ezek az adatbázisok nagyon jól használhatók voltak a szaktájékoztatásban is, hiszen adatszerkezeteik kialakítása a helyi igényeknek megfelelően történt. Említést érdemelnek a Siményi János által létrehozott LEMEZ és GYAR elnevezésű adatbázisok, melyek célja a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvány hanglemezeinek szabvány szerinti feldolgozása, illetve a már említett *Első Magyar Hanglemezgyár* című diszkográfiában szereplő tételek szabványos megjelenítése volt.²³ Úttörő vállalkozás volt továbbá a Zeneműtárban fejlesztett és épített könnyűzenei dalkatalógus, hiszen a klasszikus zenével ellentétben a könnyűzene területén korábban sem volt központi analitikus feldolgozás, melyre pedig igen nagy szükség mutatkozott a zenei szaktájékoztató munka során. Az igényeknek megfelelően kialakított és éveken át épített adatbázis jelentőségét bizonyítja az a kiadvány is, melynek diszkográfiája Demjén Ferenc összes, így „hanghordozókon csak részben visszakereshető” hangfelvételeit kísérelte meg számba venni, és amely egyik fő forrásaként a Baranya Megyei Könyvtár Zeneműtárának FONO adatbázisát jelölte meg.²⁴

A gépi feltételek tehát már adottak voltak a színvonalas munkához, viszont nagy gondot okozott ezekben az években a fenntartó gazdasági megszorító intézkedéseinek következtében kialakuló folyamatos létszámcsökkentés. A korábbi tízfős létszám hamarosan lecsökkent nyolc, majd öt főre, 2007-ben pedig már csupán három zenei könyvtáros (egyikük ráadásul egy csak rész-munkaidőben, egyéb munkaköri feladatai mellett) látta el a zeneműtári teendő-

²¹ KOVÁCSNÉ SOROSSY 1998, 30–61.

²² KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007, 15.

²³ KOVÁCSNÉ SOROSSY 1998, 43–61.

²⁴ SZ. KONCZ 1996

ket, így a Zeneműtár ekkor már nem önálló osztályként, hanem a könyvtár egyik részlegeként működött.²⁵

A drasztikus létszámcsökkenés jelentősen megnehezítette, már-már lehetetlenné tette az összes feladat ellátását (kétműszakos, két teremben végzett zenei szolgáltatás, a gyűjtemény gyarapítása és feldolgozása, állományvédelem, raktári teendők, rendezvények szervezése, csoportok fogadása), így 2003-tól kénytelenek voltak átállni az egyműszakos zenei szolgáltatásra, ami természetesen a forgalmi adatokban is csökkenést eredményezett. A létszám ilyen mértékű csökkenését természetesen a feldolgozó munka is nagyon megsínylette, így 2006 áprilisában az átszervezések következtében a zenei dokumentumok leltározása és feldolgozása átkerült a Gyűjteményszervező Osztályra.²⁶

A nehézségek ellenére sok eredmény is született ebben az időszakban. 2003 decemberétől például elkezdték a zenei DVD-k kölcsönzését, melyre igen nagy igény mutatkozott. Szintén az olvasói igények alapján 2004-ben „Zenei gyermekkönyvtárát” alakították ki a kisgyermekes látogatók számára. Az állományból kigyűjtötték erre a célra a gyermekeknek szóló CD-ket, hangkazettákat, valamint a zenei gyermekkönyveket és kottákat, melyeket szabadpolcon helyeztek el. Ezt a fajta igényt a gyarapításnál is figyelembe vették, így a különgyűjtemény folyamatosan bővült, mind a mai napig közkedvelt a használók körében. 2006-ban állományvédelmi céllal elkezdték kigyűjteni a pécsi és baranyai vonatkozású – kezdetben csak hangzó, később nyomtatott – zenei dokumentumokat az állományból, melyeket külön helyeztek el, és nem kölcsönözték őket. Ez az állományrész lett az alapja a Baranyai Zenei Archívumnak, mely mára a Zeneműtár egyik legjelentősebb különgyűjteményévé vált.

Sikerült ezenkívül számos technikai eszközt beszerezni a zenei szolgáltatások és rendezvények színvonalának emelése érdekében. Szükség is volt rájuk, hiszen a könyvtár rendezvényeihez kapcsolódva színes zenei programok sorát valósították meg az itt dolgozó kollégák. Rendszeresen fogadtak minden évben iskolai csoportokat is, nagy sikere volt a különféle zeneműtári óráknak és multimédiás bemutatóknak is.²⁷ Az ekkor már több mint huszonöt éve folyamatosan végzett gyarapító munka eredményeképpen az állomány szépen gyarapodott nemcsak vásárlás, hanem értékes ajándékok útján is. Több kiváló muzsikusz ajándékozott a gyűjtemény számára zenei dokumentumokat – többek között Schlezák Augusztina énekművésznő, Takács Jenő zeneszerző, és Dr. Dőry Miklós karmester, zenetanár –, melyek számos ritkaságot tartalmaztak.

Az idáig eltelt 25 év alatt közel 300 ezer olvasó fordult meg a Zeneműtárban, akiknek zenehallgatási szokásai ez idő alatt sokat változtak, ami nem csak a technikai eszközök fejlődésének, a különféle hanghordozók és lejátszók széleskörű elterjedésének volt a következménye. Míg korábban a helyben zenehallgatás volt a legnépszerűbb szolgáltatás, ekkor már a CD-kölcsönzés került előtérbe. Megnőtt az igény a szabadpolcon elhelyezett dokumentumok közötti

²⁵ KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007, 9.

²⁶ SZABÓ 2005, 2.

²⁷ SZABÓ 2007, 3.

válogatásra mind a kották, mind az AV-dokumentumok esetében. A felgyorsult életritmus következtében egyre fontosabbá vált, hogy a keresett dokumentumot minél előbb kézbe kaphassák az olvasók. E szempontokat figyelembe véve változott a Zeneműtár belső elrendezése is, a népszerű állományrészek a belső raktárból szabadpolcra kerültek, és különböző tematikus blokkokat alakítottak ki belőlük.²⁸

5. kép Szabadon válogatható kották az új épületrész olvasói terében
(Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Fotótár)

Az erőfeszítéseknek köszönhetően a következő években a Zeneműtár látogatottsága folyamatosan növekedett annak ellenére, hogy csak három fő látta el a zenei könyvtárosi teendőket, így még mindig rövidített nyitva tartással működött a részleg. A zenei feldolgozás továbbra sem helyben történt, és a Gyűjteményszervező Osztály leterheltsége miatt sajnos nem volt naprakész. A létszámgondok következtében a Marton-Bajnai Gyűjtemény gondozására sem maradt kapacitás, így 2009-ben megszűnt a könyvtár kezelői együttműködése a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvánnyal, a lemezeket elszállították. Szerencsére a Tiszay Andor Gyűjtemény Pécsett maradt, jelenleg is a könyvtár állományát gazdagítja.

Az 1989 és 2010 között eltelt időszakban tehát eredmények és nehézségek egyaránt voltak a Zeneműtár életében, de tény, hogy 2010-re jelentősen csökkentek a beszerzésre fordítható összegek, csökkent a könyvtárosi létszám és ezzel párhuzamosan a nyitva tartás, továbbá sajnos a Pécsi Hangtár elhelyezéséről is le kellett mondania a könyvtárnak. Az elkésztő helyzetből az új könyvtár építésének híre mentette ki a gyűjteményt. Ez elodázhatatlanná tette a megyei-városi összevonást, mely még a régi épületben, 2010 január elsején megtörtént.²⁹

²⁸ SZABÓ 2006, 7–8.

²⁹ SZABÓ 2011, 18.

A Tudásközpont épületében

2010-ben Pécs elnyerte az Európa Kulturális Fővárosa címet, melynek egyik fő projektje a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont megépítése volt, benne az új Zenei Könyvtárral. Az új helyszín megtervezésének munkálataiban a Zeneműtár munkatársai is részt vettek a költözést megelőző két év során. A 13 ezer m² alapterületű Tudásközpontban 2010 szeptemberétől több könyvtár működik könyvtári szolgáltatásintegráció megvalósításával, önálló intézményi keretek között: a korábban összevont megyei és városi könyvtár (Csorba Győző Könyvtár), a Pécsi Tudományegyetem Központi Könyvtára (Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont), valamint ennek egyik kari könyvtára (Benedek Ferenc Jogtudományi és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtár). A Csorba Győző Könyvtár Zenei Gyűjteménye az épület 4. emeletén, a Körbirodalom Gyermekkönyvtár szomszédságában kapott helyet.

Az intézmények integrációja a Zeneműtár szempontjából is sok változást hozott. A különféle könyvtárak gyűjteményei állományharmonizáció keretében közös polcokra kerültek szakok szerint, így a PTE Központi Könyvtárának állományából közel ezer kötet értékes zenei könyv került a Zenei Gyűjteménybe. Az állomány 2010 márciusában a Várkonyi Nándor Fiókkönyvtár zeneszobájának állományával is bővült.

Az új épületben a terek is megváltoztak. A Tudásközpont 4. szintjén három külön helyiség áll a Zeneműtár rendelkezésére: a szabadpolcos zenei hallgató és kölcsönzői tér (293 m²), a zenei könyvtárosi munkaszoba (21 m²), valamint a Tiszay Andor szoba (36 m²), mely egyrészt a muzeális hanglemezgyűjtemény törzanyagának elhelyezésére, másrészt kutatószobaként szolgál, emellett alkalmas kisebb kamarahangversenyek megrendezésére is. A helyben használatra szolgáló asztalok száma az olvasói térben 32-re bővült, ebből 10 helyen számítógépet is használhatnak az olvasók. Az öt nagy ablak előtt található a zenei könyvek, az íves fal mentén a zenei CD-k, a gyermekeknek szóló hangoskönyvek és a zenei DVD-k. A kották a terem délnyugati részében levő benyílóban található tematikus elrendezésben, és jelentős állomány került az épület mélyföldszintjén található tömörraktárba is.

A kölcsönző rendszer is megújult: az új, modern épületben már rádiófrekvenciás (RFID) azonosító rendszerrel kölcsönözhetik a könyveket és a kottákat a látogatók. A hangzó és az AV-dokumentumok kölcsönzése egyelőre a hagyományos, kódcímkés módon történik (ezekre a költségvonzatok miatt nem került rá az RFID azonosító).³⁰

Nőtt az itt dolgozó munkatársak létszáma is, mely ismét a nyitva tartási idő növekedését (kezdetben heti 56 majd 64 óra) és a kétműszakos munkarend bevezetését eredményezte. 2011-ben már a költözés előtti szám duplája, hat fő dolgozott a zenei gyűjteményben, köztük immár két zenei feldolgozó könyvtáros, így a zenei dokumentumok feldolgozása ismét visszakerült a Zeneműtárba. Ez serkentően hatott az itt végzett szakmai munkára is, hiszen megkezdődhetett

³⁰ SZABÓ 2011, 18.

a korábbi évek során felhalmozódott, feltáratlan állományrészek retrospektív feldolgozása, valamint a kulturális intézmények átszervezése során kapott különgyűjtemények beépítése az állományba. Ebben az évben kerültek a Zeneműtárba a Művészetek Háza könyvtárának könyvei, kottái és értékes – helytörténeti szempontból jelentős – CD-re archivált hangfelvételei, valamint a jogutód nélkül megszűnt Baranya Megyei Kulturális és Idegenforgalmi Központ hanglemezei és könyvei is.

Két évvel a költözést követően, 2012-ben üzembe helyeztek két új digitalizáló lemezjátszót, így megkezdődhetett a zenei gyűjtemény állományából kiválogatott értékesebb hanglemek tervszerű és folyamatos digitalizálása, majd a következő évben a Tiszay Andor Gyűjtemény muzeális értékű sellaklemezeinek feldolgozással párhuzamos digitalizálása is elkezdődött. Az értékes különgyűjtemény feldolgozásának 2013-ban hatalmas lökést adott az „Irány a tudás” pályázat, melynek keretén belül három munkatárs folyamatosan dolgozott a hanglemek címléírásán és tárgyszavazásán, így év végére a mintegy 3000 archív lemez közel 80%-a vált visszakereshetővé, ezáltal a kutatók számára hozzáférhetővé a Corvina IKR-ben. 2014 januárjában a különgyűjtemény jogi helyzete is rendeződött, amikor Simon Géza Gábor, a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvány kuratóriumi elnöke hivatalosan is a Csorba Győző Könyvtárnak ajándékozta a hanglemezeket.

A Tudásközpont épülete a zenei rendezvények szervezése terén is számos új lehetőséget kínál, hiszen az épület földszintjén található, modern hangosítással ellátott konferenciateremben akár 120 fős közönség is elfér. Ezt kihasználva már a költözést követően sok olyan színvonalas rendezvény valósult meg, mint a 2011-es Liszt-évforduló alkalmából meghirdetett Liszt Junior pályázathoz kapcsolódó események,³¹ vagy a „Táncdalfesztiváltól az X-faktorig” elnevezésű mini tehetségkutató. A Zeneműtár büszkesége a Dr. Szabolcsiné Orosz Hajnalka, akkori igazgató támogatásával beszerzett digitális zongora, melyet 2014 óta a rendezvények színvonalának emelésén túl a Zeneműtár látogatói is előszeretettel használnak az olvasói térben (fejhallgatóval) a teljes nyitvatartási időben.

A Tudásközpontba költözést követően egyre fontosabbá váltak az online megjelenések is. A Zeneműtár már 2012-ben jelentkezett zene- és könyvajánlásokkal a könyvtár közösségi oldalán, de 2013-ban saját Facebook-oldalt is létrehozott, hogy megkönnyítse a zenei érdeklődésű könyvtárlátogatók elérését, valamint új, állandó rovatokat indított az intézmény honlapján (Zenei dokumentumajánló, Zenei csemegék Pécsről, Zenei programajánló), melyek napjainkban is népszerűek a pécsi muzikusok körében.

A nyitást követően az olvasói térben található valamennyi számítógép állandóan foglalt volt a teljes nyitvatartási időben, és bár az asztalokra kihelyezett CD-lejátszókat, kazettás magnókat és lemezjátszót is használták a látogatók, a fejlettebb technikai feltételeknek köszönhetően jelentősen megnőtt a számítógépes zenehhallgatások száma. A zenei szaktájékoztatót nemcsak személyesen, de telefonon és e-mailben is rendszeresen igénybe vették az érdeklődők, jellemzően a zenét alap-, közép- és felsőfokú oktatásban tanuló

³¹ ÉSIK 2014, 61.

diákok és tanáraik. Ez a tendencia a későbbiekben is megmaradt, de emellett az elkövetkező években egyre jellemzőbbé vált a hátrányos helyzetű és fogyatékkal élő látogatók szinte állandó jelenléte is. Ennek az olvasói rétegnek a könyvtári ellátása elsősorban nem szakmai tudást, hanem speciális ismereteket és nagymértékű empátiát követel meg a Zeneműtár dolgozóitól, hiszen nekik minden esetben más, de mindig folyamatos, személyes segítségre van szükségük a szolgáltatások igénybevételéhez.

A Tudásközpontba költözést követő években a Zeneműtár havi rendszerességgel szervezett rendezvényeket, és készített kisebb-nagyobb kiállításokat a gyűjtemény állományának népszerűsítése érdekében. A rendezvényeken több száz, míg a kiállításokon több ezer látogató fordult meg évente, a Tudásközpont modern épülete vonzó helyszín a város és a megye zenei együttesei számára. A koncertek, könyvbemutatók, zenés előadások és kiállítások szervezése során a Zeneműtár mindig arra törekedett, hogy lehetőséget biztosítson a helyi előadóknak a bemutatkozásra, az utóbbi évek kiemelt célja pedig a fiatalabb korosztály könyvtárba csábítása volt. Ennek érdekében egy humoros hangvételű, fiatalos stílusú operanépszerűsítő sorozatot (Operamesék Hábetler Andrással), valamint a könnyedebb, populárisabb zenei műfajok bemutatását vállaló könnyűzenei dalest sorozatot (Zenés esték a Tudásközpontban) indított el, melyek igen hamar népszerűvé váltak a környék lakossága körében.

2015 jelentős év volt a zenei gyűjtemény gyarapodása tekintetében. Ebben az évben Pécsen rendezték meg Európa egyik legjelentősebb kulturális eseményét, az Europa Cantat kórusfesztivált, melynek köszönhetően a világ számos országából voltak jelen a városban a külföldi zeneműkiadók, akiktől vásárolva olyan értékes kottákkal gyarapodhatott a gyűjtemény, melyeket egyébként reménytelen vállalkozás lett volna beszerezni külföldről. Ebben az évben kezdődött meg a Baranyai Zenei Archívum hangkazettán tárolt hanganyagainak feldolgozása és digitalizálása is.

Az új épületben elindulhatott a zenei chat-szolgáltatás, mellyel ismét bővült a zenei szaktájékoztató igénybevételének lehetősége. A zongorahasználat is egyre népszerűbbé vált az évek során – az érdeklődők legnagyobb része egyetemista, de a korábban zongorázni tanult felnőttek, és a zeneiskolás gyermekek is előszeretettel veszik igénybe a hangszer nap, mint nap.

A 2016-os év kiemelkedő projektje volt a könyvtár egykori igazgatója és névadója, Csorba Győző születésének századik évfordulója alkalmából közzétett zeneszerzői felhívás, melynek tárgya zeneműírása volt a pécsi költő egy szabadon választott versére. A felhívásra öt mű készült el különböző előadói apparátusra, melyek ősbemutatójára a pécsi Kodály Központban kerülhetett sor még ebben az évben. A pályázat keretében megszületett művek közül Várnai Ferenc *A négy kicsi cica és a mamájuk* című, gyermekeknek zongorára írt verses meséjét később nyomtatott formában is sikerült megjelentetnie a könyvtárnak Miszler Tamás igazgató támogatásával. A kotta 300 példányban látott napvilágot, és az év során minden olyan baranyai településre eljuttatta a könyvtár, ahol zenei oktatás folyik. A mű bemutatójára májusban került sor a Tudásközpontban, a pécsi Liszt Ferenc Zeneiskola tanárai és diákjai közreműködésével.

Állományának és szolgáltatásainak népszerűsítése érdekében a Zeneműtár az intézmény hírlevelében is jelen van aktuális programjaival és zenei dokumentumajánlóival, tematikus gyűjtéseivel. Nagy gondot fordít ezen kívül a szakmai kapcsolatok ápolására, az új épületben már kétszer (2017-ben és 2021-ben) látta vendégül az AIBM (Zenei Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége) Magyar Nemzeti Csoportját az itt megrendezett szakmai napok alkalmával. Az új épület vonzóvá teszi a zenei gyűjteményt, ezért szép számmal utaztak Pécsre az ország minden pontjáról a zenei könyvtáros kollégák mindkét alkalommal, ezzel is növelve az intézmény szakmai elismertségét.

A folyamatos gyarapításnak és az értékes ajándékoknak köszönhetően az évek során tovább fejlődött a Zeneműtár dokumentumállománya, a használói igényeknek megfelelően több állományegység is új helyre költözött. A teljes videokazetta állomány raktárba került, hiszen lejátszó készülék hiányában szinte alig kölcsönözték már az olvasók, így felszabadult a hely az egyre gyarapodó DVD-állománynak. Ugyancsak raktárba került a méret szerinti jelzettel ellátott kották egy része, így a gyorsabban forgó szakjelzetes kották számára sikerült egy kis helyet nyerni az olvasói térben. Sor kerülhetett továbbá a korábban ideiglenesen a raktárban elhelyezett hegedű kamara kották retrospektív feldolgozására is, így ez az állományrész kikerülhetett az olvasói térbe, hogy ezzel szabadon válogathatóvá váljék. Az elmúlt években megvalósult a Zeneműtár olvasói terében és munkaszobájában elhelyezett, Corvina IKR-ben feldolgozott állomány teljes revíziója, aminek azért van nagy jelentősége, mert a sokféle dokumentumtípus, illetve a hiányos feldolgozottság miatt korábban sohasem volt még a Corvina IKR által támogatott állományellenőrzés a Zeneműtárban.

Az új épületben – a korszerűbb technikai feltételeknek köszönhetően – több új feladatot is felvállalt a Zeneműtár. Folyamatosan végzi a könyvtár újonnan vásárolt hangoskönyveinek digitalizálását (borító és hangrészlet), és a „Hangoskönyv ajánló” terminálra való feltöltését, továbbá részt vett a könyvtár Digitalizálási Stratégiájának kidolgozásában, valamint a Baranyai DigiTár zenei tartalommal való feltöltésének tervezésében.

A sok eredmény ellenére, sajnos a 2018-as év vége ismét kedvezőtlen változásokat hozott, ez év novemberétől ugyanis az intézményen belüli átszervezések miatt létszámleépítés történt a részlegben, ami ekkortól a korábbi hat fő helyett immár csupán 4,5 státusszal működött tovább úgy, hogy az olvasószolgálati munkában – egészségügyi okokból – sajnálatos módon csak 3,5 fő tudott részt venni. Mindez természetesen hatással volt az itt folyó szakmai munkára is, illetve ismét a nyitvatartási idő rövidülését, az egyműszakos nyitva tartást hozta magával.

Ez az időszak igen nehéz volt a Zeneműtár életében, hiszen a lecsökkent dolgozói létszám miatt arra kényszerült, hogy folyamatosan rangsoroljon egyre halmozódó feladatai között. Bár nagyobb zökkenők nélkül sikerült teljesíteni az alapfeladatokat – a legfontosabb cél természetesen az olvasószolgálati munka minél magasabb színvonalú ellátása volt –, ez elsősorban az itt dolgozó kollégák sokszor önfeláldozó hozzáállásának volt köszönhető. A rövidített nyitva tartás

ellensúlyozására az itt dolgozók igyekeztek az olvasókat azzal kárpótolni, hogy újszerű szolgáltatásokat vezettek be, illetve a régiekről újabb felületeken is rendszeresen hírt adtak. A gyűjtemény állományának népszerűsítése céljából több állandó és rendszeresen megjelenő dokumentumajánló válogatást is bevezetett a részleg, melyek mind az olvasói térben, mind az online felületeken megjelentek.

A létszámhiány következményei elsősorban a zenei rendezvények és a retrospektív feldolgozás területén jelentkeztek, hiszen ezekre szinte semmi kapacitás nem maradt az olvasószolgálati feladatok mellett. Akadtak azonban olyan területek, ahol ebben az időszakban is történt előrelépés, mint például a zenei dokumentumok digitalizálása terén. A Zeneműtár csatlakozott az intézmény új helyismereti weboldalához (Baranyai DigiTár), ahol a tervek szerint a Corvina IKR-ben feldolgozott, helyben digitalizált zenei dokumentumok online is elérhetőek lesznek majd a Zeneműtár számára kialakított menüpont alatt. A korábbi években a különgyűjtemények feldolgozására fordított energia is kezdett eredményt hozni, egyre több dokumentum adatai váltak elérhetővé a Corvina IKR-ben. Ennek köszönhetően a Tiszay Andor Gyűjtemény és Baranyai Zenei Archívum értékes, ritka dokumentumai több kutató munkáját is segítették az utóbbi években.

2020 – bár egészen más módon – ismét a változások éve volt a Zeneműtár életében (is), hiszen a Covid-19 következtében két hosszabb időszakra is bezárni kényszerült az intézmény. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a részleg használói nem jöhettek el személyesen a könyvtárba, de azt is, hogy a kollégáknak sokszor otthonukból kellett végezniük munkájukat. Mindez természetesen kihatott az itt végzett feladatokra is. A tervezett rendezvények elmaradtak, illetve online formában kerültek megrendezésre, a korábbi szolgáltatások pedig megváltoztak, hiszen távolról is elérhetővé kellett tenni őket. A részlegben folyó szakmai munka súlypontja a feltáró, az archiváló és az online tartalomszolgáltatással kapcsolatos feladatokra helyeződött.

A többszöri, hosszabb bezárást kihasználva nagy lépéseket sikerült megtenni a retrospektív feldolgozás területén, egész állományrészek kerültek feldolgozásra. A méret szerint tárolt kották retrospektív feldolgozása, a Baranyai Zenei Archívum teljes lapkotta állományának analitikus feldolgozása, továbbá két nagyobb, ajándékba kapott, értékes CD-kből álló gyűjtemény kiválogatása és feldolgozása is megtörtént. Emellett sikerült kiegészíteni a korábban hiányos adatokkal a katalógusba került rekordok jó részét, amire korábban nem volt lehetőség a naponta végzett olvasószolgálati tevékenység mellett.

Rendeződött a kották mellékleteinek nyilvántartásával, tárolásával és kölcsönzésével kapcsolatos, évek óta húzódó probléma, melynek előkészítésére és megvalósítására szintén a Covid-19 miatt bekövetkezett zárva tartás alatt került sor. A kollégák *home office* munkavégzése, illetve a háttérmunkákra fordítható, megnövekedett munkaidő lehetőséget adott arra, hogy a zenei dokumentumok feldolgozással párhuzamos digitalizálása, valamint a fájlok Corvina IKR-be történő feltöltése területén is jelentős előrelépés történjen. A korábbi évhez képest 462%-kal nőtt az elérhetővé tett hang- és képfájlok száma.

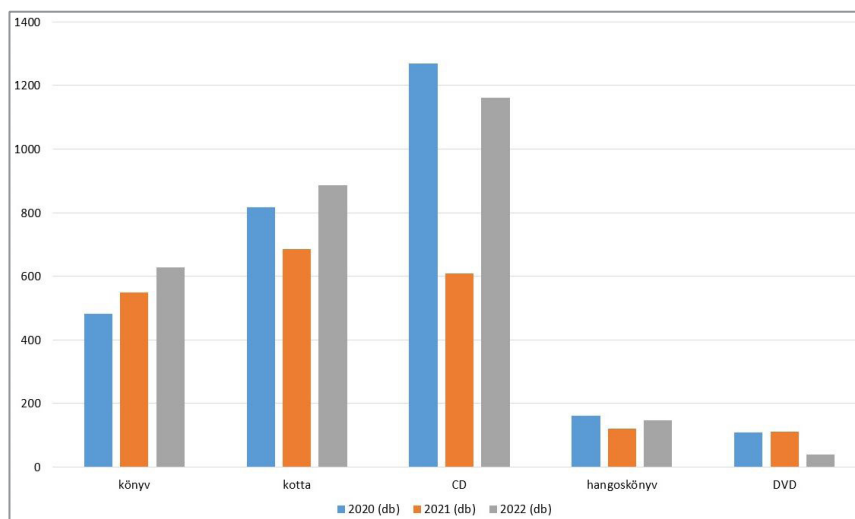
2020 érthetően a távolról elérhető szolgáltatásokban okozta a legjelentősebb változást. A korábban bevezetett online zenei szolgáltatásokat ehhez az új helyzethez kellett alakítani, hiszen szerepük jelentősen felértékelődött azzal, hogy ez volt az egyetlen módja az olvasókkal való kapcsolattartásnak. Ez a helyzet új kihívások elé állította a Zeneműtár dolgozóit és felhasználóit egyaránt. Korábbi, személyesen igénybe vehető szolgáltatásokat kellett online használhatóvá tenni, ami a munkafeladatokban is változást okozott. A saját gyártású tartalmakon kívül zenei érdekességeket, ismeretterjesztő információkat, ingyenes online és elérhetővé tett archív koncerteket osztott meg a részleg, mellyel jelentős növekedést ért el közösségi oldala kedvelőinek számában.

A zárva tartás időszaka egy új típusú könyvtárhasználati játék megtervezésére és előkészítésére is lehetőséget adott. Az új szolgáltatásként bevezetett zenei szabadulószobát *A nagy zeneszerzők figyelnek – Szabadulj ki a könyvtárból!* címmel a 2020-as Országos Könyvtári Napok keretében hirdette meg elsőként a Zeneműtár. A program elsősorban a fiatalok körében volt népszerű, de más korosztályokból is érkeztek játékos kedvű látogatók. A könyvtárhasználati foglalkozásoknak ez a modern formája lehetőséget ad különböző zenei műfajok feldolgozására is. Ezt kihasználva 2021-ben egy könnyűzenei témájú szabadulószoba terveit is kidolgozták a Zeneműtár munkatársai, melyet a 2021-es OKN alkalmával tudtak kipróbálni a jelentkezők.

A Zeneműtár megnyitásának 40. évfordulója sajnos szintén a zárva tartás időszakára esett, így az erre az alkalomra rendezett kiállítást, – mely 2021. december 31-ig volt megtekinthető a Tudásközpontban –, 2021 áprilisában online formában is közzétette az intézmény YouTube-csatornáján. A virtuális kiállítást az MKE Zenei Könyvtárok Szervezete és az AIBM Magyar Nemzeti Csoportja is elérhetővé tette honlapján.

E sorok megjelenésének idején négy fő dolgozik a Zeneműtárban teljes munkaidőben. A nyitva tartás egyműszakos, a zenei gyűjtemény állománya pedig több mint 60 ezer egységből áll. 14 ezer kotta, 8 ezer kórusmű lapkotta, 11 ezer CD, 1.500 hangkazetta, 800 zenei videokazetta és CD-ROM, 16 ezer hanglemez, 700 zenei DVD, 10 ezer kötet zenei könyv és 13 féle zenei folyóirat áll a látogatók rendelkezésére.

Bár a látogatók számában jelentős változás nem volt érzékelhető az elmúlt évek során, a kölcsönzési kedv sajnos csökkenő tendenciát mutat, mely elsősorban a hangzó és AV dokumentumok kölcsönzésének számában mutatkozik meg. Ennek oka a használói szokásokban történt változás, ami elsősorban a technikai fejlődésnek tudható be. A mindennapi zenehallgatás, videónézés legfontosabb eszköze ma már a számítógép, illetve a mobiltelefon. A hagyományos hanghordozók kezdenek kimenni a divatból. A zenei gyűjtemény használatára jellemző továbbá, hogy – akár kottát, akár hangzó vagy AV dokumentumot keresnek – az olvasók hosszú időt töltenek el válogatással, információgyűjtéssel, majd csak a legmegfelelőbbnek talált egy-két darabot kölcsönzik ki.

6. kép Zenei dokumentumok kölcsönzése a Csorba Győző Könyvtár Zeneműtárában 2020–2022 között

Zárszó

Speciális könyvtár tehát a zenei, „kis könyvtár a nagy könyvtárban: a munka és a szolgáltatások megegyeznek a nem hangzó dokumentumokra alapozott szolgáltatásokkal, tehát van kölcsönzés, helybenhasználat és tájékoztatás. A különbség mindössze annyi, hogy minden szolgáltatásnak bázisa és célja a zene.”³² Az itt végzett tevékenységek sokrétűek, az aprólékosabb, több ráfordított időt és szakértelmet igénylő feladatok nem mérhetők mindig számokban. A Csorba Győző Könyvtár Zeneműtára közművelődési funkcióján túl szakkönyvtári feladatait is felvállalva önállóan gyarapítja és tárja fel gyűjteményét, alakítja ki a zenei érdeklődésű használók igényeinek megfelelő szolgáltatásait, és igyekszik lépést tartani a technikai fejlődéssel, ami korántsem egyszerű feladat.

A hangrögzítési technológia több mint egy évszázada létezik, a könyvtárak zenei gyűjteményeiben pedig megtaláljuk a fejlődés különböző állomásain keletkezett, így különböző módon rögzített hanganyagokat, melyek nagy része egyedi és megismételhetetlen felvétel, ezért kultúrtörténeti szempontból nagy jelentősége van fennmaradásuknak. Ezek a felvételek olyan lemezeken, szalagokon és egyéb hordozókon találhatók, amelyekhez ma már nem gyártnak lejátszó berendezéseket, a szakértők szerint pedig nagyon kevés időnk van már a hang- és videóanyagok digitalizálására, mert 2030 körül a régi lejátszó készülékek és alkatrészek hiánya miatt a folyamat túlzottan drágává vagy lehetetlenné válik.³³

³² ROMÁN 2000. 4.

³³ How to care for sound recording collections <https://www.bl.uk/help/how-to-care-for-sound-recording-collections> (Letöltés: 2021. jún. 11.)

7. kép A Zeneműtár bejárata a Tudásközpont 4. emeletén

A zenei anyagok digitalizálásának célja napjainkban már nem csupán az archiválás. A modern formátumban tárolt zenei felvételekre egyéb szolgáltatások is építhetők, mellyel közkinccsé válhatnak ezek az értékes anyagok. A Csorba Győző Könyvtár Zeneműtára is megtette már az első lépést ezen az úton, amikor 2019-ben csatlakozott az intézmény új helyismereti weboldalához, a Baranyai DigiTárhoz, ahol a helyben digitalizált hangfelvételek is elérhetőek lesznek a jövőben. Különösen nagy jelentősége van ebből a szempontból a Baranyai Zenei Archívumban őrzött, helyi vonatkozású hangfelvételeknek és – a sok esetben kéziratos – kottáknak, hiszen ezek nagy része kizárólag ebben a gyűjteményben megtalálható, egyedi példány.

Sok sürgető feladat van még hátra a zenei dokumentumok feldolgozása, digitalizálása és hozzáférhetővé tétele terén, melyeket azonban feltétlenül fel kell vállalni, hiszen kulturális örökségünknek ezt a szeletét, ezeket a pótolhatatlan kordokumentumokat kizárólag így őrizhetjük meg a jövő nemzedékének.

Felhasznált irodalom és források

BENKED 2009 = Benked Anett Csilla: *Zenei gyűjtemények Pécs könyvtáraiban, valamint ezek olvasói, hallgatói fogadtatása az elmúlt tíz évben. Szakdolgozat.* PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs, 2009.

- ÉSIK 2014 = Ésik Szabolcs: *Az egyetemes és magyar zenei könyvtárügy fejlődésének, valamint egy modern zenei könyvtár, a pécsi tudásközpont zeneműtára fejlődésének és működésének bemutatása. Szakdolgozat.* PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs, 2014.
- GÓCZA 1999 = Góczy Julianna (szerk.): *Zenei könyvtári ismeretek.* Magyar Könyvtárosok Egyesülete Zenei Könyvtáros Szervezet, Budapest, 1999.
- GYURASICSNÉ RÉZMŰVES 1991 = Gyurasicsné Rézműves Gyöngyi: *Zenemű és hangtári részlegek működése a közművelődési könyvtárakban: A Pécsi Hangtár. Szakdolgozat.* Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, 1991.
- KÁRPÁTI 1999 = Kárpáti János: Előszó. In: Góczy Julianna (szerk.): *Zenei könyvtári ismeretek.* Magyar Könyvtárosok Egyesülete Zenei Könyvtáros Szervezet, Budapest, 1999. 7.
- KOVÁCSNÉ SOROSSY 1998 = Kovácsné Sorossy Csilla: *Számítógép alkalmazása a Baranya Megyei Könyvtár Zeneműtárában. Szakdolgozat.* Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 1998.
- KOVÁCSNÉ SOROSSY 2007 = Kovácsné Sorossy Csilla: *A Csorba Győző Megyei Könyvtár Zeneműtárának könnyűzenei adatbázisa. Szakdolgozat.* PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs, 2007.
- KOVÁCSNÉ SOROSSY 2020 = Kovácsné Sorossy Csilla: *Beszámoló a Csorba Győző Könyvtár Zeneműtárának 2020. évi munkájáról. Kézirat.* Csorba Győzői Könyvtár, Pécs, 2021.
- MARTON-BAJNAI 2008 = Marton Gyula - Bajnai Klára: *Első Magyar Hanglezgyár. Jazz Oktatási és Kutatási Alapítvány,* Budapest, 2008.
- ROMÁN 2000 = Román Lászlóné: *A Csorba Győző Megyei Könyvtár Zenei Osztálya.* In: *Baranyai Könyvtári Info*, 2:6 (2000. június), 4-5.
- SKALICZKY 1978 = Skaliczki Judit: *Felmérés és fejlesztő tanulmány az „A” típusú, megyei közművelődési könyvtárak zenemű és hangtári részleteiről.* KMK, Budapest, 1978.
- SKALICZKY 1978-1988 = Skaliczki Judit: *A megyei könyvtárak zenemű- és hangtári részlegeinek fejlődése 1978 és 1988 között. Könyvtári Figyelő*, 36:1-2 (1990), 94-100.
- SZABÓ 1980-1981 = Szabó Ferencné: *Zenemű- és hangtár a Megyei Könyvtárban.* In: *Pécs-baranyai Könyvtáros*, (1980-1981), 34-35.
- SZABÓ 1996 = Szabó Ferencné: *Beszámoló a Marton Gyula és a Tiszay Andor gyűjtemény feltárásának alakulásáról. Kézirat.* Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1996.
- SZABÓ 2001 = Szabó Ferencné: *A Csorba Győző Megyei Könyvtár Zenei Gyűjteményének 20 éve.* In: *Baranyai Könyvtári Info*, 3:4 (2001. április), 2-5.
- SZABÓ 2005 = Szabó Ferencné: *A Zenei Gyűjtemény beszámolója a 2002-2004 évek munkáiról. Kézirat.* Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs, 2005.
- SZABÓ 2006 = Szabó Ferencné: *25 éves a Csorba Győző Megyei Könyvtár Zeneműtára.* In: *Baranyai Könyvtári Info*, 8:3-4 (2006. márc. - ápr.), 7-8.
- SZABÓ 2007 = Szabó Ferencné: *A Zeneműtár 2006. évi beszámolója. Kézirat.* Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs, 2007.

SZABÓ 2011 = Szabó Ferencné: Zene és műveltség a változások tükrében: Harmincéves a Csorba Győző Megyei és Városi Könyvtár zeneműtára. In: *Könyvtári Levelezőlap*, 3:9 (2011. szeptember), 16–22.

Sz. KONCZ 1996 = Sz. Koncz István: *Demjén – Félszáz év*. R and R Művészeti és Kulturális Bt., Budapest, 1996.

Internetes forrás

How to care for sound recording collections – <https://www.bl.uk/help/how-to-care-for-sound-recording-collections> (Letöltés: 2021. jún. 11.)

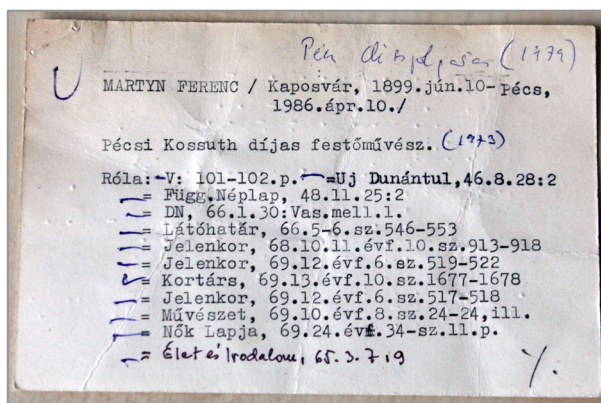
A Baranyai neves személyek adatbázis

Az adatbázis története, szerkesztésének tapasztalatai

In my paper, I present the biographical database of famous people from Baranya which can be found on the baranyaidigital.hu website. I briefly discuss its history and the stages of its development, from the paper catalogue to the DOS version and the public Windows-based database. With regards to the methodology of editing, I describe who is included in the database and who is considered to be from Baranya. I introduce the structure and content of the records and articles, the various data fields, and the editing principles. I explain the possibilities for simple and complex searches, and touch on the problem of data discrepancies and the incorporation of links.

Az adatbázis története

A helyismereti osztályon a leggyakrabban előforduló faktografikus referenz kérdések az életrajzi adatokra, forrásokra irányulnak.¹ Olvasóink gyakran fordulnak hozzánk olyan kérdéssel, amely egy-egy személy életrajzi adataira, munkásságára vonatkozik. A Baranya Megyei Könyvtár helytörténeti könyvtárosai, Szakács Sándor, majd Surján Miklós ezt az igényt felismerve már az 1970-es években életrajzi adatokat kezdett gyűjteni a baranyai személyiségekről, hogy minél gyorsabban és hatékonyabban tudjuk tájékoztatni a kutatókat, érdeklődőket a gyakran felmerülő kérdésekről.² A számítógépek elterjedése előtti időszakban nagy méretű cédulákra gépelték az adatokat. A személyi kar-

1. kép Cédula Surján Miklós kézírásával
(Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye)

¹ KÉGLI 2005, 8.

² Dr. Kerekes Imre (a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Osztály egykori vezetője) szíves közlése.

```

Micro CDS/ISIS - 3.03 verzió

C - Adatbázis váltás
L - Dialógusnyelv váltás
E - ISISENT - Adatfelvitel és -módosítás
S - ISISRET - Keresés
P - ISISPRT - Rendezés, nyomtatás
I - ISISINV - Az inverz fájl kezelése
D - ISISDEF - Adatbázis definiálása
M - ISISXCH - Az adatfájl kezelése
U - ISISUTL - Segédprogramok
A - ISISPAS - ISIS-Pascal szolgáltatások
B - Biblio

X - Kilépés (az MSDOS-ba)

?

Adatbázis: BIO          Max MFN: 6969          srlap: BIO
Micro CDS/ISIS - Ver. 3.08 (c)Unesco 1997          Formátum: BIO

```

```

TALALATOK MEGJELENITÉSE
----- Az egyetlen találat: -----
Martyn Ferenc - festőművész

Szül.: Kaposvár, 1899, 06.10.
Megh.: Pécs, 1986, 04.10.
Tev. hely.: Pécs
Kitüntetés: Kossuth-díj(1973),
            Pécs Díszpolgára(1979)
Róla: V:101-102; EL.4.Kiad; MÜL; Hárs Éva: M.F. Életmű katalógusa, Kaposvár
1985.427 p.(PD 2140); Hárs Éva: Martyn. Bp. 1970. 30 p.,27 p.;
Közelítések. Írások M.F.ról... Pécs 1984. 229 p., ill; Egy életmű fő
vonulatai. M. F. művészetéről. A Művészet c. folyóirat 1978. évi 5.
(tematikus) száma. (PD 1674); JPMÉ 1969/70:331-345; Tüskés: Írások M.
F.ról. Bibliogr. Pécs 1983. 23 p.; Tüskés: Műteremben. Pécs 1978. 7-16;
Tüskés: A szó és a vonal. Kaposvár 1970. 69 p.; Tüskés: Jelbeszéd. Bp.
1994. 113-121; J, 68.10.913-918; 69.6:517-522; 74.7-8:644-649;
79.6:483-497, 502-513,ill; 94.6:573-580; 96.4:343-349; Pannonia
Filmhíradó, 17.sz. 1984; ÜD, 46.8.28:2; Független Néplap, 48.11.25:2;
Látóhatár, 66.5-6:546-553; DN, 66.1.30: Vas.mell.1; 70.12.25:8,ill;
73.4.4:8; 73.4.14:4; 74.6.9:5,ill; 79.6.21:1-2;82.10.18:6,ill;
83.6.11:9; 86.1.18:8; 86.4.12:3[Nekr.]; Kortárs, 69.10:1677-1678;
71.5:826-827; 74.9:1505-1506; Művészet, 69.8:24,ill; Nők Lapja,
-----
| - Előző, következő | ESC - Kilép | PgDn - Folytatás, ha van | M - Módosít

```

2. kép A DOS-alapú adatbázis főoldala és egy rekord az adatbázisból

tonok a legfontosabb életrajzi információkat: a nevet, a névváltozatot, a foglalkozást, a születési és halálozási adatokat és az életpálya leglényegesebb állomása(i)t, a kitüntetéseket, a tevékenységi helyet, valamint az életrajzokat tartalmazó forrásokat tüntették fel.

Az első elektronikus változat – amelynek szerkesztésével Kerekes Imre is bekapcsolódott az adatbázis építésébe – az ISIS adatbázis volt, amelybe 1994-től a korábbi cédulák tartalmát is beépítették, majd 18 éven keresztül ezt a változatot bővítettük tovább. Ez a verzió még házi segédlet volt, és az eseti, vizszakereső tájékoztatást szolgált. A könyvtáros ebből gyorsan tudta tájékoztatni az érdeklődőt a legfontosabb életrajzi adatokról, akinek pedig részletesebb adatokra volt szüksége, annak rendelkezésére bocsátotta a forrást, illetve annak bibliográfiai leírását, ha külső (nem a helyismereti gyűjteményben) fellelhető dokumentumban volt szó róla.

3. kép Az adatbázis jelenlegi szerkesztőfelülete és egy rekordja

Ezt a DOS-alapú adatbázist 2012-ben konvertálta Horváth Ádám informatikus, létrehozva a Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár akkori honlapján, a baralib.hu-n található Windows-felületet. Ettől kezdve az adatbázis (illetve annak publikus része) már nem csak visszakeresésre alkalmas, hanem az aktív, szétszóró tájékoztatás követelményeinek is megfelel.³

³ HORVÁTH 1975.

A házi használatra készült adatbázis alapos átszerkesztésre szorult ahhoz, hogy nyilvánossá tehető legyen. A szócikkek publikálása (az interneten keresztül elérhető változatban bárki számára elérhetővé tétele) 2012 óta folyamatosan halad, mostanra az adatbázisnak kb. a 60 %-a nyilvános. Amikor elkezdtük publikálni az adatbázist, betűrend szerint, sorban haladtunk, és minden adatlapot nyilvánossá tettünk. Később felhagytunk ezzel a gyakorlattal. Igyekeztünk a „nagyobb nevek” közül elérhetővé tenni minél többet. Elsősorban a már lezárt életpályákat tartalmazókat publikáltuk, az élők közül pedig azokat, akikről folyamatosan több forrás jelent meg. A szócikkek publikálása a munka előrehaladásával egyre szélesebb körre terjed ki, azt a gyakorlatot követjük, amely szerint nem csak a lezárt életpályákat, hanem a még élőket is publikáljuk (korábban Szinnyei József is ezt a gyakorlatot követte).⁴ Azoknak a még élő embereknek az adatlapját, akikről csak kevés forrásunk van (főképpen, ha ez már nem is a legfrissebb), egyelőre csak belső használatra hagyjuk. Csak helyben elérhetőként tartunk még olyan neveket is, akikről csak nagyon kevés adat és forrás szerepel. Módszertani elvünk az, hogy az írott forrást tartjuk hitelesnek, ettől persze időnként eltérhetünk, ha valaki hitelesen bizonyít egy adatot.

2015-ben az adatbázis átkerült a Csorba Győző Könyvtár új honlapjára, a csgyk.hu-ra, megújult külsővel. Az informatikai hátteret a következő négy évben Földesi Mihály könyvtári informatikus biztosította. Újabb változás 2019-ben történt, ekkor indult a baranyaaidigital.hu oldal, melynek része lett az ismét megváltoztatott arculatú, és néhány újdonsággal (pl. betűrendes böngészővel) kibővített változat,⁵ amely az InnoTeq Kft. munkatársainak köszönhető.

Ki kerül az adatbázisba?

A megyéhez kötődő személyek, akikről életrajzi jellegű adatokat tartalmazó írást publikáltak. Baranyai kötődésűnek számít, aki a mindenkori, történelmi Baranya megyében született, tevékenykedett és/vagy halt meg. Akkor is helyi személynek tartjuk, ha itt született, de már gyermekkorában elkerült innen. Baranyainak tekintjük, ha nem is itt született, de itt élt, és tevékenykedett. Ha nem Baranyában született, és életének egy szakaszát töltötte a megyében, akkor elsősorban az ezzel az időszakkal foglalkozó tevékenységet és irodalmat tüntetjük fel. Babits Mihály tevékenységéből például az életpálya ismertetésénél azt emeljük ki, ami Pécshez kötötte, illetve a bőséges Babits-szakirodalomból is elsősorban azokat a tételeket vettük fel életrajzi irodalomjegyzékünkbe, amelyek az itteni tevékenységéről (is) szólnak. Az a tény, hogy valaki Baranyában végezte az iskoláit, ha ezen kívül más nem köti ide, általában nem elegendő ok arra, hogy bekerüljön az adatbázisba, kivéve, ha nagyon elismert személyről van szó, mint pl. a horvát irodalom klasszikusa, Miroslav Krleža, aki a pécsi Zrínyi Miklós Hadapródiskola növendéke volt.

⁴ SZINNYEI 1891.

⁵ www.baranyaaidigital.hu/neves (Letöltés: 2022. dec. 12.)

Igyekszünk minél több baranyai személyt bevenni az adatbázisba. Nem csak a „példaképek” és a hírességek kerülnek be, hanem más emberek is, akikről életrajzi adatokat publikáltak. Mindenki azonban, akiről valaha megjelent valamilyen írás, nem található meg az adatbázisban. Több szempontot mérlegelünk annak eldöntésekor, hogy ki kerüljön be. A vezető szerepet betöltőket általában felvesszük az adatbázisunkba. Figyelembe vesszük a személyről megjelent életrajzi írások számát is (de elég lehet egyetlen nekrológ is, amelyből fontos adatok derülnek ki). A lexikonokban, kézikönyvekben található baranyaiakat mindenképp igyekszünk rögzíteni, de nagyon sok olyan helyi személy is megtalálható, akiről csak a sajtóban, újságokban írtak, gyakran csak a napilapokban.

Az adatgyűjtés módszere

A Baranyai neves személyek könyvtári adatbázis, a már publikált, többnyire a Csorba Győző Könyvtárban is fellelhető forrásokból, illetve internetes forrásokból dolgozik, szinte kizárólag publikált adatokat tartalmaz (néhány kivételtől eltekintve, amikor – helyi adatbázisról lévén szó – rokonoktól kapunk információt a hiányzó adatokról, írott közlemény hiányában).

A munka kezdeti szakaszában, indulásként kollégáim átnézték az életrajzokat tartalmazó legfontosabb kézikönyveket: az országos nagy lexikonokat (pl. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*, *Katolikus lexikon* stb), és a helyi irodalmakat (pl. Várady Ferenc: *Baranya multja és jelenje*, Szabó Pál: *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*) és még jó néhány fontos segédletet. Ezt követően folyamatosan építették az adatbázist az újonnan megvásárolt könyvek, a helyismereti munkatársak által szemlézett újságok, folyóiratok átnézésével, valamint retrospektív módon, a korábban beszerzett dokumentumok feltárásával.

Továbbra is ezt a módszert követjük: a mindennapi sajtószemle során gyakran találunk életrajzi vonatkozású írást, átnézzük az új könyveket is életrajzi tartalom után kutatva. A retrospektív kutatások során régebbi könyvtári anyagban meglelt életrajzi témájú írások (sok nekrológ) is kerülnek be folyamatosan. Az utóbbi években a hiányzó életrajzi adatok kiegészítésére gyakran nagyon jól használható az internet (természetesen kellő kritikával), néha az egyszerű google-keresés is eredményes, hasznosabb azonban az internetes adatbázisokban célszerűen keresni pl. az OSZK gyászjelentései között, a Hungaricana könyv- és dokumentumtárban és az Arcanum Digitális Tudománytárban,⁶ vagy a nagy életrajzi indexekben, pl. a Magyar Életrajzi Kalauzban.⁷

⁶ <http://library.hungaricana.hu>; <http://adt.arcanum.com> (Letöltés: 2022. dec. 12.)

⁷ <https://mabi.hu/> (Letöltés: 2022. dec. 12.)

Az adatbázis típusa

A könyvtári adatbázisoknak tipológiai szempontból alapvetően két fő kategóriáját szokták megkülönböztetni: ezek az ún. faktografikus (tényadatokat tartalmazó) és bibliográfiai (hivatkozási) adattárak.⁸ A Baranyai neves személyek adatbázis átmeneti műfajt képvisel, hiszen az életrajz adatai mellett bibliográfiát is közöl.

Az életrajzi adattárak esetében megkülönböztetnek életrajzi lexikont és biográfiai indexet. A biográfiai index a helyi személyekre vonatkozó legfontosabb, az azonosításhoz szükséges adatokat tartalmazza és a forrásokat, ahonnan bővebb információk szerezhetőek. Az életrajzi lexikon ennél jóval több adattal szolgál az egyes személyekről, szócikkszerű megfogalmazásban. A rendszerváltás után jónéhány megyei, városi életrajzi lexikon, ki kicsoda, életrajzi adattár jelent meg.⁹ Az életrajzi indexek közül kettőt említünk: a *Névtér – Magyar Életrajzi Indexet*, amely a Petőfi Irodalmi Múzeum adatbázisa¹⁰ és Németh Tibor lenyűgöző teljesítményét, a *Magyar Életrajzi Kalauzt*.¹¹ A Baranyai neves személyek adatbázis szerkesztésekor a két típus ötvöztetésére törekszünk: több életrajzi adatot tartalmaz, mint az életrajzi indexek, de inkább felsorolásszerűen, nem összefüggő szövegbe foglalva, mint a lexikonok, továbbá adatbázisunkban a bibliográfiai rész is hangsúlyos, gyakran jóval több hivatkozást adunk meg, mint a (bibliográfiával ellátott) lexikonok.

Az adatbázis szerkezeti felépítése. A szócikkek tartalma – adatmezők

Név

Gyakori tapasztalat, hogy egy személy több névváltozatával találkozunk a forrásokban. Ez többféle okra vezethető vissza. Egyik ok, hogy a nevek helyesírása is ingadozott a sajtóban; például gyakori jelenség a vezetéknev végén az -i ill. az -y váltogatása (néha még egy forráson belül is). Nem mindig könnyű eldönteni, hogy melyik névalakot emeljük ki, tegyük törzsnévalakká. Ha alapvető lexikonban, kézikönyvben megtalálható az illető, akkor általában az abban törzsnévalakként szereplő változatot, ha csak a sajtóból ismerjük, akkor a gyakrabban előforduló névalakot vesszük figyelembe. Gyakori még, hogy az illető nevet változtatott. Névváltoztatás, magyarosítás esetén azt a névalakot preferáljuk, amellyel ismertebbé vált, pl. Feuerstahler Viktor esetében, akinek magyarosított neve (Fóthi/Fóti) kevésbé ismert.

Férjezett nők esetén tudatosan nem egységes a törzsnévalak kiválasztásának gyakorlata. Nem ragaszkodunk ahhoz a gyakorlathoz, hogy egységesen a leánykori néven végezzük el a besorolást, mert jónéhány esettel találkoztunk,

⁸ NÉMETH 2017, 520.

⁹ MENNYEI 2009, 99.

¹⁰ <https://opac-nevter.pim.hu/hu> (Letöltés: 2022. dec. 12.)

¹¹ MURÁNYI 2001.

amikor az asszonynevén vált ismertté valaki (pl. Szekeres Istvánné Lenk Gizella és Gázsity Milutinné Greiner Mária lánykori neve után szinte nyomozni kellett).

Ebben az adatmezőben tüntetjük fel a nemesi előnevet és a főnemesi rangot is. A doktori címet viszont nem írjuk a név mellé.

Névváltozat

A forrásainkban szereplő összes ismert névvariánst feltüntetjük, legyen szó eltérő helyesírású alakokról, névváltoztatásról vagy írói álnévről. A név mezőben indított keresés esetében a névváltozat mezőt is vizsgálja a kereső, így egyszerű keresés során a névváltozatokat is listázza.

Születési és halálozási adatok

A születési és halálozási, valamint a tevékenységi helyet abban a formában adjuk meg, ahogy azt a települést az érintett személy születésekor, illetve halálakor nevezték, a mai nevét pedig mellette zárójelben közöljük. Ha nem Baranya megyében van, akkor általában azt is mellé írjuk, hogy melyik megyében található, a jelenkori megyebeosztás szerint (kivételt képeznek ez alól a nagy települések). A történelmi Magyarország területén, a ma már Magyarország határain kívül fekvő helységek esetében, hogy megkülönböztethető legyen, a *vármegye* megjelölést alkalmazzuk, és a mai ország nevét is megadjuk.

A születési és halálozási dátumokat a legpontosabban igyekszünk feltüntetni, a hónapot és a napot is megadjuk, ha a forrásainkban megtalálható. Ha bizonytalan a dátum, mellette kérdőjellel jelezzük. (Gyakran előfordul, hogy a forrásként szereplő nekrológban csupán annyi olvasható, hogy az illető hány éves korában halt meg. Ilyenkor – ha nincs más forrás – kiszámítjuk, hogy melyik évről lehet szó, de ez – több okból is – bizonytalan.) Gyakori, hogy a halálozás helyéről nem szólnak a (sajtó) források; ha az illető pl. Pécsen élt és itt temették el, akkor nagy valószínűséggel itt is hunyt el, ezért ilyen esetben feltüntetjük, de kérdőjelet írunk halálának helye mellé.

Foglalkozás

Az adott személynek a forrásokban szereplő összes foglalkozását feltüntetjük,¹² sőt még olyan tevékenységeket is itt közlünk – hogy visszakereshető legyen –, amely tulajdonképpen nem foglalkozás, hanem egyéb jellemző tevékenység, mint pl. „az 1848/49-es szabadságharc résztvevője”.

A foglalkozások megjelölése egységes a két nem esetében, nem használjuk a foglalkozásnevek „nőiesített” változatait, így pl. tanító, színész szerepel mindkét nemnél.

Iskolai végzettség

A legmagasabb iskolai végzettséget minden esetben feltüntetjük (ha ismert), mellé írjuk zárójelben a végzettség – érettségi, diploma stb. – évét. Az alacsonyabb iskolatípust – pl. diplomások esetében az általános és a középiskolát

¹² A szakirodalomban ezzel kapcsolatban több álláspont létezik, pl. NÉMETH 2014, 29.; ZAHUCZKY 2013, 26.

- akkor vesszük fel, ha baranyai intézményről van szó. Zárójelben az iskola elvégzésének, az érettségi ill. a diploma megszerzésének évét közöljük. Rövidítéseket csak széles körben ismert intézménynevek esetében használunk (pl. PTE, ELTE).

Életpálya

„Az életrajzok végső megszerkesztésének módját két szóban foglalhatom össze: tömörség és tárgyilagosság.”¹³

Az életpályánál a legfontosabb állomásokat adjuk meg minél tömörebb megfogalmazásban. Ha nem baranyai születésű az illető, és csak életének, pályájának egy részét töltötte a megyénkben, akkor csak ezt az időszakot említjük. Méltatást nagyon ritkán közlünk, az értékítélétől kifejezetten tartózkodunk.

Szervezeti tagság

Felsoroljuk a különféle szakmai és civil szervezeti tagságokat. Ha valamilyen tisztséget is viselt az illető, azt a szervezet neve után, vesszővel elválasztva közöljük (pl. Mecsek Egyesület, elnök).

Fokozatok

Itt adjuk meg a kandidátusi és a PhD, illetve a DLA címet, a Magyar Tudományos Akadémia doktora címet és az MTA tagság (levelező vagy rendes tag) is ide kerül. Ha kiderül a forrásainkból, akkor a fokozat megszerzésének évét is feltüntetjük.

Tevékenységi hely

Az adatbázis építésének kezdetétől az a gyakorlat, hogy tevékenységi helyként csak a Baranya megyei településeket jelöljük meg.

Lakóhely

A lakóhelyet (csak a Baranya megyében található) kizárólag akkor tüntetjük fel, ha nem egyezik meg a tevékenységi hellyel.

Kitüntetések

A kitüntetéseket időrendben közöljük. Minden egyes elismerés nem kerül be, csak a jelentősebbek, illetve a helyi (baranyai) kitüntetések.

Életrajzi irodalom

„A hírlapirodalom, különösen nálunk, nemcsak az írók munkálatainak nagy részét, hanem a munkáikra s életviszonyaikra vonatkozó csaknem összes adatokat is magába foglalja. A hírlapok és folyóiratok összegyűjtése és tanulmányozása elkerülhetetlenül szükséges...”¹⁴

A biográfiai irodalmat két csoportra bontottuk. Elsőként a teljes monográfiákat és könyvrészleteket adjuk meg, betűrendben. A bibliográfiai tételek

¹³ GULYÁS 1939, XII.

¹⁴ SZINNYEI 1891, IV.

közlésmódjában a Pécs bibliográfia gyakorlatát¹⁵ követtük. Rövidített leírást alkalmazunk. Ahol a személyek szócikkeit önfeltáró módon, betűrendben tartalmazzák a források, ott nem tüntetünk fel oldalszámot, egyéb esetben igen. A tanulmányok szerzőjét és címét nem adjuk meg, csak a lelőhelyet tüntetjük fel, azaz annak a dokumentumnak az adatait, amelyben fellelhető.

A második csoportban a folyóiratok, újságok cikkeit soroljuk fel. Bizonyos esetekben – segítő a tájékozódást – a periodika alcímét is leírjuk. Mindkét esetben az első adatelem betűrendjében rendezzük el a tételeket. A periodikák leírásakor napi- és hetilapok esetében a megjelenés éve után a megjelenés hónapját és napját követi az oldalszám (pl. *Dunántúli Napló*, 1966.01.30:3.), folyóiratok esetében az évszámot követi a lapszám, majd az oldalszám (pl. *Jelenkor*, 1966.10:929–955.). A szerzőt és a cikk, tanulmány címét itt sem közöljük.

Az adatok forrása minden esetben a hivatkozott dokumentum, másodlagos, átvett forrásokat nem tüntetünk fel. Az autopszia elvét követjük, vagyis csak akkor kerül be egy bibliográfiai tétel, ha valóban kézbe vettük a dokumentumot.

Szögletes zárójelben néhány esetben jelezzük a műfajt: pl. a [nekrológ] feltüntetése roppant hasznos tud lenni, ha a halál pontos dátumát nem tudjuk, vagy ha a forrásokban eltérő adat szerepel.

Ha a szócikkben szereplő személyről képet, fotót, festményreprodukción stb. tartalmaz valamelyik forrás, : *ill.* rövidítéssel (illusztráció) jelezzük.

A bibliográfiai tétel végén zárójelben szereplő jelzet (pl. *PC 3425*) a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Osztályán található példány helyrajzi száma.

Ebben a mezőben jelezzük a leglényegesebb adatok – a születési és halálozási hely, illetve év-hó-nap – eltéréseit a források után zárójelben. (pl. *születésének napja itt 1910.03.21.*)

Rövidítésekkel ebben a mezőben is – ahogy az adatbázis egészében – csak ritkán élünk.

Adateltérések

„Az eltérő életrajzi adatoknál kritikával jártam el és lehetőleg a megbízhatóbbakat fogadtam el.”¹⁶

Gyakran szembesülünk azzal, hogy a különböző források eltérő adatokat közölnek. Ilyenkor mérlegelnünk kell, hogy melyiket fogadjuk el hitelesnek. Egyedileg mérlegelünk minden esetben, miután kutatást végeztünk a valószínűleg leghitelesebb adat feltalálása céljából. Általában abból indulunk ki, hogy ha több forrásban is egyezik az adat, akkor az nagyobb valószínűséggel hiteles. Halálozási adat esetében viszont a sajtóban megjelent nekrológ nem egyszer módosítja az esetleg több más forrásban is megtalálható adatot, pl. szinte biztosan nem halhatott meg az illető későbbi időpontban, mint ahogyan nekrológ, gyász hír jelent meg róla (ezért is hasznos, hogy az életrajzi irodalmaknál zárójelben közöljük, ha nekrológról van szó). Hajlunk arra, hogy ha frissebb a forrás, valószínűleg újabb kutatásokat közöl, így ebben az esetben

¹⁵ SURJÁN 2008.

¹⁶ SZINNYEI 1891, VII.

ezt fogadjuk el. Az egyetemi dolgozók esetében általában a PTE kiadványait (pl. *Pécsi egyetemi almanach*) tekintjük mérvadónak.

Linkek

Segítendő a további tájékozódást, az életrajzi irodalom egy részéhez linkeket kapcsolunk. Egyre több dokumentum található meg digitálisan az interneten, így egyre nő a csatolható dokumentumok száma. Igyekszünk olyan weboldalakokat társítani, amelyek várhatóan nem fognak eltűnni. Elsősorban a saját honlapunkról, a Csorba Győző Könyvtár dokumentumaiból helyben digitalizált, valamint az Országos Széchényi Könyvtár oldalain (Magyar Elektronikus Könyvtár, Elektronikus Periodika Adatbázis Archivum¹⁷) található könyveket, folyóiratokat csatolunk nagyobb számban.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért bajlódunk a linkek megadásával, hiszen ezeket könnyű megtalálni internetes kereséssel. Ez nagyon gyakran nincs így, hiszen az óriási webes tartalomból nem mindig egyszerű a releváns és ingyenes tartalmakat kiszűrni.

Keresési lehetőségek

Böngészés

A kezdőoldalon indul a név szerinti böngésző. Az azonosítás megkönnyítéséhez a név mellett zárójelben szerepel a születési és halálozási év. A böngészést gyorsíthatjuk, célirányosabbá tehetjük a betűrendes választó segítségével.

Egyszerű keresés

A kezdőoldal a név szerinti keresést ajánlja fel. A kereső automatikusan csonkol, és az ékezeteket nem veszi figyelembe.

Összetett keresés

A részletes keresőhöz a gombra kattintva juthatunk el. Kereshetünk születési, halálozási és tevékenységi helyre, születési és halálozási évre, foglalkozásra, iskolára, tudományos fokozatra és kitüntetésekre.

Statisztika

Az adatbázis közel 10 ezer személyről tartalmaz információkat, ebből interneten keresztül elérhető több mint 5300 (2022 júliusában). 2021-ben 244 ezer megtekintést, 2022 első félévében 296 ezer megtekintést regisztrált a számláló, ez ebben az évben már napi átlag 1636 kattintást jelent.

Az adatbázis folyamatosan épül, bővül, egyre nagyobb része válik publikussá. A teljes adatbázisban a Helyismereti Osztály munkatársai tudnak keresni. A nyilvánosan elérhető szócikkek sem minden esetben teljeseek, mert van, akiről túl kevés információt találtunk az általunk tanulmányozott forrásokban. Hibák is előfordulhatnak ilyen adattömeg esetében, a leggondosabb munka ellenére is.

¹⁷ <http://mek.oszk.hu/>; <http://epa.oszk.hu/> (Letöltés: 2022. dec. 12.)

Helyi adatbázis

„A helyismereti-helytörténeti dokumentumok, információk pedig nagyon alkalmasak arra, hogy erősítsék a szülőföldhöz, lakóhelyhez való érzelmi kötődést, tudatosítsák a vállalható tartozás érzését [...] elválaszthatatlan ettől a múlt megismerésének [...] vágya.”¹⁸

„A helyismereti adatbázisok létrehozásának átfogó célja, hogy segédletek legyenek a helyi identitás erősítéséhez, a kutatáshoz vagy pusztán kíváncsiságot elégítsenek ki, erősítsék a kötődést az adott tájegységhez.”¹⁹

Adatbázisunk egyik fontos célja a helyi értékek bemutatása, nevének kezdő szava, a „baranyai” jelző is gyűjtésünk lokális jellegére utal.²⁰ Ez egyrészt azt jelenti, hogy igyekszik számba venni a Baranyához köthető személyeket, nemcsak a minden adattárban megtalálható legismertebbeket és legjelentősebbeket, hanem a „helyi jelentőségű” embereket is, akik kisebb közösségekben ismertek. Másrészt azt is jelenti, hogy az életpályák esetében is a helyi vonatkozások a hangsúlyosak, az itteni tevékenységeket emeljük ki (például az iskolák esetében a legmagasabb iskolai végzettséget adjuk meg, de ha Baranyában végezte iskoláit az illető, akkor abból feltüntetünk annyit, amennyit csak ki tudunk deríteni). Az adatbázis használói nagyon gyakran nem is a leghíresebb baranyaiak iránt érdeklődnek, hanem a helyi jelentőségű neves személyek után, hiszen a legismertebbekről könnyű életrajzi adatokat találni, róluk számos forrás áll rendelkezésre, a baranyai neves személyek között viszont sok olyan név is megtalálható, akiről kevés forrás, pl. csak egy-két újságcikk található.

Tizenkét évvel ezelőtt, 2010-ben kapcsolódtam be a biográfiai adatbázis (a „bio”) szerkesztésébe. Kezdetben még a DOS-formátumú, csak a helyi terminálokra elérhető változatot építettem. 2012-ben, amikor publikussá vált az adatbázis, néhány hónapig Kerekes Imre is részt vett a rekordok átszerkesztésében. 2013 óta egyedül szerkesztem az adatbázist, de nagyon sok segítséget kaptam és kapok kollégáimtól – elsősorban a helyismereti osztály egykori és mai dolgozóitól (Erdős Zoltántól, Gyánti Istvántól, Kerekes Imrétől, Pap Dávid Zoltántól, Sarbak Tímeától, Surján Miklóstól, Wéber Adriennától, és a „tiszteletbeli helyismeretes”, Kiss Zoltántól és Kiss Kármentől), akik gyakran hívják fel a figyelmemet új életrajzi adatokra, forrásokra. Köszönet érte!

Szerencsésnek érzem magam, hogy ezt a sokrétű feladatot végezhetem: a baranyai kötődésű személyek felkutatása, számbavétele, az életpálya legfontosabb adatainak kiderítése, az életrajzi irodalom, a hozzá kapcsolódó linkek utáni kutatás mindegyike nagyon izgalmas munka, a legérdekesebb azonban az adatok mögött felsejlő emberi karakterek, sorsok, életek megismerése.

¹⁸ BÉNYEI 2004, 37.

¹⁹ ZAHUCZKY 2013, 3.

²⁰ BÉNYEI 2005, 47–53.

Irodalom

Szakirodalom

- BÉNYEI 1974. = Béneyei Miklós: *Helyismereti munka a „B” típusú könyvtárakban. Módszertani útmutató.* Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1974.
- BÉNYEI 1994. = Béneyei Miklós: *Helyismereti tevékenység a könyvtárakban.* Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 1994.
- BÉNYEI 2002. = Béneyei Miklós: *Helyismereti munka alapjai. Speciális könyvtári tevékenységek.* Könyvtári Intézet, Budapest, 2002.
- BÉNYEI 2004. = Béneyei Miklós: *Genius loci – A helyismereti tevékenységről.* Könyvtári Intézet, Budapest, 2004.
- BÉNYEI 2005. = Béneyei Miklós: Gondolatok a helyi irodalmi értékek könyvtári számbavételéről. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 14:9 (2005) 47–53.
- BÉNYEI 2006. = Béneyei Miklós: A helyi szellemi értékek megőrzésének és közvetítésének jelentősége. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 15:6 (2006) 21–28.
- BÉNYEI 2008. = Béneyei Miklós: *Helyismeret, helytörténet. Felsőoktatási jegyzet.* Líceum Kiadó, Eger, 2008.
- GULYÁS 1939- Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*, 1-19. kötet. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 1939–2002.
- GYURIS 2006. = Gyuris György: Életrajzi források a helyismereti kutatás számára. In: *Könyvtári Figyelő*, 17.(53.):2 (2006) 355–358.
- HORVÁTH 1975. = Horváth Tibor: A könyvtári szolgáltatások rendszere. In: Németh Mária (fel. szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1972.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1972. 65–90.
- KÉGLI 2005. = Kégli Ferenc: *Életrajzi források a helyismereti tájékoztatáshoz. Regionális és lokális életrajzgyűjtemények válogatott, annotált bibliográfiája.* Könyvtári Intézet, Budapest, 2005.
- KERTÉSZ 2012. = Kertész Zoltán: Helytörténeti tudástár kialakítása közösségi alapokon. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 21:9 (2012) 23–30.
- MENNYEI 2009. = Mennyeiné Várszegi Judit: Helyi életrajzi lexikonok, adattárak szerkesztésének sajátosságai. In: *Szolgáltatás – használó – könyvtáros. Paradigmaváltás a könyvtárak helyismereti munkájában?! A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezete 15. Országos Konferenciája. Győr, 2008. július 9–11.* Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr, 2009. 99–109.
- MURÁNYI 2001. = Murányi Péter: Két biográfiai index adatbázis formájában. A Magyar Életrajzi Kalauz és a Magyar Életrajzi Index. In: *Könyvtári Levelező/Lap*, 13: 7–8 (2001) 23–30.
- NÉMETH 2014. = Németh Tibor: *A biográfiai index, mint az életrajzi tájékoztatás integratív műfaja, különös tekintettel a Magyar Életrajzi Kalauzra.* Szakdolgozat. Szombathely, 2014.
- NÉMETH 2017. = Németh Tibor: A biográfiai index műfajának megújítási kísérlete a Magyar Életrajzi Kalauzban 1. rész: Elméleti alapok és a rendszer kiépítése. *Könyvtári Figyelő*, 27(63):4 (2017) 519–539.

- NÉMETH 2018. = Németh Tibor: A biográfiai index műfajának megújítási kísérlete a Magyar Életrajzi Kalauzban 2. rész: Összehasonlító elemzések, felhasználási területek. In: *Könyvtári Figyelő*, 28.(64.):2 (2018) 229–245.
- NÉMETH 2019. = Németh Tibor: Magánvállalkozás és közszolgálat: A biográfiai index megújítása a magyar életrajzi kalauzban. In: Tick József – Kokas Károly – Holl András (szerk.): *Networkshop 2019*. HUNGARNET Egyesület, Budapest, 2019. 141–149.
- PEAI = *Pécsi egyetemi almanach*, 1–2. kötet. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2015–2017.
- SURJÁN 2008. = Surján Miklós: *Pécs bibliográfiája 1960–2005*. Főmunkatárs: Kerekes Imre. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2008.
- SZAKADÁT 2020a. = Szakadát István: A Nemzeti Névtér a nemzeti emlékezet adattára. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 29:4 (2020) 35–42.
- SZAKADÁT 2020b. = Szakadát István: A névterekről általában. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 67:1 (2020) 1–11.
- SZAKADÁT 2021. = Szakadát István: A Nemzeti Névtér értelméről és hasznáról. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 68:3–4 (2021) 200–208.
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV. kötet. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1980–1981.
- UNGVÁRY 2012. = Ungváry Rudolf: A névtér, mint kulturális szükséglet. A nemzeti aggregátor kitüntetett feladata. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 59:8 (2012) 320–326.
- VICZIÁN 1990. = Viczián János: Magyar írók élete és munkái. Múlt, jelen, jövő és ajánlások a helyismereti személyi adattár készítéséhez. In: *Könyvtári Figyelő*, 36:5–6 (1990) 465–472.
- ZAHUCZKY 2013. = Zahuczky László: *Életrajzi adatbázisok és adatgyűjtemények létrehozásának módszertana*. Miskolc, 2013. (Internet: http://mke.info.hu/wp-content/uploads/2013/07/Zahuczky_Laszlo_dolgozat.pdf) (Letöltés: 2022. aug. 30.)

Online források

- Arcanum Digitális Tudománytár – <http://adt.arcanum.com> (Letöltés: 2022. dec. 12.)
- Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Baranyai neves személyek adatbázis – www.baranyaidigitar.hu/neves (Letöltés: 2022. dec. 12.)
- Hungaricana közgyűjteményi adatbázis – <http://library.hungaricana.hu> (Letöltés: 2022. dec. 12.)
- Magyar Életrajzi Kalauz – <https://mabi.hu/> (Letöltés: 2022. dec. 12.)
- Petőfi Irodalmi Múzeum, Névtér - Magyar életrajzi index – <https://opac-nevter.pim.hu/hu> (Letöltés: 2022. dec. 12.)

A nevelés és oktatás megjelenése és jelentősége a büntetés-végrehajtási intézetekben

The problem of the delinquency and the prison turns into an increasingly more current question, as the consequence of this several disciplines and a speciality started dealing with the topic, this providing help in the prevention of the delinquency and his liquidation. That professional experience constituted grounds for the present study, that I obtained it in the course of the keeping of the occupation series continued with prisoners in Pécs Fiatalkorúak Regionális law-enforcement institute. This experience done committed one aziránt, that this special world at what let me present it in detail, and let me make his function understandable for the interested ones. I consider it important one the intellectual one and emotional education equally, since not it doesn't matter, how the escaping individuals get back in a what kind of spiritual and mental state into the society. A stained and social net built up well could help his truth in his problem solution at the same time.

Bevezetés

Szerte a világon kurrens problémává vált a bűnözés, ezzel együtt a büntetés-végrehajtással kapcsolatos nehézségek, kérdések és megoldások, melynek hatására az eddig zárt intézményrendszer széles körű társadalmi nyilvánosságot kapott. Számos tudományág és szakterület kezdett foglalkozni a témával, ezzel segítséget nyújtva a bűnözés megelőzésében és felszámolásában. Az irodalom-terápia börtönprogramokba való beemelése azon a felismerésen alapul, hogy a fogvatartott társadalmi kudarcaiban kulcstényező lehet érzelési, észlelési képessége. Minden szocioterápiás és művészetterápiás foglalkozás a résztvevők „érzékenyítését” tűzi ki célul, annak reményében, hogy sikerül javítani azokon a részben vagy teljesen hiányzó készségeken és képességeken, amelyek az elítélteknek a társadalom számára elfogadható formában gyakorolt életviteléhez és egy egészséges személyiséghez szükségesek. Ha az elítélt megtanulja differenciáltan szemlélni az őt körülvevő problémákat, lehetőségeket, akkor a percepció, kognitív és szociális készségeiben is változás megy végbe. Ebben a változási folyamatban segíthetnek a csoportos foglalkozások: miközben tudjuk, hogy csodát nem tehetünk ezekkel a peremterületre szorult fiatalokkal, hiszen a már részben kialakult személyiség mindenestül aligha megváltoztatható, a személyiségstruktúra hangsúlyai átrendezhetőek, ami már elég lehet az illető

normális életvitelének és a társadalom által elfogadott célokra és jövőre való irányultságának, asszertivitásának kialakításához.

Az ókori törvények csak a büntetendő cselekményeket és a büntetési tetteket sorolták fel, a büntetés végrehajtásával nem foglalkoztak – derül ki az ókori rabszolgatartó társadalmak ránk maradt törvényeiből. Ilyenek az ind Manu-féle törvénykönyv, a babilóniai Hammurabi-féle kódex, a görög Solon és Drakon törvényei, a római XII-táblás törvény. Ezek alapján az ókori rabszolgatartó államokban leggyakrabban alkalmazott büntetési formák: a halál- és pénzbüntetés, testcsontkítás, száműzetés – a szabadságvesztést nem ismerték. A rabszolgatartó állam büntetési nemei nem igényelték egy állandó objektum fenntartását. Am a büntetések alkalmazása során szükség volt a letartóztatottak megőrzésére, mind a bizonyítási eljárás idején, mind a bűnösség kimondásának esetén. Az ilyen esetekben a bűnösöket kijelölt középületekben vették őrizetbe.¹

Néhány mitológiai történetben találhatunk utalást a börtönre, illetve olyan tevékenységre, melyben a börtönnek szerepe van. De hitelesebb forrást nyújtanak az írott és tárgyi emlékek a börtön kialakulásra és fejlődésére vonatkozóan. Tullus Hostilius harmadik római király (i.e. 672–642) építtetett először Rómában egy „robur”-nak (toronyszerű építmény) nevezett épületet, mely a bűnözők őrizetét szolgálta. A római börtönök vegyesen őrizték azokat, akik zavarták a közrendet, a fizetésképtelen adósokat, és azokat, akiknek a börtönben kellett meghalniuk az éhségtől és a hidegtől.

A keresztényüldözések idején a börtönökre az állandó túlszűfolttség volt a jellemző. Plinius, Bithynia kormányzója hívta fel Traianus császár (53–117) figyelmét új, hatásosabb intézkedések szükségességére. Plinius javaslata az volt, hogy a keresztényeket továbbra is őrizetbe kell venni, de ne kizárólag a büntetés legyen a célja, hanem óhitükhöz való visszatérésük, és csak azokat kell megbüntetni, akik ragaszkodnak a keresztény valláshoz. Ezt Traianus jóváhagyta. Az elgondolásban fellelhetők a pozitív ráhatás első elemei, de hiányzott a meggyőzés. Constantinus (306–337) a milánói edictumban (313) engedélyezte a keresztény vallás szabad gyakorlását, így csökkent a letartóztatottak száma és megszűnt a börtönök zsúfolttsága.

Börtönügyi rendeletet először II. Theodosius (408–450) adott ki 435-ben, majd I. Justinianus (527–565) 529-ben. A rendeletek célja a börtönök fenntartása és szabályozása volt: intézkedtek a felügyeletről és az ellenőrzésről; meghatározták a letartóztatottakkal való bánásmódot; gondoskodtak a börtönök fenntartásának költségeiről; megalkották a kategorizálás első elemeit (a nőket és férfiakat külön kell fogva tartani); engedélyezték, hogy a papok rendszeresen foglalkozzanak a letartóztatottakkal (tevékenységük a lelki gondozásra irányult).²

*

Foucault *Felügyelet és büntetés* című munkája jól mutatja be, hogyan változott a fegyelmezés és a nevelés társadalmi megítélése. A nevelés mint tevékenység a kezdetektől meghatározza az emberiség történetét. Fejlesztő hatások olyan komplex rendszerét alkotja, melyek segítik az egyéni fejlődést és a közösséghez

¹ PÁL 1976, 13.

² PÁL 1976, 14–18.

való tartozást, valamint a kultúraátadást.³ A továbbiakban röviden szeretném bemutatni a neveléstudomány szerepét a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetekben.

Metszetek a hazai börtöntörténetből⁴

Magyarországon már az első Árpád-házi királyaink korából fennmaradt törvények és feljegyzések említik a tömlöcbe, börtönbe vetést. Ez önmagában nem jelentett büntetést, ki kellett egészülnie valamilyen testi büntetéssel, fenyítéssel. Az első kísérlet egy egyszerű büntetési rendszer kialakítására 1795-ben történt. István király II. törvénykönyvének 10. fejezete kimondja: „*Aki pénteken húst eszik, annak egy hétig bezárva kell böjtölnie.*” Ebből láthatjuk, hogy a szabadságelvonás sajátosan kötődött a böjtölés betartatásához. A börtön funkciójáról az állam berendezkedésében konkrétabb utalások vannak László király II. törvénykönyvének 8-9. fejeztében: „*Aki kivont karddal embert öl, vessék tömlöcbe és vagyonát osszák szét...*”, „*oly esetben, ha nemesembert rokonai lopáson érnek, [...] vessék a tömlöc fogságába*”⁵

A börtön mint fogalom III. Károly törvénykezésében, az 1723. évi XII. tc-ben jelent meg: „*2 évi börtönt a negyedízen, 3 évi börtönt a harmadízen elkövetett vérfertőzés büntetvére kell kiszabni*”.⁶ Az első központi jellegű büntetés-végrehajtási intézet felállítása gróf Eszterházy Ferenc nevéhez kötődik. 1772-ben megalapította a Szempci Fenyítőházat az egy évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélt büntetésének végrehajtására, melyhez Mária Terézia is hozzájárult. E fenyítőházban a rabokat munkával foglalkoztatták, fegyelmi büntetésül korbácsol, kízó bilincset és böjtöltetést alkalmaztak. Az intézetet kétszer költöztették át, míg 1831-ben végleg megszűnt. A következő központi jellegű büntetés-végrehajtási intézet Szamosújváron létesült 1786-ban, mely Szamosújvári Országos Fegyintézet néven működött, majd 1913-ban szűnt meg. A hazai börtönügy a reformkorban tett újabb előrelépést, a büntetőjogi reformtervek keretein belül. Deák Ferenc, Kölcsey Ferenc, Kossuth Lajos és Eötvös József is felszólalt a korabeli börtönviszonyok ellen. Az 1843-as börtönügyi javaslat még nem szólt az elítéltek jogairól, de rendelkezett anyagi és egészségügyi ellátásukról és szorgalmazta törvényhatósági, azaz megyei és városi, illetve kerületi, országos intézetek létrehozását.⁷

1845 és 1850 között a megyei törvényhatóságok kezdeményezésére több börtönt is létesítettek Komáromban, Nógrádban, Biharban és Pozsonyban. Az építkezésekben szerepet játszott a nyugat-európai börtönügyi reformok hatása, valamint a politikai okok és a magyar szabadságharc. A politikai letartóztá-

³ KÉRI 2001, 7.

⁴ Ez a fejezet döntően a következő műveken alapszik: PÁL 1976.; KORINEK 2010.; EÖRSI-JELENCICS-KÁDÁR 2002.

⁵ PÁL 1976, 78–80.

⁶ PÁL 1976, 78–80.

⁷ KORINEK 2010, 151.

tottak száma tömegmértévé vált, sok régi várat ebben az időszakban alakítottak börtönné (Illava, Munkács, Lipótvár, Arad stb.). Befolyásoló tényező volt még az egyre terjedő bűnözés, mint a lopás, rablás és útonállás. A kiépült börtönhálózat azonban nem felelt meg a kor igényeinek, nem voltak korszerűek, nem rendelkeztek egyértelmű működési szabályzattal, és kevésnek bizonyult a férőhely. Ezt a problémát hivatott rendezni az 1878. évi V. törvény, azaz a Csemegi-kódex, mely a szabadságvesztés büntetés szerkezetében hozott változást. A gyakorlatban léteztek a fegyházak és börtönök mellett államfogházak és fogházak. Angol és ír mintára fokozatos börtönrendszert vezettek be és a Btk. a következő büntetési nemeket határozta meg: halálbüntetés, fegyház, börtön, államfogház, fogház, elzárás, pénzbüntetés. Az intézkedések között a börtönépítési program is szerepelt. Elrendelték a központi jellegű állami börtönök építését, melynek keretében megépült a Szegedi Csillag Börtön (1881) – amely Magyarország és Európa legmodernebb börtöne volt –, a hartai (1883) és a soproni (1884) büntetés-végrehajtási intézetek, a budapesti, nyíregyházi, sátoraljaújhelyi törvényszéki fogházak (1887–1891), és a budapesti gyűjtőfogház (1896). Az 1878. évi V. törvény alapján kialakult szabadságvesztés-büntetés végrehajtási rendszere, ami 1950-ig volt érvényben.

1945 előtt a Horthy-korszak börtönei a reakciós éra fenntartásában játszottak szerepet, majd a háború után a politikai üldözöttek visszanyerték szabadságukat, és csak a társdalomra veszélyes emberek büntetés-végrehajtása folyt a börtönökben. A két világháború közti időszakra jellemző volt, hogy a jogi helyzet szabályozása csak a köteleességek meghatározásából állt. Az elítéltnak joga volt életszükségleteinek kielégítéséhez – joga volt élelemhez, egészségügyi ellátáshoz, sétához, oktatáshoz, megfelelő bánásmódnak. Ezek a jogok köteleességet is jelentettek, így kötelező volt a tanulás is, csakúgy, mint a munka és az alkalmazkodás az intézet napirendjéhez. 1947-től a rabmunkáltatást beillesztették a tervgazdálkodás kereteibe.

Új fordulatot az 1950. évi II. tv. megalkotása hozott. Megalakult a Büntetés-végrehajtási Országos Parancsnokság, melyet a Belügyminisztérium hatáskörébe helyeztek. Több büntetés-végrehajtási intézet az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) fennhatósága alá került, s így ellenőrzés nélkül működött. Ezekben a börtönökben a beszélgetést szigorúan tiltották a külvilággal, az elítéltek családtagjaikkal sem érintkezhetek, oktatás nem történt, sőt, könyveket sem vehettek a kezükbe. Megszüntették a nevelői státuszt, és a nevelői tevékenységet. A *Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának Nevelési Osztályát*, a nevelői szakszolgálatot 1959-ben hozták létre. A 32/1959. számú OP-i parancs előírta, hogy minden száz rab nevelésével egy nevelő foglalkozzon. Ők intézték a kérelmi és panasz ügyeket, a jutalmazást és kedvezményeket, a feltételes szabadlábra helyezést stb. Megkezdődött az elítéltek iskolai oktatása, hallgathattak vezetékes rádiót, hetente kiadtak számukra egy központi szerkesztésű lapot, filmvetítéseket, kulturális rendezvényeket lehetett szervezni. A nevelők feladatához tartozott a kötelező, iskolarendszerű oktatás megszervezése a hiányos általános iskolai végzettségűeknek, továbbá kulturális és sportfoglalkozások, színjátszó és zenekari csoportok munkájának, könyvtári

szolgáltatnak megszervezése. Ezt a folyamatot foglalta egységes szerkezetbe a jogalkotó a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1966. évi 21. számú törvényerejű rendeletben. Ez ma is hatályban van, bár többször módosították. Régebben 40 éves korig volt kötelező az általános iskolai képzés pótlása, azonban napjainkban az általános tankötelezettség csak a 16. életévüket be nem töltött személyekre vonatkozik. A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM⁸ rendelet 132. szakasza szerint: „az alapfokú oktatásban, a szakképzésben, vagy továbbképzésben résztvevő elítéltet – ha nem állították munkába – a képzés ideje alatt az alaplunkadíj egyharmadának megfelelő pénzbeli térítés illeti meg.”⁹ Az általános iskolai képzés esetében a jelentkezést sok esetben csak a fogva tartottak által „ösztöndíjnak” nevezett pénzösszeg motiválta.

Törekedni kell arra, hogy az elítéltek felismerjék az oktatás morális értékét, és ne a pénz legyen a motiváló tényező. Az ösztöndíjat a tanulmányi eredményekhez lehetne kötni. A bv. szervek szerződéses kapcsolatban állnak az oktatási intézményekkel, amelyek a képzés befejezését követően a fogva tartásra való utalás nélkül állítja ki a végzettségről szóló okiratot. További jelentős lépés az 1105/1954. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozat 22. pontja alapján megalkotott *Büntetés-végrehajtási szabályzat*, mely az elítéltek összes kategóriájára egységes norma-rendet rendelt el. Hatálytalanította az elavult rendeleteket, új szabályokat vezetett be és hozzájárult a szocialista törvényesség megszilárdításához. Ezt az időszakot a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelete zárta le, amely alapján elkészült az új *Büntetés-végrehajtási Szabályzat*. Ez felszámolta az egységes büntetés-végrehajtási szemléletet és bevezette az elítéltek veszélyessége szerinti differenciálását.

A büntetés-végrehajtási intézetek négy típusát határozta meg: szigorított börtön, börtön, szigorított büntetés-végrehajtási munkahely és büntetés-végrehajtási munkahely. 1971-ben életbe lépett a 28. számú törvényerejű rendelet, amely új intézetrendszert vezetett be:

- I. Nagykorúak büntetés-végrehajtási intézetei: 1. Fegyház, 2. Szigorított börtön, 3. Börtön, 4. Fogház
- II. Fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetei: 1. Börtön, 2. Fogház
- III. Büntetés-végrehajtási Központi Kórház
- IV. Országos Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet
- V. Igazságügyi Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézet.

Az új büntetés-végrehajtási rendszer tendenciája az, hogy konkretizálja az egyes intézettípusok rendjét és követelményeit.

*

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló több törvénnyel módosított 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. Kódex) 40. § (2) bekezdése szerint lehetőséget kell biztosítani az elítélteknek a művelődésre. A szabadságvesztés és az

⁸ Igazságügyi Minisztérium

⁹ 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600006.IM&txrefere=A0200004.IM> (Letöltés: 2023. ápr. 21.)

előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet (Bv. Szabályzat) 75. § (1)-(2) bekezdése alapján az elítélt – a házi rendben előírtaknak megfelelően – jogosult szabadidejében az intézet által biztosított művelődési programokon részt venni. A Bv. Kódex 36. § (1) bekezdés m), n) pontjai, a 118. § (1) bekezdés e) pontja a fogvatartottak művelődéshez való jogát is a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségeihez köti. A Bv. Kódex 38-40. §-ai előírják, hogy biztosítani kell-e tevékenységeket, de erre nincsenek kidolgozva kellően részletes szabályok. Az új európai börtönszabályokról szóló 2006. évi 2. sz. ajánlás 27. szabályának (6) bekezdése előírja, hogy kulturális tevékenységet és időtöltést is fel kell ajánlani a fogvatartottak számára és amennyire lehetséges, részt kell venniük a szervezésükben.

„Minden intézetnek az összes fogvatartottnak szánt könyvtárral kell rendelkeznie, amelyben változatos forrásokból, mind kikapcsolódást szolgáló, mind pedig oktatási célú könyv és más információhordozóból elégséges állomány van. Mindenhol, ahol csak lehetséges, a börtönkönyvtárat a közkönyvtárak segítségével kell megszervezni” – tartalmazza az Európa Tanács¹⁰ ajánlása 28. szabályának (5)-(6) bekezdése. A könyvtárat valamennyi fogvatartott előtt nyitott létesítménynek és jelentős rehabilitációs tevékenységének kell tekinteni.

*

A büntetés-végrehajtási intézetekben folyó nevelés a 21. számú törvényrendelet 26-34. §-án, valamint a Büntetés-végrehajtási Szabályzat 232-327. §-án alapul. A büntetés-végrehajtási fokozatok szerinti főbb törvényi megkülönböztetések a következők:

1. *Kapcsolattartás:* valamennyi intézetben engedélyezett, hogy az elítéltek állandó kapcsolatban lehessenek a hozzátartozóikkal, mely a személyek előzetes megnevezése alapján történik.
2. *Eltávozás:* csak a fogház fokozatban engedélyezhető.
3. *Mozgás lehetősége az intézetben:* fokozatok szerint változó.
4. *Munkára nevelés:* elősegíti az elítélt átnevelését, testi és szellemi erejének fenntartását, a társadalomba való későbbi beilleszkedését.
5. *Értelmi, világnézeti, erkölcsi és testi nevelés:* arra törekednek, hogy az elítélt törvénytisztelő, fegyelmezett, munkaszerető legyen és a társadalom hasznos tagjává váljon.
6. *Iskolai oktatás:* szervezettel a büntetés-végrehajtási intézet hatáskörében van, didaktikai irányítását az illetékes általános iskola látja el.
7. *Ismeretterjesztés:* a gyakorlati nevelési problémákhoz jobban igazodó oktatási forma. Célja az elítéltek általános műveltségének és szakmai ismereteinek növelése, világnézetük fejlesztése és kitágítása. Ehhez segédeszközként alkalmazhatóak a filmek, a rádió és a televízió, az újság, a folyóiratok és a könyvek.

¹⁰ Európa Tanács: *Európai börtönszabályok*. 2006, 11-12. <http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/EPR/European%20Prison%20Rules-Hungary.pdf> (Letöltés: 2022. jún. 30.)

Magyarországon jelenleg 33 büntetés-végrehajtási intézet működik, melyekben 2019-ben összesen 16.334 elítéltet tartottak fogva.¹¹ Minden büntetés-végrehajtási intézet rendelkezik könyvtárral, amelyben politikai, szépirodalmi, természettudományos és szakkönyvek állnak a rabok rendelkezésére (Büntetés-végrehajtási Szabályzat 240-242. §-a alapján). A nevelésnek két alapvető formáját határozták meg: az egyéni és a csoportos nevelést. Az egyéni nevelés célja, hogy az elítélt felismerje hibás nézeteit, befolyásolja erkölcsi nézeteit és helyes irányba terelje. A csoportos nevelés célja az elítéltek közösségi érzésének és a felelősségtudatuk fejlesztésének erősítése.

*

A fogvatartottak körében az egyik legnépszerűbb szabadidős tevékenység az olvasás – fogalmazta meg cikkében Varsányi Gyula.¹² Az intézményekben jól felszerelt könyvtárak vannak, olvasó- vagy színjátszó csoportok működnek. Vannak intézeti újságokat szerkesztő és kiadó csoportok, számítógép-kezelést tanuló csoportok. Ezek a börtönkultúra mély és gyors változására utalnak, hiszen a számítógép kezelése egyik fontos feltétele a szabadulás utáni társadalomba való sikeres beilleszkedésnek. Erre az egyik legjobb példa a Grundtvig.¹³ támogatásból létrejött projekt Szegeden, aminek keretén belül az elítélteket olyan alapkészségekre tanították, mint írás, számolás, társas- és életkészségek. Ezen kívül létrehoztak egy újságot *Nyílt ajtók* címmel, melynek célja az volt, hogy fejlessze a fogvatartottak kreativitását és együttműködő képességeiket. Népszerűek a volt rabokból lett írók (Tóásó Előd, Kaiser Ede, Ambrus Attila, Stohl András) alkotásai. Ennek oka leginkább, hogy a börtön világa tabuként kezelt, és ha az illetékes állami vagy társadalmi intézmények nem szolgáltatnak elegendő és releváns információt erről a világról és sajátosságairól, a társadalom érdeklődéssel fogadja az elítéltek tapasztalatait.

Vitatott kérdés, hogy az általános kultúra minden megnyilvánulását be kell-e juttatni a börtönökbe, hiszen valamikor minden rab szabadulhat (hacsak nem tényleges életfogytiglanra ítélték). Nem ésszerű az elítéltektől elzárni azokat az információkat, amikre szükségük lehet a szabadulás után (például a szocialista időkben nem használhattak forgalomban lévő pénzerméket és papírpénzt). De vajon meg kell-e ismerniük a kinti kultúra olyan megnyilvánulásait, amelyeket a társadalom alapjában véve is károsnak ítél? Véleményem szerint a börtönbe többnyire olyan emberek kerülnek, akik már kapcsolatba kerültek ezekkel a káros hatású anyagokkal, mint az alkohol, kábítószer, gyógyszerek, egyéb tudatmódosító szerek. S mivel ismerik őket, a kreatívabb és „ügyesebb” rabok házilag gyártanak hasonló hatású anyagokat. Úgy gondolom, ezekkel nem a büntetés-végrehajtás keretein belül találkozhatnak először. Itt a feladat abban rejlene – mint a kinti világban is –, hogy az illetékes nevelőtisztek egy olyan belső folyamatot, motivációt indítsanak el az elítéltekben, aminek folytán nem akarnak élni ezekkel a szerekkel. Továbbá nem jó felfogás ezt a speciális

¹¹ RUTKAI-SÁNTA 2020, 4.

¹² VARSÁNYI 2006.

¹³ HUNYADI 2011, 15–16.

intézményt szigetként értelmezni, hiszen a börtönbe bekerült személyek többsége idővel visszakerül a társadalomba. Ebből kifolyólag nem mindegy, hogy az elzárás ideje alatt milyen ingerek érik őket, hogyan bánnak velük, és ebből mit fognak visszaadni a befogadó közegnek.

*

Shad Maruna brit kriminológus szerint azok, akik képesek megbirkózni a börtönléttel „jóvátételi” vagy „megváltás-narratívák” segítségével alkotják meg, vagy mesélik el az élettörténetüket. A jó megküzdőknek gyakran megváltozik az „élményük”: képesek lesznek egy, a múlttól nagyjából független identitás felvételére (például az autótolvaj szakmát tanul, hogy a jövőben a bűnözés helyett szakácsként dolgozhasson). A múlttal való szakítás akkor válik hasznosíthatóvá, ha párhuzamosan megeremtődik a folytathatósága, vagyis a jelen és a jövő idő közötti folytonosságba vetett hit is. A jó megküzdők olyan tevékenységekkel jellemezhetők a zárt intézetekben, melyekről úgy gondolják, hogy nemcsak a bentlét ideje alatt hasznosak, hanem amelyeknek a jövőt figyelembe véve is van jelentőségük.¹⁴

Azok a szerek, amelyeket a fogvatartottak az idő tagolására használnak (közösen elszívott cigaretta, kávézás, illegális szteroidkúrák), vagy épp amiatt fogyasztanak, hogy segítségükkel megszűnjön az idő (nyugtatószerek túlzott használata) súlyos megvonási tüneteket okozhatnak: „Jó, ha beszerzünk ezt-azt, jó cigizni és kávézni. De ha nincs meg, amit elvártunk, örült lassan múlnak a percek.” A jó megküzdőknek minőségileg más a viszonyuk a belső időérzésükkel: az ítélet ideje kevésbé kényszerítő jellegű. Medlicott eredményei szerint a pszichiátriai problémáktól mentes fogvatartottak jellemzői: saját időbeosztás kialakítása, a lehetőségekhez mért autonómia gyakorlása az idő felett: „Az idő múlását megtanultam befolyásolni. Úgy fejezem ki: strukturálok az időt. Ha ezt nem tenném, az idő strukturálna engem – ezt viszont nem engedhetem meg többé.”¹⁵

A jó megküzdők elfogadják a börtön nyújtotta időkereteket, nem tiltakoznak a napirend, a kötött idő ellen, és képesek lehetőségük szerint ki is tágítani az időszakokat. Ennek feltétele az a hit, hogy még a börtön falai között is megszerezhető egyfajta tudás, amely hasznos lehet a személyiség fejlődése szempontjából. Ezt az autonómiát befolyásolják az informális hierarchiai viszonyok – a megküzdő képességek javulását időnként korlátozza az elítéltek közötti rangsorban elfoglalt pozíció. A magasabb státuszú rabok nem csak a saját, hanem mások idejével is rendelkezhetnek.

Mivel a fogvatartottak nem vesznek részt a civil időt tagoló eseményekben, kidolgoznak egy, csak bentre érvényes naptárat. Az év napjai között kiemelten tartják számon a „bebukás” és a szabadulás eljövendő dátumát, illetve az ítélet felezőpontját, amelyet követően érezhetően felgyorsul az idő. Megváltozik a szilveszter és a karácsony jelentése is. A saját születés- és névnap általában háttérbe szorul, a hozzátartozók születésnapja viszont a korábbinál nagyobb fontosságra tehet szert. Erre remek példa a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási

¹⁴ KORINEK 2010, 77.

¹⁵ KORINEK 2010, 76.

Intézet kezdeményezése: a fogvatartott szülők, nagyszülők által felolvasott meséket CD-re rögzítik, így karácsonykor szimbolikusan együtt lehetnek gyermekeikkel, unokáikkal.¹⁶

*

Az ember szabadságjogait az állam csak annyiban szabályozhatja és korlátozhatja – de annyiban köteles is korlátozni és szabályozni –, amennyiben a közjó, vagyis a társadalom egysége, békessége és fejlődése érdekében megköveteli. Az állampolgári jogokat csak annyiban szabad korlátozni büntetés-végrehajtás céljából, amilyen mértékben azt a törvény rendelkezése megengedi, és amilyen mértékben ez elkerülhetetlen. A szabadságvesztését töltő személy jogi helyzetét – a szabadságvesztés végrehajtásának feladatára tekintettel – az elítélt és a büntetés-végrehajtási intézet közötti viszonyra, ezen belül az elítélt és a büntetés-végrehajtási intézet jogaira és kötelességeire vonatkozó rendelkezések határozzák meg. Az állampolgári jogok annyiban érvényesülhetnek, amennyiben nem ellentétesek a büntetés céljával, aminek konkrét tartalmát a büntetés végrehajtását szabályozó törvény ad. A végrehajtás ideje alatt egymás mellett élnek a minden állampolgárt megillető jogok és kötelességek, valamint a végrehajtás során keletkezett speciális jogok és kötelességek.

A Gaál Irén és Máziné Szepesi Erzsébet által megfogalmazott koncepció szerint az elítéltek jogait három nagy csoportra lehet osztani: korlátlanul érvényesülő garanciális jogok; szünetelő állampolgári jogok és kötelességek; a büntetés-végrehajtás rendjének és biztonságának követelményei által korlátozott, illetve módosult jogok.

*1. táblázat Egyes alkotmányos jogok érvényesülése a szabadságvesztés ideje alatt
(KORINEK 2010, 104.)*

Nem korlátozható jogok	Korlátozható módosuló jogok	Szünetelő jogok
emberi méltóság	egyesülési jog	közügyektől eltiltással érintett jog
élet, testi épség	munkához való jog	szabad mozgáshoz való jog
egészség	levéltitokhoz való jog, magántitok	tartózkodási hely megválasztásának joga
anyanyelv	tanuláshoz való jog	gyülekezési jog
jogorvoslat	közérdekű adatok megismeréséhez való jog	választójog
jogképeség	véleménynyilvánításhoz való jog	szülői felügyeleti jog
kereseti képesség		sztrájkjog
vallás-lelkiismereti szabadság stb.		

¹⁶ KORINEK 2010, 80.

*

A Bv. Kódex külön nevesítve, *expressis verbis* nem rendelkezik az elítélt kulturális jogairól, de ez nem jelenti azt, hogy az elítéltnak ne lennének biztosítva bizonyos kulturális jogok. A magyar jogalkotó azt a szabályozási technikát választotta, hogy a Bv. tvr-ben több helyen biztosít az elítéltnak különféle jogokat, melyek egyértelműen kulturális jogot jelentenek, csak más elnevezéssel. Az elítéltet megilleti a tanuláshoz való jog, de korlátok között. Viszont akad olyan vélemény, mely nem érti, hogy az állam miért engedi, hogy közpénzen tanuljanak az elítéltek. Az ezt hangoztatók elfelejtik, hogy a tanulás az egyik legfontosabb reszocializációs faktor. *„Az oktatás az elítélt fogvatartottak rezsimjében központi szerepet tölt be és nagy súlyt kell fektetni a büntetés-végrehajtási hatóságok azon kötelezettségére, hogy megfelelő oktatási programokat állítsanak össze, és bátorítsák a fogvatartottakat azokban való részvételre. Az oktatás és a képzés céljai közvetlenül kapcsolódnak a börtönkezelés elsődleges céljához, az egyének személyes és szociális szükségleteihez. Az oktatás döntő mértékben járul hozzá az egyéni képzési programokhoz és motiváló tényező a működtetés összehangolásában.”*¹⁷

A reszocializáció kérdéséhez kapcsolódnak az elítéltek oktatásával összefüggő problémák. Az oktatás fontosságát hangsúlyozza az európai börtön szabályokról szóló dokumentum is. Ennek 77. pontja kimondja, hogy *„minden intézetben átfogó oktatási programot kell működtetni, hogy az elítélteknek lehetőségük nyíljon személyes igényeik és törekvéseik legalább egy részének kielégítésére. Az ilyen programoknak az elítéltek reszocializációs esélyeinek, moráljának, magatartásának és önbecsülésének javítására kell irányulniuk.”*¹⁸

Fontos elvet rögzít a 78. pont is: *„Az oktatási tevékenységnek ugyanolyan státuszt kell biztosítani, és hozzá ugyanolyan díjazásnak kell kapcsolódnia, mint a munkavégzés esetében, feltéve, ha a rendes munkaidőben folyik, és része a hivatalosan elfogadott egyéni nevelési programnak.”* A 81. pont szerint az elítéltek oktatásának amennyire lehet, kapcsolódnia kell az állami oktatási rendszerhez, hogy az elítélt szabadulása után nehézség nélkül folytathassa tanulmányait, valamint amennyiben lehetséges, az oktatásnak külső oktatási intézményekben kell zajlania. A nevelési tevékenységek magukba foglalják az alfabetizálást (írni-olvasni nem tudók számára), a polgárjogi nevelést, a családi nevelést, az egészséges életmódra nevelést, az eligazító programot (a szabadságvesztés körülményeihez való igazodás, közvetlenül az elhelyezés után) és a szabadulást előkészítő programot.

Ezen kívül a nevelői munkához tartozik az iskolai oktatás megszervezése, valamint szakmai képzések is szervezhetők a börtönben¹⁹.

2020-ban összesen 3.146 fő vett részt oktatási programban (általános iskolai, középiskolai képzésben, szakképzés, felsőfokú képzés).

¹⁷ VOKÓ 2006, 220.

¹⁸ Az Európa Tanács Európai Börtön szabályokról szóló R/87/3. számú ajánlása. Közli: ALEKU-CSORBÁS-PACSEK 2006.

¹⁹ Foglalkoztatás <https://bv.gov.hu/hu/foglalkoztatas> (Letöltés: 2023. ápr. 21.)

2. táblázat Oktatási, képzési adatok

Beiskolázási mutatók									
Tanév	Általános iskola		Középiskola		Szakképzés		Felsőfokú		Össz.
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	
2011-12	1.159	42,55	920	33,77	606	22,25	39	1,43	2.724
2012-13	787	34,78	836	36,94	602	26,60	38	1,68	2.263
2013-14	1.151	42,07	819	29,93	720	26,32	46	1,68	2.736
2014-15	1.083	34,91	868	27,66	1.131	36,46	30	0,97	3.102
2015-16	1.016	31,80	967	30,27	1.156	36,18	56	1,75	3.195
2016-17	909	30,92	1.218	41,43	770	26,19	43	1,46	2.940
2017-18	821	27,90	1.252	42,54	828	28,13	42	1,43	2.943
2018-19	831	27,50	1.193	39,48	969	32,06	29	0,96	3.022
2019-20	856	27,21	1.242	39,48	1.024	32,55	24	0,76	3.146

Az adatok értékelésén felül külön megjegyzendő, hogy egyre több fogvatartott csatlakozik a szakképzésbe, vagy vesz részt oktatásban munkavégzés mellett, ezzel is segítve a társadalomba történő sikeres visszailleszkedést.

*

Végül szeretnék bemutatni egy külföldi példát, azt az amerikai kezdeményezést, mely az irodalmat használja arra, hogy az elítélteket a „helyes útra terelje”. A CLTL (Changing Lives Through Literature) program 1991 óta működik, és egyre több államban honosítják meg ezt a lehetőséget, melyben oktatók, bírók és hallgatók egyaránt részt vesznek.²⁰

A projekt Massachussets-ből indult, az amerikai igazságszolgáltatási rendszer azon szükségletére, mely egyfajta alternatív megoldást keresett a bebörtönzésre. Látva a börtönök sikertelenségét az elítéltek viselkedési szerkezetének megváltoztatásában, Robert Waxler professzor és Robert Kane bíró megvitatta az irodalom felhasználásának módjait a bűnözés visszaszorítása szempontjából. Az első kísérletet nyolc elítélttel végezték, akiknek több esetben az általános iskolai végzettségük sem volt meg, ám teljesíteniük kellett egy kitélt: el kellett végezniük egy irodalmi szemináriumot Waxler professzor vezetésével. Az olvasottak megvitatásával az elítéltek megvizsgálták és felfedezték önmaguk és egymás helyzetét különböző nézőpontokból. Megtanultak figyelni egymásra és türelmesebbé váltak társaikkal szemben. 1992-ben az első program sikerein felbuzdulva elindítottak egy női csoportot is, majd 1994-től a többi államnak is felkeltette érdeklődését a massachussets-i példa. Jelenleg hat államban működik a CLTL program, ám a filozófiáját alkalmazó intézmények sora folyamatosan bővül.

²⁰ WAXLER 2008.

Ezt az amerikai példát követendőnek és jól adaptálhatónak tartom a magyar börtönviszonyok javításának és az elítéltek nevelésének szempontjából. Természetesen ehhez szükség lenne olyan elkötelezett támogatói háttérre, azaz közép- és felsőfokú oktatókra, könyvtárosokra, szociális gondozókra, nevelőkre és bírókra, akik vállalják a program folyamán felmerülő nehézségeket és a felelősséget, valamint objektíven, empátiával képesek az elítéltek felé fordulni. Számomra nagyon szimpatikus a kritikai pedagógia filozófiája,²¹ hiszen óriási jelentőséggel bír a tanítási gyakorlatban. Ugyan nem tud megoldani minden problémát és szkepticizmust, de ha ezen intézményekben is teret adunk az alternatív beszélgetéseknek (és ezek dinamikáinak), akkor segít az elítélteknek az új közösségbe való beilleszkedésbe, az identitásuk meghatározásában és annak kommunikálásában, nem utolsó sorban pedig a többségi társadalom felé is hallathatják a hangjukat – ezzel csökkentve a szabadulásuk utána megbélyegzést.

Összefoglalás

A reformpedagógia már a 19. században felismerte, hogy az irodalom élményszerű befogadása fejlesztő hatással van a befogadóra. A mese, a ritmus és a nyelvi játékok önkifejezési eszközök, amiket érdemes fejleszteni, kialakítani.²² Minden szocioterápiás és művészetterápiás foglalkozás a résztvevők „érzékenyítését” tűzi ki célul, annak reményében, hogy sikerül javítani azokon a részben vagy teljesen hiányzó készségeken és képességeken, amelyek az elítélteknek a társadalom számára elfogadható formában gyakorolt életviteléhez és egy egészséges személyiséghez szükségesek. Ha a fiatalok elítélte megtanulja differenciáltan szemlélni az őt körülvevő problémákat, lehetőségeket, akkor a percepció, kognitív és szociális készségeiben is változás megy végbe. Eduard Spranger²³ szerint az ember életében a leginkább problémás szakasz a pubertáskor, mely idő alatt a dac, a visszahúzódás, zárkózottság és a meg nem értettség érzése váltakozik. Fontos ebben az időszakban is a tudatosítás. Ebben a változási folyamatban segíthetnek a csoportos foglalkozások: miközben tudjuk, hogy csodát nem tehetünk ezekkel az elkallódott emberekkel, hiszen a kialakult személyiség mindenestül aligha megváltoztatható, a személyiségstruktúra hangsúlyai átrendezhetőek, ami már elég lehet az illető normális életvitelének és a társadalom által elfogadott célokra és jövőre való irányultságának, aszszertivitásának kialakításához. Munkám alapja tehát nem a hagyományos értelemben vett könyvtártudományi kutatások területéről származik, hanem egy speciális, terápiás empirikus anyag, amelynek megközelítéséhez és elemzéséhez igyekeztem fejleszteni a biblioterápia elméleti és módszertani hátterét, valamint tudományközi kapcsolatait is áttekinteni. A vírushelyzet megnehezítette, illetve meg is szüntette a csoportmunkás foglalkozások megtartását – legalábbis a

²¹ SCOTT 2014.

²² MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999, 217.

²³ MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999, 281–283.

külsős szakembereknek. Ugyanakkor a börtön munkatársai is felismerték a művészetterápiákban rejlő lehetőségeket,²⁴ így bízom abban, hogy a jövőben folytatni tudom a megkezdett munkát.

Felhasznált irodalom

- ALEKU–CSORDÁS–PACSEK 2006. = Aleku Mónika – Csordás Sándor – Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. In: *Börtönügyi Szemle*, 25:1 (2006), 65–77.
- EÖRSI–JELENCICS–KÁDÁR 2002. = Eörsi János – Jelencsics Zsuzsanna – Kádár András Kristóf: *Kettős mérce: Börtönviszonyok Magyarországon*. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2002.
- FOUCAULT 1990. = Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.
- HUNYADI 2011. = Hunyady Zsuzsanna: A közművelődés lehetőségei a társadalmi felzárkóztatásban. In: *SZÍN*, 16:3 (2011), 4–20.
- KÉRI 2001. = Kéri Katalin: *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- KORINEK 2010. = Korinek László (szerk.): *A börtön kultúrája – kultúra a börtönben*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2010.
- KOVÁCS 2010. = Kovács Zsolt (szerk.): *Beszámoló az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről*. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010.
- LINDNER – MÉSZÁROS 2021. = Lindner Lídia – Mészáros Mercedes (szerk.): *Different Ways of Using Art Therapy with Marginalized, Vulnerable Social Groups. Workshop Booklet*. [Budapest], 2021. http://www.unlocked.hu/assets/unlocked_1_munkaanyag_english_1st_version_final.pdf (Letöltés: 2022. jún. 30.)
- MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999. = Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- PÁL 1976. = Pál László: *Nevelés a büntetésvégrehajtásban. Kriminológiai tanulmány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- RUTKAI–SÁNTA 2020. = Rutkai Kata – Sánta Lívia (szerk.): *Börtönstatisztikai Szemle. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága*, Budapest, 2020.
- SCOTT 2014. = Scott, Robert: Using Critical Pedagogy to Connect Prison Education and Prison Abolitionism. In: *St. Louis University Public Law Review*, 33:2 (2014), 401–414. <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=e46ecb2f-1521-4ace-9520-bbd96ce28480%40sdc-v-sessmgr05> (Letöltés: 2019. jan. 9.)
- VARSÁNYI 2006. = Varsányi Gyula: Börtönben a könyvtár népszerű. In: *Népszabadság*, 64:20 (2006. jan. 24.), 12.

²⁴ LINDNER–MÉSZÁROS 2021, 22.

VOKÓ 2006. = Vokó György: *Európai büntetés-végrehajtási jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006.

WAXLER 2008. = Waxler, Robert P.: Changing Lives through Literature. In: *PMLA*, 123:3(2008.máj.),678-683.<https://www.jstor.org/stable/25501887?seq=1> (Letöltés: 2022. jún. 30.)

Online források

Büntetés-végrehajtás – <https://bv.gov.hu/hu/foglalkoztatás> (Letöltés: 2023. ápr. 21.)

Council of Europe, Prisons and Community Sanctions and Measures – <http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/EPR/European%20Prison%20Rules-Hungary.pdf> (Letöltés: 2022. jún. 30.)

Net Jogtár - A Wolters Kluwer Hungary Kft. jogszabálygyűjteménye – <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600006.IM&txreferer=A0200004.IM> (Letöltés: 2023. ápr. 21.)

Történelem és örökség

Egy utazó és útleíró plébános a Pécsi Egyházmegyéből: Halász Mihály (1809–1885)

Das Leben des gebürtigen Fünfkirchner Pfarrers wimmelte schon vor seiner Pensionierung in Wendendpunkten. Nach den mittel- und oberen Studien (Fünfkirchen, Pest) verbrachte er zuerst im Kloster der Zisterzienser (Zirc), dann in der Kaserne des 5. Artillerie-Regiments je ein Jahr, bis er ins bischöfliche Seminar Fünfkirchen aufgenommen werde. Nach seiner Priesterweihe (1832) begann er seinen auf zahlreiche Branauer Siedlungen ausgedehnten kirchlichen Dienst. Obwohl er Sorgen mit seiner Gesundheit hatte, begann er schon im Jahr seiner Pensionierung seine bis zu seinem Tod während Reihe seiner Reisen, deren erste Station Italien und der Vatikan war, und der letzte Konstantinopel. Von seinen Erlebnissen berichtete er regelmäßig in Zeitungsartikeln und in seinen Büchern. Sein erstes, rund halbtausend seitiges Buch erschien 1881 irgendwie als Zusammenfassung seiner bisherigen Reisen. Danach setzte er seine Reisen fort, und gelang es ihm noch drei Bücher zu veröffentlichen, über für ihn besonders denkwürdige Orte. Das letzte 1884, im vorletzten Jahr seines arbeitsreichen und besonders farbige Lebens. Unsere jetzige Abhandlung – darauf weist auch ihr Titel hin – beschäftigt sich vor allem mit dem reisenden, und die Reisen beschreibenden Mihály/Michael Halász.

„Egy fáradhatatlan étellel szegényebb lett a föld, egy tevékeny lélekkel gazdagabb az ég. [...] Rövid harc után hosszú béke vár az elhunyt nemes férfura, ki életében pihenni nem tudott.” Ezekkel a gondolatokkal vezeti be az 1885 áprilisának első napján elhunyt Halász Mihálytól elköszönő írását a Pécs című lap névtelen szerzője, majd kiemeli, hogy a nemes férfiú működése „a lelkipásztorság nehéz gondján kívül főleg a modern nyelvek tanulmányozásában állott s szerzett ismereteit élte alkonyán arra fordította, hogy hosszú utazásokat tőn Európa minden részébe.”¹

Az egyház szolgálatában

Halász Mihály² életének az 1870. évi a nyugdíjba vonulást, és úgyszólván a haláláig tartó utazásokat megelőző mintegy ötven éve ugyancsak bővelkedett for-

¹ Pécs, 1885. ápr. 4. A Pécs, alcíme szerint *Politikai vegyes tartalmú lap*, hetente kétszer jelent meg akkoriban. SURJÁN 1992, 247–250.

² A Magyar Katolikus Lexikon szócikkében: Halász Mihály, dabasi. MKL 1998. 524.

dulatokban, az egyházi szolgálatban eltöltött közel négy évtizedet is beleértve. Az életét és munkásságát talán a legrészletesebben áttekintő Szinnyei Józseftől megtudjuk, hogy 1809. szeptember 22-én látta meg a napvilágot Pécssett Halász János és Vinkovics Katalin „polgári állású” családjában, s hogy ősük „midőn a török Pécsset megszállva tartotta, már ugyanezen város lakói voltak.” A pécsi gimnáziumi évek után, 1824 augusztusában Pestre költözött, s az ottani egyetemen hallgatott „bölcseletet”, miközben Müller Henrik pék gyermekeit tanította, aki szállást és étkezést biztosított számára. Tanulmányai befejezését, 1826 augusztusát követően „Zirczen a ciszterciek rendjébe vétetett föl; egy év múlva azonban onnan kilépett és Pesten az 5. tüzér ezredbe vétette föl magát. A katonai szigorú életmód következtében megbetegedett és erre szülői kiváltották.”³

1828 szeptemberében „a pécsi papnövendékek közé lépett”, négy év múltán, 1832 szeptemberében „misés pappá szenteltetett föl”, s ezzel megkezdhetette közel négy évtizedes, nyugdíjba vonulásáig tartó egyházi szolgálatát. Az őt pappá szentelő Szepesy püspök irodistaként alkalmazza, de a felszentelést követő évben, 1833-ban már segédlelkész, előbb Ráczpetrén,⁴ majd – Szinnyeit idézve – „magyar, német és horvát káplán Szigetvárott, Bogdásán és Szent-Erzsébetben.”⁵ 1838 decemberében Pécsre helyezik át, itt tevékenykedik, mint káplán 1843 novemberéig. Kereken 12 év következik ezután, immár plébánosként, Bogdásán, ahol az idézett Szinnyei-szócikk (forrásközlés hiányában nehezen értelmezhető) megjegyzése szerint „igen zaklatott életet folytatott.”⁶ 1855 novemberében újabb állomáshely, Németi⁷ következett, ahol 1864 áprilisában „az ott kalandozó Gölöncsér rablóbandájával kellemetlen találkozása volt” Halász Mihály plébánosnak.⁸ Erről a „kalandról” évekkel később, 1876-ban, részletesen beszámolt a *Magyar Állam* című lapban, majd 1881-ben megjelent „gyűjteményes kötetébe” is beválogatta írását.⁹ A „kellemetlen találkozás” mondhatni eredetisége az volt, hogy plébánosunk, aki a rablóban is igyekezett megtalálni az embert, maga kereste fel Gölöncsér Józsi (Szalánta közelében, az eszterági pusztán) tanyázó bandáját, hogy meggyőzze a „főnököt” tetteik helytelenségéről. Hogy a feljelentés elmulasztása nem fog tetszeni a hatóságoknak, arra csak később kellett ráébrednie Halásznak, amikor már nem a rablás, hanem a megbírságolás ellen kellett védekeznie.

Érdekes adalékkal szolgál ehhez a kérdéshez a hadtörténész Szabó József János *Egy vádalku tanulságai a XIX. század magyar bűnüldözésben* címmel 2005-ben közzétett tanulmánya. Bevezetéséből megtudjuk, hogy „néhány éve” a Baranya Megyei Levéltárban kutatott, s ennek során több érdekes kortörténeti dokumentummal találkozott, Igmándy-Hegyesy Géza altábornagy – a levéltárnak adományozott – iratait rendezgetve. Kimondatlanul, de Halász

³ SZINNYEI 1896, 4: 334–336, 334.

⁴ 1933-tól Újpetre.

⁵ 1950-től Erzsébet.

⁶ SZINNYEI 1896, 4: 334.

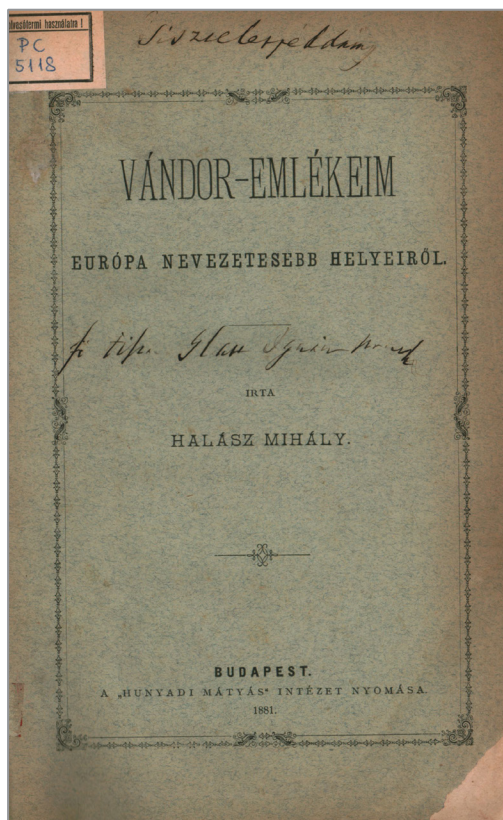
⁷ 1977-től Szalánta része

⁸ SZINNYEI 1896, 4: 334

⁹ Magyar Állam, 1876. március 23., 24.; HALÁSZ 1881, 372–384.

Mihály „kalandját” is megjeleníti a hadtörténész, amikor így fogalmaz: „A pécsi levéltári kutatásaim során én Gölöncsér Józsi bandájának felszámolására tett intézkedésekkel és tervekkel találkoztam” – írja, majd így folytatja: „az 1860-as évek közepére már csak Gölöncsér Józsi bandája nyugtalanította Dunántúl falvait, tanyáit. Az elfogásukra tett intézkedések hatástalannak maradtak, mert a jól szervezett orgazda hálózat segítségével könnyen kezeket oldottak és a Dráván átkeloe elérhetetlenné váltak a magyar hatóságok számára. [...] 1864-ben, a banda egyik tagjának elfogását követően merült fel a vádalku kötésének lehetősége.”¹⁰ Nos, a Gölöncsér-banda elfogott, a vádalku előkészítésében információ-szolgáltatással szerepet vállaló tagját Soromfay Józsefnek hívták, akiről Halász Mihály is megemlékezik idézett visszaemlékezésében.¹¹

Halász Mihály „kellemetlen találkozása” után még hat év plébánosi szolgálat következett Bogdásán, míg nem 1870. november 1-jén nyugdíjba vonult, úgymond betegségét gyógyítandó. Eltelt néhány nap, és világra (mondhatnánk, a nagyvilágra) jött az úgyszólván élete végéig utazó Halász Mihály.

1. kép A Vándor-emlékeim kéziratos bejegyzéssel ellátott példánya (Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény)

¹⁰ SZABÓ 2005. E téma kapcsán érdemes megemlíteni Mészáros Ádám és Rózsás Márton szövegközlést is tartalmazó írását, mely a Dráva Múzeum (Barcs) 2003. évi tanulmánykötetének 66–83. lapján jelent meg a következő címmel: „Rablókkal találkozás.” – Juhász Mihály németi plébános feljegyzései Gelencsér Józsi-ról, a nevezetes somogyi rablóról. A bevezetőből és a szövegközlésből ránézésre is kitűnik, hogy névtévesztésről van szó. Hogy nem Juhász, hanem Halász Mihály a szóban forgó tanulmány „főszereplője”. A bevezetésből megtudjuk, hogy a szövegközlés forrása egy „nemrég előkerült, naplószerűen vezetett vaskos kéziratos kötet”, mely „a használtcikk piacon bukkant fel, és onnét került magántulajdonba.” Megtudjuk azt is, hogy a kötet „389 számozott, beírt oldalt tartalmaz,” s hogy e napló utolsó sorait 1875. szeptember 30-án vetette papírra, nevének feltüntetése nélkül, Németi lelkipásztora, úgymond Juhász Mihály. MÉSZÁROS–RÓZSÁS 2003, 66–83. A szóban forgó tanulmány (illusztrációkkal) megjelent Kaposváron is: MÉSZÁROS–RÓZSÁS 2008, 251–260.

¹¹ Lásd. 9. sz. jegyzet.

Földrészünk vonzásában

Nem véletlen, hogy az utazó és útleíró Halász Mihályról elsőként a *Földrajzi Közlemények* 1886. évfolyamában jelent meg szép és szakszerű méltatás a tudós paptanár, Hanusz István tollából.¹²

Egy *öreg magyar utazó* című írásában áttekinti Halász Mihály nyugalmazott plébános 1870. november elejétől úgyszólván élete végéig tartó utazásainak útvonalát, megnevezi állomásait. A „végső állomásról” a következőket olvashatjuk a forrásértékű, Szinnyei által is hasznosított írásban: „Halász Mihály, ez öreg magyar utazó [...] temetése 1885. évi április hó 4-én Pécsen közrésztvét mellett ment végbe.”¹³ A folytatás: „Halálának előidéző okát pedig 1884. nyarán tett Daruvári kirándulásában kell kereshetni. Postakocsin utazva, egyik közbeeső állomásnál észreveszi, hogy az indulás pillanatában egyik útítársuk hiányzik, kikiált a kocsivezetőnek, kibukik a véletlenül kinyíló ajtón és keresztülgázol a nehéz szerkezetű kocsi az öreg ember testén. Zúzóadás bár nem igen mutatkozott nála, de a balkövetkezések nemsokára jelentkeztek.”¹⁴ Halász Mihály 1883 nyarán, Konstantinápolyban történt balesetére is emlékeztet a szerző: „Stambulban különben más baj is érte; midőn azt körüljárta, egy falról vigyázatlan lépés folytán a várfok alatt elterülő mélységbe gördült alá, de szerencséjére némi kis vérzésen túl egyéb baja nem történt.”¹⁵ „Stambul” egyébként nagy élmény volt az ide is ellátogató Halász Mihály számára, amint ezt „idevonatkozó” műve is bizonyítja.¹⁶

S ha már itt tartunk, érdemes megjegyezni, hogy útleíró, nemcsak utazgató plébánosunk „összes művét” felsorolja Hanusz István szóban forgó írásában, kivéve az újságcikkeket. Ez utóbbiak a *Magyar Állam* (alcíme szerint *egyetemes politikai napilap*) tárcarovatában jelentek meg levélformában, Zsinkó István (1810–1898) pécsi apátkanonoknak címezve. Íme (betűhíven, de kurzívval kiemelve) a mondhatni „beárazott” felsorolás: 1. *Vándor-émlékeim Európa nevezetesebb helyeiről. Budapest, 1881. Nagy 8-adrétű 500 lap. Ára 1 frt.* 2. *Svéd-norvég missziók. Budapest, 1882. Nagy 8-adrétű 156 lap. Egy kőmetszetű ábrával és Skandinávia térképével. Ára 1 frt.* 3. *Konstantinápoly. Bpest, 1883. Kis 8 r 144 lap. Ára 60 kr.* 4. *Drezda. Budapest 1884. Nagy 8-adrétű 280 lap. Drezdának 55 cm. nagyságú tervrájzával. Ára 1. frt.50 kr.*¹⁷ Eddig a felsorolás, melyet érdemes kiegészíteni azzal, hogy mind a négy könyv, ahogy címlapjukon is olvasható, A „*Hunyadi Mátyás*” Intézet nyomása. (Ezen Intézet a *Magyar Állam* című lapot is alapító-szerkesztő Lonkay Antalnak köszönhette létét.¹⁸) És kiegészítendő azzal is, hogy a felsorolásban elsőként szereplő, félezer oldalas könyv Halász Mihály 1870 után és 1881 előtt megvalósult utazásainak „dokumentumait” gyűjti egy

¹² HANUSZ 1886, 390–395.

¹³ HANUSZ 1886, 391.

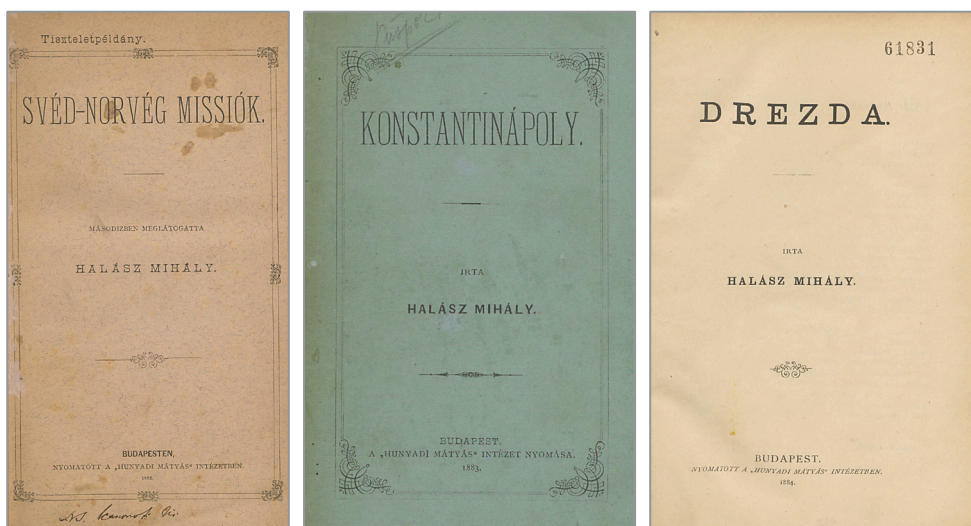
¹⁴ HANUSZ 1886, 395.

¹⁵ HANUSZ 1886, 394.

¹⁶ HALÁSZ 1883.

¹⁷ HANUSZ 1886, 391,

¹⁸ A hírlapíró és szerkesztő Lonkay Antaltól lásd: SZINNYEI 1900, 7: 1364–1367; UMIL 2000b, 1336–1337.

2. kép Halász Mihály műveinek borítói

csokorba, megtoldva egyéb, tárca-jellegű írásokkal, melyek jórészt az utazások „következményei”. A következő három könyv közül kettőnek olyan város (Drezda), illetve országcsoport (Skandinávia) az önálló kötettel is kiemelt szereplője, ahol már 1881 előtt is megfordult Halász Mihály. A harmadiknak pedig Konstantinápoly, ahol 1883-ban járt először (és utoljára).

A monográfia-igényű *Drezda* szép ajánlással kezdődik. Címzettje a tudományban és a publikálásban egyaránt jeleskedő kegyesrendi tanár, Csaplár Benedek (1821–1906, aki – mint írja – „Budapestnek kies dunapartján végzett kedélyes sétálgatásaink közben [...] észl és szívet egyaránt meggyőző érveléseivel nem szünt meg engem arra buzdítani, hogy az addig szerzett tanulmányaim és tapasztalataimmal, sajtó útján a nyilvánosság terére lépjek ki.”¹⁹

Hanusz István különösen fontosnak tartja Halász Mihály Svédországba vezető útját és útleírását. „Annál is becsesebb magyar földrajzi irodalmunkra nézve e skandináviai útírajz, mert nem épen sok magyar járt még a fjordok országában” – írja. Értékeli azt is, hogy „az öreg magyar utazó” semminemű fáradságtól nem riad vissza, mert tudja, hogy nemcsak a szépség és nyugalom, de a sokszor leküzdhetetlennek tűnő fáradtság is része az utazásnak. Egyik barátjának a megjegyzésére, melyben az utazás szépségét magasztalja, a következő sorokkal válaszol: „Próbáld meg [...] ringattatni magad a tengeren úgy, hogy végre nemcsak az étvágyadat veszíted el, hanem az oly kedves pipád is undor tárgyává váljék előtted; vagy kísérsd meg kocsin éj és nap számra, ha nem is mindig éhezve és szomjazva, de bizonyosan folytonos álmatlanság közt mozdulatlanul ülni, hogy végre tagjaid, mint gereblyenyél megmerevüljenek; és ha mindezt szerencsésen átszenvedted, kitűzött állomásodra érve a szükséges nyugalom helyett a várost, falut vagy ezek környékét rögtön lábad alá veszed és nem nyugszol addig, míg minden templomot, kórházat, múzeumot, könyvtárt,

¹⁹ HALÁSZ 1884, 3. Csaplár Benedekről lásd: SZINNYEI 1893, 2: 171-1756.; UMIL 2000a, 375-376.

3. kép „Finnmarkeni Lappsalád közepén a Missionáriussal.”
Metszet a Svéd-Norvég missiók című műből

kertet, magasabb kilátási pontokat és tudja Isten még mi mindenféle látnivalókat össze nem jártál, – és ha végre estére érve nagy fáradtan szállásodra visszatérsz, itt ismét a kényelmes nyújtózás helyett írószereket ragadva asztalod mellé ülsz, a látottak és hallottak följegyezgetése közben néha a másik nap hajnala is rád derül, mikor a nyugalom helyett csak ismét a tegnapi lótást-futást kezded rá: akkor is azt fogod-e mondani, hogy szép az utazás?”²⁰

Ezen idézetet követően Hanusz István így összegez: az utazásokba Halász Mihály „mint az örök mozgó nem fárad bele és mivel összehasonlításai elmések, eredetiek, úti rajzait pongyolaságuk dacára is élvezettel lehet olvasni. Jó nyelvész, tájékozott historikus és eléggé avatott botanikus létére nem mindennapi apparátussal indul útnak. Minél fogóást elmondhatni, hogy ha minden utazónk ennyire fölszerelten, oly egészséges megfigyelő képességet vinne magával szemüveg gyanánt, útleíró nemzeti irodalmunk hamar gazdag lenne eredeti fölfogású művekben.”²¹ Közel másfél évtizeden át folytatott utazásainak útvonalát a fontosabb megállókkal akár a Szinnyei-szócikk, akár Hanusz István e tekintetben is példamutató írása alapján felvázolhatnánk, de talán az lesz a legjobb, ha ezt az utazó és útleíró plébános saját, személyes átfűtöttséget sugárzó „szövegének” idézésével tesszük. Szövegközlésünk forrása Halász Mihály utolsó könyve, az 1884-ben megjelent *Drezda*, ebből is a *Végszó* melyet a következő „szándéknyilatkozattal” vezet be a szerző: „1870. év november 5-től a mainapig véghez vitt utazásaimat itt futólag recapitulálok.”²²

²⁰ HANUSZ 1886, 392.

²¹ HANUSZ 1886, 395

²² HALÁSZ 1884, 264–265.

Az utazó plébános „rekapitulál”

1770 novemberével, saját kérésre történt nyugdíjba vonulásának évével-hónapjával kezdi közel másfél évtizeden át folytatott utazásainak felvázolását az 1884-ben már 74-éves Halász Mihály. *Drezdája „végszavát”* a bevezető sorok, és néhány „nélkülözhető” szövegrész elhagyásával, betűhíven idézzük az alábbiakban.

„November 5-én, származási helyemről, daczára korhadt egészségemnek, Triestbe mentem, a honnét 1871. Aprilis közepén Nápolyba lerándultam; s miután itt a tűzőkádó Vesuvot, Pompejit, és a többi érdekesnél érdekesebb helyeket meglátogattam, ugyanazon év Junius 15-én Ischia szigetébe, s ennek a mult évi földindulás által romba dönt Casamicciola²³ városába áthajóztam. Ezen akkor paradicsomi szépségű helyben egész Augusztus közepéig fürdőket használtam [...]. Ischiából Augusztus 15-én ismét vissza Nápolyba, s innét September 1-én Rómába utaztam. Ezen világvárosban két izben volt szerencsém ő szentsége a Pápa²⁴ előtt kéz és lábcsókolásra megjelenni; egyszer pedig pár ezer ember társaságában a Vaticannak egy nagy termében ő szentségének predikációját hallgathatni.

Rómát 1872. April 15-én elhagyva Schweicznak,²⁵ Genf városába mentem, a honnét a Lemán tavon²⁶ többrendbeli kirándulások, és a Mont-blanc hegynék meglátogatása után September elsején Nizzába, Francziországnak a középtenger²⁷ partján fekvő városába leutaztam; innét pedig a regényes fekvésű Cannes. Villa franca,²⁸ Monaco, Mentone, és a többi tengerparti városoknak a felkeresése és illetőleg, meglátogatása után 1873. April 15-én Párisba mentem; a hol is 1874. Január 4-én és Május 5-én drasticus ugyan, de teljesen sikerült orvosi műtét által nem csak a meggyógyíthatatlannak tartott bélbajomtól, hanem az iszonyuan gyötrelmes aranyéri szenvedésektől is tökéletesen megszabadultam. [...]

Szerencsés gyógyulásom után, Isten kegyelméből ép testtel és még nyugodtabb lélekkel, ugyan azon év Junius 1-én Londonba mentem, a honnét az őszi ködök ismét Párisba visszakergettek. Párisból aztán 1875. Junius 1-én Berlinbe, innét pedig Sz.-Pétervárra Oroszországba utaztam; ezen helyen Lukrics József nevű, pécsi származású gyakorló orvossal volt szerencsém találkozni, a ki akkor már 40 év óta lakta ezen vidéket és a mi megjegyzést érdemel, a magyar nyelvet még mindig folyékonyan beszélte; Oroszországból ugyan azon év September havában Varsón és Bécsen át Budapestre, innét pedig az utána következő évben Pécsre lerándultam. Pécsen 1878. Május 1-én elhagyva harmadszor is Párisba mentem; a honnét 1879. Május 1-én Belgium, Német, és Oroszországon keresztül Svédországba utaztam, s ezen tartománynak keleti oldalán, mindig az orosz- finn határok mentében Torneoba,²⁹ innét pedig Lappföldre felmenvén, az ellenkező, vagyis nyugati oldalon Norvégország hosszában Németországba vissza

²³ Ma: Casamicciola Terme

²⁴ IX. Pius (1846-1878)

²⁵ Svájc

²⁶ Genfi tó (Lac Léman)

²⁷ Földközi-tenger

²⁸ Villefranche-sur-Mer

²⁹ Tornio: finn-svéd határváros a finn Lappföldön. Akkoriban a cári Oroszország birtokolta.

és illetőleg Hamburgba leutaztam. Ezen utazásomban Stockholmban, Svédország fővárosában Huber apostoli prefektust; Christiániában³⁰ pedig Norvégország fővárosában Bernard apostoli vicáriust felkerestem, a kikkel később Budapestről is néhány levelet váltottam. Hamburgból megállapodás nélkül ugyanazon év September havában Drezdába, Szászország fővárosába mentem, a hol is a bekövetkező télen át eddigi utazásaim leírásával s illetőleg „V á d o r E m l é k e i m” című munkámnak elkészítésével foglalkoztam. Ezen alkalommal tanultam Drezdát megismerni, s azt érdemesnek találni arra, hogy egy külön önálló munkában le is irjam. A fentemlített „V á n d o r E m l é k e i m” munkámnak kidolgozásánál igen sokat köszönhetek Doctor Östermann királyi tanácsos és könyvtári igazgatónak, a németországi tudósok egyik jeles csillagának, a ki félmillió kötetet meghaladó könyvtárát egészen rendelkezésemre bocsátotta.

Drezdából 1880 Május 1-én Budapestre lejttem, ahonnét, miután a többször említett munkámat kinyomtattam és legnagyobb részben el is osztogattam. 1881 Május közepén Berlinen és Stralsundon át másodszer is Svéd-Norvégországba mentem, csak-hogy ezen alkalommal Stockholmtól minjárt átmentem Christiániába³¹ és innét Drontheimon³² át Hammerfestbe³³ és éjszaki szélesség 71-dik foka alá és az európai continensnek legszélső csucsára felutaztam. Ezen utazásomban az apostoli vicáriusokon kívül még valamennyi svéd és norvég missioi plébániákat is felkerestem és illetőleg meglátogattam; visszajövet pedig September havában ismét Drezdában állapodtam meg [...]; a bekövetkezett telet a kérdéses Drezda monographiájának elkészítésére fordítottam, mely munkámban ismét a fenndicserő könyvtári igazgató szíveségét volt szerencsém élvezhetni. Ugyanezen alkalommal a jelzett Drezda leírásán kívül, még Szászországnak a történelmét is megírtam s pedig a legrégebb időktől, egészen a jelen korig; ennek kiadása azonban csak úgy fog teljesülni, ha a jó Isten kegyes lesz az általam leélt 75 éves koromat még egy kis idővel megtoldani. Nem hallgathatom itt el a drezdai és budapesti könyvtáraknál divatozó könyvkiadási különbséget; ugyanis a budapesti egyetemi könyvtárnál a könyv kikölcsönző tartozik 5 forint biztosíték pénzt letenni; Drezdában ellenben nem pénzt, hanem egy tekintélyes embernek jóállását követelik – e tekintetben szerencsés voltam az akkor osztrák-magyar követi minőségben Drezdában tartózkodó Rosty Zsigmond ő nagyságától egy hasonló okmányt kinyerhetni.

Drezdából 1872 Május 15-én Budapestre jöttem, ahol is első dolgom volt a fentemlített hirlapi tárczaczkiket egy „S v é d n o r v é g M i s s i ó k” című önálló munkában sajtó alá bocsátani.³⁴

Budapestről 1883 Május közepén lerándultam Konstantinápolyba oly szándékkal, hogy a bekövetkezendő téli idényt Egyiptomban és Palestinában fogom eltölteni; de a kiütött cholera miatt, a török főváros leírásának befejezése után, ugyanazon év Augustus havában ismét Budapestre visszatérvén az említett munkát³⁵ sajtó útján közrebocsátottam.”

³⁰ Oslo, Norvégia fővárosa

³¹ Oslo

³² Trondheim, norvég kikötőváros

³³ Észak-Norvégiában

³⁴ HALÁSZ 1882.

³⁵ HALÁSZ 1883.

Eddig az idézet az 1884-ben megjelent *Drezda „végszavából”*. Ebben – jellege folytán – nem eshetett szó, mondjuk, arról a Stockholmban történt „baranyai vonatkozású” eseményről, melyre a Dulánszky Nándor pécsi püspöknek ajánlott könyvében (*Svéd-Norvég missiók*, 1882) emlékezik Halász Mihály. Írásából megtudjuk, hogy a svéd fővárosban az „aggnők asyilumában” is megfordult, és az egyik ott lakozó, mint kiderült 82 éves hölgy, Stella, és a bizonyára tőle hallott Gauthier név felébresztett benne egy emléket. Ahogy írja: „És ekkor jutott eszembe, hogy 1833-dik évben, Szigetvároton, hol az időben káplánykodtam, az említett Gauthier kötél-táncos egy udvarban lábához kötött kis kosarakkal kötél-táncot végzett, míg mellette az akkor virágzó Stella kisasszony salto-mortale bukfenceket hány. Denique,³⁶ így játszik a sors az emberrel s az asszonyokkal is; ötven év előtt a Szigetvároton kötél-táncolt, és 1881-ben Stockholmban az aggok asyilumában guggol!”³⁷ S mintha ma írták volna, jöhet Halász Mihály *Konstantinápoly* című, 1884-ben megjelent könyvéből idézzük, a következő sorokat: „Most már mégiscsak az kell, hogy hazánkból Szerbián és Bulgárián keresztül vezető vasút is mielőbb elkészüljön, hogy Budapestről egy-pár nap, vagy még rövidebb idő alatt Konstantinápolyba lehessen érkezni; ami annyival inkább is szükséges, mert mint magam is tapasztaltam, hazánknak földi és kézműipari termékei itt igen is bő kelendőségre akadnának.”³⁸

Utazó és útleíró plébánosra emlékeztető jelen írásunkat remélhetőleg az Érintett sem veszi rossznéven odafönt, észlelve, hogy az elmondottakat összefoglaló, vagy inkább kiegészítő „záradék” címe, a *Végszó*, éppenséggel tőle való.

„Végszó”

Halász Mihály nyugalmazott plébánosnak nem adatott meg, hogy az 1884 nyarán történt végzetes balesete után még folytassa újságcikkekben és könyvekben is megörökített utazásait. Közel egy év múltán, 1885 áprilisának első napján, szürkének vagy jellegtelennek aligha mondható élete is lezárult, immár a szülővárosában.

Nem hallgathatjuk el, hogy élete során nem egyszer egyházpolitikai csatározásokba bonyolódott, néhány kérdésben igencsak vitathatóan, kivált, ami a vallási türelmet, a felekezetek közti egyetértést illeti. Hogy hol kell keresnünk az eredőjét Halász Mihály leginkább a sajtóban, de helyenként a könyveiben is megnyilvánuló, „türelmetlen” hozzáállásának, erre a kérdésre a dualizmus kori Magyarország, ezen belül Pécs vallási, felekezeti viszonyainak tudományos igényű ismerete nélkül aligha adható megalapozott válasz. Érdemes fellapozni a *Pécs története* nemrég megjelent 6. kötetét, melynek *Egyházak és felekezetek Pécsen 1867 és 1918 között* című fejezetében a következőket írja Csibi Norbert: „Minden vallást és egyházat érintett a korszakban a társadalom elvallástalanodása, szekularizációja. Ezt a katolikusok közül sokan az általános (polgári) társadalmi fejlődés hatásai mellett a liberális kormányzás számlájára írták, és különböző eszközökkel

³⁶ Szóval, egyszóval

³⁷ HALÁSZ 1882, 9.

³⁸ HALÁSZ 1883, 10.

igyekeztek küzdeni ellene.”³⁹ Érdemes fellapozni az 1863-ban tartott Pécs egyházmegyei zsinat dokumentumai tartalmazó kötetet is, különös tekintettel a Girk Görgy pécsi püspök „megszólásaira”.⁴⁰

Ugyanakkor „több misét is megérhet” akárcsak egy rövid találkozás Halász Mihály műveivel. Kivált, hogy az utazó és útleíró plébános a ciszterci rend pécsi gimnáziumának tanulója, a pécsi püspöki szemináriumnak papnövendéke volt a 19. század első harmadában. S mielőtt elindult volna európai felfedező útjára, Baranya helytörténetébe is beírta a nevét közel négy évtizedes papi szolgálatával.

Irodalomjegyzék

Források a korabeli sajtóból

Magyar Állam, 1876. márc. 23., 24.: Rablókkal való találkozásom.

Pécs, 1885. ápr. 4.: Halász Mihály. (Nekrológ.)

Könyvek, tanulmányok, szakkikkek

CSIBI 2022 = Csibi Norbert: Egyházak és felekezetek a polgári Magyarországon.

In: Vonyó József – Kaposi Zoltán (szerk.): *Pécs története, VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867-1918)*. Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó, Pécs 2022. 246–280.

DAMÁSDI 2020 = Damásdi Zoltán (szerk.): *Az 1863. évi pécsi egyházmegyei zsinat*.

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2020.

HALÁSZ 1881 = Halász Mihály: *Vándor-émlékeim Európa nevezetesebb helyeiről*.

„Hunyadi Mátyás” Intézet, Budapest, 1881.

HALÁSZ 1882 = Halász Mihály: *Svéd-Norvég missiók*. „Hunyadi Mátyás” Intézet,

Budapest, 1882.

HALÁSZ 1883 = Halász Mihály: *Konstantinápoly*. „Hunyadi Mátyás” Intézet, Bu-

dapest, 1883.

HALÁSZ 1884 = Halász Mihály: *Drezda*. „Hunyadi Mátyás” Intézet, Budapest,

1884.

HANUSZ 1886 = Hanusz István: Egy öreg magyar utazó. In: *Földrajzi Közlemények*,

14: (1886), 390-395.

MÉSZÁROS-RÓZSÁS 2003 = Mészáros Ádám – Rózsás Márton: „Rablókkal talál-

kozás” – Juhász Mihály németi plébános feljegyzései Gelencsér Józsiról,

a nevezetes somogyi rablóról. In: Mészáros Ádám (szerk.): *Gyökerek. A*

Dráva Múzeum tanulmánykötete, 2003. Dráva Múzeum, Barcs, 2003. 66–83.

MÉSZÁROS-RÓZSÁS 2008 = Mészáros Ádám – Rózsás Márton: „Rablókkal talál-

kozás” – Juhász Mihály németi plébános feljegyzései Gelencsér Józsiról,

a nevezetes somogyi rablóról. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 2008.

Kaposvár, 2008. 251–260.

³⁹ CSIBI 2022, 248.

⁴⁰ DAMÁSDI 2020.

- MKL = Halász Mihály, dabasi. In: Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, IV. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1998. 524.
- SURJÁN 1992 = Surján Miklós (szerk.): *Baranya megye sajtóbibliográfiája, 1832–1984*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs 1992. (Pannonia Könyvek)
- SZINNYEI 1893, 2 = Csaplár Benedek Gáspár. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 2. köt. Hornyánszky, Budapest, 1893. 171–175.
- SZINNYEI 1896, 4 = Halász Mihály. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 4. köt. Hornyánszky, Budapest, 1896. 334–336.
- SZINNYEI 1900, 7 = Lonkay Antal. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 7. köt. Hornyánszky, Budapest, 1900. 1364–1368.
- UMIL 2000a = Csaplár Benedek Gáspár. In: Péter László (főszerk.): *Új magyar irodalmi lexikon*, 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 375–376.
- UMIL 2000b = Lonkay Antal. In: Péter László (főszerk.): *Új magyar irodalmi lexikon*, 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 1336–1337.

Internetes hivatkozás

- SZABÓ 2005 = Szabó József János: Egy vádalku tanulságai a XIX. század magyar bűnüldözésben. *Betyárvilág.Eoldal*, 2015. máj. 4. <https://betyarvilag.eoldal.hu/cikkek/erdekes-cikkek/egy-vadalku-tanulsagai-a-xix.-szazad-magyar-bunuldozeseben..html> (Letöltés: 2022. jún. 20.)

HUSZÁR ZOLTÁN
H. PRIKLER RENÁTA

A DGT iskolafenntartói szerepe, különös tekintettel a szabolcsi elemi népiskolára (1872–1945)

The study focuses on the school founding and supporting activities of the Danube Steamship Company (DSC) (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft [DDSG]), a multinational firm which played an integrating role in the Danube-basin during its 19-20th centuries history.

The DSC appeared in the region in 1852, and with its rational economy politics and the extraordinary support from the government it soon became a decisive factor in the Danube navigation and the mining industry of the Austro-Hungarian Monarchy. The elementary schools, opened by the company in the mining settlements surrounding Pécs were very important from the viewpoint of the miners and their families, who arrived in the region in huge numbers. Their children could get basic education in a teaching environment which often exceeded the level of public schools.

The aim of the authors was to demonstrate the school supporting activity of the DSC, focusing on a still existing school of an important mining settlement, Pécsszabolcs. The study is based on archive research conducted mostly at the Hungarian National Archive and at the DSC Archive in Vienna

As a summary, we can state that the company, meeting the needs of its communities, not only created a high level educational environment for the children living in its mining settlements, but also provided the financial tools for its maintenance and development. As the schools accepted both the children of the mining families and of those who were not employed by the company, they became the pillars of the communities in more than one respect.

*„Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról,
amelyeknek megoan ehhez az intelligenciájuk.”¹*

A dunai folyamhajózásban az 1829-ben Bécsben alapított kb. egy évszázadig meghatározó szerepet játszó Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság (DGT, vagy Társaság, németül Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, DDSG)² története, tevékenysége alapvetően a Duna régiókat, nemzeteket ösz-

¹ KLEBELSBERG 1990, 266.

² GRÖSSING-FUNK-SAUER-BINDER 1979.; MAYER-WINKLER, 1989.; VÖLKL-EHM-HEILMEIER-OTT 2004.

szekötő integrálót szerepét bizonyítja. A különböző fejlettségű, történelmi tradíciójú, eltérő etnikumú és vallású területeket a személy- és áruszállítást, valamint az ehhez szükséges, illetve ebből következő munkakultúrát hatékony kommunikációs rendszerrel igyekezett összekapcsolni a szó legpozitívabb értelmében multinacionálisnak tekinthető nagyvállalat.

A dunai gőzhajózás megindulása a 19. század első harmadában korszakalkotó jelentőségű volt nemcsak a Kárpát-medence közlekedésében, hanem a magyarországi széntermelésben is. Ebben a folyamatban a pécsi szénmedencében máig ható szerepe volt a DGT-nek. Pécs városában és a dél-dunántúli régióban kevés olyan ember és gazdasági egység volt, aki, illetve ami az elmúlt másfél évszázadban ne került volna kapcsolatba a szénrel, a kor szinte kizárólagos energiahordozójával, valamint a DGT-vel és utódvállalataival. Ezen persze nem csak a szén mint energiahordozó felhasználása értendő, hanem a bányászathoz szervesen hozzátartozó, belőle kifejlődő és azt is kiszolgáló infrastruktúra – oktatás, művelődés, egészségügyi, szociális ellátás, szabadidős tevékenység stb. – röviden a bánya és a bányászt körülvevő világ.

1852-ben, amikor a DGT első sikeres geológiai kutatásai után 1853-ban megvetette a lábát a pécsi szénmedencében, az itt élő munkások – köztük bányászok – gyermekei a katolikus egyház által fenntartott falusi iskolákat látogatták. A nagyvállalat megjelenését követően azonban egyre több bányamunkára érkezett család telepedett le a Társaság bányatelepein, amelyek a környező településektől elég távol estek ahhoz, hogy a gyermekek a meglévő iskolákba járhassanak. Mivel az iskoláskorú gyerekek nem maradhattak oktatás nélkül, a DGT iskolákat nyitott kolóniáin. *„A bányaművelés fejlődése és nagyobbodása folytán indítatva volt a társulat iskolákat is alapítani és azok fenntartását elvállalni, hogy munkásai gyermekeinek a szükséges iskolai nevelést megadhassa.”*³

Az alábbiakban a magyarországi elemi népoktatás és a DGT iskolaalapítási, illetve iskolafenntartói szerepét foglaljuk össze röviden és oktatástörténeti esettanulmány formájában mutatjuk be a (mecsek)szabolcsi elemi népoktatást. Fontosnak tartjuk, hogy a magyarországi és a baranyai népiskolai helyzetről rövid összegzést adjunk az általunk vizsgált időszakra vonatkozóan, mert ennek ismeretében a Társaság iskolái, így a szabolcsi jobban elhelyezhetők a kor közoktatási palettáján.

A kiegészítést követően a liberális politikai berendezkedés részeként az Eötvös József-féle népiskolai törvénynek⁴ meghatározó szerepe volt Magyarország műveltségi viszonyainak javításában, az analfabetizmus felszámolásában. A törvény, amely a 6-12., illetve az ismétlőiskolásoknak 15. életévig kötelező iskolalátogatást írt elő, a korabeli Európában is élenjáró korszerű szellemiségével és intézkedéseivel.⁵ A törvény az állam, a községek, a hitfelekezetek, a társulatok és a magánszemélyek számára tette lehetővé az iskolaalapítást. A DGT a társulati iskolaalapító, illetve fenntartó kategóriába tar-

³ DGT 1894, 46.

⁴ 1868. évi XXXVIII. tc. *„a népiskolai közoktatás tárgyában”*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV> (Letöltés: 2022. júl. 4.)

⁵ MÉSZÁROS-NÉMETH-PUKÁNSZKY 2003, 307–308.

tozott. Társulati elemi népiskolából elenyésző számú volt a Monarchia és a két világháború közötti időszak Baranya megyéjében, de országosan sem volt nagy a számuk. Felszereltségük, a tanítók javadalmazása – amely a fizetésből és a természetbeni járandóságokból, pl. szolgálati lakás, tüzelőanyag, élelem és iparcikk vásárlási lehetőség a Társaság élelemtáiraiban stb. állt – általában jobb volt, mint a többi iskolatípus esetében. E megállapítás különösen akkor igaz, ha az iskola mögött olyan tőkeerős, prosperáló nagyvállalat állt, mint a DGT.

Korabeli becslések és felmérések alapján a népiskolai törvény megjelenésének idején Magyarországon a tanköteles gyerekek kb. 48%-a járt elemi iskolába. A törvényi kötelezettségnek és a szankcionálásnak köszönhetően – és talán a műveltség megszerzésének előnyei miatt is – ez az arány 1872-re 55%-ra nőtt. 1896-ban 79%, 1913-ban 93% volt az elemi iskolát látogató gyermekek számaránya. Ugyanez a fejlődés mérhető le az írni-olvasni tudás pozitív változásán az alábbi táblázat alapján.⁶

1. táblázat Az írni-olvasni tudás helyzete a hét éven felüli magyarországi lakosság körében

Év	Olvasni, írni tud (%)	Analfabéta (%)
1890	62	38
1910	69	31
1920	87	13
1930	91	9
1941	94	6

1890-ben Baranyában 60-70%, Pécsen 70-80% között volt az olvasni és írni tudók aránya a hét év+en felüli lakosság körében.⁷ A népiskolák eltérő pedagógus-szakmai és infrastrukturális különbségei az osztatlan falusi és az osztálytanítók által irányított városi népiskolák között mutatkoztak meg leginkább. A népiskolai hálózat döntő többségét az egyházi fenntartású iskolák tették ki, amelyek szakmai felügyeletét az Eötvös-féle népiskolai törvény alapján – a többi iskolatulajdonoshoz és iskolafenntartóhoz hasonlóan – az állam ún. m. kir. tanfelügyelőségeken keresztül ellenőrizte. Az egységes tananyag, tantervek, tankönyvek elkészítése is fontos részét képezte az azonos szellemi bázisra épülő alpműveltség lerakásának. A törvény kimondta, hogy egy tanító 80 gyermeknél nem taníthat többet. Ez az osztálylétszám, mai mértékkel mérve hallatlanul magasnak tűnik, de legalább volt felső létszámkorlát, amelynek nem minden iskolafenntartó tudott egykönnyen megfelelni. A törvény nem mondta ki a népiskolai oktatás ingyenességét, de az igazoltan szegény szülők gyermekei „*tandíjat nem fizetnek.*” (A DGT iskoláiban senkinek sem kellett tandíjat fizetni. A népiskolai oktatás ingyenességét Apponyi Albert kultuszminisztersége ide-

⁶ MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 2003, 309.

⁷ VÖRÖS 1979, 1041. (Térkép)

jén az 1908. évi XLVI. tc. mondta ki.⁸ A DGT-nél az 1920-as években vezettek be beiratkozási díjat, diákonként 1 pengőt a nem társulati szülők gyermekei számára.) Az 1868-as népiskolai törvény kimondta továbbá, hogy az oktatás nyelve a tanulók anyanyelve, amennyiben az „a községben divatozó [tehát általánosan használt] *nyelvek egyike*.” Ez a szabályozás az 1920-as évekig érvényben volt.⁹ Ezenkívül 1879-ben valamennyi népoktatási intézményben a magyar nyelvet kötelező tárgyként vezették be.¹⁰

Figyelemre méltó azonban, hogy a DGT már 12 évvel a népiskolai törvény életbelépése előtt megalapította első elemi iskoláját 1856-ban Pécsbányatelepen.¹¹ Szabolcson két iskola volt. Az egyiket a Társaság és a pécsi székesegyházi uradalom között 1870-ben létrejött bányabérleti szerződésnek megfelelően alapították, és itt 1872-ben kezdődött meg a tanítás. A másik iskola Györgyakna DGT általi átvételekor, 1874-ben már működött, és ezt működtette tovább a DGT.¹² Az 1893-ban megnyitott vasasi társulati iskolában két tanterem fogadta a tanulókat. A bányatelepek iskoláiban – a szabolcsi kivételével, ahol az iskola katolikus jellege miatt kezdetől fogva magyar nyelvű oktatásban részesültek a gyerekek – 1892-ig németül folyt a tanítás.¹³ Ezt egyébként a bányatelepek nemzetiségi összetétele indokolta.¹⁴ Ekkor azonban Wiesner Raymár pécsi bányaispéktörzsvezető javaslatára – aki talán megértette vagy megérezte az 1890-es évek magyarországi kormányzati politika magyarosítási törekvéseit¹⁵ – Ludwig Ulmann Ritter von Erény vezérigazgató¹⁶ elrendelte, hogy a társulati elemi iskolák oktatási nyelve a magyar legyen.¹⁷ A iskolák magyar tanítási nyelvét

⁸ 1908. évi XLVI. tc. „az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről”, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800046.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46> (Letöltés: 2022. júl. 4.)

⁹ MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 2003 309.; A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1923. augusztus 24-én kelt 110.478/1923. VKM sz. rendelete alapján indították meg a nemzetiségű tanulókat (is) oktató iskolák típusba sorolását. Az „A” típus a kisebbségi (anyanyelvű) tanítás szempontjából ideális megoldásnak nevezhető, amelyben minden tárgyat a kisebbség anyanyelvén tanították, a magyar nyelv pedig kötelező tantárgyként került oktatásra. A „B” típus vegyes, azaz kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskola volt, a „C” típus magyar tanítási nyelvű iskola volt, ahol a kisebbségi nyelv, (anyanyelv) oktatása a rendes tantárgyak közé sorolt kötelező tantárgy volt. A többi tárgyat magyarul oktatták. A hittan tanítását nem érintette a rendelkezés, az továbbra is a vonatkozó jogszabály – 1797/1914. VKM eln. sz. rendelet (1914. április 24.) – alapján mindenütt anyanyelven folyt. Vö. SZITA 1986, 613.

¹⁰ 1879. évi XVIII. tc. „a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben”, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900018.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43> (Letöltés: 2022. júl. 4.)

¹¹ DGT 1894, 46.

¹² DGT 1894, 47.

¹³ DGT 1894, 47.

¹⁴ HUSZÁR 2013, 98-103.

¹⁵ HANÁK 1978, 149-160.

¹⁶ GRÖSSING–FUNK–SAUER–BINDER 1979, 172.; Ludwig Ulmann Ritter von Erény DGT vezérigazgató (1891–1903)

¹⁷ BABICS 1952, 144.

társulati kiadvány először 1896-ban említette.¹⁸ A vasasi DGT iskola már ezt követően, 1893-ban nyitotta meg kapuit a településen lakó bányászgyerekek előtt.¹⁹ Öt év múlva, az 1898-99-es tanévben a somogyi Uradalmi Római Katolikus Népiskolában a már meglévő falusi iskola bővítésével történt a társulati iskola megnyitása.²⁰

A két világháború közötti időszakban a magyarországi közoktatásban, és annak is a népiskolai fejlesztési programjában gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenysége az oktatási törvényalkotásban és az ehhez szükséges források előteremtésében példaértékűnek nevezhető. A trianoni béke után Klebelsberg oktatási és művelődési politikával, tudással és kultúrával akarta magyarságszáma ú. n. „*kultúrfőlény*”-t biztosítani a környező országokkal szemben, amely elképzeléseit a kormány és az országgyűlés is támogatta.²¹ A miniszter már 1926-ban a nyolcosztályos népiskola bevezetése mellett agitált. Argumentációjában a közeli országok – Ausztria, Németország – nyolcosztályos elemi iskolai rendszerére hivatkozott, amelynek nemcsak kultúrpolitikai, hanem közgazdasági vonatkozásai is vannak, hiszen a képzettebb munkaerő kelendőbb a munkaerőpiacon, jobb minőségű termékeket tud előállítani és „*Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.*”²² Magyarországon pedig, Klebelsberg szerint ekkor nagy gondok voltak az alfabetizáció területén: „*A brutális tény az, hogy az általános tankötelezettség behozatala után több mint fél évszázaddal a nyolcmillió maradék magyarból több mint egymillió a hatévesnél idősebb analfabéta.*”²³ Minden próbálkozása ellenére a nyolcosztályos elemi iskolai rendszert neki nem sikerült bevezetni. Témánk szempontjából az 1926. évi VII. tc., „*a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról*”²⁴ szóló törvény az, amely a vidéki népiskolák építése, fejlesztése szempontjából meghatározó volt.²⁵ A törvény 4. §-a, – „*Az iskola érdekeltsege és az iskola létesítése költségeinek megoszlása*” – szerint a „*társulati adó kivetése alapjául szolgáló jövedelem arányában*” vállalta a DGT több pécsi nem társulati iskola építésének jelentős hányadát, bár további iskolákat már nem alapított a Társaság. 1928-ban tehermentesen átengedte Pécs szab. kir. városnak azt az 1.000 m²-es telket, amelyen az Ulmann-telepi új állami népiskola épült,²⁶ így bizonyítva azt az „*áldozatkészséget, amelyet kulturális téren*” a Társaság részéről addig is tapasztalni lehetett.²⁷ A DGT aktivitását és anyagi

¹⁸ DGT 1896, 36.

¹⁹ DGT 1894, 47.

²⁰ HÁMORINÉ-VÓKÓ 2006, 152.

²¹ GLATZ 1990, 20–24.; ORMOS 1998, 115.

²² KLEBELSBERG 1990, 266.

²³ KLEBELSBERG 1990, 264.

²⁴ 1926. évi VII. tc. „*a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról*”, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600007.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D48> (Letöltés: 2022. júl. 4.)

²⁵ KLEBELSBERG 1990, 255–258.

²⁶ MNL Z 1481 63. cs. 77. t. Nendtvich Andor polgármester 17310/1928. számú, Bányaigazgatóságához címzett köszönőlevele

²⁷ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Fischer Béla főispán 322/1928. számú, Bányaigazgatóságához címzett levele

szerepvállalását Nendtvich Andor pécsi polgármester és Fischer Béla baranyai főispán is elismerően nyugtázta.²⁸

Ezek után nézzük meg alaposabban a szabolcsi elemi népiskola történetét.

*

1870 novemberében a Vallás- és Közoktatási Minisztériumból, Eötvös József miniszter megbízásából, Janárky Gerzson államtitkár aláírásával levelet kapott a Dunagőzhajózási Társaság pécsi igazgatósága: *„Értésemre esett”* – írta az államtitkár – *„miszerint a Pécs város határával szomszédos szabolcsi bányatelepen a gyermekek – kiknek száma a 46-ot is már meghaladja – iskola nemlétében oktatásban mindmáig nem részesültek.”* A probléma megoldása érdekében arra kérte a *„tisztelt igazgatóságot, hogy mint a birtok bérlője, „valjon volna-e hajlandó a nevezett kőszéntelepen egy iskolának felállításáról [...] egy tanító díjjazásáról gondoskodni”.*²⁹ A Társaság válaszlevelét nem sikerült megtalálnunk, de minden bizonnyal pozitív lehetett, mert két év múlva, 1872-ben – húsz évvel azután, hogy a vállalat megvetette a lábát a pécsi szénmedencében – Szabolcson megnyílt a DGT iskolája. Mivel az iskolaalapítás a székesegyházi uradalommal kötött bányabérszerződés alapján történt, az iskolának kezdettől fogva római katolikus jellege volt. Az egy tantermes intézmény az 1872-73-as tanévben kezdte meg működését. Három tagozatára 50 tanuló iratkozott be. Az oktatás nyelve a magyar volt, a gyerekekkel egy tanító foglalkozott. Az iskolaépület mellett egy tornateret is kialakítottak.³⁰

1873-ban újabb vállalati elemi iskolát nyitottak a meglévő mellé. A háromtermes épülethez kert is tartozott. Bár a két intézmény jogilag különállónak számított, egységes szakmai alapokon folyt bennük az oktatás.³¹

1875-ben összesen 102 beiratkozott tanulója volt a két szabolcsi társulati iskolának: 52 német, 13 magyar, 26 cseh, 9 morva és 2 szlovák anyanyelvű gyermek.³² Bár a német gyerekek aránya meghaladta az 50%-ot, és a magyar gyerekek aránya a 13%-ot sem érte el, a tanítás nyelve a szabolcsi iskolákban továbbra is a magyar maradt. Az 1877-78-as tanévben a pécsbányatelepi, szabolcsbányatelepi és vasasbányatelepi társulati népiskolák mindegyikére jellemző volt ez az arány: az összes beiratkozott tanulónak csupán a 9%-a volt magyar, szemben az 57% német, 18% szlovák, 8% cseh, 5% morva, 3% szlovák tanulóval, de Pécsbányán és Vasason, a szabolcsi iskolától eltérően, az 1891–92-es tanévig németül folyt az oktatás.³³

Az 1883-84-es tanévet (az ún. „vasárnap” vagy „ismétlőiskolásokat” is beszámítva) már 268 tanulóval zárták (ebből 150, azaz 52,5% továbbra is német

²⁸ MNL Z 1481 63. cs. 77. t. Nendtvich Andor polgármester 17310/1928. számú, Bányaigazgatóságához címzett köszönőlevele. MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Fischer Béla főispán 322/1928. számú, Bányaigazgatóságához címzett levele

²⁹ MNL Z 1481 58. cs. 70. t. A DGT Igazgatóságához címzett, 1870. november hó 11-én kelt, 24326 számú államtitkári levél

³⁰ DGT 1894, 47.; BABICS 1952, 143.

³¹ DGT 1894, 47.

³² BABICS 1952, 145.

³³ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Die Zahl der schulbesuchenden Kindern im Jahre 1877. Lásd: TILKOVSKY 1988, 115.

volt).³⁴ Ez akkora túlterheltséget okozott a két társulati iskolaépületben, hogy a DGT bányafelügyelete felszólította a szabolcsi községi elöljáróságot arra, hogy „folyó év szeptember 1-jére körülbelül 100 oskolás gyermekre számítható növekvés elhelyezése végett a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék.”³⁵

A magyar oktatási nyelv ellenére az iskolai jelentések, statisztikák németül készültek, így az a *Rangstufe* (rangfokozat) is, amely a tanulók előmeneteléről nyújtott tájékoztatást az iskolában alkalmazott, a pécsbányatelepi kategóriáktól némileg eltérő minősítésekkel. Míg Pécsbányán kitűnő, jeles, elsőrendű és másodrendű minősítéssel értékelték a tanév végén a tanulókat, Szabolcson az I., II., III. és IV. *Rangstufe* kategóriákba sorolták az elért eredmények alapján a gyerekeket.³⁶

Az iskola statisztikai kimutatásaiban a tantárgyi előmenetel rovatban a *Deutsches Lesen* (német olvasás), az *Ungarisches Lesen* (magyar olvasás), a *Recht-schreiben* (helyesírás) és a *Rechnen* (számolás) tantárgyak szerepeltek. Az év végi kimutatás szerint a 268 tanuló nemzetiségi megoszlása a következőképpen alakult: a már említett 150 német anyanyelvű gyermekén kívül 27 magyar, 37 cseh, 22 morva, 28 krajnai, 3 horvát és 1 lengyel diák koptatta a szabolcsi padokat. Az iskola arculatán az alapításkor kihangsúlyozott vallási jelleg is erősen meglátszott: a 262 római katolikus diákhoz mindössze 6 evangélikus csatlakozott. A szabolcsi községi elöljáróságnak küldött társulati felszólítás valószínűleg nem járt eredménnyel, mert az 1884-85-ös tanévben 349-re, az 1885-86-osban 388-ra emelkedett a tanulói létszám, és az arány a nemzetiségi és vallási hovatartozás vonatkozásában változatlan maradt.³⁷

A következő évtized statisztikai kimutatásai azt sugallják, hogy bár az iskolában oktatott gyermekek száma 1886/87-ben 286-ra csökkent, a következő tanévtől megállapodott a 310 – 350-es létszám között, és minimálisan bár, de emelkedett a magyar nemzetiségű tanulók aránya.³⁸

A szabolcsi iskola 1892/93-as tanévre készített órarendjében egyértelműen érződik az a hatás, amelyet a magyar oktatási nyelv 1892-es bevezetése gyakorolt a többségében német nemzetiségű gyerekek által látogatott társulati iskolákra. Ebből jól látszik, hogy I. osztályban egyáltalán nem, és a felsőbb osztályokban is csak nagyon alacsony óraszámokban oktattak német olvasást és nyelvgyakorlatot. Az elméleti tárgyakon kívül (számтан, olvasás különféle típusai, beszédgyakorlat, szépírás és ütemírás, földrajz, történelem, természetrajz, természettan, rajz, hittan) női kézimunka és torna szerepelt az órarendben. A hét minden napján volt tanítás (vasárnap délelőtt a vasárnapi iskola foglalkozásai zajlottak), de szombat délelőtt csak két elméleti órát tartottak, a 3-5. órában csupán a lányok számára volt kézimunka foglalkozás, az is csak a téli időszakban.³⁹

³⁴ MNL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1883/84.

³⁵ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Szabolcsi község tekintetes elöljáróságának a DGT bányafelügyelete. 440. szám

³⁶ MNL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1883/84; Rangstufe 1883/84.

³⁷ MNL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1883/84; 1885/86, 1886/87, 1887/88, 1888/89.

³⁸ MNL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1886/87 – 1892/93.

³⁹ MNL Z 1481 58. cs. 70. t. A szabolcsi iskola órarendje az 1892/93-as tanévre

2. táblázat Órarend az I. cs. és kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság szabolcsbányatelepi népiskola számára az 1892-93. tanévben (MNL Z 1481 58. cs. 70. t. Szabolcsbányatelep, 1892. szept. 6-án)

	Oszt	8 - 9	9 - 10	10 - 11	11 - 12	2 - 3	3 - 4	4 - 5
Hétfő	I.	Számтан	Hittan	Női km.		Irva o.		
	II.	Számтан	M. o.	Hittan		Ütemírás		Torna
	III.	Számтан	M. o. és	b. gyak.	Hittan	N.o. h. í. és ny.gy.		Női km
	IV.	Számтан	M. o. és	^{1/2} M/ ^{1/2} N	Női	Szépírás	N. o.	
	V.	Számol	b. gyak.	Ny.gyak.	km.	dtto.	N. o.	
Kedd	I.	Számтан	Írva o.			Irva o.	BÉGY	
	II.	Számтан	M. o. és	Ny.gyak.		N. o.	N. ny.	
	III.	Számтан	M. o. és	Ny.gyak.	Női km.	Földrajz	N. o.	
	IV.	Számol	M. o. és	Figyel.	Rajz	N. o.	Földr.	Torna
	V.	Számтан	b. gyak.	T. rajz		N. o.	Figyel	
Szerda	I.	Számтан	Hittan	Irva o.				
	II.	Számтан	N. o. és	Nyelvtan	Női km.			
	III.	Számтан	M. o.	Hittan		Női kézimunka		
	IV.	Számтан	M. o. és	Írásb. f.	Hittan			
	V.	Számol	b. gyak.	T. tan				
Csütörtök	I.	Számтан	Irva o.				BÉGY	
	II.	M. o.	M. ny.	Női km.	Női km.		Ének	fT/l km
	III.	Számтан	M. o. és	b. gyak.			N. o.	
	IV.	Számol	M. o. és	Figyel	Rajz		Figyel	
	V.	Számтан	b. gyak.	Tört.			Földr.	
Péntek	I.	Számтан	Irva o.	Női km.			BÉGY	
	II.	Számтан	M. o.	Hittan			BÉGY	
	III.	Földrajz	M. o. és	Ének			N. o.	
	IV.	Számтан	M. o. és	^{1/2} M/ ^{1/2} N	Hittan		Figyel	Torna
	V.	Számol	b. gyak.	ny. és hí.			Tört.	
Szombat	I.	Irva o.	Ének	Torna				
	II.	Számтан	M. o.					
	III.	Számтан	N. o. és ny.					
	IV.	N. o. és	Föld-		Női kézimunka (télen)			
	V.	ny.gyak.	rajz	Ének				
V.	9 - 11-ig: I. és II. csapat vasárnapi iskola							

Rövidítések:

M. o. - magyar olvasás; N. o. - német olvasás; b. gyak. - beszédgyakorlat;

Irva o. - írva olvasás; Ny. gyak. - nyelvgyakorlat; Női km. - női kézimunka;

BÉGY - Beszéd és értés gyakorlat; Írásb. F. - írásbeli feladvány; T. rajz - természetrajz

Az 1903/04-es tanévben a korábbiakhoz képest újabb adatokat is találunk. A kimutatás szerint a 362 beiratkozott diák négy kivétellel mind római katolikus vallású volt. A „Nemzetiség” rovatban szembevető változásként 114 magyar tanuló szerepelt a 193 némettel szemben. Ez azt jelentette, hogy míg a németek az összlétszámhoz képest tartották az 53%-os arányt, a magyar gyerekek aránya – a többi nemzetiség (cseh, morva, ukrán, horvát) rovására 31,5%-ra emelkedett. A tanulók minősítése itt már a pécsbányateleppel azonos módon történt, ám negatív rekordként megállapítható, hogy az iskola ebben az évben csupán egyetlen kitűnő rendű diákkal büszkélkedhetett. (Tíz évvel korábban még 36 gyereket soroltak az *I. Rangstufe*-ba!) Az órarend számtan- és mértannal, illetve fiú- és leány kerteszzettel bővült. Az I. osztályban heti 20, még a IV–V. osztályokban heti 27 órában tanultak a gyerekek. A statisztikát az év végén jutalmazott diákok névsora zárja: a 362 tanulóból 31, tehát csaknem 10% kapott pénz- (1, illetve 2 korona) vagy könyvjutalmat,⁴⁰ valószínűleg valamelyik bányatelepi iskolát támogató alapítvány vagy takarékpénztár jóvoltából.

A következő, 1904/05-ös tanítási évre 12-vel nőtt a tanulói létszám. Az iskolában ebben a tanévben a DGT saját kiadványa szerint négy tanító és egy kézimunka tanítónő működött.⁴¹ Az éves statisztika külön kiemelte – nemzetiségi hovatartozás szerint – a magyar nyelv oktatásának eredményét. Ebből kiderül, hogy az a 48 tanuló (44 német, 2 cseh, 2 krajnai), aki beiratkozáskor nem tudott magyarul, az év végéig megtanult.⁴²

1906-ban végre a Bányai igazgatóság is hajlandóságot mutatott arra, hogy „*a már meglévő iskolaépületre egy emeletet két tanteremmel ráépítenének és ezen tanteremek egyikében helyezhetnék el a katolikus iskolát.*” E nemesnek tűnő lépés mögött elsősorban természetesen józanul megítélt anyagi megfontolások húzódtak meg: „*A meglévő régi iskolai épületnek értéke [...] semmi arányban nem áll azzal a szénkinccsel, melyet mint biztonsági pillért az épület részére meghagyni kellene és azon haszonelmaradással, melyet a főtisztelendő székesegyház uradalom mint bérbeadó szenvedne.*” A levelet aláíró bányai igazgató ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy „*az iskola eddigi [katolikus] jellege és [...] társaságunkhoz való viszonya semmiféle változást nem szenvedne [...] arra törekednénk, hogy a régi iskolaépületet a lehetőség szerint fenntartsuk és esetleg mint tanítói lakást továbbra is használjuk.*”⁴³

Az örkanonok azonban a nagyvonalú ígérek ellenére figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a székesegyházi uradalom, mint a terület tulajdonosa, nagyobb anyagi veszteségnek van kitéve, mint a bányavállalat, és – a költöztetés bonyodalmaira hivatkozva – elutasította a bányai igazgató ajánlatát, és egyben leszögezte a káptalan óhaját: „*...a biztosítási pillérek addig, míg kedvezőbb megoldás nem kínálkozik, feltétlenül meghagyandók.*”⁴⁴

⁴⁰ MNL Z 1481 61. cs. 71. t.

⁴¹ DGT 1905, 27.

⁴² MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Statisztikai átnézet az 1904/05. tanévben

⁴³ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A DGT Bányai igazgatóság levele méltóságos Walter Antal örkanonok pápai praelátusnak. 1511. sz.

⁴⁴ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Walter Antal válasza a Bányai igazgatóságnak. 22/1906.

Mivel a katolikus iskola épülete részére meghagyott biztonsági pillér nagy, mintegy 360.000 q kiaknázásra váró szénmennyiséget foglalt magában, a bányai igazgatóság az örkanonok elutasító válasza után kénytelen volt más megoldást keresni a veszteség elkerülésére, így a probléma rendezésére felmerült iskolabővítés vagy egy esetleg másutt felépítendő új iskola tervét el sem készítették.⁴⁵

Ezzel azonban nem ért véget az iskola kálváriája. A pécsi főszolgabíró 1908. május 14-én kelt leveléből kiderül, hogy az iskolaépület időközben gyakorlatilag használhatatlanná vált, ezért a főszolgabíró felszólította a Bányai igazgatóságot, hogy „*az épület használhatóságára vonatkozólag adandó szakvéleményt szíveskedjék megküldeni és arról is értesíteni, hogy az ekként most már használhatatlan állapotba jutott iskolaépület helyett újat építeni mikor szándékozik*”.⁴⁶ Hasonló véleményt fogalmaztak meg az iskola képviselői is, amely Károly Ignác iskolagondnok tolmácsolásában került be az ügyre vonatkozó, 1908. szeptember 27-én felvett jegyzőkönyvbe: „*a szabolcsbányatelepi rk. iskolaépület a veszélyes környezet miatt jelenlegi helyéről más biztosabb helyre átviendő.*”⁴⁷

A probléma – valószínűleg nem annyira az iskola, mint a sokat emlegetett hatalmas szénkincs miatt – még a bécsi igazgatóságra is eljutott. A pécsi bányai igazgató talán itteni sugallatra írta meg a főszolgabíróhoz a válaszat 1908 júniusában. Biztosította a címzettet, hogy „*az iskolai épületet érhető minden veszedelem el lett hárítva (...) az jelenlegi építési állapotában iskolára és tanítóra való minden veszély nélkül még hosszabb ideig használható lesz.*” Az igazi indokot azonban a levél végén olvashatjuk: „*Nincsen szándékunk, hogy új iskolai épületet emeljünk (...) miután nekünk csakis a főtisztelendő székesegyházi uradalommal való bérleti időtartama alatt, amely azonban 1918. évi április 30-án [10 éven belül – H.Z., H.P.R.] tehát már csak rövid idejű, kell ezen iskola fenntartásáról gondoskodnunk.*”⁴⁸

Az épületet fenyegető veszély elhárítása miatt végül védgát vagy korlát emelését rendelte el Benyovszky főispán, leszögezve azt is, hogy a „*tárgyban jelzett iskolaépület a jelen állapotban s helyen minden veszély kizárása nélkül több éven át nem maradhat*”.⁴⁹ Az 1906 óta húzódó ügyet lezáró „Végelhatározatot” 1912. január 9-i ülésén hozta meg Baranya vármegye Közigazgatási Bizottsága, arra hivatkozva, hogy „*a falak állapota [...] nagyban megjavult az ideiglenes támaszték helyett felépített pilléreknek köszönhetően*”, és mert „*az iskola állékonyságára befolyással bíró bányai üzem tekintetében a bányai igazgatóság*” – amelynek vezetői az ügy elindulásakor még maguk tettek javaslatot egy új iskola megépítésére! – „*az épület biztonságát illetően teljes felelősséget vállal. Ezek alapján egy új épület emelésének szükségességét nem áll módunkban megállapítani.*” A döntésről a DGT, a sza-

⁴⁵ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A bányai igazgató 1908. január 28-án 317. sz. kelt levele Myskovszky Emil bányai-főfelügyelőhöz

⁴⁶ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsi főszolgabíró Bányai igazgatósághoz címzett levele. 2705/ki 1908.

⁴⁷ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyv. Ad Ikt 165/alisp. 1908.

⁴⁸ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A bányai igazgató Főszolgabírói Hivatalba írt válasza. Másolat. 2698. szám

⁴⁹ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Benyovszky főispán 1909. február 7-én kelt 4214/1908. számú levele a DGT Bányai igazgatóságának

1. kép A szabolcsi elemi népiskola
(ISTVÁNDER 1977)

bolcsbányatelepi rk. iskolaszék, a kir. tanfelügyelő, gróf Zichy Gyula püspök és a vallás és közoktatásügyi miniszter kapott értesítést.⁵⁰

A vitatott iskola tanerői eközben mindent megtettek azért, hogy megfelelő oktatásban részesítsék a gondjaikra bízott gyerekeket, akik a vita kirobbanását követő 1907/08-as tanévben 305-en, míg a „Véghatározat” évében, azaz 1912-ben 337-en⁵¹ várták, hogy a sorsukról döntsenek.

A Pécsi Bányaigazgatóság jelentése, amelyet a Társulat Bécsi Igazgatóságnak küldött, azt is felvázolta, hogy anyagi vonatkozásban mennyibe kerülne egy esetleges bővítés a szabolcsi iskolában:⁵²

- egy munkáslakás átalakítása iskolaigazgató számára, hozzátartozó tanteremmel: 1.102 korona,
- egy második munkáslakás igazgatói irodává való alakítása: 220 korona,
- munkáslakás rendbe hozása egy új tanító számára: 140 korona,
- egy tanerő éves fizetése: 1.000 korona,
- az iskolaépületek és az új tanító lakásának a fűtése: 470 korona.

Mindez a legnagyobb gazdaságosság szem előtt tartásával.

A bővítés szükségességét – az épület veszélyes állagán túl – az iskolaköteles, illetve beiratkozott gyerekek évről évre növekvő száma indokolta, akik között egyre több volt a telepen lakó, de nem vállalati dolgozó gyermeke, számuk 1907-

⁵⁰ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Véghatározat. 4778/kb.1911.

⁵¹ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Reserviert. An die Direction Wien. 17. Juli 1913. Schule Szabolcs. 4157. sz.

⁵² MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Reserviert. An die Direction Wien. 17. Juli 1913. Schule Szabolcs. 4157. sz.

ben elérte a negyvenet. A jelentés szerint tovább folytatódott ez a tendencia. A jelentés készítői nem hallgatták el azt sem, hogy számukra egy új iskolaépület megépítése jelentett volna megnyugtató megoldást a régóta húzódó problémára. „Számítunk az Igazgatóság mielőbbi döntésére, hogy az engedélyezés esetén az új tanév kezdésére, szeptember 1-jére elkészülhessen az új helyiség.”⁵³

A fent idézett jelentés tanítói javadalmazásra vonatkozó adatát megerősíti egy 1914-es levél, amelyet Polácsi János tanító küldött az Iskolagondnokságnak. Az elemi iskolai tanítók ekkor az 1913. évi XVI. tc.⁵⁴ alapján kapták az illetményüket, amelynek a 3. §-a így szól: „A tanítónak a jelen törvényben megállapított fizetésre és ezenfelül természetben nyújtott lakásra, ilyen lakás hiányában pedig a jelen törvényben megállapított lakáspénzre van igénye.” Ugyanezen törvény 22. §-a a már alkalmazásban álló tanítók járandóságaira vonatkozóan kimondta, hogy „járandóságait 1913. évi január hó 1.-től kezdődő hatállyal legkésőbb 1913. évi december hó 31-ig kell kiegészíteni.” A tanítói pályán 1907, szabolcsi álláshelyén 1909. június 1-je óta működő Polácsi János a törvényben meghatározott kiegészítés ügyében emelt panaszt. A kiegészítést a Társulat elmulasztotta kifizetni neki. A tanító kimutatása szerint „a DGT-től jelenleg is élvezett fizetésem 1.000 korona és 70 q. szén”. Az idézett törvény 4. § 3. bekezdése ezzel szemben a következőképpen rendelkezik:

Kezdő javadalmazás	1.200 korona
3. fokozat	1.400 korona
III. o. 2. fokozat	1.600 korona
3. fokozat	1.800 korona

A 6. § ezt azzal egészíti ki, hogy „a fizetési osztályokba való előléptetéshez szükséges szolgálati idő tartama a kezdő javadalmazásban a férfitanítóknál 2, a nőtanítóknál 4 évben [...] a III. fizetési osztályban úgy a férfi-, mint a nőtanítóknál 5 – 5 évben, a II. és I. fizetési osztályokban pedig 4 – 4 évben állapíttatik meg.”⁵⁵

A tanítót megillető 400 koronás különbözet kifizetését kérte 1914. március 19-én kelt levelében Mayer György iskolagondnok is, megemelve az összeget az 1914. évi első negyedévre járó 100 koronával.⁵⁶ A Bányai igazgatóság április 2-i intézkedése⁵⁷ alapján azonban csak 324 koronát kapott a tanító, mert „fűért és szénért egy évre 176 koronát” levontak a nagy elmaradással kifizetett összegből.

Az első világháború első évében, 1914-ben Wolf Mihály iskolaigazgató jelentése⁵⁸ szerint 389 gyermek látogatta az iskolát, míg az 1918-19-es tanévben – egy 1919. szeptember 6-án készült kimutatás alapján – 388. Ugyanebben az időszakban hat tanító oktatott Szabolcson. Lakáskörülményeikről Kiesz Ferenc, az iskola 1915-ben kinevezett vezetője készített kimutatást.⁵⁹ Mindegyik tanító

⁵³ MNL Z 1481 61. cs. 71. t.

⁵⁴ 1913. évi XVI. tc. „a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről”, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300016.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46> (Letöltés: 2022. júl. 4.)

⁵⁵ MNL Z 1481 62. cs. 74. t. Polácsi János tanító levele az Iskolagondnoksághoz

⁵⁶ MNL Z 1481 62. cs. 74. t. Mayer György levele

⁵⁷ MNL Z 1481 62. cs. 74. t. 2564 sz. levél Polácsi János úrnak

⁵⁸ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. An die Bergwerks-Direction. Iskolaigazgatói jelentések

⁵⁹ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Unzulänglichkeit der Szabolcser Schullokalitäten. Abschrift

megkapta a Társaságtól a törvény alapján járó, „természetben nyújtott” lakást. Két lakás alapterülete egyenként 67,6 m², három lakásé pedig egyenként 43,7 m² volt, míg a székesegyházi uradalom területen álló iskola tanítói lakásáé 65 m². Lőhr Károly tanító azonban kifogást emelt a számára kiutalt lakás ellen. „A szabolcsi tisztv. uraknak mind 3 szobából és egy előszobából álló lakásuk van, nekem pedig csak egy, a másik oly kicsiny, hogy szobának nem is számítható.”⁶⁰ Kérése meghallgatásra talált, ahogy az egy későbbi, 1919-ben írt levélből kiderült.⁶¹ Az iskola tanítóit ilyen gondok is foglalkoztatták a háborús időszakban.

Bár közben a tanulói létszám gyakorlatilag nem változott, a II. osztály létszáma olyannyira megnőtt (az iskola 388 tanulójaiból 103 ebbe az osztályba járt), hogy Kiesz Ferenc igazgató az 1919–20-as tanévre az osztály párhuzamosítását javasolta a Bányaigazgatóságnak, és ehhez új tanító felvételét kérte, „mert ebben az osztályban van a legtöbb tanuló (103) és a tanítás anyaga jóval bővebb, mint az I. osztályé. A tanító a legnagyobb erő kifejtése mellett is képtelen lesz a kellő eredményt elérni úgy hogy a tanulók tekintélyes százaléka nem fog megfelelni a kívánalmaknak és kénytelen lesz majd az osztályt ismételni.”⁶² Ez természetesen a teremprobléma gondját is felvetette, de mivel a bővítés szóba sem jöhetett, ezt váltott tanítással szándékoztak megoldani. Ily módon „csupán” tanítói lakásról kellett gondoskodnia a vállalatnak. Sikora Gyula bányafelügyelő azt a lakást ajánlotta fel erre a célra, amelyben korábban Lőhr Károly tanító lakott. Némiképpen jelentett, hogy a lakást közben egy szerb hadnagy foglalta el, aki minden valószínűség szerint a szerb megszállás idején teljesíthetett szolgálatot a katonai felügyelet alatt álló Bányaműnél. A Bányaigazgatóság azonban elutasította a felvetést, így új tanító sem érkezett az iskolába, és a rekord létszámú osztály is megmaradt.⁶³ Ezzel az iskola fenntartója, a DGT megsértette a hatályos törvényt, amelynek 27. §-a kimondta: „...egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalább is 8-12 négyszögöl lábnyi helyet számítva” kell az iskolát kialakítani, amelyek „elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva.”⁶⁴ (Ma már szinte elképzelhetetlen, hogyan, milyen módszerekkel és milyen hatékonysággal lehetett egy 103 fős osztályban tanítani és tanulni!?)

Az 1921–22-es tanév elején iskolabővítésre tett javaslatot Kiesz Ferenc igazgatótanító. Az újonnan kialakításra kerülő épületben és az uradalmi r. k. iskola egyetlen tantermében csupán egy új tanerő bevonásával kényelmesen el tudták volna helyezni az előzetes összeírások alapján 375-re tervezett létszámot.⁶⁵ A következő tanév eleji jelentésből azonban kiderül, hogy 1922 szeptemberére

⁶⁰ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Lőhr K. 1915. jan. 16-án kelt levele a Bányaigazgatósághoz

⁶¹ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Ambruszt Antal tanító 1919. szept. 22-én kelt levele a Bányaigazgatósághoz. 8. sz. 1919/20.

⁶² MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Ambruszt Antal tanító 1919. szept. 22-én kelt levele a Bányaigazgatósághoz. 8. sz. 1919/20.

⁶³ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Ambruszt Antal tanító 8. sz. 1919/20 levele a Tekintetes Bányaigazgatóságnak, 1919. szept. 22.

⁶⁴ 1868. évi XXXVIII. tc. „a népiskolai közoktatás tárgyában”

⁶⁵ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1922. június 26-án kelt tanév végi jelentése a Bányaigazgatóság számára

nem készült el az új iskola, és az is, hogy a létszámra vonatkozó előrejelzés rendkívül pontos volt: az 1922–23-as tanévben 374 mindennapi- és 149 ismétlő iskolai tanulót jegyezték be az osztálykönyvekbe. Az igazgatótanítóval együtt hét tanító látta el az oktatásukat. Negyedikben a magas – 86 fős – gyereklétszám miatt két osztályban zajlott a tanítás.⁶⁶

Az 1920-as évek elején – a háború következményeként – előtérbe került a bányatelepi iskolákban a hadiárva és a szegény sorsú gyerekek problémája, akiket 1923 karácsonyán cipővel és harisnyával láttak el. A karácsonyfa állítással, pásztorjátékkal összekapcsolt ünnepélyen folytatták azt a pénzgyűjtési akciót, amelyet korábban már lezártak. Csak ezen a napon „69.519 koronányi összeget szolgáltatott a kezeimhez”, írta Kiesz igazgató, így 433.909 koronás összegbevitelre sikerült szert tenniük. Ez azonban nem fedezte a hadiárva megsegítésére rendezett ünnepély költségeit. „Összkiadásunk volt 492.790 korona [...] így fedezetlen tartozásunk a helybeli érlelmi raktárban 58.881 korona. E tartozást a januári büntetési pénzekből szeretném kiegyenlíteni [...] legkésőbb február hó elején,”⁶⁷ állt az igazgató levelében. (A karácsonyi cipő- és harisnyavásárlást minden valószínűség szerint a Bányatársulati pénztárból fedezték. Érdekes, hogy a még ki sem rótt büntetéspénzekből származó bevételt is lekötötték a Társaság élelmiszertárában!)

Az 1923–24-es tanév végi jelentésében az igazgató külön kitért a mulasztások magas számára, amely „óriási mennyiségben múlt felül a múlt évből”. A „túlterjesztés” fő okát – a pécsbányai iskolában tapasztaltakhoz hasonlóan – itt is az istentiszteletekről való hiányzásban látta az igazgató, és abban, hogy a hatályos miniszteri rendelet büntetésekre vonatkozó intézkedése „nem hajtatott végre kellő szigorral”. Ha visszagondolunk a Pécsbányán alkalmazott „humanitárius” elvekre, láthatjuk, hogy a társulati iskolák igazgatói nem mindig viselkedtek egységesen.⁶⁸ A tanév során ugyanakkor jelentős gyarapodáson esett át az iskolai könyvtár. Míg az 1922-es jelentésben csupán három kötet szerepelt, ebben a tanévben már 90 kötettről adott számot a „könyvtár óre”, Németh Vince.⁶⁹

Az 1924-es „rendezvénynapló” arra mutat rá, hogy milyen szoros kapcsolat volt a társulati iskola és a Szabolcsban is működő Turul Egyesület között. Az 1924-es naptári évre tervezett 16 előadásból hatot az iskola tanítói tartottak, név szerint Ambruszt Antal, Székely Károly, Pintér József, Hermann István, Németh Vince és Császár Gyula.⁷⁰ A többnyire vetített képek előadásokhoz – a DGT Igazgatóság engedélye alapján – az iskola biztosított megfelelően kialakított helyiséget.⁷¹

⁶⁶ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1922. szeptember 5-én kelt tanév eleji jelentése a Bányai igazgatóság számára

⁶⁷ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc igazgató 1924. január 10-i beszámolója a Bányai igazgatóságnak

⁶⁸ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1924. június 24-én kelt tanév végi jelentése a Bányai igazgatóság számára

⁶⁹ MNL Z 1481 62. cs. 75. t. 1922. június 8-án, ill. 1924. június 23-án kelt jelentések a tanítói – és ifjúsági könyvtár állományáról

⁷⁰ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. A szabolcsbányatelepi Turul Egyesület és társ. iskola által rendezendő iskolán kívüli népművelési előadások tervezete. 1924. jan. 15.

⁷¹ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1924. január 15-én kelt levele a Bányai igazgatósághoz

Az igazgatói jelentésekből kitűnik, hogy Bálványi Endre rendszeres látogatónak számított a társulati iskolákban, így Szabolcson is.⁷²

Az 1924–25-ös tanév végén jelentős – 45,5%-os – javulás volt tapasztalható a hiányzási átlagban, amit az igazgató a büntetések előző évinél jóval következetesebb érvényesítésének tulajdonított. Az iskola 32 iskolán kívüli előadást rendezett a tanév során – 16-ot az ifjúság, 16-ot pedig a felnőttek számára. Átlagosan 45 érdeklődő vett részt a programokon.⁷³

Az 1925–26-os tanévet hét osztállyal, ennek megfelelően hét tanítóval kezdte az iskola, amiből arra lehet következtetni, hogy megtörtént a nagy létszámú osztály bontása, illetve párhuzamosítása. (Erre vonatkozóan az iskola 1927–28-as tanévről készített „Statisztikai átnézetében” található meg az egyértelmű bizonyítékot.⁷⁴) A tanítótestület tagjai: Kiesz Ferenc „az iskola adminisztrációját végzi”, tehát az igazgatói teendőket látta el, Ambruszt Antal (aki Ambrus Antal néven 1931-ben már a pécsbányatelepi társulati iskola igazgatójaként tevékenykedett), Székely Károly, Hermann István, Császár Gyula, Német Vince és Schein Károly beosztott osztálytanítók voltak.⁷⁵ Nem sokkal később, november 25-én a társulati iskolák Mecsekszabolcson szervezett összkonferenciáján a tanítótestület minden tagja részt vett. Az összegyűltek Hermann István szabolcsi tanító történelemből bemutatott mintatanításához kapcsolódva – „amely nemcsak a tanulók, de a jelenlévő kartársak figyelmét mindvégig lekötötte” – elemezték a „mintaszerűen kidolgozott tanítást”, aminek a témája nem is lehetett volna más, mint a trianoni helyzet. Az igazgató, elégedettsége ellenére, kritikus véleményt is megfogalmazott: „Az előadás alaptónusa nemzeti létünk nagy tragédiájához mért volt, azonban az összekapcsolásban a trianoni béke szülte magyar irredentizmus gyakorlatának és érzelmének megalapozására lelkesebb, energikusabb hangtónust kellett volna használnia.” A „társiskolák” jelenlévő vezetői – Werb Károly és Jekl Antal igazgató tanítók – „a kartársak nevében legteljesebb elismerésüket fejezték ki Hermann István tanítónak szépen kidolgozott és igazán dicséretes mintatanításáért.”⁷⁶

A történelemtanítás jegyében szervezett konferencia második felében Schein Károly tartott „alapos gonddal, kellő felkészültséggel és a tárgy szeretetével” elkészített értekezést *A történelem tanítása az új tanévben* címmel. Az előadást „rendkívül tanulságos eszmecsere követte.”⁷⁷

Mindebből két dolgot lehet megállapítani. A társulati iskolák tanítói fontosnak tartották a gyakorlati-módszertani továbbképzéseket, azokon közösen

Bálványi igazgatóhelyettes február 9-én szignált engedélyével a tanterem átengedéséhez és a „kisméretű átalakítások” elvégzéséhez

⁷² MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1924. június 24-én, ill. 1925. június 23-án kelt tanév végi jelentései a Bányaiigazgatóság számára

⁷³ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1925. június 23-án kelt tanév végi jelentése a Bányaiigazgatóság számára

⁷⁴ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete. 1927–28.

⁷⁵ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Kiesz Ferenc 1925. nov. 1-jén kelt igazgatói jelentése az 1925/26-os tanév elején

⁷⁶ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyv (1925. nov. 24.)

⁷⁷ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyv (1925. nov. 24.)

és aktívan vettek részt, és konstruktív bírálatokat fogalmaztak meg. Ugyanakkor egyértelműen kirajzolódott az adott időszakban általános nevelési cél; a korszellemnek megfelelően erősíteni a diákok magyarság érzését és ébren tartani bennük a trianoni diktátum elleni tiltakozás, a „*Nem, nem soha!*” szellemét.

Az iskola és a tantestület jó morálját, egymás iránt érzett megbecsülését tanúsítják azok az alapítványok, amelyeket az iskola volt tanítói és tanítványai tettek a gyermekek jutalmazására. Az egyiket az 1925-26-os tanév végeztével nyugalomba vonuló Kiesz Ferenc és neje, Morócz Vilma, akik „*1.000.000, azaz egymillió koronát mint jutalomdíj alapítványt*” helyeztek el a Pécsi Takarékpénztárban. Rendelkezésük szerint az alapítvány évi kamatait „*két olyan cserkésznek ítélték oda, akik egyúttal a szabolcsbányatelepi társulati iskola VI. osztályának is a növendékei*” voltak.⁷⁸

Nyugdíjazása alkalmából a DGT Bányai igazgatóság részletes jellemzést tartalmazó „*Szolgálati Bizonyítványt*” adott ki Kiesz Ferencről, aki a Társasághoz „*1888. április 24-én lépett be, mint helyettes tanító [...] és megszakítás nélkül 1906. április 26-ig, mint osztálytanító, ezen időponttól fogva pedig mint igazgatótanító*” működött. „*A forradalmak, szerb megszállás és kommunizmus ideje alatt, mint kimagasló oszlop rendületlenül állott helyén és olyan tisztelet és közbecsülés volt osztályrésze, hogy a felforgató elemek nem mertek még csak közeledni sem hozzá*” – áll a jellemzésben,⁷⁹ bár az ő nevét is ott találjuk azon a dokumentumon, amely a tanítók „*munkás-elvtársakkal*” közös, 1919. évi április hó 5-én tartott „*együttes tanácskozmány*” eredményeként született.

Egy másik, 1926. augusztus 26-án kelt „*Alapítólevél*”⁸⁰ szerint Wolf igazgató úr egykori tanítványai – „*az iránta érzett mély tiszteletünk, köszönetünk és hálánk kifejezése jeléül*” – a Turul Egyesülettel karöltve létrehozták a „*Wolf Mihály*” jutalomalapítványt. Az alapítvány alaptőkéje részben Wolf Mihály, részben a helyi Turul Egyesület adományaiból gyűlt össze. Célja – Wolf igazgató kívánsága szerint – „*abban állapítottatott meg, hogy annak évi jövedelméből olyan elemi népiskolai tanulók jutalmaztassanak, akik példás magaviseletük mellett a tanulmányi előmenetelben is kiválóak. A jutalmazásnál a bányamunkások és iparosok gyermekei előnyben részesítendők*”⁸¹ Az alapítvány összege – 240 pengő⁸² készpénz – a Pécsi Kereskedelmi és Iparbank Rt-nél „*Wolf Mihály Alapítvány*” néven lett „*gyümölcsözőleg elhelyezve*”, kezelésével a szabolcsbányatelepi társulati elemi népiskola mindenkori igazgató-tanítóját bízták meg az alapítók, akik között az iskola tanítóját, Ambruszt Antalt is ott találjuk, mint a helyi Turul Egyesület elnökét.

⁷⁸ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A „*Kiesz Ferenc és neje szül. Morócz Vilma-féle „szabolcsbányatelepi iskolacserkész jutalomdíj alapítvány*” Alapító levele, 1926. jan. 1.

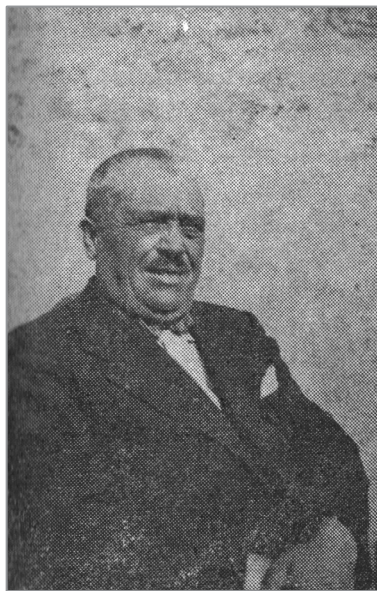
⁷⁹ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Bálványi Endre jellemzése Kiesz Ferencről, 1927. okt. 10., 8245. sz. 1927. június 27-én kelt „*Szolgálati Bizonyítvány, ill. „A Pécsbányatelep, Mecsekszabolcs és Vavsbányatelep tanítótestületeinek munkás-elvtársakkal közös, 1919. évi április hó 5-én tartott együttes tanácskozmányáról*” készült dokumentum

⁸⁰ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. A „*Wolf Mihály*” jutalomalapítvány Alapítólevele

⁸¹ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. A „*Wolf Mihály*” jutalomalapítvány Alapítólevele

⁸² Minden bizonnyal az alapítvány alaptőkéjét 1927. január 1-je után helyezték el, az új pénznemben, pengőben.

Egy 1927 augusztusában készült kimutatás szerint jelentős diáklétszám változással kellett szembenéznie az iskolának. Ez részben abból adódott, hogy 89 meszespusztai tanulót átirányítottak a gyárvárosi iskolába, ugyanakkor 16 nem társulati szülő kérte gyermeke felvételét az intézménybe. Ehhez azonban a Bányaiigazgatóság jóváhagyására volt szükség. A szülőknek, ugyanakkor, tudomásul kellett venniük, hogy gyermekeik után – „amennyiben nem utasíttatnak el” – havi 2 pengő tandíjat kell fizetniük, „mely összeg teljes egészében az iskola tanítói- és ifjúsági könyvtárának gyarapítására lenne fordítandó.”⁸³ Nem tudjuk, hogy a kérelmező gyermekek végül felvételt nyertek-e, de míg az 1926-27-es tanévben 370 rendes és 179 ismétlő iskolás, összesen tehát 529 diákja volt a szabolcsi iskolának,⁸⁴ az 1927-28-as „statisztikai átnézetben” már csak 318 „rendes” diák szerepelt. A statisztika kísérlőleveléből arról is értesülhetünk, hogy az igazgatói székben Jekl (1934-től Jéki⁸⁵) Antal váltotta Kiesz Ferencet.⁸⁶ Az új igazgató 1927. február 28-án kelt, Bányaiigazgatósághoz írt levelében üdvözölte a nyári menedékházak felállítását, amit a pécsi kir. tanfelügyelőség javasolt, és amelyhez az iskola „nyári szünetében az alsó épület négy tantermét a padokkal, valamint a tornaudvart minden nehézség nélkül átengedné.” A kezdeményezést szociális- és nemzetvédelmi szempontból tartotta különösen fontosnak, főleg „az ipartelepeken ahol a gyermekek az igen lanyha szülői felügyelet következtében teljesen ki vannak téve az utca romboló hatásának, amiről a tanév elején minden iskola kénytelen meggyőződést szerezni.”⁸⁷ A „nyári menedékház” típusú szüneti gyermekfelügyelet példaértékű a korban, ami a Társaság hatékony szociálpolitikájának részét képezte.

2. kép Jekl Antal igazgató
(ISTVÁNDER 1977, 117.)

Arról, hogy ugyanebben a tanévben milyen anyagi természetű nehézségekkel kellett megbirkózniuk az iskola tanítóinak, ugyancsak az iskolaigazgató Bányaiigazgatósághoz intézett, későbbi leveléből szerezhetünk tudomást. Még olyan apró dolgok beszerzéséhez is a vállalatigazgatóság jóváhagyására volt szükség, mint a tanév adminisztrálásához szükséges munkanaplók, nem beszél-

⁸³ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. Jekl Antal igazgatótanító 1927 augusztus 30-án kelt kimutatása a társulati iskolába felvételüket kérő tanulókról, ill. a Bányaiigazgatósághoz intézett, 127/926-27. sz. levele

⁸⁴ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete az 1926-27. évre

⁸⁵ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 1934. május 12-én kelt „Körösvény” névváltoztatás tárgyában. A névváltoztatásokat a m. kir. belügyminiszter 9225/1933/III. B. M. sz. rendelete hagyta jóvá.

⁸⁶ MNL Z 1481 62. cs. 72. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete az 1927-28. évre

⁸⁷ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Jekl Antal 93/927-928 sz. levele a Bányaiigazgatósághoz

ve egy olyan „nagyberuházásról”, mint egy harmónium megvásárlása. „A pécsbányatelepi és a vasasi iskola el van látva ezzel a hangszerrel, a szabolcsbányatelepi iskola pedig a helybeli tűzoltótestület harmóniumát használta. Ez egy kissé körülményes” – írta indoklásában az igazgató, és ígéretet tett arra, hogy amennyiben a vállalat lehetővé teszi a 250-300 pengős hangszer beszerzését, az iskola néhány évig egyéb szükségleteket nem igényel.⁸⁸

A tisztességes, hosszú társulati szolgálati idő megbecsülésének szép gesztusaként 1928. április 24-én ünnepelték meg Kiesz igazgató úr 40 éves szolgálati jubileumát. A köszöntőn, amelyet a Szent István-aknán tartottak, a szabolcsi tantestületi tagokon és tisztviselőkön kívül részt vett Sikora Gyula bányai igazgató-helyettes, a többi kerületből a „főnök urak, a helyetteseik és az igazgató-tanító urak, valamint a Bányai igazgatóság részéről Blaschek Aladár bányai igazgató helyettes, Bálványi Endre adm. igazgató helyettes és Kiesz igazgató-tanító úr volt tanítványai.”⁸⁹

Ugyanezen tanév fontos eseménye volt az a valószínűleg hagyományos kiállítás, amely az iskolaév zárásaként a tanulók kezűgyességét volt hivatott bizonyítani. A kiállításon, amely osztatlan sikert aratott, 607 famunka, 210 agyag- és rafiamunka, 180 papírmunka és 357 darab női kézimunka szerepelt. Megszervezéséért és sikeréért Székely Károly, Császár Gyula, Hermann István tanítókat és Ambruszt Antalné „kézimunka mesternőt” részesítette dicséretben az igazgató.⁹⁰

Az 1929-30-as tanévről szóló jelentés a szokásos információkon kívül két fontos adatot tartalmaz. 1929. szeptember 1-jével beindítottak egy új osztályt, ill. „Ambruszt Antal tanító 1928. december 1-jével a pécsbányatelepi társ. elemi iskolához szolgálati érdekből áthelyezve.” Helyét a pécsbányatelepi iskolától érkező Varajti Károly töltötte be, és Hartl (később Hartai) Katalin személyében egy új tanerő is munkába állt.⁹¹

A királyi tanfelügyelőség képviselői, leginkább Dr. Berze Nagy János személyében rendszeres látogatói voltak a szabolcsi társulati iskolának is, amelyet az iskolaigazgató e tárgyban írt levele szerint „Baranya vármegye egyik legjobb iskolájának tartott.” Az iskolában folyó oktató-nevelőmunkát később – a tanfelügyelő javaslata alapján – a vármegye alispánja is elismerte, amikor Varajti Károlynak, mint „arra érdemes tanítónak” jutalom fejében 100 pengőt utalványozott.⁹²

Az iskolalátogatások gyakorlati lebonyolításához és a tanfelügyelő méltó fogadásához a Bányai igazgatóságról érkezett az útmutató. Az 1930. májusi látogatás alkalmával Jekl igazgató azt az utasítást kapta, hogy „1./ az általa megállapítandó időpontban kocsit kérjen a bányagondnokságtól, 2./ hívja meg a tanfelügyelő urat ebédre és szükség esetén kérjen kocsit visszaszajövetelére.”⁹³

⁸⁸ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Jekl A. 1928. június 28-án kelt 132/1927–1928. sz. levele

⁸⁹ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Bányai igazgatóság 4607. sz. körözzvénye 1928. ápr. 18-i keltezéssel

⁹⁰ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 130/1927–28. sz. jelentés a szabolcsbányatelepi társ. iskolától

⁹¹ MNL Z 1481 61. cs. 70. t. Bejelentés a szabolcsbányatelepi elemi népiskoláról, 1929. szept. 9.

⁹² MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Elemi iskola tanítók jutalmazása 3689/1934.

⁹³ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. A Bányai igazgatóság megjegyzése a Tanfelügyelőség 1930. május 15-én kelt, iskolalátogatósról értesítő leveléhez

Az 1933-34-es tanévben ismét gyarapodott a tantestület. A tanerők beosztásáról szóló jelentés szerint nyolc tanító oktatta a gyerekeket. Párhuzamos osztálytanítás a III. és a IV. osztályokban folyt. Ez a tanítói létszám a következő tanévben sem változott, bár Császár Gyula betegsége miatt a IV. osztály összevonásra került.⁹⁴

Az 1934-35-ös tanévben példátlan kanyaró- és náthaláz bénította meg a tanítást a szabolcsi iskolában. Mivel a tanulók 52%-a megbetegedett, Dr. Deli Lajos helyettes körorvos javaslatára az illetékes hatóság 1935. március 14-én elrendelte a tanítás szüneteltetését. A kényszerszünet után a szükséges fertőtlenítést követően március 29-én folytatódhatott az oktatás.⁹⁵

Említést érdemel az iskola könyvtára, amelynek az állománya egy 1934. október 29-én készített leltár⁹⁶ szerint 499 könyvből állt. Ebből az ifjúsági könyvtárba (amelynek egy korábbi kimutatás szerint – 1924/25-ben – még csak 92 kötete volt, amit 98 tanuló használt 787 esetben⁹⁷) 252, a tanítói könyvtárba 247 kötet tartozott. Ez utóbbiban fellelhető volt a *Néptanítók Lapja* 1871–1873., illetve 1881–1931., a *Hivatalos Közlöny* 1922–1931., a *Nemzetnevelés* 1922–1931., a *Néptanoda* 1898–1907., a *Vasárnapi Közlöny* 1921–1931. évfolyama, a *Magyar Katonai Közlöny*, valamint a *Természettudományi Közlöny* számai. A gyerekek olyan szerzőktől válogathattak olvasmányokat, mint Benedek Elek, Verne Gyula, Gárdonyi Géza, Krúdy Gyula, Pósa Lajos, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Jókai Mór, Gyulai Pál, Móra Ferenc, Tutsek Anna, Goethe, Cooper, Kipling, Defoe és Swift. A tanítói könyvtárból pedagógiai, történeti, földrajzi, természettudományi, vallástörténeti és szépirodalmi műveket lehetett kölcsönözni, többek között Weszely Ödön, Szőnyi Ottó, Ranschburg Pál, Kornis Gyula, Prohászka Ottokár, Herczegh Ferenc, Kosztolányi Dezső, Rákosi Jenő, Karinthy Frigyes, Kozma Andor és Surányi Miklós alkotásait.

1935. december 5-én ismét rangos elismerést kapott Varajti Károly tanító: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr [...] 3258/935. elnöki szám alatt kelt rendeletével [...] Varajti Károly mecsekszabolcsi társulati elemi iskolai tanítónak, aki az ifjúsági Vörös-Kereszt csoport vezetésével és a Vörös-Kereszt eszméinek buzgó terjesztésével évek hosszú során át érdemeket szerzett, önként vállalt nemzetnevelő munkájáért” magas elismerését fejezi ki.⁹⁸ A legnagyobb elismerés azonban azzal érte az iskolát, és egyben a Társaság iskolaügyét, hogy Jéki Antal igazgató 1935. szeptember 13-án az 1935. évi VI. tc. 14. §-ában megállapított rendelkezés alapján, igazgató-tanítói teendőinek változatlan ellátása mellett körzeti iskolafelügyelői megbízást kapott a minisztertől.⁹⁹

⁹⁴ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 23/1933–34., ill. 22/1934–35. sz. jelentés a tanerők beosztásáról

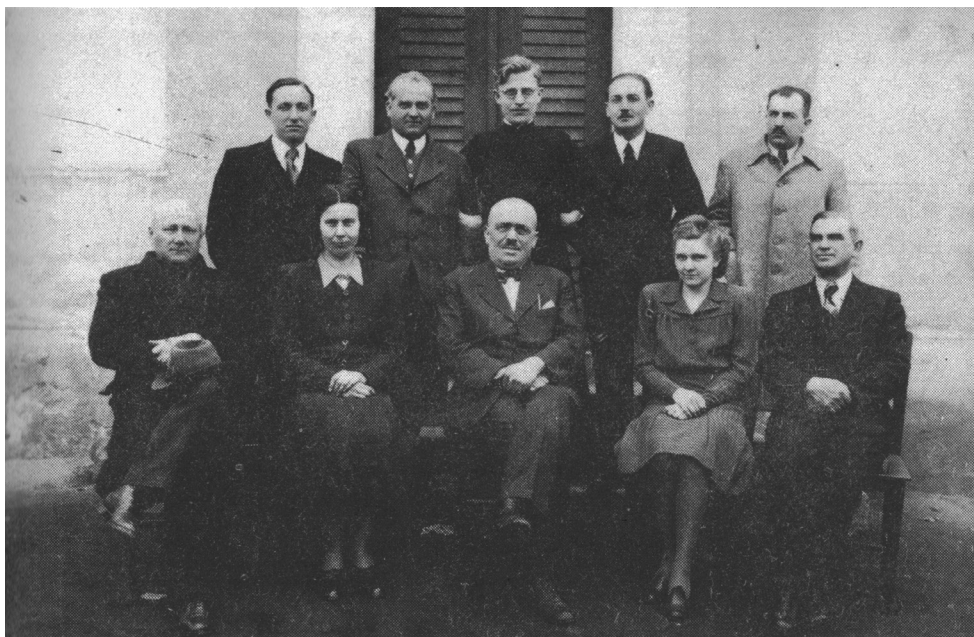
⁹⁵ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Bányaigazgatóságához címzett 106/1934-35, ill. 111/1934-35. sz. levél

⁹⁶ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A mecsekszabolcsi társulati elemi népiskola ifjúsági és tanítói könyvtárának jegyzéke

⁹⁷ MNL Z 1481 59. cs. 70. t. Az „ifjúsági könyvtár órének” jelentése az 1924/25. évi forgalomról

⁹⁸ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő 3425/935. sz. levele a DGT Igazgatóságának

⁹⁹ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 5861/1935. eln. sz. miniszteri tanácsosi levél. 1935. évi VI. tc. „a közoktatásügyi igazgatásról”, <https://net.jogtar.hu/ezer-vo-torveny?docid=93500006.TVI&searchUrl=/ezer-vo-torvenyei%3Fpagenum%3D50> (Letöltés: 2022. júl. 4.)

3. kép Az iskola tantestülete 1936-ban

Hátsó sor: Kerényi József, Kiss Ferenc, Fényi L., Szabolcs József, Som Károly
 Első sor: Hermann István, Hartai Katalin, Jekl Antal, Turányi Edit, Varajti Károly
 (ISTVÁNDER 1977, 129.)

1938-ban Mecsekszabolcsra is a háborús politika árnyéka vetült. Maranetz Ödön őrnagy, mint pécsi járási testnevelési vezető felszólította a Bányaigazgatóságot, hogy a szabolcsbányatelepi iskola négy tantermét július 1–26-ig a vármegyei levante főoktatói tanfolyam számára engedje át. Az Igazgatóság ezt megtette, azzal a megjegyzéssel, hogy az átengedett termek rendben tartásáról jelzett időszakban a járási testnevelési vezetőség „*tartozik gondoskodni*”.¹⁰⁰

Az 1938–39-es tanévben a szabolcsi iskola – a pécsbányatelepihez hasonlóan – műsoros szülői értekezletekkel várta a szülőket, amelyeken szavaltatok és cserkészdalok hangzottak el a tanulók előadásában. Néha rövidebb színdarabot is előadtak és megvitatták az általános nevelési problémákat.¹⁰¹

Az iskolagondnokság 1939-ben készített „*A mecsekszabolcs-bányatelepi székesegyházi urad. Róm. Kath. iskola költségvetése*”¹⁰² alapján megközelítően pontos képet tudunk alkotni arról, hogy milyen költségekkel járt a második világháború első évében egy tanító alkalmazása:

¹⁰⁰ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 12387/Ig. rendelkezés a „Tantermek átengedéséről”

¹⁰¹ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. 123/1938–39. sz. levél

¹⁰² MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 51/1939. sz. költségvetés

3. táblázat Egy tanító alkalmazásának költségei 1939-ben

fizetés	2.370
utazási költség	13,40
nyugdíjjáruléka	163,20
fizetése utáni nyugtab[élyeg] ill[eték]	13,28
szénilletmény	228,20 (70 q)
szénilletmény fuvarozása	21,60
hintó fuvarok:	7,20
összesen:	2.816,88 pengő

Az egytantermes iskolaépület fenntartására és iskolaszerekre ugyanebben az évben 376,26 pengőt terveztek. Ez együttesen 3.193,14 pengőt tett ki, amit a „Megyéspüspök Úr Ó Nagyméltósága nevében és megbízásából” Dr. Bencze László h. egyházmegyei főtanfelügyelő hagyott jóvá. Az összeget „a székesegyházi urad. és a DGT között 1914. nov. 30-án létrejött bányabérleti szerződést kiegészítő egyezmény szerint teljes egészében a DGT fedezi.” Mivel az egyházi és a városi tanítók a társulati tanítókkal azonos illetményben részesültek, joggal feltételezhető, hogy a DGT ugyanennyit költött minden tanítójára.¹⁰³

Az 1939–40-es tanévben Hartai Katalin (kezdők) és Kiss Ferenc (haladók) tanítók vezetésével a szabolcsi iskolában is beindították a német tanfolyamot. Erre az iskola 391 tanulójaiból 72 diák iratkozott be, de a tanév folyamán három gyermek költözés, négy pedig nyelvtanulási nehézségek miatt kimaradt. A tanfolyamot elvégzett gyermekek közül 12 kitűnő, 16 jeles, 23 jó, 12 elégséges minősítést kapott. Kettő nem érték el az elégségeshez szükséges szintet, a kimutatás szerint a sok igazolatlan mulasztás miatt.¹⁰⁴

1940 szeptemberétől a DGT Bányaigazgatósága – rendkívül méltatlan feltételek mellett – Zengy Ágnes okl. tanítónőt segélydíjas tanítói teendői ellátásával bízta meg a mecsekszabolcsi iskolában. Munkájáért havi 100 pengő fizetést kapott, ezenfelül semmiféle térítésre nem tarthatott igényt, és közölte vele, hogy „ideiglenes alkalmazása a jövőben esetleg létesítendő új tanítói állás betöltésére vonatkozólag nem prejudikál”, a kisegítői állásból bármikor felmondás nélkül elbocsátható.¹⁰⁵

Az 1941–42-es tanévre beírt tanulókról készített „Kimutatás” szerint az előző tanévhez képest 44 fős létszámemelkedés volt várható az iskolában, ami egyebek között azt jelentette, hogy a meglévő kilenc tanító mellé egy új tanerőre lett volna szüksége az intézménynek, amit az igazgató a „Megjegyzés” rovatban jelzett is a Bányaigazgatóság részére.¹⁰⁶

¹⁰³ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 51/1939. sz. költségvetés

¹⁰⁴ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. 138/1939–40. sz. Kimutatás a német tanfolyamot látogató tanulókról; OL Z 1481 61. cs. 71. t. 25/1939–40. sz. jelentés a tanerők beosztásáról és a tanulók létszámáról

¹⁰⁵ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Zengy Ágnesnek címzett, 1940. szept. 10-én kelt megbízás

¹⁰⁶ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Kimutatás az 1941–42. tanévre beírt tanulókról, 1941. jún. 18.

A DGT 1941-től a nem mérnöki tisztviselők és segédtisztviselők számára kiutalásra kerülő társasgépkocsi (autóbusz) ingyenjegyekkel támogatta társulati tanítóit.¹⁰⁷ Az 1941/42-es tanévben felállításra kerülő német tagozatra és az 1942/43-ban beindítandó VIII. osztályra hivatkozva a „*legszükségesebb iskola-bővítésre*” tett javaslatot Jéki igazgató. Levele érdekessége, hogy „*Jó szerencsét*” üdvözléssel zárta, ami a későbbiekben, ha nem is vált rendszeressé, de egyre gyakrabban előfordult az általa aláírt dokumentumokon.¹⁰⁸

A DGT mecsekszabolcsi társulati iskoláinak sikertörténettel is felérő, majdnem 70 éves fejezetének akár záróakkordja is lehetne az a levél, amely a II. világháború befejeződése után, 1945. október 20-án íródott, amelyben a társulati tanítók arra kérték a vállalatot, hogy „*adja meg az állami rendszerű fizetést, azzal, hogy a tanítóság és a vele egyenlő szolgálati idejű, képzettségű és működési körű tisztviselők fizetése közötti többletkülönbséget mint működési pótlékot biztosítsák*” számukra. Kérik továbbá, hogy „*1./ Minden tanítót soroljanak be a vállalati fizetési státusba. 2/ Az azonos elbírálás alapján adják meg számukra az összes természetbeni járandóságot: fűtőanyag, élelem, ruha, cipőellátás, stb. [...] bízunk abban, hogy ezzel véglegesen tisztázódní fog a DGT tanítók jogi helyzete s a demokráciában tanító is megtalálja régóta beígért méltó helyét.*” A levelet 24 tanító írta alá, többek között Jéki (Jékl) Antal, Ambrus (Ambruszt) Antal, Hermann István és Lóhr Károly.¹⁰⁹

Összegezve megállapítható, hogy a DGT a korabeli magyarországi átlagot meghaladóan teljesítette a vizsgált időszakban iskolafenntartói kötelezettségeit, illetve feladatait, mind szakmai, mind anyagi vonatkozásban. Elemi iskoláiban nemcsak a társasági alkalmazottak gyermekeinek ezreit tanították pedagógusai, hanem a pécsi bányavidék falvaiban lakó, de nem a bányában dolgozó szülők gyermekei is beiratkozhattak a DGT elemi iskoláiba.

Bibliográfia

Levéltári hivatkozások

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár; Magyar Országos Levéltár Bányászati Fondok. Repertórium: Sárközi Zoltán, Tóth Róbert (Összeáll.) Levéltári Leltárak 83. Magyar Országos Levéltár, Budapest 1985 – A levéltári hivatkozások (MNL) lelőhelyei a jelen repertóriumban találhatóak.

Irodalmi hivatkozások

BABICS 1952 = Babics András: *A pécsvidéki kőszénbányászat története*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1952.

¹⁰⁷ MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Kerényi József és Schmidt András levele, ill. a Társaság 3939/Bg. számú jóváhagyása

¹⁰⁸ MNL Z 1481 61. cs. 71. t.ad 50/1941-42. sz. levél

¹⁰⁹ MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Társulati tanítók 1945. okt. 20-án kelt közös levele a Tek. DGT Bányai igazgatósághoz.

- DGT 1894 = *Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti kőszénbányái. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVII. Vándorgyűlése tagjainak felajánlja a Társulat. A Társulat saját kiadása, Pécs, 1894.*
- DGT 1896 = *Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társasulat Pécs melletti kőszénbányái. Az 1896. évi Millenniumi Budapesti Országos Kiállítás alkalmából a bányászat barátainak felajánlja a Társulat. A Társulat saját kiadása, Pécs 1896.*
- GLATZ 1990 = Glatz Ferenc: Konzervatív reform – kultúrpolitika (Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi. In Glatz Ferenc (vál., előszó, jegyz.): *Tudomány, kultúra, politika – Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917-1932)*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 5–26.
- GRÖSSING–FUNK–SAUER–BINDER 1979 = Grössing, Helmut – Funk, Ernst-Ulrich – Sauer, Manfred – Binder, Johannes: *Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen. 150 Jahre DDSG. Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, Wien, 1979.*
- HÁMORINÉ-VÓKÓ 2006 = Hámori Istvánné – Vókó János: *Pécs-Somogy története. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006.*
- HANÁK 1978 = Hanák Péter: A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén. A századvég nacionalizmusa. In Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 149–183.*
- HUSZÁR 2013 = Huszár Zoltán: *A Duna vonzásában. Fejezetek a Dunagőzhajózási Társaság történetéből. Virágmandula, Pécs 2013.*
- ISTVÁNDER 1977 = Istvánder József (szerk.): *A Pécsszabolcs-bányatelepi általános iskola jubileumi évkönyve 1877-1977. Pécs, 1977.*
- KLEBELSBERG 1990 = Klebelsberg Kunó: A nyolcosztályos népiskola (1926). In Glatz Ferenc (vál., előszó, jegyz.): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917-1932)*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 264–267.
- MAYER–WINKLER 1989 = Mayer, Horst F. – Winkler, Dieter: *Auf Donauwellen durch Österreich-Ungarn. Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, Wien, 1989.*
- MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 2003 = Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.*
- ORMOS 1998 = Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914-1945. Csokonai Kiadó, Debrecen 1998.*
- TILKOVSKY 1988 = Tilkovszky Loránt: Német nemzetiségi kérdés a mecseki bányavidéken (1919-1945). In Huszár Zoltán (szerk.): *Bányászat a Mecsekben. Mecseki Bányászati Múzeum, Pécs, 1988. (Múzeumi Füzetek 2.) 112–145.*
- SZITA 1986 = Szita László: A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. In Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás, 1985-1986. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1986. 603–646.*

- VÖLKL–EHM–HEILMEIER–OTT (Red.) 2004 = Völkl, Suzanne – Ehm, Rainer – Heilmeyer, Heribert – Ott, Klaus (red.): *Donau-Schiffahrt 1829-2004. 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. Vom Biedermeier ins dritte Jahrtausend – Versunken in der blauen Donau*. Arbeitskreis Schiffahrtsmuseum, Regensburg, 2004.
- VÖRÖS 1979 = Vörös Károly: *Művelődés*. In Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története 1848-1890*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 1395-1475.

Internetes hivatkozások (a hivatkozások letöltési dátuma: 2022. júl. 4.)

1868. évi XXXVIII. tc. „a népiskolai közoktatás tárgyában”: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV>
1879. évi XVIII. tc. „a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben”: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900018.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43>
1908. évi XLVI. tc. „az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről”: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800046.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46>
1913. évi XVI. tc. „a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről”: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300016.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46>
1926. évi VII. tc. „a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról”: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600007.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D48>
1935. évi VI. tc. „a közoktatásügyi igazgatásról”: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93500006.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D50>

Házfalak őrizte sorsok 2.

A pécsi Rákóczi út 68. számú épület építéstörténete,
építtetői és használói¹

Die Gebrüder Breuer siedelten am Ende des 19. Jahrhundert in Pécs über. Die Großhändler auch durch ihren Verwandten-Beziehungen gehörten zu der wohlhabenden jüdischen Elite der Stadt. Die Musik-Bildung der drei Töchter von Miksa Breuer wurde in der Pécsner Musikschule begründet. Lydia spielte am Klavier, die beiden jüngere Töchter machte Karriere als Musiker: Eta als Violoncell-Künstler, Maria als Geiger. (Etel Breuer hörte die Musizierung nach ihrer Ehe mit Maler Róbert Berény (1926) auf, aber bekam oft Rolle als Modell in den Gemälden ihres Gatten.)

Miksa und Josef Breuer errichteten ein Wohn- und Geschäftshaus mit einer nebenstehenden Niederlage am Rákóczi Straße 68. (Entwurf und Ausführung: Baufirma Emil Károlyi und Schlauch 1908.). Nach dem Tode der Bauherren (der Besitzer?) wurde das Eckhaus verkauft, bei Eigentümernwechseln mehrmals umgebaut und von 1938 bis heute als öffentliches Gebäude benutzt. 1938–1944 Residenz des Vitéz-Ordens, am 4. Dezember 1944 wurde hier die Pécsner Organisation der Kommunistische Partei von Ungarn gegründet, danach wirkten hier die Büros der städtische und ländliche Grundorganisation der Partei, auch ihrer Mitarbeiters Wohnung bis 1962, im Kellergeschoss verschiedenen Unternehmens Niederlage (Magazinen). Von 1955 verteilte der Gebrauch des Hauses mit der von Ferenc Liszt genannte Staatliche Musik Grundschule. 1958 nach dem Auszug der Partei bekam die Schule ihre Räume. 1962–1988 befand sich im Haus neben der Musikschule die Komitat-Vertretung des Ländlichen Unterhaltungsmusik-Zentrum.

Trotzdem die Umgestaltungen der Musikschule blieb dieses Gebäude durch siebzig Jahren Ort der Musikunterricht, würdig ihrer Vergangenheit, zum Andenken der Breuers Schwester, die dem Pécsner Musikunterricht Erfolg verwiesen.

Több mint egy évszázada, hogy a Rákóczi út 68. számú telekre 1908-ban egy sarokház épült: az új utcanyitásként ható lakó- és irodaház, melléje egy különálló, ötszintes raktárépület, olyan elrendezéssel, hogy az utcába északról betorkolló Bercsényi utcát a Rákóczi út túloldalán dél felé meghosszabbítsa.

¹ A tanulmány anyagából készült előadás elhangzott a Csorba Győző Könyvtár és a Pécs Története Alapítvány által szervezett, *Pécs-Baranya évszázadai* 7. című országos helyismereti konferencián, 2022. november 17-én.

Máig csonka maradt az új utcakezdemény, bár van kivezetése a telek mögött elkanyarodó közúttal. A tornyos sarokház 2004-ben az utcakezdemény túlloldalán a Regioland Kft. Tillai Ernő tervezte üzletházával hozzá idomuló, saroktornyos szomszédot kapott (Rákóczi út 66.). E cég jogelődje, a Regiotoys Bt. 1991-től 2002-ig használta a Rákóczi út 68. alatti raktárépületet, amit 2010-ben lebontottak.²

A 68. számú emeletes ház csak bő negyedszázadon át szolgálta eredeti formájában építtetőit, majd középületként hasznosult mindmáig, a tulajdonosváltások szerinti többszörös átépítéssel. Volt vitézi székház, 1944. december 4-én itt alakult meg a Magyar Kommunista Párt pécsi szervezete, ezt követően a városi és megyei alapszervezetének irodái működtek itt, 1962-ig egy alkalmazottjuk lakása, az alagsorban pedig vállalati raktárak kaptak helyet.³ 1963-ban ugyanezen a címen, feltehetően a szomszédos raktárépületben, vagy a pincében lévő raktárban a Sport-, Hangszer- és Játék-Nagykereskedelmi Vállalat mintaterme ajánlotta kínálatát a *Dunántúli Napló* hasábjain.⁴

Az előbbiekkal 1955-től osztozott az épület használatában az 1952-ben létrejött pécsi Liszt Ferenc Állami Zeneiskola, amely 1958-tól már megkapta a pártbizottság által használt helyiségeket is. 1962-től 1988-ig viszont az Országos Szórákóztatózenei Központ megyei kirendeltségével kellett osztoznia a zeneiskolának, de az előbbi csak két helyiséget foglalt el, míg a zeneiskolának az épületben már 17 jutott.⁵ Az 1955. évi tatarozás vagy az 1962-ben lezajlott belső átalakítás során a vitézi székház dísztermét, nagyobb helyiségeit kisebb helyiségekre tagolták. Ezzel párhuzamosan fokozatosan bővítették az iskolát. Megszüntették a házmesterlakást, az alagsorban újabb tantermek létesültek. 1988-1990 között a pincében, a szentároló helyén kottatár és fonotéka létesült.

A műemléki jelentőségű területen lévő épület tatarozásához 1968-ban a Műemléki Felügyelőség adott engedélyt a városi tanács művelődési osztályának mint az épület tulajdonosának, azzal a kikötéssel, hogy az a meglévő, legutóbbi állapot megtartásával történjen. Ekkor a szín- és anyaghasználatot a vitézi székházzá átépítés lemeztelenített, nemesvakolatú modern homlokzatának képéhez igazították: a homlokzat az eredetivel azonos színű festést kapott (halvány-szürke felület, a nyíláskeretek halványvörösek, belül fehérek), de az új lábazat nemesvakolat helyett már cementből készült, és eltávolították az '50-es években biztonsági okokból az ablakokra szerelt rácsokat. A torony bádogsüvegének javítása, a kirohadt toronyablakok pótlása is arra utal, hogy az épület külsőjének ezek a részletei a vitézi székházzá alakításból származnak.⁶

² A Gyarak József tulajdonában lévő Regioland Kft. titkárságáról, Rácz Katalintól kaptam az üzletházakra és a régi raktárépület bontására vonatkozó adatokat, melyekért ezúton is köszönetet mondok.

³ KOZMA 2001, 17.

⁴ Dunántúli Napló, 1963. nov. 13., 2.

⁵ APÁTHY 2002, 10–11.; VARGHA 1988, 77.

⁶ MNL BaML IV.1406.e. Pécs Város Tanácsának iratai, 15267/68. Engedélykérés épülethomlokzat színére, Liszt Ferenc Állami Zeneiskola, Pécs, Rákóczi út 68.

Az épület az iskola átszervezéseit követően ismét a múltjához leginkább illő funkciót nyerte el. Az alapfokú zenei képzés helyszínéként szolgál, az építettő hírnévre jutott muzsikus leányai, Lydia, a hegedűművész Mária (Marianna) és a csellista Etel szelleméhez méltóan, akiknek otthonául épült ez a ház. Zenész karrierjük az egykori pécsi zeneoktatás sikerességét példázza, még akkor is, ha nevük Pécs zeneoktatás történetét tárgyaló szakirodalomban felbukkan ugyan,⁷ de nem ehhez az épülethez kapcsolódóan, vagy éppen névelírással (Breuer helyett Berend Máriaként).⁸

A Breuer név hallatán Pécssett elsőként Marcel Lajos (1902–1981), a világhírt szerzett építész jut eszünkbe, aki százhusz évvel ezelőtt született városunkban, műveltségének alapjait, művészi indíttatását a pécsi főrealiskolában kapta, és a pécsi zeneiskolában, ahol hegedülni tanult. Az évforduló kapcsán családi, rokoni körülményeit kutatva figyeltem fel a vele kortárs Breuerekre. Az 1903-as pécsi címjegyzék Breuer Marcel nagybátyja, Dr. Breuer József orvos mellett az ügynökök, alkuszok, ügynökségek között említi egy bizonyos Breuer Miksa és József cégét a Siklósi országút (mai Rákóczi út) 52. szám alatt. Ezen a címen lévő épületben született Breuer Miksa mindhárom, később a pécsi zeneiskolát látogató leánya. (A jegyzék rajtuk kívül még Breuer Mórt említi, de mindmáig úgy tűnik, hogy ők csak névrokonai a neves építésznek.)⁹

Az 1909., majd a későbbi, 1923–25., 1928. és 1930. évi Pécs-baranyai címtárak e céget nagykereskedőként említik, már a Rákóczi út 68. szám alatt. A *Központi Értesítő* szerint a testvérpár nagykereskedő cége 1932-ben, a fiatalabbik tag, Breuer József halálát követően szűnt meg.¹⁰

Az építettők

Az építettők tevékenysége, sorsa az építési iratokból, a korabeli hirdetések, újsághírekből, gyászjelentésekből rekonstruálható.

Négy Breuer testvér közül Miksa és József Pécssett alapított céget, együtt dolgoztak és laktak családjukkal előbb a Rákóczi út 52., majd a Rákóczi út 68. szám alatt. Ez utóbbi telken Schlauch (Lőrinc ?) és Károlyi Emil cége¹¹ tervezett 1907-ben és épített a következő évben emeletes lakóházat, amely mellé egy ötszintes raktárépületet is emeltek.¹² A család már ennek a jól funkcionáló épületegyüttesnek a megépítésével, a városkép gazdagításával is méltó a figyelmünkre, és még inkább az e falak között felnevelt, igényes zenei képzésben is részesült lányaik miatt.

⁷ HORVÁTH 1959, 175.

⁸ NÁDOR 1988, 50, 53, 59.; NÁDOR 1995, 69.

⁹ SASVÁRI 1903, 63, 105.

¹⁰ *Központi Értesítő*, 1932. ápr. 28., 258.

¹¹ PILKHOFER 2004, 43.

¹² MNL BaML IV. 1406.e. Pécs Város Tanácsa Gazdasági és Építési Ügyosztályának iratai, C-11668/1908.

Miksa három leánya közül Mária (Marianna)¹³ hegedűművészként, Etel¹⁴ pedig csellóművészként ért el sikereket szülővárosunkon kívüli szereplésekkel is. Etel a művészettörténetbe is „bevonult”:¹⁵ 1921-ben Berlinben a korszak avantgard festőcsoportja, a Nyolcak tagjai közül Tihanyi Lajos megfestette „Ethy” portréját.¹⁶ Később, Berény Róbert (1887-1953) festőművésszel 1926-ban kötött házassága után férje számos festményének lett modellje. A legismertebb ezek közül a piros ruhás *Csellózó nő* (1928). Bár e kép nem e falak között született, mégis az ismert életrajzi vonatkozásai miatt, a pécsi zenei képzésnek, zeneszeretnek: az ihletett, elmélyült játéknak legszebb példája, emlékműve e festmény.

A nagykereskedő Breuer testvérek

A *Pécsi Napló* 1911. márciusi cikke szerint súlyos veszteség érte Barcs nagyközséget, Somogy megye legnagyobb forgalmú kereskedelmi központját: 59 éves korában meghalt Breuer Ferenc¹⁷ gyarmatáru kereskedő; San Remoban érte a halál. 1881-ben nyitott kis fűszerüzletet Barcson. Szállítmányozással is foglalkozott, a Törvényhatósági Bizottság tagja volt. A cikk szerint Dr. Perls Ármin főrabbi fogja búcsúztatni Barcson. Gyászolják fivérei, a pécsi Breuer Miksa és József cég tulajdonosai, nővére, Pápai Zsigmondné, valamint felesége, Engel Róza és gyermekei, Pál, Margit és Janka.¹⁸

Breuer József¹⁹ fűszer- és gyarmatáru-nagykereskedő, a Kereskedő- és Ipari Kamara, valamint a Baranyai Gazdák Részvénytársaság tagja 1931. január 6-án hunyt el. A Breuer Miksa és József cég²⁰ fiatalabb főnöke külföldi tanulmányai után néhány éven át Barcson működött a néhai Breuer Ferenc gyarmatáru nagykereskedésében. 1927-ben elvesztette feleségét, a következő évben egy autó elütötte, lábát törte, a balesetből nem épült fel teljesen. 1929-es gazdasági válság sorvadásnak indította a cégét, a bizományi üzletet leépítették. A személyes tragédiák miatt a *Pécsi Napló* értesülése szerint főbelötte magát. A gyászjelentés szerint a pécsi izraelita temetőbe temetik. Gyászolják testvérei, özv. Pápai Zsigmondné (Breuer Mariska) és Breuer Miksa, valamint leánya, aki Budapesten épp tanárrá avatására készül, Berend (valójában Breuer) Rózsi.²¹

¹³ Pécs, 1902. febr. 5. – ?

¹⁴ Pécs, 1898. aug. 27. – Budapest, 1977. aug. 3.

¹⁵ Köszönöm dr. Varga Leventének, hogy Breuer Eta és Berény Róbert kapcsolatára felhívta a figyelmem.

¹⁶ PASSUTH 2015, 44.

¹⁷ 1852. – San Remo 1911.

¹⁸ Pécsi Napló, 1911. márc. 21., 2.; Pécsi Napló, 1911. márc. 23., 6.; Pécsi Napló, 1911. márc. 25., 8.

¹⁹ 1868. – 1931. jan. 6.

²⁰ A Breuer Miksa és József cég hirdetései többek között: irodai gyakornokot keresnek (Pécsi Lapok, 1922. júl. 2., Pécsi Napló, 1928. ápr. 11., 9.), portland cement kapható cégüknél (Pécsi Lapok, 1923. máj. 6., 7.), rézgálic igen előnyös áron (Dunántúl, 1926. júl. 22., 7.)

²¹ Pécsi Napló, 1931. jan. 8., 2, 7.

Breuer Miksa²² gyászjelentésével 1935 januárjában találkozunk a *Pécsi Napló* hasábjain. Eszerint gyászolja neje, Justus Rudolfina, gyermekei, Lydia, Etel és Mária, nővére, özv. Pápai Zsigmondné Breuer Mariska, vejei, Dr. Lederer Imre és Berény Róbert, valamint unokái: Lederer Éva és Berény Anna.²³

Az online adatbázisok segítségével ma már könnyen visszakereshetők a hírlapi tudósítások a Breuer lányok zenei szerepléseiről, így a korabeli sajtó-visszhangból, és természetesen a pécsi zeneiskola értesítőiből nyomon követhetjük pályájukat.

Breuer Miksa leányainak karrierje

Lydia²⁴ zongorázni tanult; a Pécs városi zeneiskola 1911. évi értesítője szerint a zongora tanszak VI. osztályban Hanák Árpád növendéke volt. Húgait ekkor az V. osztályban Kürschner Manó igazgató tanította hegedülni. Az 1913–1914-es tanév zeneiskolai értesítőjében már arról olvashatunk, hogy a Hanák Árpád vezette kiművelési tanfolyam II. osztályából kimaradt Lydia, valamint Etellel együtt kimaradtak Zupancsics Vilmos vezette zeneelmélet és a kamarazene oktatásából is; Etti ekkor Zupancsics Gordonka előkészítő tanfolyamán kezdett.

Micike (Mária, Marianna) a zeneiskola első növendékhangversenyén, 1910. február 20-án a Jótékony Nőegyletben Seitz *Versenyműve* I. tételét adta elő.²⁵ A Zeneiskola 1911–1912. évi évkönyvében olvasható, hogy a hegedűtanszak jeles növendéke, Breuer Mici sikeres felvételi vizsgát tett a budapesti Zeneakadémián. 1915-től több hangversenyen szerepelt a „*talentumos hegedűs*”²⁶ a fővárosban.

A pécsi Zeneiskola növendékeinek hangversenyein ekkor csak Etti szerepelt a Breuer családból: az Apolló filmszínház matinéjában Mozart *Zongoratriójában* szerepelt, június 2-án a Nemzeti Kaszinóban Popper *Vitó* című darabját hegedülte VII. évfolyamosként. Ekkor Zupancsics kamarazene, zeneelmélet oktatásán is részt vett, valamint kiművelési tanfolyamában első évfolyamos volt.

Breuer Miksáné a fővárosban próbálta biztosítani leányai további felkészítését a zenei pályára. A pécsi zeneiskola 1915–1916-os évkönyve ösztöndíjak, jutalmak rovatában olvasható: „Breuer Miksáné úrnő Budapestre való költözése alkalmából és hálából azért, hogy kiváló tehetségű gyermekei kiképeztetésük alapját intézetünkben nyerték, száz koronát adományozott érdemes zeneiskolai növendékek jutalmazására.”²⁷ A sajtónyilvánosságot leányai karrierje érdekében is fontosnak tartotta, jó kereskedőcsaládhoz méltón később is gondot fordítottak a hangversenyeik beharangozására, és róluk szóló beszámolók megjelentetésére. A fővárosba indulásuknak egy hangsúlyosabb jótékony gesztussal adott nyomatékot: „Breuer Miksáné született Justus Rudolfina pécsi lakos abból az alkalomból, hogy kiváló

²² Babony (Somogy megye), 1860. – Budapest, 1934. dec. 13.

²³ Pécsi Napló, 1935. jan. 6., 4.; lásd még: Pester Lloyd reggeli kiadás, 1934. dec. 15., 9.

²⁴ Dr. Lederer Imréné; Pécs, 1895. febr. 28. – Budapest, 1950. jan. 7.

²⁵ HORVÁTH 1959, 175.; NÁDOR 1988, 49–50, 53, 59.

²⁶ Budapesti Hírlap, 1915. dec. 19., 14.; Reggeli Magyarország, 1915. dec. 18., 11.

²⁷ KÜRSCHNER É.n. sztlan.

1. kép Breuer Eta csellóművésznő és Breuer Mária hegedűművésznő
(Színházi Élet, 1927. feb. 13–20., 48–49.)

zenei tehetséggel bíró három leányának magasabb zenei kiképzetése céljából Pécsről ideiglenesen Budapestre költözik, a mai napon ötszáz koronát adott át Nendtvich Andor polgármesternek jótékony célra a magas színvonalon álló pécsi városi zeneiskola iránt érzett hálából, mely intézet kiválóságának köszönheti, hogy gyermekei magasabb zenei kiképzetésére hivatottak lettek. Breuer Józsefné [sic!] adományát a következő helyi jótékony célokra szánta. 100 koronát a pécsi szegényeknek, 100 koronát a pécsi népkonyhának, 100-at a hadi árvák alapja javára, 100 koronát a vakok intézete alapja, 100 koronát a pécsi városi zeneiskola szegény tanulóinak kották és egyéb zenei kiképzéséhez szükséges tárgyak beszerzésére.”²⁸

A következőkben Etti és Mici pécsi hangversenyeken is szerepeltek, hiszen a háborús időszak nem kedvezett a fővárosi karrierépítésüknek.

Eta 1919-ben a pesti Vigadóban Lukács Sári dalénekesnővel adott hangversenyt,²⁹ néhány hónappal később pedig Micivel együtt muzsikált Pécsen a Nemzeti Kaszinóban a városi közkórház Szamaritánus Egyesülete jótékony alapja javára.³⁰ A Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet választmányi gyűlése ezután köszönetet szavazott meg Breuer Etti cselló- és Breuer Mária hegedűművésznőnek a jótékony cél szolgálatában nyújtott kiváló zenei élvezetért. 1920 májusában még hirdették a közös fellépésüket a Nőegyletben.³¹ 1922 februárjában Breuer Etti gondoknál működött közre a Zenekedvelők Egyesületének hang-

²⁸ Dunántúl, 1916. márc. 8., 4.; Dunántúl, 1916. márc. 9., 6.

²⁹ Pesti Napló, 1919. jan. 28., 6.

³⁰ Dunántúl, 1919. szept. 18., 3.; Dunántúl, 1919. szept. 20., 3.; Dunántúl, 1919. okt. 25., 2.

³¹ Dunántúl, 1920. máj. 16., 3.; Dunántúl, 1920. máj. 22. 1.

versenyén.³² Mivel „Ethy”-ről a Tihanyi festette zöld ruhás portré 1921-ben Berlinben készült, feltehető, hogy a szerb megszállás alól felszabadult Pécsről Eta talán tanulmányi céllal szeptemberben elutazhatott Berlinbe. Ottlétét Forbát Alfréd is említi német nyelvű visszaemlékezésében: *„Berlinben a Hardenberg utcán sétálva távoli pécsi rokonommal, [Breuer] Etával találkoztam a zeneakadémián tanult csellistával, valamint a neves siketnéma festővel, Tihanyi Lajossal, aki épp ezt megelőzően cserélte Párist Berlinre. Eta megismertetett barátjával, Berény Róberttel, aki csakhamar a férje lett, s akivel később barátok lettünk.”*³³

Berény Róbert Berlinben ekkor *„a pszichoanalízis kutatásában és a zene világában mélyedt el, zenekarban is játszott, sőt komponált. Egy három tételből álló vonósnégyesét a Kármán Quartett tolmácsolásában adták elő a baloldali Novembergruppe második zeneestélyén, 1922.május 22-én, óriási sikerrel.”*³⁴

*

Breuer Mária a budapesti Hubay mesteriskolájának egyik legkiválóbb végzett növendékeként 1922. március 28-án a Rózsavölgyi hangversenyprogramjának részeként hegedűestet tartott, Szatmári Tibor zongoraművész közreműködésével.³⁵ Előadásáról pár nappal később ezt írta a sajtó: *„Tegnap mutatkozott be talentumos hegedűművész nő Breuer Mária is, kinek játékát szuverén biztosság, felsőbbrendű technikai készség és komoly stílusra törekvés jellemzi. Mendelssohn versenyművét játszotta [...] Szatmári Tiborral Weiner Leo fisz moll szonátáját.”*³⁶

Mária aktívan hangversenyezett, fellépett Pécsen a Pannoniában a Pécsi Dalárdával 1922. május 17-én, november 19-én pedig önálló hangversenyt tartott.³⁷ A következő évben ismét Etával közösen lépett fel a fővárosban. A *Nemzeti Ujság* kritikája szerint *„Mária most is szép tónussal és temperamentumosan, de kissé pongyolán játszott. Ha Paganini Boszorkánytánca helyett más, neki megfelelőbb darabot tűz műsora végére, bizonyára jobb emlékekkel távozik a közönség. Eta izléseesen csellózott, bemutatta Weiner Leo csellóra írt új és érdekes románcát, melegen ünnepelték.”*³⁸ Budapesten a Rózsavölgyi hangversenyprogramjaiban tűnik fel leggyakrabban Mária neve. 1923-ban a *Színházi Élet* több száma³⁹ is foglalkozott a Breuer nővérekkel, arcképüket is hozta, azzal a közléssel, hogy a két Breuer márciusban kezdi külföldi hangversenykörútját. Máriát a világhírű lipcsei Gewandhaus Orchester hívta meg egy nagyzenekari hangversenyre, míg Breuer Eta a berlini Beethoven-Saalban adott önálló koncertet. Mária Hubay professzornak volt legkitűnőbb tanítványa, míg Eta Schiffer budapesti és Becker berlini professzornál végzett kitűnő eredménnyel. Elutazásuk előtt, 1923. február 6-án a Zeneakadémián tartottak búcsúhangversenyt.

³² NÁDOR 1995, 69.

³³ FORBAT 1967–1969, 61. (Ford. Mendöl Zsuzsa)

³⁴ BARKI 2015, 65.

³⁵ Budapesti Hírlap, 1922. márc. 9., 7.

³⁶ Budapesti Hírlap, 1922. márc. 30., 6.; Pécsi Lapok, 1922. márc. 30., 5.

³⁷ Pécsi Lapok 1922. máj. 17., 3.; Dunántúl, 1922. nov. 19., 6.

³⁸ Nemzeti Ujság, 1923. febr. 8., 5.

³⁹ Színházi Élet, 1923. jan. 14–20., 32.; Színházi Élet, 1923. jan. 28. – febr. 3., 31., Színházi Élet, 1923. febr. 4–10., 45.; Színházi Élet, 1923. febr. 11–17., 46–47.

1925-ben már mindkét leány hazaérkezett külföldről: „Breuer Eta csellóművész megérkezett és még néhány növendéket vállal. Jelentkezés: Budapest, Lövölde tér 1. I. emelet” – szól az Újság hirdetése.⁴⁰ A *Dunántúl* pedig egy hónappal később arról írt, hogy Breuer Mária 1925. november 7-én a pécsi Pannónia Szállodában Opitzia Mária zongorakíséretével hegedül.⁴¹ A *Pécsi Napló* beharangozó cikkében ugyanekkor említette, hogy miután Breuer Mária Hubaynál kimagasló eredménnyel végzett, Bécsben tökéletesítette művészetét, ahol egyszermind az ot-tani konzervatóriumban is tanított.⁴² A *Pécsi Napló* cikke 1926 decemberében ismét Máriáról szól, aki december 7-én a budapesti rádióleadó felkérésére a fővárosi rádiókiállítás stúdiójában Polgár Tibor kíséretével hangversenyt ad.⁴³

*

2. kép Berény Róbert: *Csellózó nő*, 1928
133,5 x 100 cm
(Magyar Nemzeti Galéria)

Pécsi és fővárosi lapok is közölték, hogy a 39 éves, Berlinben élő Berény Róbert festőművész és a 28 éves pécsi Breuer Eta csellóművésznő Budapesten házasságot kötött.⁴⁴ A továbbiakban fővárosi lakosként Eta felhagyott a csellózással, szerepléssel. „Berény ekkor ismét a hazai művészeti élet megújítói között tudhatta magát és sorra festette meg ma is méltán népszerű főműveit, amelyeket főként felesége, Eta inspirált [...] Legtöbb képének főszereplője a szinte kivétel nélkül lehunyt szemmel ábrázolt feleség, Eta.”⁴⁵

Mária apja haláláig követhetően a fővárosban és szülővárosában is gyakran adott koncertet, később is szerepelt a rádió műsorában, magántanítványokat is vállalt, újsághirdetések révén. Lydia nővére gyászjelentésén, 1950-ben már asszonynéven szerepel, férje idegen hangzású neve – Joe Fitzgerald – valószínűsíti, hogy később talán külföldön élt.

⁴⁰ Újság, 1925. szept. 2., 16.

⁴¹ *Dunántúl*, 1925. okt. 22., 6.

⁴² *Pécsi Napló*, 1925. okt. 22., 5.

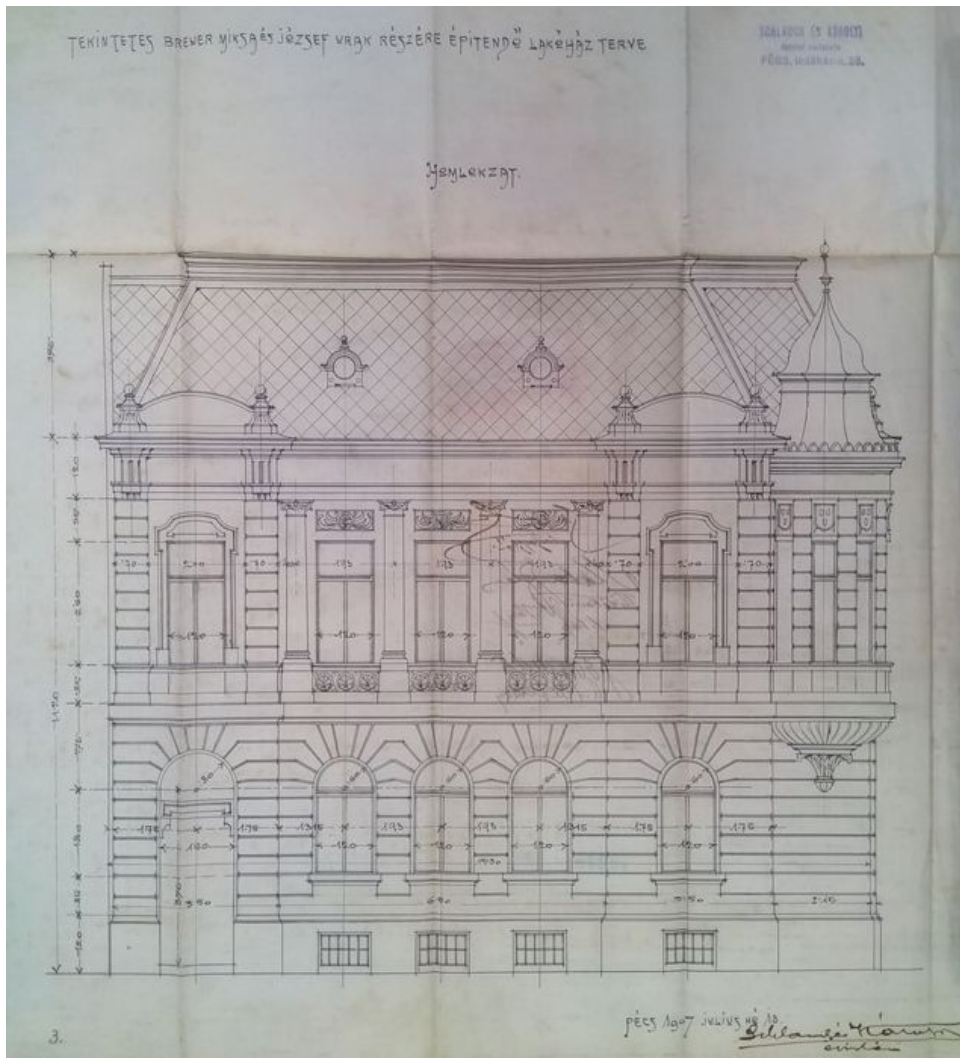
⁴³ *Pécsi Napló*, 1926. dec. 7., 5.

⁴⁴ *Pécsi Napló*, 1926. aug. 1., 7.

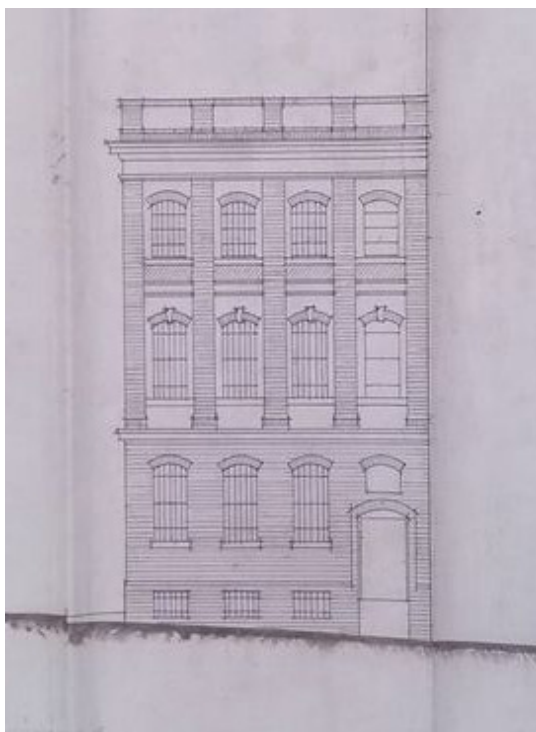
⁴⁵ BARKI 2015, 67, 69.

A Rákóczi út 68. számú épület első korszaka

A Schlauch (Lőrinc ?) és Károlyi Emil tervezte (1907–1908) historizáló épület szeccsiós ornamentikával igazodott a korszak stílusához. Utcai homlokzatait a szélső tengelyekben rizalitszerűen hangsúlyozzák a főpárkány fölötti, enyhe ívű oromfalak, amiknek sarkain gömbök ülnek. A rizalitok közötti részen a Rákóczi úti főhomlokzaton az emeleten az egyenes záródású ablakokat pilaszterek választják. A horizontális tagolást könyöklő- és övpárkány, valamint a lábazat kis kiugrása adja. A földszinten fugázás foglalja egységbe az íves nyílásokat. Az épület az emeletén tagolt, barokkos sisakkal fedett, hengeres zárterkély-toronynyal

3. kép Az épület homlokzati terve
(MNL BaVL IV.1407.h. Pécs város polgármestere Műszaki ügyosztályának iratai,
F-3898/1939)

4. kép A raktárépület homlokzati terve
(MNL BaVL IV.1407.h. F-3898/1939)

fordul. Ennek keskeny ablaksora a szecesszió kedvelt formája, ezt a stílust erősíti az emeleti ablakok feletti és alatti süllyesztett mezők ornamentikája is.

A földszínt Rákóczi utcára néző ablakai két nagy szobával, fürdőszobával a fiatalabb tulajdonos, Breuer József és családja lakása lehetett. Ez a fölépcsőházból volt megközelíthető, de az erre csatlakozó előtérből külön bejáratot szolgált az épület nyugati és déli oldalán lévő hat helyiség elérésére; itt volt az irattár, a levelezés, a könyvelés, az iroda és a mellékhelyiségek. A déli traktus az udvarról, az alagsori helyiségek és az udvari raktárház felől is megközelíthető volt. A pincében faskamrák, a mosókonyha és a raktár kapott helyet.

Az emeleten hat szobából, fürdőszobából, konyhából, cselédszobából, kamrából és mellék-helyiségekből álló lakás – Breuer

Miksa családjának otthona – helyezkedett el, amelyet méretei, szobáinak kapcsolódása alkalmassá tett a reprezentációra, hogy a társasági élet megfelelő helyszínéül szolgáljon. A Rákóczi útra nézett az úri szoba, a szalon és a saroktorony terével bővülő ebédlő; ez utóbbiak többszárnyú ajtóval egybenyithatók voltak. A többi szoba egymásba nyílt, de az előtérből külön-külön is megközelíthető volt. A két lépcsőház praktikus volt az emeleten is, itt nem a munkahely működését, hanem a kiszolgáló részt választotta le a lakórésztől.

A gazdasági válság Breuer Miksa és József cégét is megrendítette. József öngyilkosságát követő évben a céget megszüntették. Miksa 1934-ben meghalt, leányai férjhez mentek, illetve Mária saját lábán megállt. József leánya, Rózsi további sorsa az újságokból nem követhető: alighanem tanári pályára lépett, vagy ő is férjhez ment.

Baranya vármegye vitézi székháza

A 37944/1937 számú építési engedély a Rákóczi út 68. számú épület átalakítására és tatarozására, arra enged következtetni, hogy a ház már akkor a Vitézi Székház tulajdonába került. A következő évben fogtak csak hozzá a Kőszeghy

5. kép Breuer Miksa és József gyarmatáru kereskedők lakó- és üzletháza, 1930 körül
(MNL BaVL IV.1407.h. Pécs város polgármestere
Műszaki ügyosztályának iratai, F-3898/1939)

Gyula (1891–1957) építész-mérnök tervezte átalakításhoz, amely 1938. október 6-tól december 31-ig tartott.⁴⁶ A tervrajzok közül a homlokzatra vonatkozók nem találhatók a levéltári iratanyagban, pedig az átalakítások jelentősen átszabták az épületkülsőt is. Vakolatarchitektúrája teljesen eltűnt, a tagolt toronysisakot egy meglehetősen kicsi kúp-tetővel helyettesítették. A torony ablakai felett háromszögű nyílássort létesítettek, ami a padlás megvilágítására szolgál. A modern építészet szellemében dísztelen, szürkés színű, nemesvakolatú homlokzatot csupán az ablakok piros keretelése és a Vitézi Széknek a saroktorony aljára applikált, színes mázas pirogránit címere élénkítette.

A belsőben is jelentős változtatások történtek. A pincében a régi fáskamra és mosókonyha helyén szoba-konyhás, valamint kamrával és előtérrel rendelkező házmesterlakást alakítottak ki, egy átjáró mellé WC, a cselédlépcsővel szemben fáskamra került, a Rákóczi út felé eső részen maradt a pince, mosókonyha, raktár. Az épület nyugatra néző szárnya a pinceszinten egybefüggő raktár, amelynek bejárata az udvarra, illetve a szemközti raktárépület felé nyílt.

A földszinten a Rákóczi út felé a bejárat mellett a tisztai társalgó és olvasó kapott helyet, ami a levágott sarkú nagyszobával kapcsolódott hatszárnyú ajtóval a nagyteremhez, amit a régi irodahelyiségek válaszfalainak lebontásával

⁴⁶ MNL BaML IV. 1407.h. Pécs város polgármestere műszaki ügyosztályának iratai, F-3898/1939.; Használatba vételi engedély, 1939. febr. 20.

alakítottak ki. Ezt a legénységi társalgó követte, amelyhez a déli oldalon az ivó, söntés, konyha és mellékhelyiségek kapcsolódtak.

Az emeleten a Rákóczi út felé a főlépcsőházból nyíló előtérrel át a vitézi székkapitányság három szobája volt elérhető, amelyhez WC, irattár csatlakozott. Végül egy háromszobás, összkomfortos lakás következett.

Az átalakítási költségei 12.887,78 pengőt, a tatarozásé további 1.246,20 pengőt tettek ki. A kivitelezést vitéz Hartay Ferenc építőmester és Szlipcsevits vállalkozók cége (Pécs, Felsővámház u. 40.) végezte.

1938. november 29-én Hartay Jenő benyújtotta a munkálatok közben az alaprajzi változtatásokról szóló tervrajzot, és az ezáltal előállt többletmunkákról szóló költségvetést. A mellékletei, amik e változtatásokat értelmezhetővé tennék, nem találhatók meg. Úgy tűnik, Hartay meglehetősen önkényesen járt el a kivitelezés folyamán. Az épület elkészültekor a *Dunántúl* karácsonyi száma beszámolt a székház építéséről.⁴⁷ Kőszeghy Gyula pár nappal később reagált az újságcikkben foglaltakra: „Elkészült a pécsi és baranyai vitézek emeletes új székháza” című írásukban megtévesztésre adnak alkalmat azok a sorok, melyek szerint a szükséges átalakítások tervét Kőszeghy Gyula műépítész és vitéz Hartay Ferenc építőmester készítette el, s ugyanő végezte vállalatával az átépítést is. Együttes tervezésről szó sem volt, a [építész] kamara ezt tiltja is [...] az általam készített s az építendő, valamint az építési hatóság által elfogadott terveknek a kivitel alkalmával olymértű önkényes megváltoztatása történt, amivel magamat nem azonosíthattam, a művezetéstől elálltam s nevemnek felhasználása ellen a kivitelre került munkával kapcsolatban eleve tiltakoztam s ezt a közleményben foglaltakkal szemben kénytelen vagyok a nyilvánosság előtt megismételni. Kőszeghy Gyula okl. építészmérnök.”⁴⁸

Az *Új Nemzedék* 1939. január 6-i 2. száma közölte,⁴⁹ hogy az Országos Vitézi Szék is jelentős támogatással járult hozzá a pécsi építkezéshez, így még 1938 ősze folyamán a Pécs-Baranyai Vitézi Szék megvásárolhatta a Rákóczi úti emeletes palotát 58.000 pengőért. A szükséges átalakítások költségvetése 14.000 pengőt tett ki. Az épületben hatalmas tiszti és legénységi társalgó, 21 méter hosszú díszterem, adminisztrációs irodahelyiségek, tanácskozótermek, olvasószobák várják a város és a megye vitézeit. Az elkészült székházról szóló cikk említette, hogy a vitézi címert vitéz Villányi Lajos szobrász tervezte és készíti. Úgy tűnik, az avatásra ez is elkészült. Villányi közreműködésére azért is lehetett szükség, mert a címer egy íves felületre, a saroktorony aljára került, ahogy egy archív fotó mutatja. A Zsolnay gyár 1929 óta gyártotta e címert, de a Zsolnay gyár formaöntőjének, Villányi Lajosnak azt az adott helyszínre kellett adaptálnia és elhelyeznie.

Érdemes megemlíteni, hogy Villányi e szereplését egy évtizeddel megelőzően kapta a vitézi címét, ami névmagyarosítással is járt, ekkor lett Vidolovicsból vitéz Villányi Lajos. A *Pécsi Napló* beszámolt arról, hogy a kormányzó 1929-ben kétezer vitézt avatott fel. A pécsi székkapitányság körzetéből húsz tisztet és 23 közlegényt. A név szerinti felsorolásban szerepel a legénység között

⁴⁷ *Dunántúl*, 1938. dec. 25., 4–5.

⁴⁸ *Dunántúl*, 1938. dec. 28., 6.

⁴⁹ *Új Nemzedék*, 1939. jan. 6., 2.

Vidolovics Lajos szobrász. Továbbá közlik, hogy az idegen hangzású nevek a következőképp változtak meg: vitéz Villányi (Vidolovics) Lajos szobrász.⁵⁰ Villányi Pécssett született 1889-ben, 1908-tól dolgozott a Zsolnay-gyárban, a szobrászok között említik: Jó formaöntőként épületmodellt is készített, amikor a kertvárosi plébániatemplom építéséhez a gyűjtést azzal kívánták támogatni, hogy 1941-ben elkészítette a Gosztonyi Gyula tervezte templom 1:75 méretarányú gipsz modelljét, amit a Szent István Társulat kirakatában helyeztek el és 200 pengőért árusítottak.⁵¹

A vitézi székházat 1939 tavaszán Virág Ferenc megyéspüspök szentelte be, átadva azt rendeltetésének.⁵²

Az épület 1945 után: ismét sok helyiségre szabdalva

Amikor több intézmény lett egyszerre használója a Rákóczi út 68-as számú épületnek, valószínűleg a vitézi székház egykori dísztermét kisebb helyiségekre kellett osztani. Ennek megvalósulásáról sem időpont nem ismert, sem tervanyagot, adatot nem találtam. Az épület külsejéről eltávolították a címet, de más lényegi változtatás már nem történt. Az 1945 utáni korszak új tulajdonosi igényeinek megfelelően főként belső átalakítások történtek a házban; a zeneiskola odakerülésével ismét sok kis helyiségre volt szükség. Ezek az

6. kép Az épület homlokzata a 2022-es felújítás után
(A szerző felvétele)

átalakítások több ütemben készültek. A zeneiskola előbb 17 helyiséget vett birtokba, majd a rendszerváltást követő átszervezések során például 1999-ben az intézmény szétdarabolásakor, az épület használata megtartása érdekében azzal érveltek, hogy itt már 29 helyiség szolgálhatja a zeneoktatást.

Az épület legutóbbi, 2021–2022-ben kivitelezett külső tatarozásakor készült falszigeteléssel, ablakok cseréjével komfortosabbá, gazdaságosabbá tették használatát, külseje gondozottságot mutat. Szürke a lábazata, sárga falain a nyílá-

⁵⁰ Pécsi Napló, 1929. jún. 18., 1.; NIKELSZKY 1959, 70, 75.

⁵¹ PETE 2003, 60.

⁵² Dunántúl, 1939. márc. 31., 3.

sok világos-szürke, keskeny vakolat-keretelést kaptak. Az ablakkeretek barnák. Emeletválasztó párkánya a bádofedéssel, valamint az esőcsatornák és a torony bádofozása, zöld sisakja a színhasználatra redukálja a homlokzat díszítését. Az alagsor ablakain kottát idéző, violinkucsos és basszuskulcsos rácsozat utal a házmái rendeltetésére.

Karakteres téglarchitektúrájú ipari épületszomszédja építetőinek halálával fokozatosan önállósult, sorsa elvált a lakóépület történetétől. Lebontását követően helyének fásításával kéne visszacsatlólni a zeneiskola épületéhez, levegősebbé, vonzóbbá téve az iskolai környezetet, visszaállítva azt a telekhatárt, amelyen ezek az építmények létrejöttek, ezzel is emlékezve építetőikre.

* * *

Köszönetet mondok Kiss Zoltán könyvtárosnak, amiért több évtizeden át segítségemre volt tanulmányaim nyelvi lektorálásában és a szakirodalmi kutatásokban.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

MNL BaML IV.1406.e. Pécs Város Tanácsának iratai, a Gazdasági és Építési, 1926-tól Gazdasági, 1947-től Népjóléti és Kulturális ügyosztály iratai

MNL BaML IV.1407.h. Pécs Város polgármesterének iratai, a Műszaki Ügyosztály iratai

Források a korabeli sajtóból

Budapesti Hírlap, 1915. dec. 19., 14.: Zeneakadémia.

Budapesti Hírlap, 1922. márc. 9., 7.: Rózsavölgyi hangversenyei.

Budapesti Hírlap 1922. márc. 30., 6.: Hangversenyek.

Dunántúl, 1916. márc. 8., 4.: Breuer Miksáné jótékonysága.

Dunántúl, 1916. márc. 9., 6.: A pécsi nőegylet szegényeinek.

Dunántúl, 1919. szept. 18., 3.: Jótékonysági matiné a Nemzeti Kaszinóban.

Dunántúl, 1919. szept. 20., 3.: Kamarazene matiné.

Dunántúl, 1919. okt. 25., 2.: A pécsi izraelita jótékony nőegylet választmányi ülése.

Dunántúl, 1920. máj. 16., 3.: Művészet - Zene.

Dunántúl, 1920. máj. 22. 1.: Hangverseny a nőegyletben.

Dunántúl, 1922. nov. 19., 6.: Művészet - Zene.

Dunántúl, 1925. okt. 22., 6.: Pécsi művésznő hangversenye

Dunántúl, 1938. dec. 25., 4-5.: Elkészült a pécsi és baranyai vitézek emeletes új székháza.

Dunántúl, 1938. dec. 28., 6.: A pécsi vitézi székház építése.

- Dunántúl, 1939. márc. 31., 3.: Virág Ferenc megyéspüspök szenteli be a vitézi székházat.
- Dunántúli Napló, 1963. nov. 13., 2.: Barangolás játékerszágban.
- Központi Értesítő, 1932. ápr. 28., 258.: [Breuer Miksa és József. Pécs.]
- Nemzeti Ujság, 1923. febr. 8., 5.: Hangversenyek.
- Pécsi Lapok, 1922. márc. 30., 5.: Pécsi hegedűművészno budapesti sikere.
- Pécsi Lapok 1922. máj. 17., 3.: A legközelebbi hangverseny.
- Pécsi Napló, 1911. márc. 21., 2.: Elhunyt nagykereskedő.
- Pécsi Napló, 1911. márc. 23., 6.: [Gyász hír]
- Pécsi Napló, 1911. márc. 25., 8.: Breuer Ferenc temetése.
- Pécsi Napló, 1925. okt. 22., 5.: Pécsi művészno hangversenye.
- Pécsi Napló, 1926. aug. 1., 7.: Házasság.
- Pécsi Napló, 1926. dec. 7., 5.: Pécsi hegedűművészno rádió hangversenye.
- Pécsi Napló, 1929. jún. 18., 1.: Több mint kétezer vitézt avatott fel vasárnap a kormányzó.
- Pécsi Napló, 1931. jan. 8., 2.: Kedden agyonlőtte magát Breuer József pécsi gyarmatárkereskedő.
- Pécsi Napló, 1931. jan. 8., 7.: [Gyász hír]
- Pécsi Napló, 1935. jan. 6., 4.: A pécsi kirakat hírei és üzenetei.
- Pester Lloyd reggeli kiadás, 1934. dec. 15., 9.: [Gyász hír]
- Pesti Napló, 1919. jan. 28., 6.: A Szimfónia hangversenyei.
- Reggeli Magyarország, 1915. dec. 18., 11.: Zeneakadémia.
- Színházi Élet, 1923. jan. 14–20., 32.: Rózsavölgyi hangversenyei.
- Színházi Élet, 1923. jan. 28. – febr. 3., 31.: Rózsavölgyi hangversenyei.
- Színházi Élet, 1923. febr. 4–10., 45.: Rózsavölgyi hangversenyei.
- Színházi Élet, 1923. febr. 11–17., 46–47.: A két Breuer.
- Új Nemzedék, 1939. jan. 6., 2.: Felépült a pécsi vitézek székháza.
- Ujság, 1925. szept. 2., 16.: [Apróhirdetés]

Szakirodalom

- APÁTHY 2002 = Apáthy Árpád (szerk.): *A Liszt Ferenc Zeneiskola 50 éves jubileumi évkönyve*. Pécs, Liszt Ferenc Zeneiskola Kiadó, 2002.
- BARKI 2015 = Barki Gergely: *Berény Róbert*. Kossuth Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2015.
- FORBAT 1967–1969 = Forbat, Fred: *Erinnerungen eines Architekten aus vier Ländern*. Kézirat a Svéd Építészeti Múzeum (Stockholm) tulajdonában, 1967–1969 körül.
- HORVÁTH 1959 = Horváth Mihály: *Muzsikáló Pécs*. Pécs, 1959.
- KÜRSCHNER É.n. = Kürschner Manó (szerk.): *Az államilag segélyezett pécsi városi zeneiskola évkönyve az 1915–1916-ik tanévről*. Pécs Sz. Kir. Város, É.n.
- NÁDOR 1988 = Nádor Tamás: *A pécsi Városi Zeneiskola története 1908–1952-ig*. In Dobos László (szerk.): *Kétszáz éves Pécssett az állami zeneoktatás 1788–1988*. Pécs, 1988. 43–70.
- NÁDOR 1995 = Nádor Tamás: *Pécs zenei krónikája*. Pro Pannonia, Pécs, 1995.
- NIKELSZKY 1959 = Nikelszky Géza: *A Zsolnay gyár művészete*. Pécs, 1959.

- KOZMA 2001 = Kozma Tímea: *A pécsi Liszt Ferenc Zeneiskola története 1945-től napjainkig. Szakdolgozat.* PTE MK Bárdos Lajos Zeneiskolai Tanárképző Intézet, Pécs, 2001.
- PASSUTH 2015 = Passuth Krisztina: *Tihanyi Lajos.* Kossuth Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2015. (A magyar festészet mesterei)
- PETE 2003 = Pete József: A kertvárosi plébániatemplom. In *Pécsi Szemle*, 6:1 (2003. tavasz), 52–64.
- PILKHOFFER 2004 = Pilkhoffer Mónika: *Pécs építészete a századfordulón (1888–1907).* Pro Pannonia, Pécs, 2004.
- SASVÁRI 1903 = Sasvári Béla (összeáll.): *Pécs szabad királyi város címtára.* Fischer Ferencz, Pécs, 1903.
- VARGHA 1988 = Vargha Dezső: Alsófokú képzés a Liszt Ferenc zeneiskolában 1952–1988 között. In Dobos László (szerk.): *Kétszáz éves Pécsről az állami zeneoktatás 1788–1988.* Pécs, 1988. 71–93.

Baranya vármegyei adatok az 1919-es vörösteror történetéhez¹

On March 21, 1919, when the Hungarian Soviet Republic was proclaimed, about four-fifths of Baranya County had been under occupation by the Serbian army for four months. The rule of the proletarian dictatorship extended only to a fraction of the county, where no organized movement was formed to overthrow the council government in the following months, and there were no individual acts, nor did the local leaders engage in atrocities. Therefore, no „terror squads” were roaming around, and other peculiarities of revolutionary regimes, such as hostage-taking practices or the functioning of revolutionary courts, did not cause deadly tragedies here. However, due to the guarding of the demarcation line, a larger number of troops were stationed in the area, and most of the violent acts committed against the local population can be attributed to them. In 1922, Albert Váry attempted to assess the number of victims of the „red terror” in Hungary, but his data are often dubious and are still a subject of debate. The records of the vice lord-lieutenant of the county can provide assistance in specifying the data related to Baranya: in the fall of 1919, the Ministry of Interior ordered a compilation of „crimes committed during the proletarian dictatorship.” The documents created at that time, as well as the entries in the death registers, can expand our knowledge about the local victims of the 1919 Red Terror.

1918 őszén a frontokon elhallgattak a fegyverek, a négy éven át tartó öldöklés véget ért, a hátszág lakossága azonban csak ezután tapasztalta meg igazán az erőszakot. A következő év során a dualista állam felbomlását, az idegen hadseregek megszállását, a forradalmat és ellenforradalmat mindenütt erőszakos cselekmények kísérték.

Korábban nem volt példa ilyen mértékű atrocitásokra a társadalom bizonyos csoportjaival szemben, leszámolási és számonkérési hullámokra, mint ami a vörösteror, majd az azt követő, az áldozatok számát tekintve „elődjére” mintegy kétszeresen rálicitáló fehérterror során volt tapasztalható. Az 1918 novemberében kikiáltott Népköztársaság rövid fennállása alatt is történtek gyilkosságok, ezekből azonban hiányzott a tervszerűség, szervezett leszámolásokra csak a proletárdiktatúra hatalomra kerülését követően került sor. Az

¹ A tanulmány anyagából készült előadás elhangzott a Csorba Győző Könyvtár és a Pécs Története Alapítvány által szervezett, *Művelődés és társadalom Pécs-Baranyában. Pécs-Baranya évszázadai* 5. című országos helyismereti konferencián, 2021. május 21-én.

1919. március 21-én kikiáltott Magyarországi Tanácsköztársaság a karhatalmi alakulatok alkalmazása mellett a hatalmához maximálisan lojális, úgynevezett „terrorcsapatok” alkalmazásához nyúlt. A Szamuely Tibor, Cserny József és Korvin Ottó nevével fémjelzett különítmények megjelentek ott, ahol a Tanácsköztársaság rendjét veszély fenyegette, fellépésüket pedig véres megtorló akciók kísérték. E terrorcsapatok tevékenységét, a forradalmi törvényszékek működését, valamint a túszszedés intézményét nevezte a köznyelv és az utókor vörösterrornak.²

Az 1919-es vörösterror áldozatainak száma a mai napig vita tárgyát képezi. Kiindulási alapnak használható Váry Albert budapesti főügyész 1922-ben megjelent adatgyűjteménye, amelynek címe: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. A szerző 590 nevet sorol fel, ez a szám azonban túlzó lehet. Kocsmai verekedésekből és személyes bosszúállásokból eredő halálesetek éppúgy szerepelnek a listájában, mint véletlenül elsült fegyverek, vagy házastársi veszekedések áldozatai. Hajdu Tibor véleménye szerint a Váry által felsorolt esetek mintegy harmada nem írható a vörösterror rovására,³ sőt Konok Péter a felsoroltak mindössze harmadát tekinti valóban a proletárdiktatúra áldozatának.⁴ Az újabb kutatások a vörösterror áldozatainak számát mintegy 365-380-ra teszik.

A vörösterror a Tanácsköztársaság központi területein – főleg a Duna-Tisza közén – több száz halálos áldozatot szedett, míg a peremterületeken, így például Somogyban vagy Baranyában mindössze egy-egy esetet említenek. Váry Albert összeállításában egy baranyai áldozat, pontosabban a vármegye területén elkövetett gyilkosság szerepel.⁵ A források azonban arra mutatnak, hogy Baranyában ennél több, a proletárdiktatúra rend- és honvédelmi szerveivel kapcsolatba hozható haláleset történt. Dolgozatomban amellet, hogy a vörösterror „intézményeit”, a túszszedés, a forradalmi törvényszékek és a terrorcsapatok működésének helyi vonatkozásait összegzem, a proletárdiktatúra áldozatainak számát is igyekszem pontosítani.

A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásakor Baranya vármegye nagyobb, mintegy négyötöd része immár négy hónapja a szerb hadsereg megszállása alatt állt, területét demarkációs vonal szakította ketté. A Károlyi-kormány képviselői és a keleti antant-hadsereg parancsnoka által 1918. november 13-án Belgrádban megkötött katonai konvenció alapján magyar fennhatóság alatt maradt megyerész ekkor 87 községet foglalt magába, területén mintegy 50 ezer ember élt. A Baranya vármegyei közigazgatás ideiglenes központja Sásd, az egyetlen megszállás alá nem került járási székhely volt. A proletárdiktatúra kikiáltásának híre március 22-én érkezett meg Sásdra, a megyei munkástanács és a direktórium tagjait a 23-án tartott népgyűlés választotta meg.⁶

² BÖDÖK 2018, 107–170.

³ HAJDU 1999.

⁴ KONOK 2010, 87.

⁵ VÁRY 1993, 2.

⁶ GYÁNTI 2020, 68–69.; KOPASZ 1960, 101–103.

A következő hónapokban a proletárdiktatúra felségterületén álló megyerészen sehol sem alakult ki szervezett mozgalom a tanács hatalom megdöntésére, és egyéni fellépésekre sem került sor. Arra utalnak a források, hogy a proletárhatalom helyi vezetői is tartózkodtak az atrocitásoktól, a központi kormányzat utasításait végrehajtották, de különösebb forradalmi hevület nem jellemezte működésüket. A Tanácsköztársaság időszakára visszatekintő, 1919 őszén íródott alispáni jelentés például így ír Havas Kornélról, a sásdi direktorium egyik vezető személyiségéről: *„Megnyilatkozásaiban mindenkor kommunista volt és lelkiismeretesen végrehajtott minden kommün rendeletet. Viszont minden túlzástól és túlkapástól tartózkodott, az úgynevezett burzsujok ok nélküli üldöztetését nem engedte meg, sőt a megtámadottakat meg is védelmezte. A politikai megbízottakat megrendszabályozta és a vármegye területéről fokozatosan el is távolította.”*⁷

A túszedés intézménye a forradalmi rendszerek egyik sajátossága volt. Április 21-én a belügyi népbiztos utasította a vármegyei direktoriumot, hogy *„egyházi személyek kivételével a társadalom vezető emberei közül”* jelöljön ki túszoikat.⁸ Ezek a túsok a járásuk területén fellépő bármilyen ellenforradalmi mozgalom esetén személyükkel és vagyonukkal voltak felelősek, lakóhelyüket csak a járási tanács engedélyével hagyhatták el. A Baranya vármegyei direktorium által összeállított listán mintegy 120 tús neve szerepelt,⁹ de úgy tűnik, hogy az összeírás sok esetben találmányra történhetett. Bakóca község tanítója például panasszal élt kijelölése ellen, hiszen saját bevallása szerint sem vagyonnal, sem pedig népszerűséggel nem rendelkezik, sőt ami az utóbbit illeti, éppen az ellenkezője volt igaz.¹⁰ Mindenesetre Baranya vármegyében a túsok letartóztatására egyetlen alkalommal sem került sor. A községek hangulatáról egyébként a helyi munkástanácsok a megyei direktoriumhoz rendszeresen eljuttatott eseményjelentésekben számoltak be.

A Forradalmi Kormányzótanács rendelete alapján felállították a Baranya vármegyei forradalmi törvényszéket – jelentette június 7-én a sásdi direktorium.¹¹ A törvényszék hatásköre a teljes magyar fennhatóság alatt álló megyerészre kiterjedt. Tevékenységéről nem maradt fenn iratanyag, azonban a vármegye direktoriumának hivatalos orgánusaként megjelenő *Sásd és Vidéke* című lap tudósított a testület munkájának megkezdéséről és az első ügyekről. Ezek szerint főleg árdrágítás, fegyverek be nem szolgáltatása, valamint fehér pénz el nem fogadása miatt hoztak ítéletet. A cikk szerint *„a büntetés végrehajtását egyes méltánylást érdemlő esetben felfüggesztették”*.¹² A testület munkájáról a fent említett alispáni jelentés úgy fogalmazott: *„A sásdi forradalmi törvényszéknek elég sze-*

⁷ Közli: BABICS–SZITA 1970, 206–210.

⁸ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. 253/1919. A belügyi népbiztos távirata a vármegyei direktoriumnak. 1919. ápr. 21.

⁹ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. 318/1919. A vármegyei direktorium jelentése a belügyi népbiztosnak a túsok kijelöléséről. 1919. máj. 28.

¹⁰ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. 501/1919. Ruzsinszky József bakócai tanító kérelme a belügyi népbiztoshoz. 1919. máj. 7.

¹¹ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. 829/1919. A vármegyei direktorium jelentése az igazságszolgálati népbiztosnak a forradalmi törvényszék felállításáról. 1919. jún. 7.

¹² Sásd és Vidéke, 1919. jún. 15., 3.; Sásd és Vidéke, 1919. júl. 6., 3.

rencsés megalakítását sikerült keresztül vinni, úgy hogy a lényegesebb atrocitásokra nem is vetemedett.”¹³

Baranya vármegyében tehát nem került sor ellenforradalmi megmozdulásra, így a különböző terrorcsapatok itt nem fejtették ki működésüket. Sőt, ha úgy tetszik, a megye „exportált” ilyen jellegű alakulatot a szomszédos Somogyba. Április 6-án ugyanis Kaposváron megalakult a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó Somogy-Baranyai 44. dandár, amely Baranya vármegye meg nem szállt területein elhelyezkedő fegyveres erők felett is rendelkezett. Mivel a szerb megszállás alatt álló megyerésről ezernél több pécsi és pécsvidéki bányász szökött át a demarkációs vonalon, belőlük önálló zászlóaljat alakítottak. A 44. dandár politikai megbízottja a pécsi munkásmozgalom egyik vezéralakja, Hajdu Gyula volt. Emlékirataiban a következőkről számolt be: *„Szerveztünk azonban a legmegbízhatóbb elvtársakból egy 'fegyelmi szakaszt', bizalmas feladatok ellátására. Heissenberger János szabolcsi vájár, volt szakaszvezető válogatta ki erre a célra a 25 legmegfelelőbb bányászt és ő lett azok parancsnoka, közvetlenül az én rendelkezésem alatt. Katonai rendőri teendők teljesítése, politikai ellenőrzés, ellenforradalmi megmozdulások esetében való fellépés volt a feladatuk.”¹⁴* A fent említett „fegyelmi szakasz” májusban részt vett a Somogy megyei Lengyeltóti, valamint a Tolna megyei Tamási községekben az úgynevezett „ellenforradalmi megmozdulások” leverésében. Az alakulat kemény fellépéséről számos vallomás tanúskodik.¹⁵

Ha terrorcsapat nem is, de katonaság annál nagyobb számban tevékenykedett a vármegye magyar fennhatóság alatt maradt részén. A demarkációs vonal őrzése ugyanis jelentősebb katonai erőt igényelt, így a bányászzászlóalj mellett hosszabb-rövidebb ideig itt tevékenykedett például a délszláv zászlóalj, a nemzetközi zászlóalj, valamint a budapesti vadászzászlóalj is. Egyes falvakban szinte egymásnak adta a kilincset a ki- és bevonuló katonaság, akik több esetben jelentős károkat okoztak a helyieknek.¹⁶ A csapatok ellátása egyébként is nagy terhet rótt a demarkációs vonal közelében fekvő községek lakosságára.

A katonasággal szembeni bizalmatlanságot tükrözi Szopok (ma Mecsekfalú) község munkástanács-elnökének a megyei direktóriumhoz intézett jelentése, miszerint *„Komló községben tartózkodó katonák akárhányszor jelentéktelen ügyben átjönnek szuronyos fegyverekkel Szopok községbe, ahol a legnagyobb izgalmat idézik elő, holott ha jelentenék a helybeli munkástanácsnak, az ő nélkülük is el tudná intézni”¹⁷* A községek és a beszállásolt katonaság együttműködésével a másik fél sem volt elégedett. A bányászzászlóalj parancsnoka például arról panaszkodott a megyei direktóriumnak, hogy *„egyes munkástanácsok elnökei meglehetősen intoleranciával viseltetnek minden ellen ami >>tanácsköztársasági<<”¹⁸* Amikor 1919 őszén a

¹³ Közli: BABICS-SZITA 1970, 206–210.

¹⁴ HAJDU 1957, 281.

¹⁵ MNL BaML VII. 2. k. Munkásmozg. ir. 627. f.-1926-B-2848. Heinzenberger János, a Vörös Hadsereg pécsi bányászokból álló különítményének parancsnoka ellen, a lengyeltóti ellenforradalom leverésében való részvétel miatt indított per iratai

¹⁶ Lásd pl. a mellékletben közölt dokumentumot.

¹⁷ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. 732/1919. Szopok község munkástanácsának jelentése a vármegyei direktóriumnak. 1919. máj. 23.

¹⁸ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. Sz. n. [1092]/1919.

proletárdiktatúra helyi „búnlajstromát” számba vették, elsősorban a rekvirálások, illetve a hadsereg túlkapásai miatti sérelmek kerültek napvilágra.

Annak ellenére, hogy Baranya vármegyében sem a túszedés intézménye, sem pedig a forradalmi törvényszék működése nem szedett halálos áldozatokat, és terrorcsapatok sem garázdálkodtak e területen, vagyis a vörösteror nem érvényesült szervezeten, dokumentálható néhány haláleset, amely a proletárdiktatúra fegyveres erőihez, rendvédelmi szerveihez köthető.

Az adatok pontosításához részben Baranya vármegye alispánjának iratai nyújthatnak segítséget. 1919 őszén a belügyminisztérium utasítására sor került a „proletárdiktatúra idején elkövetett bűncselekmények” összeírására. A hegyháti és a pécsváradi járások, amelyeket érintett Baranyában a Tanácsköztársaság fennhatósága, az alispán utasítására elkészítették jelentéseiket.¹⁹ Ez utóbbi dokumentumok, több esetben a sásdi direktórium iratai, valamint a halotti anyakönyvek bejegyzéseinek segítségével bővíthetjük ismereteinket az 1919-es vörösteror helyi áldozatairól.

A Baranya vármegye területén elkövetett bűncselekmények közül egyedül Vermes Gyula és Hollósi Ádám meggyilkolása kapott országos publicitást, ez az eset szerepel Váry Albert összeállításában is. Vermes Gyula a magyarországi keresztényszocialista mozgalom egyik elindítója, a Keresztényszocialista Párt budapesti főtitkára, a *Népakarát* című lap főszerkesztője volt. A proletárdiktatúra alatt részt vett az illegális keresztényszocialista mozgalmakban. Az 1919. június 24-i budapesti „ellenforradalmi felkelés” leverése után Vermes és kísérelője, Hollósi Ádám hírlapíró elhagyta a fővárost. Egyes vélemények szerint a szerb megszállás alatt álló Pécsen keresztül Szegedre szándékoztak eljutni, amikor 1919. július 14-én vagy 15-én a demarkációs vonal átlépésére készültek. A menekülőket Abaliget és Petőcpusztá községek között a járőröző vörös katonaság feltartóztatta és agyonlőtte.²⁰ Vermes Gyula halotti anyakönyvi bejegyzése szerint a halál oka: „vöröskatonák általi gyilkosság”.²¹ Hollósi Ádám haláláról nem készült bejegyzés.

Az áldozatok holttesteit temetetlenül maradtak az erdőben, és csak hónapok múlva, szeptember végén találták meg és azonosították a környéken lakók. A gyilkosságokról a helyi és az országos sajtó is beszámolt. Az elhunytakat közös sírban a pécsi köztemetőben temették el 1919. október 4-én.²² A Pécsi Keresztényszocialista Párt 1924-ben síremléket állított mártírjainak.²³ E műalkotást ma hiába keresnénk, a sírt 1962-ben felszámolták.²⁴

Ahogy az előbb is láttuk, a demarkációs vonal átlépése – történjen az bármelyik irányból is – nem számított veszélytelen utazásnak. A demarkációs

¹⁹ MNL BaML IV. 410. b. Baranya vm. alisp. iratai. 511/1919.

²⁰ MNL BaML IV. 410. b. Baranya vm. alisp. iratai. 511/1919. A hegyháti járás főszolgabírójának jelentése a vörös katonák viselt dolgairól

²¹ MNL BaML XXXIII. 1. Állami anyakönyvi másodpéldányok. Abaligeti anyakönyvi kerület halotti anyakönyvek. 44/1920.

²² Dunántúl, 1919. okt. 3., 2.

²³ Dunántúl, 1924. szept. 16., 2.; Dunántúl, 1924. nov. 4., 3.

²⁴ A Pécsi Temetkezési Kft. ügyfélszolgálatának információja szerint.

vonaltól védelmére május elején érkezett Mánfa községbe a délszláv zászlóalj egyik alakulata, „*akik igen sok Pécsről jövő, vagy oda igyekvő egyént letartóztattak, pénzüket elvették*”. A zászlóalj katonái május 12-én elfogták a demarkációs vonalon átjövő Kokkel Károly 44 éves pécsbányatelepi bányaraktárnokot, akit a hegyháti járás főszolgabírójának jelentése szerint „*1/2 órai kihallgatás után [...] néhány katona kikísért a Mánfától északra fekvő közlegelőre, ott megásatták vele saját sírját és agyonlőtték, a nála volt 4000 koronát tőle elvették*”.²⁵ Kokkel Károly halotti anyakönyvi bejegyzése szerint a halál oka „*kivégzés agyonlövés által*”.²⁶

Az értékek elvétele visszatérő motívuma volt e gyilkosságoknak. A hidasi körjegyző május 3-i eseményjelentésében a következőkről számolt be: „*Ófalu községben egy, a szekszárdi munkástanács által kirendelt, 45 főnyi nemzetőri különítmény van elhelyezve, amely azonban olyan fegyelmetlen, sőt megbízhatatlan elemekből áll, hogy bennük a községi lakosság nem megvédelmezőit, hanem ellenségét látja*”. Az említett alakulat néhány tagja április 30-án a Rácmecske (ma Erdősmecske) és Ófalu közötti erdőben kirabolta és agyonlőtte Stenger István rácmecskei községi kanászt és Szabó Lőrinc hidasi kisbirtokost. A tettesek Szabó Lőrinctől 26 ezer koronát zsákmányoltak. A kettős gyilkosság miatt a megyei direktórium a szekszárdi vörösőr-szárnyparancsnoksághoz fordult.²⁷ Úgy tűnik, hogy ebben az esetben a bűn elnyerte büntetését, ugyanis a hidasi járás főszolgabírója a helyi lakosság értesüléseire hivatkozva úgy tudta, hogy a „*járőr parancsnokot kötélt általi halálra, másik résztvevőt golyó általi halálra, harmadikat pedig 10 esztendei börtönre ítélte a szekszárdi forradalmi törvényszék és az utólag foganatosított is*”.²⁸ Stenger István és Szabó Lőrinc halotti anyakönyvi bejegyzése szerint haláluk oka: „*rablógyilkosság lövés által*”.²⁹

A proletárdiktatúra rendvédelmi szervének, a Vörös Őrségnek a számlájára írható Weiser Erzsébet szalatnaki lakos 1919. május 16-i halála. Szalatnak község munkástanácsának elnöke a következőkkel fordult a sásdi járási direktóriumhoz: „*Jelentjük, hogy két vörös űr, – állítólag komlói bányászok – Weiser Erzsébet 18 éves cselédlányt a szántóföldön munka közben vagy 200-250 lépésről célba vették és agyonlőtték. Nevezettek Köblény községből jöttek annyira be voltak rúgva, hogy menni is alig tudtak [...] Így tehát közönséges gyilkosságot követtek el*”.³⁰ Weiser Erzsébet halotti anyakönyvi bejegyzése szerint a halál oka „*gyilkosság lövés által*”.³¹ Erről a bűntényről egyébként az 1919 őszén íródott főszolgabírói jelentések nem tesznek említést.

²⁵ MNL BaML IV. 410. b. Baranya vm. alisp. iratai. 511/1919. A hegyháti járás főszolgabírójának jelentése a vörös katonák viselt dolgairól

²⁶ MNL BaML XXXIII. 1. Állami anyakönyvi másodpéldányok. Komlói anyakönyvi kerület halotti anyakönyvek. 50/1920.

²⁷ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. 454/1919. A hidasi körjegyző eseményjelentése. 1919. máj. 3.

²⁸ MNL BaML IV. 410. b. Baranya vm. alisp. iratai. 511/1919. A hidasi körjegyzőség jelentése a vörös katonák viselt dolgairól

²⁹ MNL BaML XXXIII. 1. Állami anyakönyvi másodpéldányok. Hidasi anyakönyvi kerület halotti anyakönyvek. 28/1919., 29/1919.

³⁰ MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. 610/1919. A szalatnaki munkástanács jelentése a járási direktóriumnak. 1919. máj. 27.

³¹ MNL BaML XXXIII. 1. Állami anyakönyvi másodpéldányok. Kisvaszari halotti anyakönyvek. 16/1919.

Az előbb említett két esetben (Stenger István, Szabó Lőrinc és Weiser Erzsébet meggyilkolása) látható, hogy a bűntény tényállásának rögzítésére azonnal sor került, és éppen a proletárdiktatúra helyi szervei által, tehát köztörvényes bűncselekménynek tekintették.

A hegyháti járás főszolgabírójának jelentése alapján tudomásunk van katonai alakulat tagjainak kivégzéséről is. Oroszló községben a nemzetközi zászlóalj egy százada állomásozott. Az alakulat parancsnoka „ellenforradalmi érzület miatt” Fábíán József és Szilaj Béla katonákat, ahogy a jelentés fogalmaz, „agyonlövésre ítélte, mely ítéletet a közlegelőn végre is hajtották. Ott gödröt ástak, a két embert mellé állították és 8 lövést adattak le rájuk”.³² A kivégzett katonákról halotti anyakönyvi bejegyzés nem készült.

Az említett források segítségével tehát nyolc gyilkosságot sikerült azonosítanunk. A források rablógyilkosságokról, garázdaságról és katonai kivégzésekről tudósítanak, politikai színezetet csupán Vermes Gyula és Hollósi Ádám halála esetén feltételezhetünk. E bűncselekményeket – a körülményektől függetlenül – a Magyarországi Tanácsköztársaság fegyveres testületei követték el, áldozataikat tehát a vörösteror, vagy legalábbis a proletárdiktatúra számlájára kell írunk.

Melléklet

A püspöknádasdi körjegyző jelentése a pécsváradi járás főszolgabírójának, 1919. november 10.³³

Főszolgabíró Úrnak

657/1919. sz. rendelete folytán jelentem, hogy a községemben elhelyezve volt vörös katonaság utánajárásom adatai szerint a következő visszaéléseket követtek el: Püspöknádasdon: A bonyhádi nemzetőrökből átvedlett vörösőr század parancsnoka Schwartz Elemér dr. volt. Ezek az Engel Adolf és fiai rácmecskei vágásában lévő hasábfát állítólag a parancsnok utasítására részben pénz nélkül, részben pedig a parancsnok által megállapított méterenként 30 Kor. árban Mód erdőőr részére történt kifizetése mellett nagy mennyiségben elhordatták Bonyhádra, a saját szükségletükre. A fa mennyiségét Mód István erdőőr fogja megállapítani, jelenleg állítólag Mecsekpölöske községben tartózkodik. Ezen csapat egyebekben kifogástalanul viselkedett.

Blászauer János parancsnoksága alatt itt elhelyezve volt Somogy-baranyai vörös ezred egyik százada visszaéléseket nem követett el.

Juhász nevű egyén parancsnoksága alatti bányászszázad a parancsnok utasítására Méder Ádám lakodalmán erőszakkal (12-15 ember) evést és ivást követelt; duhajkodtak, Hoffmann Simon püspöknádasdi lakost, lakodalmi ven-

³² MNL BaML IV. 410. b. Baranya vm. alisp. iratai. 511/1919. A hegyháti járás főszolgabírójának jelentése a vörös katonák viselt dolgairól

³³ MNL BaML IV. 410. b. Baranya vm. alisp. iratai. 511/1919. A püspöknádasdi körjegyző jelentése a pécsváradi járás főszolgabírójának, 1919. nov. 10.

déget, mert a parancsnok feleségét állítólag megsértette, kegyetlenül elverték és 2 napig elzárva tartották. A lakodalmas házban lövöldöztek, és Linkert József helybeli káplánt minden ok nélkül letartóztatták, de kihallgatása után szabadon bocsájtották. Ezen század parancsnoka özv. Weber Jánosnénál a maga és családja részére önkényesen lakást requirált, s állítólag nagyobb társasági összejövetelek alkalmával (Gróf Zaj és családja stb.) a háziasszonyt élelmezés és borok kiadására is kényszerítette. Dr. Gyikos Béla és Imhof János hintóját megkérdezésük nélkül állandóan használta. Eltávozásuk alkalmával magukkal vitték a község tulajdonát képező csendőrszobai két pokrócot.

Óbánya és Kisújbánya községekben elhelyezve volt csapatok beosztása nem volt megállapítható. Az egyik osztag parancsnoka Szemenyei nevű volt hadnagy, dombóvári lakos. A püspöki erdőben állandóan vadásztak, egyebekben megemlést méltó visszaéléseket nem követtek el.

Püspökszentlászló községben a délszláv nemzetközi csapatnak egy osztaga, későbbben pedig a pécsi bányászok egy csapata volt elhelyezve. A parancsnokok neve nem volt megállapítható. A katonák Masz, Wirth, Katics és Szakorszky nevű parancsnokokról tettek említést az ottani lakosok előtt. A délszláv csapat kezdte a püspöki kastélyt kirabolni. Felváltásuk alkalmával (májusban) 3 szekér bútort, szőnyeget és egyéb berendezést magukkal hurcoltak, s azt Magyarország községbe vitték, ahol szintén vörös katonaság volt. A kastélyból azonban a községi bíró állítása szerint a püspökszentlászlói, óbányai és kisújbányai bányászszázadok is hurcoltak el kisebb mennyiségben berendezési tárgyakat. Még megemlézendő, hogy a községi harangozót kézibomba dobálás fenyegetéssel akarták arra kényszeríteni, hogy a harangozást hagyja abba. Későbbben azonban a harangozást megengedték.

Más visszaélést nem követtek el.

A Püspöknádasd községben az egyes kereskedőknél eszközölt requirálások, képenzkicserélések, valamint a csempészetnek elősegítését Kalmár és Steinmetz politikai megbízottak követtek el a bányászszázad támogatása mellett.

Püspöknádasd, 1919. november 10.

Habich Ádám
körjegyző

Bibliográfia

Levéltári, adattári források

MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára.

MNL BaML IV. 1406. b. Baranya vm. alisp. ir. = Baranya vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok.

MNL BaML VII. 2. k. Munkásmozg. ir. = Pécsi Törvényszék. Munkásmozgalmi iratok.

MNL BaML XVI. 1. Sásdi Dir. ir. = Baranya Megye Direktóriumának (Sásdi Direktórium) iratai.

MNL BaML XXXIII. 1. Állami anyakönyvi másodpéldányok.

Források a korabeli sajtóból

Dunántúl, 1919. október 3., 2.: A pécsi ker. szocialisták halottai.

Dunántúl, 1924. szeptember 16., 2.: Emléket állítanak Vermes és Hollósy magyar vértanuknak.

Dunántúl, 1924. november 4., 3.: Vermes és Hollósy síremlékének felavatása.

Sásd és Vidéke, 1919. június 15., 3.: Forradalmi törvényszék Sásdon.

Sásd és Vidéke, 1919. július 6., 3.: A forradalmi törvényszék ítéletei.

Könyvek, tanulmányok, szacikkek

BABICS-SZITA 1970 = Babics András – Szita László (szerk.): *Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez*. II. köt. 1918–1929. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 1970.

BÖDÖK 2018 = Bődök Gergely: *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2018.

GYÁNTI 2020 = Gyánti István: A Tanácsköztársaság történetének sajátosságai Baranya megyében. In Bósz Attila (szerk.): *A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon*. MNL Baranya Megyei Levéltára, Pécs. 2020. (Baranyai történelmi közlemények 8.) 67–77.

HAJDU 1957 = Hajdu Gyula: *Harcban az elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról*. Pécs M. J. Város Tanácsa, Pécs, 1957. 172–301.

HAJDU T. 1999 = Hajdu Tibor: A Tanácsköztársaság a történetírásban. In: *História*, 21:4 (1999), 13–15.

KONOK 2010 = Konok Péter: Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösterrore-fehérterror. In: *Múltunk*, 55:3 (2010), 72–91.

KOPASZ 1960 = Kopasz Gábor: A direktórium Baranya megyében. In: *A Magyar Tanácsköztársaság pécs-baranyai emlékkönyve*. Pécs, 1960. 99–122.

VÁRY 1993 = Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Szegedi Nyomda, Szeged, 1993.

TEGZES FERENC

**„A mohácsi csatán letörött zászló
ismét felszállt a magasba, s újra magyar volt az úr
házájában annyi idő után”¹**

A török hódoltság alóli felszabadulás 250. évfordulójának
megünneplése Mohácson 1936–1937-ben

Im Mai 1936 schlug der Mohácser Kreis des Ungarischen Nationalvereins der Stadtverordnetenversammlung vor, vor der Bürgerschule ein Denkmal zu errichten, anlässlich des 250-jährigen Jubiläums der Befreiung der Stadt von der türkischen Unterjochung. Gemäß dem angenommenen Vorschlag wurde der Budapester Bildhauer Jenő Martinelli mit der Erstellung beauftragt. Die Stadtverordnetenversammlung erklärte den Zeitraum vom 25. Oktober 1936 bis zum 28. August 1937 zum feierlichen Jubiläumsjahr. Eine breite soziale Zusammenarbeit wurde gestartet, um die für die Erstellung der Statue erforderlichen Mittel zu sichern. Als Schirmherren traten mehrere prominente Angehörigen des ehemaligen Herrscherhauses auf. Viele angesehene Persönlichkeiten aus Mohács, darunter auch Damen, wurden Mitglieder des Gedenkkomitees.

Die Festlichkeiten begannen am 8. August 1937. Vier Tage später – am Jahrestag der zweiten Mohácser Schlacht – weihte die Gedenkstatue der Generalvikar Ferenc Hanuy ein, und danach wurde die ungarische Flagge, die die Gemeinde von Königin Zita und Erzherzog Ottó erhielt, aufgezogen. Das Festjahr endete am 29. August, neben dem Bach Csele, mit einer Kranzniederlegung am Denkmal des Königs Ludwig II.

A Magyar Nemzeti Szövetség Mohácsi Köre

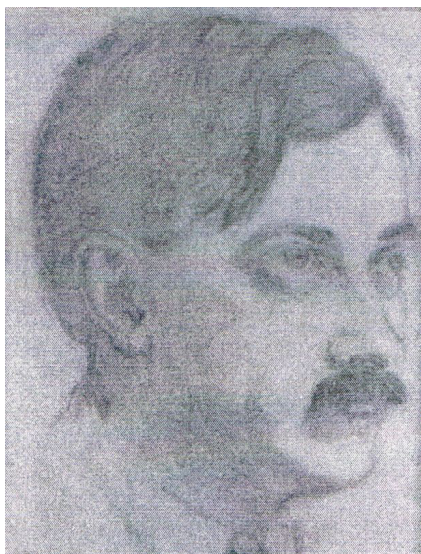
1929. március 3-án, vasárnap zászlódíszbe öltözött Mohács városa. Így köszöntötték a megalakuló Magyar Nemzeti Szövetség Mohácsi Körét. A zászlódíszbe öltözött városháza dísztermében megjelent a megválasztott tisztikar – elnök: Schmidt Lajos, ügyvezető alelnök: dr. Schmidt Miklós, titkár: vitéz dr. Horváth Kázmér, jegyző: Pap Ferenc, pénztáros: Bánovics Sándor, ügyész: dr. Németh Kálmán, ellenőr: Pakusz Károly, számvizsgálók: vitéz Kürtössy Mátyás, Fridrich Oszkár, Szünstein Alajos. Ugyanekkor megalakították a 30 tagú választmányt

¹ Mohácsi Hírlap, 1936. aug. 16., 2.

is.² Ettől az időponttól a Kör a város társadalmi életének meghatározó civil szervezeteként működött a megszüntetéséig.³

A török hódoltság alóli felszabadulás megünneplésének gondolata

A Nemzeti Szövetség Mohácsi Körének 1936. május 31-én tartott választmányi ülésén az elnök távollétében vitéz dr. Horváth Kázmér főtitkár⁴ előterjesztésére elhatározták, hogy a Kör közgyűlésének javaslatot tesznek a Polgári Iskola előtt három zászlótartó felállítására, a török hódoltság megszűnésének 250. évfordulójával kapcsolatosan. Egyúttal már most megfelelő előterjesztéssel élnek Mohács város polgármesteréhez a méltó megünneplésre. Kérik a terület átengedését és a város közönségének elvi hozzájárulását. Amennyiben ennek birtokában lesznek, csak akkor indítják meg a mozgalmat a felállításhoz szükséges összegek előteremtésére.

1. kép Martinelli Jenő önarcképe
(papír, ceruza, 8 x 10 cm)
(kieselbach.hu/m-10832)

Az emlékmű felállítását 1937. évre tervezték – II. mohácsi (más néven nagyharasanyi vagy harsány-hegyi) csata 250. évfordulója 1937. augusztus 12-ére esett.⁵ A szobor kivitelezésére felkért budapesti Martinelli Jenő szobrászművész (1886–1949), a mohácsiak körében már ismert volt, mert 1932-ben ő készítette el a „Nagy Háborúban” hősi halált halt Egerszeghy Árpád tanító domborműves emléktábláját, valamint a tér keleti oldalán található három nőalakos zászlótartót.⁶ Az eredeti terv szerint három zászlótartót állítottak volna fel, egyet-egyét a török alóli felszabadító háborúban résztvevő nemzetek lobogóival és a megjelenített katonákkal. A két kisebb lobogótartó egyenként 1200 pengőbe, a középső pedig, amennyiben bronzból készül, 600 pengő került volna. A terveket és a költségvetést átadták Árkay Bertalannak, aki a Széchenyi tér rendezésével volt megbízva.⁷

A Mohácsi Kör, bízva a városi közgyűlés megfelelő hozzáállásában, és a polgárság időben történő megnyerésében, 1936. augusztus 9-én a helyi sajtóban felhívással fordult a társadalomhoz: „Mohács város közönségéhez! Ez év október 25-

² Dunántúl, 1929. márc. 5., 2.

³ 529/1945. M.E. rendelet

⁴ Életrajzát lásd: Kiss 2016.

⁵ Dunavidék, 1936. jún. 7., 3.

⁶ Mohácsi Hírlap, 1932. jún. 5., 5.; TEGZES 2018.

⁷ Dunavidék, 1936. szept. 27., 2.

én lesz 250. évfordulója annak, hogy Mohács városa felszabadult a török iga alól. Ennek a napnak emlékére a Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi körének kezdeményezésére a Széchenyi téren a polgári iskola előtt három zászlótartót óhajtunk felállítani, szemközt a városháza előtt álló zászlótartókkal. Azzal a kérelemmel fordulunk Mohács város közönségéhez, hogy ennek az emlékműnek létrejöttét adományokkal mozdítsák elő és tegyék lehetővé, hogy a II. mohácsi csata 250. évfordulójával kapcsolatosan 1937. évi augusztus havában leleplezhető legyen. Reméljük, hogy mint a városháza előtti zászlótartókra rendezett gyűjtés alkalmával, úgy most is minden mohácsi kiveszi részét a felállítás terheiből és úgy az egyesületek, mint a magánosok áldozatkészségéből létre jön az a mű, amely késő századoknak fogja hirdetni Mohács város történelmének azt a fontos napját, amikor 145 évi oszmán uralom után Mohács újra egyesült a magyar hazával. Kelt Mohácson, 1936. évi augusztus hó 1-én. Schmidt Lajos Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre elnöke, dr. vitéz Horváth Kázmér főtitkár.”⁸

A felhívás után „Szittyá magyar” aláírással megjelent a helyi sajtóban egy terjedelmes hozzászólás. Ezt érdemesnek tartjuk közölni, nemcsak azért, mert jól tükrözi közvélekedést, de azért is, mert elképzelhető, hogy a pénzhíányon kívül ez is szerepet játszott abban, hogy a középsőnek tervezett szobor másként valósult meg.

„A Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi körének vezetősége felhívást bocsátott ki, hogy a közönség adakozzon a polgári iskola előtt felállítandó három emlékműre. Ez a felhívás azonban nem említi meg, hogy az alapzatokra mit akarnak állítani. Pedig az adakozó közönséget mindenesetre érdekli, hogy mire kérik a pénzt. Bizonyára a tisztelt vezetőség is érezte a terv fonákságát, és azért a felhívásból nem tűnik ki, de félfüllel halottam, hogy a bajor, bádeni és hesszeni oroszánt akarják odaállítani (ha van hesszeni légy, akkor legyen hesszeni oroszán is). A gyengébbek kedvéért elárulom, hogy ezek az idegen oroszánok egyéb rokonaiktól abban különböznek, hogy az egyiknek 2 farka, a másikonak 2 nyelve van. Tekintve, hogy lengyel sas már a Szepessy parkban van, a badeni, bajor és hesszeni oroszán ide telepítésével, a nemzetközi társaság teljessé tételéhez még csak az hiányzik, hogy a török turbános emléket is állítsanak magyar pénzen, mert úgy, ha valami idegen idetevő, láthatja, hogy Mohácson nemzetközi mérkőzés folyt, amelyhez a magyaroknak semmi köze nem volt, mert az elesett magyar vitézeknek a városban emléke nincs. Illetve csak a magyarok zsebének van köze a nemzetközi emlékművekhez. Eddig azt tanultuk, hogy Mohács mezején a magyar nemzet bukott el, tehát elsősorban a magyar nemzet tragédiáját kell kőbe vésni, és ami kevés pénzünk van ilyen célra, azt a magyar nemzet szomorú sorsának szemléltetésére fordítsuk, hogy abból az utókor is tanuljon. Az elesett vitézek többsége magyar volt, tehát azok iránt tartozunk elsősorban hálával, kegyelettel, hogy miért helyezük az idegeneket, a kisebbséget előtérbe, azt nem értem, és azt hiszem, hogy az adakozásra felhívott közönség sem érti. Városunknak az ő emlékműveivel nincs szerencséje. A felszabadulási emlékművön [a tér keleti oldalán álló, az SHS alóli felszabadulási lobogótartó emlékműről⁹ van szó] a legsikeresebb a német lány, de a sokac lánynak akkora a szája, amilyen sokac lány Mohácson nincs. A magyar lány ruházata nem mohácsi, pedig van itt református és katolikus magyar viselet is. A világháború hősi emlékét ép úgy elhelyezhették volna Kanadában, mint

⁸ Mohácsi Hírlap, 1936. aug. 9., 3.

⁹ TEGZES 2018.

Kínában vagy Burországhban, mert Németország a hasonló vasbeton-tömbökkel már megtelt. Ennek az emlékműnek hiányossága, hogy sem a magyar vitézséget, önfeláldozást, hűséget, hazaszeretetet, sem kegyeletet vagy hálát nem fejezi ki, csupán mérnöki vonalakat mutat, amely vonalak pedig nemzetközi és érzéstelenek. [...] A magyarok segítése tette Habsburg Rudolf grófot a németek császárává, de bizony a csata színhelyén, se másutt, az egész napi csatában elesett magyaroknak se Morvamezőn, se másutt emléket nem állítottak. A többi közt magyarok mentették meg Mária Terézia ingó trónját, de annak sincs szobrászati, vagy építészeti emléke, amit a hálára kötelezett állított volna. Tehát mi se állítsunk vendégszereplő idegen oroszánoknak emléket, hát nem, ha a városház előtti teret dísztérré akarjuk fejleszteni, ha a tér arányos beosztására törekszünk, akkor a 3 alapzatra állítsuk a fegyvereket, amelyekkel a mohácsi csatában harcoltak. Teszem azt, az egyikre, korának megfelelő ágyútalpon azt az ágyút, amely a temetői kápolnánál volt. A másik 2 oszlopon a többi, a mohácsi csatákban használt fegyverek (nyíl, buzogány, csákány, puska, kopja, dárda stb.) mását. Ez stílszerűbb volna. Azonkívül az árkád sornál elhelyezendő szobroknál, emlékeknél is szigorúan ügyeljünk arra, hogy vagy magyar vitézek szerepeljenek, vagy – senki. Nem értem, hogy miért akarunk az idegeneknek hízelegni, és miért ne kaphatnának a magyar néptelen katonák ezrei, a talpasok, a pattantyúsok, a naszádosok 1-1 emléket, hiszen ezek ezerszám áldozták életüket. Miért ne kaphatnának elsősorban a szenvedő anyák egy szobrot, hisz ők szenvedtek a legtöbbet, ők áldozták a legtöbbet! Kevesen vagyunk, szegények vagyunk, tehát elsősorban sajátunkat becsüljük. Szépen kérem az illetékeseket, mellőzzék az idegeneket, akik minket sem becsülnek, és becsüljük fenti, vagy más módon a sajátunkat, mert elvész az a nemzet, mely saját magát és nagyjait nem becsüli.”¹⁰

A városi közgyűlési állásfoglalás

A Nemzeti Szövetség mohácsi körének közgyűlése magáévá téve a bizottmány állásfoglalását, beadvánnyal fordult a város közgyűléséhez. A beadvány megállapította, hogy Mohács török uralom alóli megszabadításának pontos napja ugyan nincs megállapítva, de ez 1686. október 25-30-e közti időre tehető. Ekkor vonultak be Szebényi György csapatai. Ezért a 250. évforduló napjának megünneplése október 25-én lenne célszerű.¹¹

A város közgyűlése 1936. szeptember 11-én tartott ülésén felkarolta a Kör beadványában foglaltakat. 1936. október 25-én díszközgyűlés tartását határozták el a 250. évforduló emlékére, 1937. évben pedig nagyszabású ünnepek tartását vették tervbe. Megengedte a közgyűlés, hogy a Kör a polgári iskola előtti három gyepszigeten három zászlótartót állítson fel.¹² Kikötötte a közgyűlés, hogy ezeknek a végleges tervét majd a polgármester útján be kell mutatni a város gazdasági és városfejlesztési bizottságának.¹³

¹⁰ Mohácsi Hírlap, 1936. aug. 16., 2-3.

¹¹ Dunavidék, 1936. szept. 13., 1.

¹² Dunavidék, 1936. szept. 20. 2.

¹³ Dunavidék, 1936. szept. 27. 2.

A Mohácsi Kör ezt követően felvette a kapcsolatot Martinelli Jenővel. Utasította, hogy a már egyszer bemutatott terveket dolgozza át és mutassa be Árkay Bertalannak, *„mint a Széchenyi-tér végleges tervének elkészítő építésének”*, majd az ő véleményezése után küldje vissza.¹⁴ A Nemzeti Szövetség Mohácsi Körének ezekre az előzetes munkálatokra, a tervezésre és a szobrok agyagmodelljeinek elkészítésére a pénzforrás rendelkezésre állt, mivel az elmúlt években az alapszabályszerűen felhasználható pénzeket megtakarította a Kör. Azonban a bronzba öntéshez, a kivitelezéshez már nem bírt a megfelelő tőkével. Ezért a városi közgyűlési véghatározattal egy időben felhívást intézett az egyesületekhez, intézményeihez, iskoláihoz, *„hogy tegyék magukévá a gondolatot és támogassák annak kivitelét anyagilag.”* A sajtó tájékoztatta a közvéleményt, miszerint a zászlótartókat a tervek szerint 1937. augusztus 12-én avatnák fel, a II. mohácsi csata évfordulóján. Ez olyan kimagasló pontja lenne az ünnepségnek, hogy a remények szerint Mohács ismét az országos közvélemény központjába kerülne.¹⁵

Gyűjtés a zászlótartókra

Az Országos Frontharcos Szövetség Mohácsi Főcsoportja első taggyűlésén dr. vitéz Horváth Kázmér elnök indítványára 100 pengőt ajánlottak fel.¹⁶ További felajánlások érkeztek a Magyar Nemzeti Szövetségtől (500 pengő), a Nagyharsányi Ipartelepektől (50 pengő), Fabinyi Tihamér pénzügyminisztertől (50 pengő), vidéki adományozóktól (415 pengő) és a Mohácsi Takarékpénztártól (30 pengő). Az eddig összegyűjtött pénzeszegek elegendőeknek látszottak a középső zászlótartó nyers kivitelezésére. Azonban továbbra is kérték a város polgárainak áldozatkészségét a bronzba öntéshez még hiányzó 4000 pengő összegyűjtésére.¹⁷ A Kör választmánya 1937. március 16-án tartott ülésén elhatározták, hogy a Kör 1000 pengő kölcsönt vesz fel, és folyósítják azt Martinelli Jenőnek a munka megkezdéséhez.¹⁸ A zászlótartóhoz 1937. júniusában is érkeztek adományok Montenuovo Nándortól (100 pengő), Weithofer Györgytől (50 pengő), Pinkovics Árontól (20 pengő), a Pécsi Altiszti Kaszinótól (20 pengő) és a Dunagőzhajózási Társaságtól (50 pengő).¹⁹

A Kör kéréssel fordult a Mohácson nagy tiszteletnek örvendő volt uralkodó, IV. Károly fiához, Ottóhoz, akit a Habsburg-ház trónfosztása ellenére is a trón örökösének tekintettek:

„Felséges Urunk! A Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre elhatározta, hogy Mohács városának a török hódoltság alól történt felszabadulásának 250. évfordulója alkalmából Mohács város legszebb terén zászlótartót állít fel, amely egyrészt szimbolizálja ennek a városnak örök hűségét az uralkodó családhoz és másrészt a magyar hazához. Ez az évforduló ez év október hó 25-én lesz, amikor ünnepségek keretében óhajtjuk a

¹⁴ Dunavidék, 1936. szept. 27. 2.

¹⁵ Dunavidék, 1936. szept. 27. 2.

¹⁶ Dunavidék, 1936. nov. 1., 4.

¹⁷ Mohácsi Hírlap, 1936. nov. 8., 4.

¹⁸ Mohácsi Hírlap, 1937. márc. 21., 2.

¹⁹ Mohácsi Hírlap, 1937. jún. 20., 3.

zászlótartó alakjait elhelyezni. A felavatás pedig jövő év augusztus hó 12-én történne meg, amikor Mohács városa és az egész ország a II. mohácsi csata 250. évfordulóját üli meg. Ugyanekkor óhajtjuk felavatni a csatában elesett bajor és badeni csapatok emlékére emelt zászlótartókat is. A bajor zászlótartó fővédnökségét a bajor királyi családnak, a badeni zászlótartót pedig a badeni nagyhercegi családnak ajánlottuk fel. A bajor királyi család ennek fővédnökségét vállalta is. Ígéletünk van a badeni nagyhercegnőtől is, hogy képviseletével egyik hazánkban élő királyi hercegnőt bízva meg. Ugyancsak ők adják a két zászlótartóhoz a lobogót. Azzal az alázatos kérelemmel fordulunk tehát felségedhez, hogy a középső zászlótartó védnökségét vállalni kegyeskedjék és ahhoz egy magyar nemzeti színeket viselő, országzászlót adományozni méltóztassék. Felségednek trónon elődje, I. Lipót magyar király és német császár volt az, akinek diadalmas csapatai lehetővé tették 1686-ban azt, hogy Buda elfoglalása után Mohács városa is visszacsatoltattak a magyar szent koronához. Ugyancsak az ő magyar, bajor és badeni csapatai voltak azok is, amelyek 1687. év augusztus hó 12-én azt a győzelmes csatát megvívták Mohács mezején, amely a Dunántúl felszabadítását véglegessé tette, s a kereszt uralmát a félhold felett ezen a területen megszilárdította. Úgy érezzük, hogy köteles alattvalói hűséggel járunk el, mikor ennek a nagyhorderejű történelmi emlékműnek védnökségét felajánljuk, és azt kérjük, hogy Felséges Urunk zászlója hirdesse Mohács vértől áztatott és királyi áldozattól terhes térségei felett és házai között ennek a városnak örök hűségét, és 250. év előtti események történelemformáló erejét.

A zászlótartó gyenge vázrajzát csatoljuk. Azt a jelenetet kívánja ábrázolni, mikor Szebényi György egyik hajdúja elfoglalás után a várfoára feltűzi a magyar lobogót és elhelyezi ott a magyar címert a hátsó oldalon. Előttük egy török vitéz holtteste pihen. Mihelyt a végleges tervek és modell elkészül, annak fényképét is hódolatteljesen fel fogjuk terjeszteni. A még mellékelt fényképek egyike a szerb megszállás alól történt felszabadulás zászlótartóját ábrázolják, amelyen a város népességét jelképező magyar, német és sokac népesség ragaszkodását szimbolizáló, nemzeti viseletbe öltözött nők állják körül a magyar zászlót és védik azt.

Amennyiben hódolatteljes és alázatos kérelmünk meghallgatásra találna, úgy kérjük, kegyeskedjék arról bennünket értesíteni, s képviseletével pedig a királyi család egyik Magyarországon tartózkodó tagját megbízni. Kérésünket csak azért bátorítjuk előterjeszteni, mivel vele mögöttünk érezzük Mohács város egész lakosságát, amely velünk együtt várja, mikor sugározza ismét fénnyel az egész magyar hazát Szent István koronája be.

Hódolatteljes tisztelettel és hűséggel [Schmidt Lajos] elnök, országgyűlési képviselő²⁰

1936. október 25. vasárnap Mohács város újjászületésének ünnepe

A polgárság október 11-én nagy tervekről olvashatott az ünnepi évvel kapcsolatban. Ez a városi közgyűlés megelőlegezett határozata értelmében 1936. október 25-e és 1937. augusztus 29-e közötti időszakot jelentette.

²⁰ MNL BaML XIV.29. 6.1. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka. Mohácsi Kör. 42/1936.

Az Idegenforgalmi Hivatal előterjesztésére az ünnepi év alatt a város összes kiadványai – a helyhatósági bizonyítványoktól a polgármesteri határozatokig – Mohács címerével ellátott iratokon lesznek kibocsátva, amelyen felhívják az érdekelteket a negyedévezredes ünnepre. Külön erre a célra készített borítékokon küldik az ország minden részébe a leveleket.

A borítékokon megjelenített városi címer egy része színes lesz. Levélzáró bélyegek készítése is a tervek közt szerepelt, propaganda célból. Ezek tervezésére Kolbe Mihály kapott megbízást. A város 1886. évi és 1687. évi képét fogják ábrázolni.²¹ A postaigazgatóság engedélyt adott, hogy a levelek október 25-től különleges bélyegzővel kerüljenek elküldésre. Ezen kívül, több címletben, levélbélyegek kibocsátását is engedélyezte a posta. Az indoklás szerint 1937-ben nem lesz olyan

2. kép Az évfordulóra kiadott levélzáró bélyegek
(A szerző tulajdonában)

jelentős esemény, mint a II. mohácsi csata (csak Budavár 1686. szeptember 2-i visszafoglalásáról készültek még levélbélyegek).²² A híradás azzal az óhajjal zárult, miszerint „ha a város hatóságát a város közönsége támogatja, s azok, akik még a kákán is csomót keresnek, nem igyekeznek a jövő évi ünnepséget elgáncsolni, Mohács olyan események színhelye lesz, amelyre messze vidékek népe is felfigyel.”²³

Már az ünnepi nap előestéjén, október 24-én, szombaton zászlódíszbe öltözött a város. A Széchenyi-téren a város és a nemzet színei hordozták a település és az ország címereit. A városháza homlokzatán két évszám világított: 1686 – 1936 a „villanyos üzem” szerelői keze nyomán.²⁴

Másnap, vasárnap Mohács lakosságának „szerény házi ünnepe volt.” A sajtó tényként közölte, hogy sem „messzeföldről” érkezettek, sem a vármegye képviselői nem vettek részt a városnak ezen a jelentős ünnepén. A hivatalos ünnepségek sora a felekezeti templomokban tartott szertartásokkal vette kezdetét, amelyeken a város hivatalos szervei és a társadalmi egyesületek is képviseltették magukat. A szentbeszédekben kitértek az évforduló jelentőségére is. A szertartások után került sor a város ünnepi díszközgyűlésére. Az ülésen minden számottevő egyesület és intézmény képviseltette magát. A terem zsúfolásig megtelt, a későn jövők már csak állni tudtak. A polgármester, Margitay Lajos megnyitó beszéde után Tihanyi János plébános, képviselő mondta az ünnepi beszédet. Az egész

²¹ Ez megvalósult. Mohácsi Hírlap, 1937. márc. 21., 4.

²² SURÁNYI ET AL. 1971, 460–461.

²³ Dunavidék, 1936. okt. 11., 3.

²⁴ Dunavidék, 1936. nov. 1., 1.

nemzet érzését megfogva mondta, miszerint *„olyan váratlanul érte nemzetünket a felszabadulás, mint a kegyelmi levél egy halálra ítéltet.”* Ezt követően a közgyűlés határozatban mondta ki, miszerint 1) hálatelt szívvel emlékeznek meg a 250 év előtti eseményekről, 2) a város felszabadulásától a II. mohácsi csata napjáig tartó időszakot *„ünnepi év”*-nek nyilvánítják, 3) ez 1936. október 25-én déli 12 órakor veszi kezdetét és 1937. augusztus 28-án éjjel 12 órakor fejeződik be, 4) felhatalmazza a polgármestert, hogy a jubileumi év megünneplésére minden szükséges intézkedést tegyen meg, 5) az erre irányuló intézkedéseket támogatja. Ezt követően a polgármester az ünnepi évet megnyitottnak nyilvánította. Befejezésként azt a jókívánságát fejezte ki, hogy a város elfoglalhassa a nemzet életében azt a helyét, amit *„fekvése, történelmi múltja, gazdasági erőforrásai következtében jogosan megilleti.”* A képviselők a polgármesteri záró mondatokat felállva hallgatták végig. A közgyűlés után a résztvevők kivonultak a Széchenyi térre. Itt a nagyszámú közönség, a helyőrség díszszázada, a cserkészek vízi raja, a frontharcosok díszszakasza várta az ünnepség megkezdését. A városháza előtt felállított szószéken ünnepi szónok Schmidt Lajos országgyűlési képviselő volt. A nap jelentőségében aláhúzta, hogy ami a város gazdasági-kulturális életében él és mozog, az ennek a napnak köszönhető. A nap emlékének és a II. mohácsi csata emlékének megörökítésére a Magyar Nemzeti Szövetség Mohácsi Köre által felállítandó lobogótartó alapjába 1800 település küldött földet. Felkérte a polgármestert, hogy helyezze el az alapító oklevelet. A polgármester ennek szövegét felolvasta:

„Mi alulírottak adjuk tudtára mindenkinek, akit illet, hogy azon örökké felejthetetlen nap emlékére, amikor 250 évvel 1686. október 25-én Mohács városa a török hódoltság alól felszabadult, és Károly lotharingiai herceg, Miksa Emánuel bajor trónörökös, Lajos badeni örgróf vezetése alatt álló szövetséges csapatok 1687. augusztus hó 12-én vívott II. mohácsi csatában Szolejman nagyvezér hadait megverték, s ezzel Mohács, Baranya és Dunántúl területén az oszmán hadak uralmát véglegesen megtörték, – ezen emlékművet állította fel Mohács város közönsége közadakozásból a Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre, hogy hirdesse városunk lakosságának soha el nem múló háláját azon hősök iránt, akik városunkat visszacsatolták a magyar hazához és életük és vérük ontásával elősegítették a kereszt uralmának megszilárdulását. Tisztelet a hősöknek és hála azoknak, akik az emlékmű felállítására adakoztak.

Kelt Mohácson, az Úrnak 1936. esztendejében, október hó 25. napján, a város török hódoltság alól történt felszabadulása 250. évfordulóján. Dr. Margitay Lajos Mohács város polgármestere, Schmidt Lajos országgyűlési képviselő, Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre elnöke.”

Ezt követően a kürtös díszjelének hangjai mellett, elhelyezte az alapító oklevelet a polgári iskola előtt. Ezzel egy időben, a szószék előtt 25 gimnazista sorakozott fel, kezükben egy-egy föld csomaggal. A szószékről Tihanyi János plébános, a fogadalmi templom építő bizottság elnöke bejelentette, miszerint ezt az ünnepi alkalmat használja fel az építési bizottság, hogy az árkádsor építését megkezdjék, és a 25 oszlop alá a csonka ország egy-egy vármegyéjének székházából küldött földet helyeznek el. Ezt követően a polgármestert felkérte az első kapavágás megtételére, aki három kapavágást tett. A diákság pedig a

Himnusz hangjai mellett elhelyezte a vármegyék rögeit. Ezzel az ünnepi megemlékezés napja véget ért.²⁵

Mohács megyei város polgármestere 1936. november 30-án terjesztette a pénzügyi, gazdasági és városfejlesztési bizottság elé a leendő lobogótartó tervét. Eszerint a „középső zászlótartón három, korabeli vitéz áll a zászló körül, melynek hátsó oldalán a magyar címer fejezi be a kört. Az elgondolás az, hogy az első alakban Mohács város első várkapitánya, Szebényi Györgynek állítson a város emléket, akinek nevéhez fűződik a török hódoltság után a város újjáalapítása, és az 1686-87 esztendőkből, egészen 1695-ig a város védelme is. A másik két vitéz közül az egyik a város védelmét teljesítő hajdúk, a harmadik a sajkások egyenruháját viselje, akinek későbbi vajdájuk, Földvári István Szebényi György halála után átvette a város parancsnokságát.” A bizottság jóváhagyva a tervet, engedélyezte annak kivitelezését.²⁶ A Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre a beterveztett tervezetben csak a középső lobogótartóra vonatkozó tervet mutatta be, a két szélsőről „esetleg később fog előterjesztéssel élni.”²⁷

A szobrot bronzból önti Martinelli Jenő, amennyiben a szükséges 3600 pengőt sikerül összegyűjteni. A talapzata budakalászi traverlin mészkőből lesz, ugyanolyanból, mint amilyennel a Fogadalmi templom burkolása folyik. A talapzatot Fabró Ferenc kőfaragómester ingyen adja, csak a szállítási és esetleges csomagolási költséget kell részére megtéríteni. Ez a gesztus 500 pengővel csökkenti a szobor előállítási költségeit. „Tehát fejedelmi ajándékot nyújt a Nemzeti Szövetség mohácsi körének és Mohács városának a tőle teljesen idegen [budakalászi illetőségű] és szegény kőfaragómester.”²⁸ Ezt a gesztust követendő példának tartja a tehetősebb helyi polgárok részére a sajtó.²⁹

1937 márciusában arról kaptak híradást a mohácsiak, miszerint Martinelli Jenő elkészült a szobor megmintázásával. Középen Szebényi György a város első várkapitánya, balról egy hajdú vitéz, jobbról Földváry István első hajóvajda. A talpazat hátulján a hármashalom van a kettős kereszttel. A szobrot vitéz dr. Horváth Kázmér és Fehérváry István vették át. Most már csak a kivitelezés van hátra.³⁰

1937. május 15-én, szombaton a polgármester elnökletével alakuló ülést tartott a II. mohácsi csata ünnepi rendezőbizottsága. A polgármester megnyitó beszédében utalt az 1526-i mohácsi vész 400. évfordulójára. Az a gyász ünnepe volt, a mostani viszont az öröm ünnepe lesz. Terv szerint augusztus 8-án kezdődnek és 29-ig tartanak majd az ünnepségek. Ezek során sokféle kiállításokra kerül sor. Az ünnepségek rendezését központi rendezőbizottság irányítja, mellette egy nagyobb rendezőbizottság lesz, végrehajtó bizottság és szakbizottságok dolgoznak. A központi bizottság tagjai lettek: elnök: Dr. Margitay Lajos polgármester, elnökhelyettes: Éva László városi tanácsnok, főtitkár: vitéz dr. Horváth

²⁵ Dunavidék, 1936. nov. 1., 1-2.

²⁶ MNL BaML XVI.29. 6.1. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka.

²⁷ Dunavidék, 1936. dec. 13., 2.

²⁸ Dunavidék, 1936. dec. 13., 2.

²⁹ Mohácsi Hírlap, 1936. dec. 13., 4.

³⁰ Mohácsi Hírlap, 1937. márc. 7., 4.

Kázmér árvaszéki ülnök, titkár: ifj. Stollár Ferenc, Tasch Ottó Konrád, jegyző: dr. Szablár István, dr. Rhosóczy Mihály, pénztáros: Weisz Tilda, ellenőr: Herger Zoltán főszámvevő. Tagok: báró Mirbach Antal, Schmidt Lajos, Vida Dezső, Brand Ede, dr. Beck Alajos, Tihanyi János, dr. Szlávy Kornél, mohácsi Német Kálmán, Porgányi Lajos, dr. Horváth István, Fehérváry István, vitéz Szőnyi Alajos, Kuzmics Ferenc, dr. Margitay Lajosné, dr. Igaz Lajos. Végrehajtó bizottság elnöke: dr. Margitay Lajos, főtitkár: vitéz dr. Horváth Kázmér, jegyző: dr. Szablár István, tagok: dr. Beck Alajos, Brand Ede, Éva László, Fehérváry István, Herger Zoltán, dr. Schmidt Miklós, vitéz Szőnyi Alajos, Paics Milán, P. Unyi Bernadin, Tihanyi János, Vida Dezső, Vikár Zoltán.

Az emlékbizottság fővédnökének, védnökének, díszelnökének, tiszteletbeli elnökének, tagjainak a felkérése még folyamatban volt. Mohácsi tagjai a város jeles, megbecsült tagjai, köztük hölgyek is, lettek: Adler Sándor, Benedek József, dr. Bartók Lajos, Bálint Gyula, Bán András, Beer Mór, Brand Ede, Bezuk Lajos, Cseh Ferenc, dr. Csucs László, Csupits Lukács, Dants Sámuel, Declava Géza, Dragodán Gyula, Ehrenfeld Antalné, Fehérváry István, Elach István, dr. Flesch Ármin, Fridrich Oszkár, Freund Imre, dr. Götz Lajos, Grams Béla, dr. Gyarmathy Imre, vitéz Hajdan József, vitéz Hajdan Józsefné, Heiness Elemér, Hertger Zoltán, Horváth Ferenc, Horváth Iván, vitéz dr. Horváth Kázmér, dr. Horváth Lajos, Ihrig Dénes, Iloskics Illés, dr. Kaufmann József, Kecskés Lajos, Kiss Béla, Kolos Ilona, dr. König Antal, dr. Krausz Győző, Kuzmics Ferenc, Ladiszlauz Viktor, Lehmaen Lajosné, Leovits János, vitéz Marossy Gyula, Menczinger József, dr. Mihályfi István, Miskolczi Sándor, Miskolczi Sándorné, Németh Ferenc, mohácsi dr. Németh Kálmán, Pamlényi János, Pakusz Gyula, Pakusz Károly, Paics Miklós, dr. Paschke Ferenc, Pap József, Páncsics Márk, Pávay Rezső, Porgányi Lajos, Rátkay István, Rihmer Janka, Risztovics Milán, Rosenthal Rezső, dr. ifj. Rüll János, Rubint József, Somogyi Kornél, Schmidt Ferenc, Schmidt Károly, Schmidt Lajosné, Schneider Lajos, ifj. Stollár Ferenc, dr. Schwartz Béla, Szabó Kálmán, id. Szingstein János, dr. Szkladányi László, dr. Szlávy Kornél, vitéz Szőnyi Alajos, Tasnádi Ferenc, Topscher Vilmos, Tóth Ernő, Tuzson Pál, Thür József, P. Unyi Bernadin, Urkövi József, dr. Vida Lajosné, dr. Vida Lajos, Vikár Zoltán, Vikár Zoltánné, dr. Vas Jenő, Varga Pál, Visy Pálné, Weiller Zoltán, Wolf Ödön, Zeilvogel János, Zsuzsits András, Petkovics Károly.³¹

Június második felére már kiderült, hogy József kir. herceg, József Ferenc kir. herceg, Albrecht kir. herceg, Lajos bajor kir. herceg vállalták az emlékbizottsági fővédnökséget.³² A tervbe vett városközi kiállításon bemutatandó anyagokért dr. Bartók Lajos városi aljegyző személyesen utazott Győr, Székesfehérvár, Pápa, Veszprém, Budafok településekre.³³

A helyi sajtó július vége felé hírt adott az ünnepi plakát elkészültéről, illetve megjelenéséről. Ezt Kolbe Mihály mohácsi festőművész készítette: *„Egy ódon várfal felső részén időmarta öreg szám: 1687, középen Mohács város címere, alatta*

³¹ Mohácsi Hírlap, 1937. máj. 16., 2.

³² Mohácsi Hírlap, 1937. jún. 20., 3.

³³ Mohácsi Hírlap, 1937. jún. 20., 3.

jobbról élénk pirossal, kiugró szám: 1937. A ködbevesző múlt száma, mai ünnepe a 1937-es év, mert vitézek piros vére ömlött a csatamezőn, és vívta ki a magyar felszabadulást a török járom alól.”³⁴ (Sajnos a plakátnak nem sikerült a nyomára bukkanom.)

Az ünnepi programokat díszes meghívó füzetben szétküldte a rendezőbizottság.³⁵

1937. augusztus 8.

A II. mohácsi (nagyharsányi) csata megünneplése

Ezen a napon megkezdődött az ünnepi napok műsorsorozata. Az összes felekezet templomaiban 9 órakor istentiszteletet tartottak. Ezt követően a Mohácsi II. Lajos Múzeum Egyesület vándorgyűlést tartott a városháza közgyűlési termében. A megnyitó beszédet dr. Reuter Camillo egyetemi tanár tartotta. A város köszöntése után a múzeumok céljáról és fontosságáról beszélt Margitay Lajos, aki a Múzeum Egyesület nevében üdvözölte a jelenlévőket. Ezt követően dr. Berki Imre a magyarság hivatását, a magyar nemzet örökéletűségét emelte ki, „mivel múltjából mindenkor erőt meríthet.” Majd a gimnázium tanára, dr. Simon Vendel ismertette a II. mohácsi csatát. Kiemelte jelentőségét, amellyel megszabadította a török uralom alól az országot. Ezt követően a vándorgyűlés résztvevői megtekintették a gimnáziumban elhelyezett kiállítást, amit a városok küldtek erre az alkalomra. Ezt a kiállítást a polgármester nyitotta meg.³⁶

Augusztus 12-én leplezték le a II. mohácsi csata emlékművét, vagy ahogyan megjelent a sajtóban, a „második zászlótartót” (az első zászlótartó a városháza előtt állt). A sajtó megjegyezte, miszerint nemcsak idegenek, de a helyiek is kis számban képviseltették magukat. Dél előtt 9 órakor a fogadalmi templomban szent-

3. kép Az emlékünneplés meghívója (MNL BaML Horváth Kázmér hagyaték)

³⁴ Mohácsi Hírlap, 1937. júl. 25., 4.

³⁵ MNL BaML XIV.29. 6.1. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka.

³⁶ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 1.

mise volt, amit dr. Hanuy Ferenc pápai prelátus, püspöki helynök celebrált. A mise alatt a Cecilia énekkar Schubert miséjét énekelte. A zászlótartó előtt felállított széksorokban a következő előkelőségek foglaltak helyet, akik megisztelték jelenlétükkel a Mohács részére oly fontos megemlékezést: „A kultuszminiszter képviselőjében dr. Huszka Ernő osztályfőnök, a pénzügyminiszter képviselőjében Lindauer Ferenc miniszteri tanácsos, a Magyar Nemzeti Szövetséget dr. Ajtay József alelnök és dr. Szakács Ernő ügyész képviselték. Ott láttuk Montenuovo Nándor herceget feleségével, dr. Mócsi Lajos, Kalocsa város polgármesterét, dr. Alapi Gáspár kormányfőtanácsost. Komárom polgármesterét, vitéz dr. Horváth István Baranyavármegye főispánját, Fischer Béla Baranyavármegye alispánját, Szigetvárról Radnay István főjegyzőt.”³⁷ Természetesen a város közeleti és társadalmi előkelőségei és vezetői is jelen voltak. A leventezenekar „Hiszekegy”-e után,³⁸ az ünnepséget Schmidt Lajos országgyűlési képviselőnek, a Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre elnökének beszéde nyitotta meg: „Mohács város közönsége szintén volt megszállás alatt, s így szívében átérzi, micsoda szenvedés volt, 150 évig török rabiga alatt görnyedni. A Magyar Nemzeti Szövetség régi mulasztást pótol a mai napon, amikor a zászlótartót leleplezi a nagy idők emlékére. Ezen a téren csak levett kalappal szabad járni. Az egyik oldalon [a tér keleti oldalán] a mai nemzedék szenvedése, a szerb megszállás alól felszabadulás emlékműve áll. A középben épülő hatalmas templom a török rabságot hirdeti, itt pedig a felszabadulásról emlékezünk meg. A magyar nemzet felszabadulásának emléke bizonyítja a keresztény kultúra diadalát, és a nemzet erős élni akarását jelenti ez az emlékmű. Átadja a városnak, és kéri, hogy a haza iránti szeretet és kötelességteljesítés jegyében őrizzék meg a késő nemzedéknek.”³⁹ Beszédében megemlítette, miszerint a zászlót a „felséges asszony és fia” adományozták. Ezen természetesen mindenki Zita királynét és Ottó királyfit értette.⁴⁰ Dr. Heckenberger Konrád a felszabadító háborúkat mutatta be, amelyben a „magyarság erejét és erős hitét és élni akarását látja.”⁴¹

Ezt követően a polgármester vette át az emlékművet: „Legyen ez a zászló hajthatatlan élni akarásunk, soha meg nem nyugvó ősi magyar dacnak, a magyar feltámadásba vetett bizakodó hitnek szeplőtlen lobogója. [...] mindenkihez szóljon, aki ajkán magyar szóval él, azzal magyar ígét hirdet, akinek fáj, akinek lelkét égeti a trianoni átok [...] és törhetetlen hittel készüljünk a nagy napra, a magyar feltámadásra!”⁴² Ezt követően a leleplezett emlékműre „felszökkent” a koronás magyar lobogó.⁴³ A jelenlévő városok képviselői egy-egy hantot helyeztek el az árkádsor alapzatában, hogy „egyesüljön a mohácsi síkon az egész Dunántúl sokat szenvedett, sok vért felszívott földje.”⁴⁴ Az elhangzott Himnusz után a katonai alakulatok, a frontarcosok, leventék, cserkészek díszmenetben vonultak el az emlékmű előtt.

³⁷ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 1.

³⁸ Pécsi Napló, 1937. aug. 13., 3.

³⁹ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 2.

⁴⁰ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 22., 4.

⁴¹ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 2.

⁴² Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 2.

⁴³ Pécsi Napló, 1937. aug. 13., 3–4.

⁴⁴ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 2.

4. kép A II. mohácsi csata emlékműve
(A szerző felvétele)

Az avatás után a vendégek és a mohácsiak közül negyvenen a Korona vendéglőben ebéden vettek részt. A polgármester felköszöntőjében bizakodásának adott hangot, „mert a mai nap is igazolja, hogy 150 éves rabságból is van feltámadás.”⁴⁵ A főispán felköszöntőjében megköszönte Mohács város vendégszeretetét. A sajtó megemlíti, miszerint a kitűnő ebédért Szász Bélát illeti a dicséret.⁴⁶

A következő napokban folytatódtak az évfordulós rendezvények. A tervezet szerinti rendezvények a következők voltak:

1937. augusztus 20-án a Dunántúli Mezőgazdasági, Ipari, Kereskedelmi, Kulturális kiállítás megnyitására kerül sor. A nap 9 órakor a fogadalmi templomban szentmisével kezdődik, majd 10 órakor a mohácsi kereskedők és

iparosok tartanak gyűlést. Ezt követően a polgári iskola előtt 11 órakor kerül sor a kormány képviselőjének jelenlétében a kiállítás megnyitására. A protokoll előírásának megfelelően a Himnusz elhangzása után a polgármester üdvözli a kormány képviselőjét. Akitől báró dr. Mirbach Antal a mezőgazdasági kiállítás megnyitására, Schmidt Lajos az ipari kiállítás megnyitására, Vida Dezső, az OMKE elnöke a kereskedelmi kiállítás megnyitására kér engedélyt. A kormány képviselőjének megadott engedélye után dr. Margitay Lajos polgármester a kiállítást megnyitottnak nyilvánítja. Az énekkar által elénekelt Himnusz után a kiállítás megtekintésére kerül sor, majd 1 órakor közös ebédre a Korona Szállóban.⁴⁷ Augusztus 21-én az állatvásártéren 9 órakor állatkiállítás kezdődik, 11 órakor hirdetik ki az eredményeket, délután 4 órakor pedig a szekerek díjazására kerül sor.⁴⁸ Ugyanezen a napon tartják a Dalosegyletek Országos Szövetsége által tartandó dunántúli dalos ünnepet, a beérkezett dalárdák hangversenyt adnak a városháza erkélyéről. Másnap, augusztus 22-én a reggeli istentisztelet után

⁴⁵ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 2.

⁴⁶ Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 2.

⁴⁷ MNL BaML XIV.29. 6.1. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka. Meghívó: 1937. augusztus 20.

⁴⁸ MNL BaML XIV.29. 6.1. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka. Meghívó: 1937. augusztus 21.

a Széchenyi téri gyülekezés után a dalárdák a levante zenekar kíséretében a Hősök Emlékművéhez vonulnak. Itt, a közösen elénekelt Himnusz után kerül sor az Emlékmű megkoszorúzására. Beszédet mond a Dalosegyletek Országos Szövetségének képviselője. A Hiszekegy eléneklése után 12 órakor ebéd. Délután 3 órakor zárt körben tartják meg a versenyeket, ahogy elférnek, az Iparos Olvasóköri, a Legényegyletben, a Színkörben, esetleg a városháza udvarán. Délután a versenyeknek be kell fejeződnie. Délután 6 órakor a lakásaiknál a koszorúslányok kapnak szerenádót. Este fél 7 órakor tartott vacsora után, 8 órakor hangverseny a Színkörben, vagy a Széchenyi-téren. A díjkiosztásokra is ekkor kerül sor. Itt a Himnusszal kezdődik a műsor és a Hiszekegyel fejeződik be, ezután táncos est kezdődik az Iparos Körben.

Augusztus 21-22-ére a 8. vitézi törzsszék ünnepélyes telekbeiktatása volt betervezve. Augusztus 21-én délután 4 órakor a beiktatandó vitézek és várományosok ünnepélyes fogadása a vasútállomáson, este közös vacsora. Augusztus 22-én délelőtt 9 órakor rövid istentisztelet a fogadalmi templomban, fél 10 órakor felvonulás a Hősök Emlékművéhez, koszorúzás a levante zenekar közreműködésével. 10 órakor veszi kezdetét az ünnepélyes telekbeiktatás. A Hiszekegy és a Himnusz elhangzása foglalja keretbe az ünnepséget, melyen az Országos Vitézi Törzsszék kapitánya is jelen lesz. Délben ebéd egyes vendéglőkben és a Vitézi Székházban.⁴⁹ Augusztus 23-án a Magyar Városok Országos Szövetségének rendkívüli közgyűlését vették tervbe. A városházán történt gyülekezés után a fogadalmi templomban rövid istentisztelet. Utána a templom szentélyében lévő alapkőben Szendy Károly, a főváros polgármestere, mint a Szövetség elnöke elhelyezi a főváros földjét és alapító levelét. Az alapkő lezárása után a dunántúli városok polgármesterei elhelyezik alapító leveleiket a II. mohácsi csata emlékművében a megjelölt oszlopok alatt. A városházán először a választmány, majd a közgyűlés ülészik. A megvitatandó tárgysorozat: 1. Elnöki megnyitó, 2. Jelentés a városok nemzetközi szervezetének párizsi és kölni értekezletéről, 3. Városi számvevőség államosításáról szóló törvénytervezet, 4. Jelentés a városok rendőrségi hozzájárulásának és forgalmi adószedésének ügyéről; 5. Javaslat a tisztviselői jóléti intézmények létesítése ügyében. Déli 1 órakor díszebéd a Korona Szállóban. Délután a városok kiállításának, illetve Mohács nevezetességeinek megtekintésére kerül sor. Este fél 8-kor kirándulás a Mohács-szigetre, másnap elutazás.⁵⁰

Augusztus 29-én a mohácsi vész 411. évfordulójának emlékünnepsége. Délelőtt 10 órakor szentmise a fogadalmi templom előtt. 11 órakor a vármegyei törvényhatóságok alapító leveleinek elhelyezése. Ennek részletes programja: a levantezenekar a Hiszekegyet adja elő, majd dr. Margitay Lajos polgármester üdvözlése után a vármegyék alispánjai felolvasandó sorrend szerint elhelyezik az alapítóleveleket, jelmondat kíséretében. Amikor a név elhangzik, felvonják az illető vármegye lobogóját (amennyiben az illető vármegye lobogója nem áll

⁴⁹ MNL BaML XIV.29. 6.1. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka. Meghívó: Vitézi törzsszék beiktatási ünnepsége.

⁵⁰ MNL BaML XIV.29. 6.1. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka. Meghívó. Magyar Városok Országos Szövetségének rendkívüli közgyűlése.

rendelkezésre, akkor a nemzeti lobogó kerül felvonásra). Ezt követően Tihanyi János pápai kamarás, a fogadalmi templom építőbizottságának elnöke köszönetet mond a törvényhatóságoknak. Az ünnepséget a Cecília énekkar által előadott Himnusz zárja. Délben 1 órakor a Korona Szállóban ebéd. Délután 5 órakor a Csele pataknál folytatódik az ünnepség. A II. Lajos Dalkör elénekli a Hiszekegyet, ezután Német Imre országgyűlési képviselő tart ünnepi beszédet. A II. Lajos Dalkör elénekli a *Mohácsi dalt*, majd következik a II. Lajos emlékszobor megkoszorúzása. Az ünnepség a Himnusszal fejeződik be.⁵¹

Evvel Mohács Ünnepi Éve bezárult.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

MNL BaML XIV.29. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka.

Források az egykorú sajtóból

Dunántúl, 1929. márc. 5., 2.: Vasárnap 400 taggal megalakult a Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre.

Dunavidék, 1936. jún. 7., 3.: A Nemzeti Szövetség mohácsi köre június 21-én tartja közgyűlését és elhatározta az átszervezést.

Dunavidék, 1936. szept. 13., 1.: Mohács városa megüli a török megszállás megszűntének 250-ik évfordulóját.

Dunavidék, 1936. szept. 20., 1-2.: Városi közgyűlés.

Dunavidék, 1936. szept. 27., 2.: Megindult a gyűjtés az országzászlóra.

Dunavidék, 1936. okt. 11., 3.: A török hódoltság alóli felszabadulás 250. évfordulója.

Dunavidék, 1936. nov. 1., 1-2.: A török hódoltság megszűntének 250. évfordulója.

Dunavidék, 1936. nov. 1., 4.: A frontharcosok 100 pengőt ajánlottak fel a II. mohácsi csata zászlótartóira.

Dunavidék, 1936. dec. 13., 2.: A zászlótartók ügye.

Mohácsi Hírlap, 1932. jún. 5., 5.: Egerszeghy Árpád emlékművének leleplezése.

Mohácsi Hírlap, 1936. aug. 9., 3.: Mohács város közönségéhez!

Mohácsi Hírlap, 1936. aug. 16., 2-3.: Hozzászólás az új zászlótartók felállításához.

Mohácsi Hírlap, 1936. nov. 8., 4.: Felajánlások a felszabadulás emlékművére.

Mohácsi Hírlap, 1936. dec. 13., 4.: Jóváhagyták a második zászlótartó közepső szobortervezetét.

Mohácsi Hírlap, 1937. márc. 7., 4.: Készül a második zászlótartó.

Mohácsi Hírlap, 1937. márc. 21., 2.: Magyar Nemzeti Szövetség mohácsi köre.

Mohácsi Hírlap, 1937. márc. 21., 4.: Levélzáró emlékbélyegek az ünnepi esztendőre.

⁵¹ MNL BaML XIV.29. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka. Meghívó: A mohácsi vész 411. évfordulójának megünneplése.

- Mohácsi Hírlap, 1937. máj. 16., 2.: Megalakult a második mohácsi csata ünnepi rendező bizottsága.
- Mohácsi Hírlap, 1937. jún. 20., 3.: Az ünnepi esztendő hírei.
- Mohácsi Hírlap, 1937. júl. 25., 4.: Mohács város ünnepi plakátja
- Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 15., 1–2.: Ünnepi keretek között leleplezték a második zászlótartót.
- Mohácsi Hírlap, 1937. aug. 22., 4.: Az új zászlótartó zászlaja.
- Pécsi Napló, 1937. aug. 13., 3–4.: Országos ünnepség keretében zajlott le Mohács első ünnepnapja.

Szakirodalom

- KISS 2016 = Kiss Zoltán: „Rettenetes Kázmér” avagy „a nemzet vízholdó szamara.” Horváth Kázmér (1893–1973) életrajza. In Gyánti István – Kiss Zoltán (szerk.): *Történetek Baranyából*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 2.) 140–160.
- SURÁNYI ET AL. 1971. = Surányi László – Kostyán Ákos – Makkai László – Hamza Imre – Steiner László – Varjas Béla: *A magyar bélyegek monográfiája IV. A postai bérmentesítés 1900–1944*. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Bp., 1971.
- TEGZES 2018. = Tegzes Ferenc: Emlékező és emlékeztető lobogótartók a mohácsi Széchenyi téren. A szerb megszállás alóli felszabadulás 10. évfordulójára készített lobogótartók. In Gyánti István – Kult László (szerk.): *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Pécs, 2018. MNL Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2018. 446–453.

Egy helyismereti tájékoztatás margójára

Kutatásmódszertani „(ujj)gyakorlatok”
a Bartók Béla Férfikar alapítási évszámának
meghatározása érdekében sajtóforrások alapján¹

Das vorliegende Fallbeispiel versucht eine gültige Antwort zu geben, welches Jahr das Béla Bartók Männerensemble, das kürzlich sein Jubiläum feierte laut Presseberichten gegründet wurde. Dabei wurde eine umfangreiche Inhaltsanalyse der regionalen und nationalen Presseberichte der letzten 80 Jahre durchgeführt, deren Ergebnisse im vorliegenden Beitrag anhand verschiedener logischer Ansätze dargestellt werden. Im Selbstverständnis des Chores wurde er 1945 gegründet, zunächst also wird versucht, dies aus verschiedenen Aspekten (z.B. jubilarische, nominelle, persönliche Ansätze) zu nachzuweisen. Ein etwas überraschender Beleg weist darauf hin, dass der Chor früher, 1942, gegründet worden sein könnte. Der Unterschied lässt sich durch die Geschehnisse der Kriegsjahre und ihrer Folgen erklären. Die grundlegenden politischen Änderungen, die auch das erforschte Thema beeinflusst haben sollen, bieten sich für weiterführende Forschungen. Es stellen sich komplexe Fragen wie folgt: Was unter einem Chor verstanden wird? Was bildet bei einem Chor von langer Geschichte die Grundlage der Kontinuität? Was ist das Selbstverständnis des Chores und wann und nach welchen Richtlinien wurde es gebildet? Warum und unter welchem Einfluss dürfte es sich geändert haben? Schön wäre, wenn die Forschungsergebnisse neue zusätzliche Kenntnisse für die regionale Kultur- und Sozialgeschichte liefern könnten.

Jelen írás témaválasztását több eltérő – sokszor személyes jellegű – indok is magyarázza.² A téma aktualitása abból fakad, hogy a címben szereplő, nagy

¹ Jelen tanulmány alapján készült előadás elhangzott a Dél-Dunántúli Történelmi és Sajtótörténeti Egyesület által szervezett, *Pillanatképek Baranya megye helytörténetéből*, 3. című konferencián, Pécsen, 2022. december 12-én.

² Egyrészt az évek során szakmai, munkahelyi kapcsolatunkon túl – melyet az Ünnepelt részéről nem egyszer önzetlen segítőkészség, állandó biztatás és megerősítés jellemzett irányomba, s mindezért végtelen hálával tartozom – beszélgetéseink során kirajzolódott még egy közös érdeklődési kör, így terelődött a tisztelgő kötetbe szánt témaválasztásom a zenei vonalra. Emlékeim szerint megható pillanatok fűződnek mindkettőnk számára a közösen megélt zenei élményekhez. Másrészt jelen írás történeti korszaka is közelebb áll a köszöntött személy – egyébként igen széles – érdeklődési köréhez, mint az eredeti kutatási témaköröm, így bízom benne, hogy ezzel a kis kronológiai és tematikai kitérével készült írásomban kedvét leli, s szeretetteljes köszöntésem célt ér. Harmadrészt könyvtárosként az ünnepelttel rengeteg tájékoztatást tartottunk, s nem egyszerű előfordult, hogy egy-egy egyszerűnek

múltú pécsi kórus, a Bartók Béla Férfikar a közelmúltban jubileumot ült. A kórus 2020-ban hetvenöt éves fennállását tervezte megünnepelni, melyet azonban a pandémia megakadályozott. A tervezett évforduló felveti a talán leegyszerűbbnek tűnő kérdést, hogy mikor is alakult meg a Bartók Béla Férfikar. Ez pedig a pusztán kronológián messze túlmutató jelentőségű, a kollektíva történeti narratívájára, az önreprezentáció összetett kérdéskörére utaló jelenségek felé tereli a kutatás irányát, amely elválaszthatatlanul kapcsolódik az adott korszakot uraló, abban elvárt „központosított” narratívához. E narratíva jelentősége kicsit sem lebecsülendő, hisz feltételezhetően szerepe volt abban, hogy egy olyan egyértelműnek és egzaktnak tűnő számadat, mint az alapítás dátuma, a kórus hozzávetőlegesen háromnegyed évszázados történetében – mint látni fogjuk – meglehetősen variábilis jelleget öltött. A feltételezhető alapítási dátumok megragadásának néhány lehetséges módját vesszük itt sorra, ezáltal pedig a téma kutatómódszertani relevanciát is hordozni remél.

Jubiláris megközelítés – az évfordulók általi öndefiníciós igényhez kötődő alapítás

Egy-egy konkrét esemény időpontjának ürügyén könyvtárosként és történész-ként előszeretettel nyúlunk a korabeli sajtóanyaghoz mint könnyen hozzáférhető és kereshető, elsődleges forráshoz. Azt gondolhatnánk, hogy a jelenkori, a digitalizáció által jelentősen megkönnyített kutatási lehetőségekkel egy bizonyosabb, mint félévszázados múltra visszatekintő kórus esetében, nem jelenthet problémát az alapítási dátum meghatározása.

Egy hosszabb múltra visszatekintő szervezet vagy intézmény történetének feldolgozásában érdemes lehet a kutatás kezdeti fázisában áttekinteni a korábbi jubileumok alkalmával született történeti összefoglalókat (jubileumi történetírás³). E történetírási gyakorlat esetében azonban feltétlenül szükséges a kritikai megközelítés, és az emlékezetkultúrai, illetve -politikai meghatározottságok figyelembe vétele.

Egy intézményi, illetve szervezeti évforduló az önreprezentáció kiemelt jelentőségű eseménye, ahol a jubiléum öndefiníciója nyilvánosságot kap. A jubileumok nyilvánossághangsúlyos jellegére pedig a sajtó is érzékeny, így azok egyértelműen vizsgálhatók a sajtóanyagban.

S miután nemcsak napjainkban, de a szocialista periódusban is jellemző magatartás volt az egyes jubileumok – sokszor teátrális – ünneplése, így méltán bízhatunk abban, hogy bőven találunk adatot az öndefiníciója szerint 1945-ben⁴ alakult Bartók Béla Férfikar jubileumairól.

tűnő kérdés, bonyodalmak és további kérdések egész sorát indította el. Megtörtént, hogy ezek a nehezen megválaszolható esetek indítottak el bennünk a választ keresve további problémákra, érdekességekre reflektáló hajlamunkkal karöltve egy-egy kutatási folyamatot, sőt közös kutatást is. Jelen esettanulmány ihletője is egy ilyen tájékoztató kérdés volt.

³ Lásd ehhez DHONT 2017.

⁴ <https://bartokbelafefrikar.hu/korusrol> (Letöltés: 2022. okt. 12.)

Bár monografikus munka nem született a férfikar történetéről, a jubileumok alkalmával tartott ünnepi hangversenyekhez kötődő sajtómegjelenések, illetve egyes esetekben a kórusról szóló írások is kerestek egy konkrét dátumot, ahonnan a kórust eredeztették.

A kutatás forrásbázisát a helyi napilapok (*Pécsi Napló*; *Dunántúl* / *Új Dunántúl* / *Dunántúli Napló* / *Új Dunántúli Napló*), az országos lapok (*Népszabadság*, *Nagyítás*), illetve a kórus specifikus vonásából fakadóan – miszerint évtizedeken keresztül a Volán keretein belül, annak dotációjával működött – a helyi és országos üzemi lapok (*Pannon Volán*, *Volán*), valamint egyes szaklapok (*Közlekedés*, *Zeneszó*, *Érem*, *Pécsi Dénár*) és az ország hivatalos lapja, a *Magyar Közlöny* alkotta.

A jubileumokra koncentráltan a sajtóforrások elemzése igen változatos képet mutat. Az első, a kórus fennállásának idejére vonatkozó hírlapi hivatkozás a *Dunántúli Napló* 1959. április 3-i számában jelenik meg, miszerint a Pécsi Közlekedési Vállalat Bartók Béla férfikarának „Ötéves működését nem egy sikeres állomás jelzi.”⁵ A rákövetkező évben ugyanaz a lap már a kórus tíz éves jubileumáról számol be,⁶ ahogy a *Közlekedés* című országos szaklap is megemlékezik a pécsi kórus kerek évfordulójáról.⁷ 1962-ben azonban a *Közlekedés* című folyóirat 1955-ben alapított kórusként nevezi meg a Bartók Béla Férfikart.⁸ 1967-ben a *Volán* című országos lap azt írja, hogy „Tizenöt éve alakult az énekkar. Igaz, akkor vegyeskórus volt, három évvel később, 1955-ben alakult át férfikórusá.”⁹ A *Dunántúli Napló* 1968. november 11-i számában, Boda Miklós írásában pedig azt olvashatjuk: „Az együttes viszont – a jogelődökkel együtt – éppen egy negyedszázadot élt idáig, minthogy az első számú előd, a Pécsi Közművek Férfikara, 1943-ban alakult.”¹⁰ Két év múltán éppen két esztendővel későbbi alapítást közöl a helyi sajtó,¹¹ míg az országos közlekedési lap 1944-től számítja a kórus jogfolytonosságát.¹² Ezután kilenc évig nincs hír a kórus alapításának dátumáról, s az esetleges harminc éves jubileum sem kapott hírlapi említést. 1979-ben a *Dunántúli Napló* egyik cikke 1945-től számítja a Bartók Béla Férfikar létét.¹³ 1981-ben pedig egy 1970-ben, a kórus 25 éves jubileuma alkalmából készült érmet mutat be *Az Érem* című szaklap.¹⁴

A *Közlekedés* című lap 1982-es évi 1. számában „a közel 40 éve működő Bartók Béla férfikar”-t említi.¹⁵ 1984-ben 1957-es alapítást említ a *Dunántúli Napló*.¹⁶ Úgy tűnik, hogy 1985-ben teremtődik meg az a dátum, nevezetesen 1945,

⁵ *Dunántúli Napló*, 1959. ápr. 3., 1.

⁶ *Dunántúli Napló*, 1960. márc. 20., 2.; *Dunántúli Napló*, 1960. márc. 24., 5.

⁷ *Közlekedés*, 1960. ápr., 4. sz. o.

⁸ *Közlekedés*, 1962. jún. 20., 4.

⁹ *Volán*, 1967. jan., 14.

¹⁰ *Dunántúli Napló*, 1968. nov. 17., 4.

¹¹ *Dunántúli Napló*, 1970. nov. 18., 3; *Dunántúli Napló*, 1970. nov. 29., 7.

¹² *Közlekedés*, 1970. dec. 10., 8.

¹³ *Dunántúli Napló*, 1979. ápr. 28., 3.

¹⁴ GOSZTONYI 1981, 46.

¹⁵ *Közlekedés*, 1982. jan., 11.

¹⁶ *Dunántúli Napló*, 1984. nov. 27., 5.

1. kép A Bartók Béla Férfikar 25 éves fennállása alkalmából készült emlékérem, Ligeti Erika (1934–2004) Munkácsy díjas érem- és szobrászművész alkotása (RAYMAN 2020, 4.)

melyet ezek után konzekvensen önazonosnak tekintett a kórus, s mely önreprezentációjának része lesz. 1985 februárjában megjelenik a *Közlekedés* című lapban egy interjú Lakner Tamással, ahol a fiatal karnagy kiemeli, hogy a „nagy hagyományokkal rendelkező férfikórus 1985-ben ünnepli negyvenéves fennállását.”¹⁷ Megerősítve, s megteremtve a hagyományt, a kórus az év végén a negyven éves jubileum alkalmából díszhangversenyt rendez.¹⁸ Az 1986., 1987. és 1988. évben a folyóiratokban az énekkar 1945-ös alapítás évszáma szerepelt,¹⁹ ezután azonban egy jó ideig nem esett szó az alapításról. 1995-ben az ötven éves jubileumról is tudósít a helyi sajtó,²⁰ majd 1997-ben az ötvenkét éves kórust emlegeti az *Új Dunántúli Napló*.²¹ 2003-ban „a hatvanadik évéhez közeledő Bartók Férfikar”-ról ír a helyi lap,²² 2004-ben pedig egy külföldi magyaroknak szóló internetes folyóirat emeli ki az 1945-ös alapítás évszámát,²³ 2005-ben pedig immár fennállásának hatvan éves jubileumát ünnepli a kórus.²⁴ A következő évben a „61 éves múltra visszatekintő kórus”-ról olvashatunk,²⁵ 2010-ben az 1945-ös alapítást emeli ki a *Dunántúli Napló*²⁶ és a *Nagyítás*,²⁷ majd 2011-ben is,²⁸ 2015-ben pedig már a hetven

¹⁷ *Közlekedés*, 1985. febr., 12.

¹⁸ *Dunántúli Napló*, 1985. nov. 24., 5.

¹⁹ *Pannon Volán*, 1986. okt., 4; *Közlekedés*, 1987. febr., 3; *Pannon Volán*, 1988. jan., 4.

²⁰ *Új Dunántúli Napló*, 1995. nov. 19., 5.

²¹ *Új Dunántúli Napló*, 1997. dec. 16., 5.

²² *Új Dunántúli Napló*, 2003. dec. 20., 13. sz.

²³ LOMNICZY 2004.

²⁴ *Új Dunántúli Napló*, 2005. nov. 25., 9.

²⁵ *Népszabadság*, 2006. aug. 2., 6.

²⁶ *Új Dunántúli Napló*, 2010. jún. 18., 10.

²⁷ *Nagyítás*, 2010. aug. 18., 26.

²⁸ *Új Dunántúli Napló*, 2011. jan. 3., 11.

éves jubileumát ünnepelte a kórus,²⁹ s ez alkalommal egy kiállítás is készült a kórus történetéről.³⁰ Egy hírlapi tudósítás 2019-ből az 1945-ös alapítást említi,³¹ 2020-ben pedig a hetvenöt éves jubileum híreről olvashatunk a *Dunántúli Napló*-ban.³² Végül egy esetben mégiscsak megdől a folyóiratokban és a kórus önreprezentációjában kánonná vált alapítási évszám, ugyanis 2020-ban egy numizmatikai szaklapban Rayman János 1943-ra teszi a kórus megalapítását,³³ ahogy Boda Miklós is 1968-ban.³⁴

1. táblázat A Bartók Béla Férfikar sajtóanyagban fellelhető alapítási évei és jubileumai (1959–2020)

A visszaemlékezés éve	A feltételezett alapítási dátum	Hivatkozott jubileumi év	Forrás
1959	1954	5	Dunántúli Napló, 1959. ápr. 3., 1.
1960	1950	10	Dunántúli Napló, 1960. márc. 20., 2; Közlekedés, 1960. ápr., 4. sz. o.
1962	1955	-	Közlekedés, 1962. jún. 20., 4.
1967	1952	15	Volán, 1967. jan., 14.
1968	1943	25	Dunántúli Napló, 1968. nov. 17., 4.
1970	1945	25	Dunántúli Napló, 1970. nov. 18., 3; nov. 29., 7.
1970	1944	-	Közlekedés, 1970. dec. 10., 8.
1979	1945	-	Dunántúli Napló, 1979. ápr. 28., 3.
1981	1945	25 (1970-ig)	GOSZTONYI 1981, 46.
1982	-	közel 40 év	Közlekedés, 1982. jan., 11.
1984	1957	-	Dunántúli Napló, 1984. nov. 27., 5.:
1985	1945	40	Közlekedés, 1985. febr., 12; Dunántúli Napló, 1985. nov. 24., 5.
1986	[1945]	40	Pannon Volán, 1986. okt., 4.
1987	1945	-	Közlekedés, 1987. febr., 3.
1988	[1945]	40	Pannon Volán, 1988. jan., 4.
1988	-	43	Pannon Volán, 1988. febr., 4.

²⁹ A számos tudósítás közül kettő: Új Dunántúli Napló, 2015. okt.31., 5; Zeneszó 25:8 (2015) 11–12.

³⁰ Új Dunántúli Napló 2015. okt. 31., 5.

³¹ Új Dunántúli Napló 2019. nov. 3., 4.

³² Új Dunántúli Napló, 2020. febr. 27., 2.

³³ RAYMAN 2020.

³⁴ Dunántúli Napló, 1968. nov. 17., 4.

1995	-	50	Új Dunántúli Napló, 1995. nov. 19., 5.
1997	-	52	Új Dunántúli Napló, 1997. dec. 16., 5.
2003		„hatvanadik évéhez közeledő Bartók Férfikar”	Új Dunántúli Napló, 2003. dec. 20., 13. sz. o.
2004	1945	-	LOMNICZY 2004.
2005	1945	60	Új Dunántúli Napló, 2005. nov. 25., 9.
2006	-	„61 éves múltra visszatekintő kórus”	Népszabadság, 2006. aug. 2., 6.
2010	1945	-	Új Dunántúli Napló, 2010. jún. 18., 10.
2010	1945	-	Nagyítás, 2010. aug. 18., 26.
2011	1945	-	Új Dunántúli Napló, 2011. jan. 3., 11.
2015	-	70	Új Dunántúli Napló, 2015. okt. 31., 5.
2015	1945	70	Zeneszó 25:8 (2015) 11–12.
2019	1945	-	Új Dunántúli Napló, 2019. nov. 3., 4.
2020	1945	75	Új Dunántúli Napló, 2020. febr. 27., 2.
2020	1943	-	RAYMAN 2020

Láthattuk tehát, hogy a sajtóforrások a kórust illetően igen eltérő alapítási dátumokat (1943, 1945, 1950, 1952, 1954, 1955, 1957) közöltek, melyek közül az 1970-ben felmerült, s 1985-ben kánonná vált 1945-ös esztendő lett a kórus öndefiníciója szerinti alapítási év. Ettől kezdve ez a jubileumokat meghatározó kizárólagos évszám. A következőkben ezt az adatot próbáljuk meg a korabeli sajtóforrások alapján megerősíteni, igazolni, illetve ellenőrizni, egyáltalán releváns-e.

Fogalmi megközelítés, avagy minek nevezzelék? A keretszervezet mint meghatározó tényező

Bármilyen kutatás esetén kulcsfontosságú a kérdésfeltevés, mit is keresünk valójában. Az immár digitalizált sajtóanyagban való adekvát kereséshez viszont elengedhetetlen előfeltétel, hogy pontosan ismerjük a fogalmi keretrendszert,

tudjuk, hogy az adott korszakban milyen elnevezés jelölhette a kórust. Jelen esetben tehát nem csak az alapítás dátuma jelenthet problémát, hanem a kórus egyes korszakokban eltérő elnevezése is.

Ha csak a műfaji keretet vizsgáljuk, már az is a lehetséges elnevezések egész sorát mutatja, hisz a mai fogalmainkkal élve énekkarként, férfikarként emlegetett kórust, régebben nevezhették dalárdának, dalkarnak, de akár férfikórusnak is. Tehát csak a szervezeti keretet illetően legalább hatféle keresés szükséges.

Abból érdemes kiindulni, hogy a szóban forgó kórus a ma használatos és közismert Bartók Béla Férfikar elnevezés mellett évtizedeken keresztül a Volán énekkaraként³⁵ működött, s amint láttuk, a kórus maga 1945-re teszi története kezdetét.³⁶ Ami biztos, adatokkal igazolható, hogy a kórus első, a mai nevével azonos jelleget sejtető sajtóemléke 1956 márciusából való, amikor is „a Pécsi Közlekedési Vállalat „Bartók Béla” férfikara vándordíjas Bartók kórusversenyt rendez Pécsset”.³⁷ Ettől az időponttól próbálunk meg visszafelé, 1945 felé haladni, hogy kiderüljön, mikor is alakult a kórus. A néhány nappal később ugyanerről az eseményről tudósító újságcikk így említi a kórust: „A Közlekedési Vállalat – amelynek alig másfél éves énekkara Bartók Béla nevét viseli – vándordíját alapított Bartók Béla emlékére.”³⁸ E forrás szerint tehát az énekkar 1954-ben alakult, ami azonban nem áll összhangban a kórus önreprezentációjával, így mindenképp felülvizsgálatra szorul. Az idézett korabeli forrásokból kitűnik, hogy a Volán egyik korábbi, közismert elnevezésű jogelődje a Pécsi Közlekedési Vállalat volt, így e vállalat vonatkozásában is érdemes a férfikar után kutatni.

1956 február–márciusában több hír is említi a Pécsi Közlekedési Vállalat énekkarát,³⁹ illetve üzemi dalárdáját.⁴⁰ Itt azonban nem egyértelműen férfikarról van szó, bár talán efféle fogalmi elkülönítés lehet, hogy nem is várható el teljes mértékben a korabeli sajtótól. Ráadásul ha elfogadjuk egy későbbi kórustörténet megállapítását, miszerint kezdetben az együttes vegyeskar volt, s csak „1955-ben alakult át férfikórusná”⁴¹, akkor azzal is indokolható lenne a sajtó pontatlan fogalomhasználata, hogy a kórus válfaját érintő változás ténye még nem ment át a köztudatba. Egy igencsak autentikusan ható, régies kifejezéssel találkozhatunk 1955 augusztusában, mikor a Közlekedési Vállalat üzemi dalárdájáról ad hírt a helyi sajtó.⁴² Ezután – az időben visszafelé haladva – egy

³⁵ 1970–2014: kezdetben a pécsi 12. számú Volán Bartók Béla Férfikara, majd a Pannon Volán Zrt. Bartók Béla Férfikara. Dunántúli Napló, 1970. nov. 19., 4. A 2014-es évszám a kórus jelenlegi titkára, Hoffner Tibor szíves közlésén alapul.

1964–1970: a pécsi 12. számú Autóközlekedési Vállalat (AKÖV) Bartók Béla férfikórusa. Dunántúli Napló, 1964. okt. 25., 4.; Dunántúli Napló, 1970. dec. 29., 5.

³⁶ <https://bartokbelaferfikar.hu/korusrol> (Letöltés: 2022. 10. 12.)

³⁷ Dunántúli Napló, 1956. márc. 22., 4.

³⁸ Dunántúli Napló, 1956. márc. 30., 2.

³⁹ Dunántúli Napló, 1956. márc. 14., 3; Dunántúli Napló, 1956. febr. 23., 4.

⁴⁰ Dunántúli Napló, 1956. márc. 8., 1.

⁴¹ Volán, 1967. jan., 14.

⁴² Dunántúli Napló, 1955. aug. 23., 1.

viszonylag hosszú hiátus⁴³ mutatkozik a hírlapi forrásanyagban a Közlekedési Vállalat énekkarát illetően: csak 1950-ből van hír arról, hogy a munkáskórusok hangversenyén a „vendégszereplő pécsi munkásénekkarok közül Antal György énekkarai (a Közlekedési KV [Községi Vállalat⁴⁴] énekkara, és a pécsi Zsolnay-gyári dolgozók énekkara) feltétlenül kiemelendők.”⁴⁵ Itt ismét egy fontos, korabeli terminus technicusra lehetünk figyelmesek, a munkásénekkar/-kórus kifejezésre. Viszont e korszakjelölő kifejezések sem eredményeznek további találatokat, ugyanis a *Dunántúli Napló*ban 1950-nél korábbi forrásadatunk nincs a kórusra vonatkozóan a fent ismertetett keresőszavakkal, pedig 1945-től még igencsak messze vagyunk. Feltehetően ismét szükséges a keresőkérdésen módosítanunk, melyhez a helyi intézménytörténetet kell segítségül hívnunk.

1949 augusztusában ugyanis Kádár János belügyminiszter az 5.264-8/10/1949. (III. 3.) számú rendeletével⁴⁶ önálló községi vállalattá, Pécsi Közlekedési Községi Vállalattá nyilvánította a Pécs törvényhatósági jogú Városi Villamosvasút és Társasgépkocsi üzemeket. Bár a Városi Villamosvasút és Társasgépkocsi üzemek kifejezésnek nemigen van nyoma az 1949 előtti sajtóanyagban,⁴⁷ így azt feltételezhetjük, hogy ennek egy egyszerűsített, köznyelvi változata lehetett jelen a sajtóban. A pécsi villamosközlekedés intézményi hátterét kutatva az államosítás idején, a Magyar Iparügyi Minisztérium által 1948. május 8-án közölt, az állami tulajdonba vétel alól mentesülő iparvállalatok jegyzékében bukkan fel a Pécs Városi Közüzemek elnevezés.⁴⁸ Egy korabeli hirdetés szerint ez a kifejezés szolgált összefoglaló megnevezésül a város „Villamosmű, gázmű, villamosvasút, társasgépkocsi üzem, vízmű, csatornamű, köztisztasági- és fürdőüzem”⁴⁹ szolgáltatásaira.

Így tehát ha az 1945-ös alapítás nyomát kutatjuk a korabeli sajtóban, akkor 1949-ben és előtte már a Városi Közüzemek énekkarát, esetleg férfikarát (és korabeli szinonimáit) kell keresnünk. S nem is csalódunk feltételezésünkben,

⁴³ Az ötéves hiátus esetleges magyarázata egy korábbi, kórustörténeti – s egyébként a jubileumi történetírás műfajába sorolható – sajtóemlékezésben lapul: „[...] a pécsi Bartók Béla Férfikórus november 21-én tartotta jubileumi [...] Ünnepi beszédet Eperjesi Ferenc, szakszervezetünk elnökségének tagja, a 12. sz. VOLÁN VSZT-titkára mondott. Ünnepi beszédében vázolta a kórus történetét, méltatta elért eredményeit. [...] A vegyeskar férfikarrá alakult és 25 taggal megkezdte működését. Az új kórus vezetősége kimondta, hogy az 1944-ben alakult férfikar jogutódjának tartja magát, megőrzi a munkáskórus jellegét, és műsorait az új és klasszikus művekből állítja össze. Ismerkedik Bartók és Kodály kórusaival, minden idejét új művek betanulására fordítja, ötévi csendes munka és kisebb szereplések után a nyilvánosság elé lép. Felveszi Bartók Béla nevét, és névadója halálának 10. évfordulóján megalapítja a Bartók Béla vándordíjat.” Közlekedés, 1970. december 10., 8. E forrás alapján már 1950-ben férfikarrá alakult a kórus, s 1955-ig csendes munka folyt az új profil és a repertoár kimunkálása okán. 1949 végén még vegyeskarként említi a sajtó a kórust (*Dunántúli Napló*, 1949. dec. 20., 3. sz. o.), s 1956-ban szerepel először férfikarként az énekkar (*Dunántúli Napló*, 1956. márc. 22., 4.).

⁴⁴ *Dunántúli Napló*, 1950. szept. 5., 6.

⁴⁵ *Dunántúli Napló*, 1950. máj. 9., 6.

⁴⁶ *Magyar Közlöny*, 1949. aug. 16., 5. SZAKONYI–TEGZES [1978?], 27.

⁴⁷ *Új Dunántúl*, 1946. febr. 14., 3. sz. o.; *Új Dunántúl*, 1946. május 12., 2. sz. o.

⁴⁸ *Magyar Közlöny*, 1948. máj. 11., 3.

⁴⁹ Sorsunk, 1948. jan., hátsó borító.

2. kép A Sorsunk
1948. januári számának
háttoldalán található hirdetés

ugyanis 1949 decemberében a Sztálin születésnapja alkalmából rendezett díszhangverseny fellépői között ott találjuk a még régi elnevezése szerint emlegetett „Városi Közüzemek Énekkarát”⁵⁰, más forrás szerint a „Városi Közüzemek [...] Vegyeskarát.”⁵¹ Továbbra is visszafelé haladva az időben több újságcikk is emlegeti a városi közüzemi énekkart,⁵² változatos elnevezések – városi közüzemi munkások énekkara,⁵³ dalárda,⁵⁴ dalkar,⁵⁵ vegyeskar⁵⁶ – alatt. Ahogy azonban közelednünk időben a kórus által alapítási dátumként kezelt időponthoz, azt tapasztalhatjuk, hogy a hírlapi tudósításokban 1945-46-ban egyetlen szó sem esik a kórusról, pedig ebben az időszakban szervezeti átalakítás, illetve ehhez kötődő átnevezés nem érintette a vállalatot. Így úgy tűnik, újból szükséges finomítanunk a kutatási módszerünkön, s egy újabb aspektus felől megközelíteni az alapkérdést.

Perszonális megközelítés – a kórus emblemikus tagja általi jogfolytonosság kérdése

Joggal merül fel a kérdés, hogy a jubiláris megközelítéssel előjött eltérő alapítási dátumok, illetve az eltérő elnevezések, sőt a kórus eltérő válfaja láttán, vajon egy és ugyanazon kórusról van-e szó a vizsgált viszonylag hosszú, nyolcvan éves periódusban, azaz mit tekintünk a ma is működő kórus előzményének. Azt a pillanatot-e, amikor az együttes felvette Bartók Béla nevét vagy azt, amikor a korabeli közlekedési vállalat alkalmazottai énekkarként elkezdtek együtt énekelni. Utóbbi esetben az is mérlegelendő kérdés, hogy vajon az énekkar vegyeskari mivoltát is a kórus előzményének tekintjük-e, vagy csak a mai válfajának megfelelő férfikari felállástól eredeztetjük a kórus múltját. Vagy a kórus profilját jelentős mértékben meghatározó karnagy személyéhez kötjük az adott kórus megítélését, azonosítását?

⁵⁰ Dunántúli Napló, 1949. dec. 18., 3. sz. o.; Dunántúli Hétfő, 1949. dec. 19., 2. sz. o.

⁵¹ Dunántúli Napló, 1949. dec. 20., 3. sz. o.

⁵² Új Dunántúl, 1948. ápr. 16., 4; Új Dunántúl, 1948. márc. 17., 1; Új Dunántúl, 1947. dec. 20., 3; Dunántúli Népszava, 1947. okt. 31., 3. sz. o.; Dunántúli Népszava, 1947. okt. 30., 4.

⁵³ Dunántúli Napló, 1949. aug. 9., 6.

⁵⁴ Dunántúli Napló, 1949. aug. 9., 6; Dunántúli Napló, 1948. nov. 16., 4; Dunántúli Napló, 1948. okt. 16., 6; Dunántúli Napló, 1948. júl. 3., 6.

⁵⁵ Dunántúli Napló, 1948. dec. 21., 4; Dunántúli Napló, 1948. máj. 14., 5

⁵⁶ Dunántúli Napló, 1949. jún. 8., 4.

A névfelvétel aligha változtatott olyan jelentős mértékben a kórus fellépésén, repertoárján, tagjai összetételén, hogy ezt lehetne a kiindulási dátumnak vennünk. Sőt láttuk, hogy a kórus maga is 1945-re helyezi előzményeit, amikor még nem a Bartók Béla elnevezés alatt működtek. A kórus válfajára vonatkozó kitételrel az lehet a probléma, hogy datálása a sajtóforrások alapján meglehetősen bizonytalan, hisz jobbra énekkar, dalkar, dalárda az együttes megnevezése az 1945 utáni periódusban. Csak néha, s elég esetlegesen történik utalás a kórus válfajára: 1947–1948-ban a differenciálatlan énekkar, dalárda megjelölésekkel találkozunk,⁵⁷ vegyeskarként először 1949-ben⁵⁸ említik a források, majd egy későbbi forrás 1955-re⁵⁹ teszi a vegyeskar férfikarrá alakulását.

Jelentős nehézséget jelent, hogy az 1951–1954 közötti sajtóban egyetlen említés sincs a kórusról, így ez a periódus a sajtóban teljes mértékben ködbe vész, ahogy az 1945–1946-os évek is. Éppen az az időszak, amikorra a kórus megalakulásának időpontját teszi: „A kórus 1945-ben alakult Pécsen, a háború miatt megszűnt pécsi kórusok tagjaiból. Ekkor Sólyom Józsefné karnagy vezetésével működtek 1957-ig.”⁶⁰

Sólyom Józsefné említésének köszönhetően azonban újabb lendületet kapott a kutatás, felmerült annak a lehetősége, hogy a kórus emblemikus képviselőin, a karnagyok személyén keresztül próbáljuk megragadni a kezdeteket. Sólyom Józsefné neve azonban csak jóval később, 1956-ban bukkan fel a sajtóforrásokban,⁶¹ ezzel szemben 1949-ben Antal Györgyöt nevezi meg a Közüzemi Vegyeskar(!) karnagyának,⁶² 1947-ben pedig „Szentkereszti Elemér”⁶³-t emeli ki a Városi Közüzemi Énekkar élén a helyi lap. S ez a momentum lett végül a megoldás kulcsa. A fogalmi és perszonális megközelítések eredményre vezető kulcsszavai tehát, melyek a kórus 1940-es éveibe vezetik a kutatás szálát, a Pécs Városi Közüzemek, és a többféle írásmóddal szereplő Szentkereszthy Elemér neve. A továbbiakban ezeket a fogalmakat keressük és vizsgáljuk a korabeli sajtóanyagban.

Bár 1945–1946-ban ezeknek sincs nyomuk a sajtóanyagban, váratlan módon az 1944 és azelőtti sajtóban számottevő mennyiségű hír (1. sz. diagram) tudósít a kórusról, és gyakran annak karnagyáról is. 1944-ben 27 hírlapi említés jelent meg a Városi Közüzemi Énekkarról,⁶⁴ így mindenképp érdemes az időben visszafelé

⁵⁷ Dunántúli Népszava, 1947. okt. 9., 4. sz. o.; Dunántúli Népszava, 1947. okt. 30., 4. sz. o.; Dunántúli Népszava, 1947. okt. 31., 3. sz. o.; Új Dunántúl, 1947. dec. 20., 3.; Új Dunántúl, 1948. márc. 17., 1.; Új Dunántúl, 1948. ápr. 16., 4.; Dunántúli Napló, 1948. máj. 14., 5.; Dunántúli Napló, 1948. júl. 3., 6.; Dunántúli Napló, 1948. okt. 16., 6.; Dunántúli Napló, 1948. nov. 16., 4.; Dunántúli Napló, 1948. dec. 21., 4.

⁵⁸ Dunántúli Napló, 1949. jún. 8., 4.

⁵⁹ Volán, 1967. január, 14.

⁶⁰ <https://bartokbelaferfekar.hu/korusrol> (letöltés: 2022. 11. 09.)

⁶¹ Dunántúli Napló, 1956. márc. 30., 4.

⁶² Dunántúli Napló, 1949. jún. 8., 4.

⁶³ Dunántúli Népszava, 1947. okt. 31., 3. sz. o.

⁶⁴ Dunántúl, 1944. jún. 10., 4; Dunántúl, 1944. máj. 23., 2; Dunántúl, 1944. máj. 18., 5; Dunántúl, 1944. ápr. 6., 5; Dunántúl, 1944. márc. 11., 7; Pécsi Napló, 1944. febr. 29., 4; Pécsi Napló, 1944. febr. 27., 9; Dunántúl, 1944. febr. 27., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 26., 7; Dunántúl, 1944. febr.

haladva tovább kutatnunk az énekkar kezdeteit illetően. A 27 említésből 24 esetben Szentkereszthy Elemér személyét is kiemelik a tudósítások, így feltehetően ebben a korai periódusban egyértelműen ő volt a kórus karnagya. Őt esetben⁶⁵ pedig 1944-ben kifejezetten férfikart említenek a források, amely jobban megfelel a kutatott kórus mai válfajának. 1943-ban még több, 40 hírlapi említés⁶⁶ szól a Városi Közüzemi Énekkarról, s 27 esetben Szentkereszthy Elemér neve is említést nyer, kilenc alkalommal⁶⁷ pedig férfikarnak nevezik a források a kórust. 1942-ben ismét 18 hírlapi említés⁶⁸ szól az énekkarról, melyek közül 14 alkalommal Szentkereszthy Elemér karnagy személyét is megjelölik, tíz esetben⁶⁹ pedig férfikarnak titulálják a kórust. S ekkor találjuk meg azt a forrást, amit igazán kerestünk: 1942. január 17-én a MDEOSz (Magyar Dalos Egyesületek Országos Szövetsége) Pécsvárosi Th. Daloskerülete választmányi gyűlést tartott, ahol Agócsy László azt a bejelentést tette, hogy „a népművelési énekkarok megszervezése folytán a Városi Közművek Férfikara és a Zsolnay-gyári Vegyeskar megalakult”.⁷⁰

26., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 24., 7; Dunántúl, 1944. febr. 24., 6; Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 2; Dunántúl, 1944. febr. 22., 6; Dunántúl, 1944. febr. 22., 5; Dunántúl, 1944. febr. 20., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 19., 4; Dunántúl, 1944. febr. 18., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 17., 6; Dunántúl, 1944. febr. 17., 7; Dunántúl, 1944. febr. 13., 4; Pécsi Napló, 1944. febr. 13., 7; Dunántúl, 1944. febr. 11., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 10., 7; Dunántúl, 1944. febr. 10., 6; Dunántúl, 1944. febr. 6., 2.

⁶⁵ Dunántúl, 1944. febr. 13., 4; Pécsi Napló, 1944. febr. 13., 7; Dunántúl, 1944. febr. 18., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 19., 4; Dunántúl, 1944. márc. 11., 7.

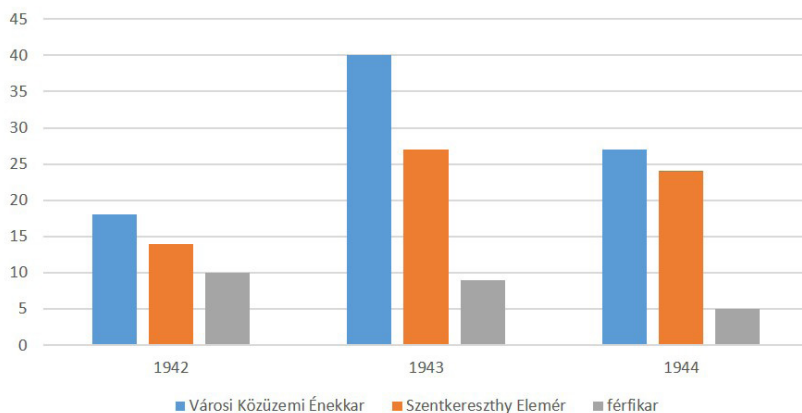
⁶⁶ Dunántúl, 1943. jan. 10., 5; Pécsi Napló, 1943. jan. 14., 2; Dunántúl, 1943. jan. 17., 5; Dunántúl, 1943. jan. 19., 2; Dunántúl, 1943. jan. 19., 5; Pécsi Napló, 1943. jan. 19., 3; Dunántúl, 1943. jan. 22., 5; Pécsi Napló, 1943. jan. 23., 4; Dunántúl, 1943. jan. 26., 4; Pécsi Napló, 1943. jan. 26., 2; Dunántúl, 1943. márc. 3., 2; Dunántúl, 1943. márc. 9., 2; Pécsi Napló, 1943. márc. 10., 4; Dunántúl, 1943. márc. 12., 7; Dunántúl, 1943. márc. 12., 5; Dunántúl, 1943. márc. 14., 6; Pécsi Napló, 1943. márc. 17., 4; Dunántúl, 1943. márc. 25., 5; Pécsi Napló, 1943. márc. 25., 6; Dunántúl, 1943. márc. 27., 6; Pécsi Napló, 1943. márc. 27., 7; Dunántúl, 1943. márc. 30., 5; Pécsi Napló, 1943. márc. 30., 4; Dunántúl, 1943. ápr. 22., 5; Pécsi Napló, 1943. máj. 6., 4; Dunántúl, 1943. máj. 6., 5; Dunántúl, 1943. máj. 9., 4; Dunántúl, 1943. máj. 11., 3; Pécsi Napló, 1943. máj. 21., 7; Pécsi Napló, 1943. jún. 13., 4; Dunántúl, 1943. jún. 26., 4; Dunántúl, 1943. júl. 1., 4; Pécsi Napló, 1943. júl. 1., 3; Pécsi Napló, 1943. okt. 8., 2; Dunántúl, 1943. okt. 10., 7; Pécsi Napló, 1943. okt. 10., 4; Pécsi Napló, 1943. nov. 4., 6; Pécsi Napló, 1943. nov. 24., 6; Pécsi Napló, 1943. dec. 5., 6; Pécsi Napló, 1943. dec. 8., 6.

⁶⁷ Dunántúl, 1943. jan. 10., 5; Pécsi Napló, 1943. jan. 14., 2; Dunántúl, 1943. jan. 17., 5; Pécsi Napló, 1943. jan. 19., 3; Pécsi Napló, 1943. jún. 13., 4; Dunántúl, 1943. júl. 1., 4; Pécsi Napló, 1943. júl. 1., 5; Pécsi Napló, 1943. okt. 8., 2; Pécsi Napló, 1943. nov. 24., 6.

⁶⁸ Dunántúl, 1942. nov. 15., 8; Dunántúl, 1942. okt. 27., 5; Dunántúl, 1942. okt. 25., 5; Dunántúl, 1942. okt. 23., 7; Pécsi Napló, 1942. okt. 22., 6; Dunántúl, 1942. szept. 15., 2; Dunántúl, 1942. szept. 13., 4; Dunántúl, 1942. aug. 19., 5; Dunántúl, 1942. jún. 16., 7; Pécsi Napló, 1942. jún. 16., 5-6; Pécsi Napló, 1942. jún. 13., 7; Dunántúl, 1942. jún. 13., 8; Dunántúl, 1942. jún. 12., 5; Dunántúl, 1942. jún. 11., 7; Dunántúl, 1942. jún. 6., 4; Dunántúl, 1942. ápr. 5., 4; Dunántúl, 1942. jan. 20., 7; Pécsi Napló, 1942. jan. 20., 2.

⁶⁹ Dunántúl, 1942. jan. 20., 7; Pécsi Napló, 1942. jan. 20., 2; Dunántúl, 1942. jún. 11., 7; Dunántúl, 1942. jún. 13., 8; Pécsi Napló, 1942. jún. 13., 7; Pécsi Napló, 1942. jún. 16., 5-6; Dunántúl, 1942. jún. 16., 7; Pécsi Napló, 1942. okt. 22., 6; Dunántúl, 1942. okt. 23., 7; Dunántúl, 1942. nov. 15., 8.

⁷⁰ Pécsi Napló, 1942. jan. 20., 2.

1. diagram A Városi Közülemi Énekkar sajtóemlékezései 1942–1944 között három kiemelt szempont alapján

Mindezek ismeretében érdemes egy pillanatra visszautalni a kórus válfajára vonatkozó megjegyzésünkhöz. A kórus kezdeteinek visszavezetését a vegyeskari előzményekre azért gondolnám indokolatlannak, mert a Városi Közülemi Énekkarnak – a források alapján⁷¹ – férfikari előzményei is voltak. E tekintetben épp a második világháború okozta cezúra jelenthet gondot a jogfolytonosság tekintetében, ugyanis bár mind a háború előtt, mind azután a kórusnak volt férfikari múltja, e között viszonylag nagy hiátus mutatkozik (1944–1955/1956⁷²), melynek idején feltételezhetően egy darabig vegyeskarként működött a kórus.

Az 1942-t megelőző évekből sem a Közművek, sem a Közülemi énekkarról nincs hírlapi hír, s Szentkereszthy Elemér neve karnagyként pedig más kórusoknál (jobbára a Dohánygyári Dalárda,⁷³ és a Szent János Kórus⁷⁴ esetében) tűnik fel, melyek nem kapcsolhatók a szóban forgó üzemi kórushoz.

Úgy tűnik, megtaláltuk a kórus kezdeteinek valószínűsíthető alapítási dátumhoz legközelebbi, sajtóforrásokkal alátámasztható időpontját: 1942. január 17-ére tehető tehát a kórus megalapításának bejelentése és nyilvánosságra hozása hivatalos szakmai fórumon. Egy néhány hónappal későbbi újságcikk, ugyancsak az 1942-ben alapított kórusok között sorolja fel a Szentkereszthy Elemér vezette „Városi Üzemi Férfikart”⁷⁵, s az 1942-es *Pécs-baranyai címtárban* is szerepel a kórus mint a „Városi Közművek Férfikara. Karnagy: Szentkereszthy Elemér.”⁷⁶ A fiatal kórus lendületesen fogott neki a munkának, bemutatkozó hangversenyüket

⁷¹ Lásd 64, 66, 68. lábjegyzet.

⁷² Az 1955-ös évszám egy visszaemlékezésből származik (Volán, 1967. január, 14.), a korabeli forrásanyagban nincs nyoma, ezzel szemben az 1956-os dátum egy korabeli forrásból származik (Dunántúli Napló, 1956. márc. 22., 4).

⁷³ Dunántúl, 1933. márc. 10., 4; Dunántúl, 1938. febr. 27., 10.

⁷⁴ Dunántúl, 1937. nov. 27., 5; Dunántúl, 1940. nov. 30., 5.

⁷⁵ Dunántúl, 1942. jún. 11., 7.

⁷⁶ PÉCS-BARANYAI CÍMTÁR 1942, 116.

1942. június 13-án tartották a Pécsi Katolikus Legényegyletben a Népművelési Énekkarok hangversenyén.⁷⁷

Azt feltételezhetjük tehát, hogy Szentkereszthy Elemér a sajtóforrások alapján gyakorlatilag az alapítástól kezdődően, 1942-től 1947-ig a Városi Közüzemi Férfikar karnagya volt. Így amennyiben elfogadjuk azt a szempontot, miszerint egy kórus karakterének, illetve mivoltának egyik legmeghatározóbb alakja a karnagy személye, úgy a jogfolytonosság tekintetében mind a karnagy személye, mind a kórus válfaja, mind pedig a városi közlekedési vállalathoz kötődő üzemi kórus jellege alapján az 1945 előtti alapítás tűnik elfogadhatónak, semmint az 1945-ös cezúra alkalmazása.

Procedurális megközelítés, avagy a jogi aktusokhoz kötődő alapítási dátumok

Egy további lehetséges megoldás lehet az alapítás egyfajta hivatalos színezetet öltő évszámának meghatározásához az, ha valamilyen jogi aktushoz kötjük a kórus létének kezdetét, melynek során egy hivatali szerv deklarálja a kórus létét. Erre azért van lehetőség, mert e korai alapítású kórusnak a korszakra jellemző sajátossága, hogy a minőségi szabadidő eltöltés közösségi lehetőségének formális keretet adtak.

Már a dualizmus korszakától kezdődően az egyesületek első meghatározó, s elengedhetetlen lépése az volt, hogy hivatalos megalakulásukhoz az alakuló közgyűlésen elfogadott alapszabálytervezetet engedélyezés céljából benyújtották a belügyminisztériumhoz. Az egyesületek jogilag csak az alapszabályuk belügyminiszteri engedélyezése és nyilvántartásba vétele után alakulhattak meg.⁷⁸ Tehát két hivatalos aktus – alakuló közgyűlés és miniszteri engedélyezés – is kapcsolódott egy egyesület megalakulásához, s ez a Bartók Béla Férfikar elődjének tekinthető Pécs Városi Közüzemek Énekkarának esetében sem volt másként.

A sajtóforrások szerint 1944. február 21-én került sor az immár egyesületi formát öltő kórus alakuló közgyűlésére, melyről a pécsi napilapok is tudósítottak. A közgyűlés levezetésére korelnökként Borsy Jenő DGT főfelügyelőt kérték fel, aki *„kifejtette, hogy örömmel látja a dalosegyesülést ma, amikor oly sokszor beborul a magyar ég és oly bizonytalan a holnap és mikor csüggedés helyett a dal üdítő, lelkesítő szárnyai alá menekül a dalos felejteni az élet apró és nagy baját. Szeretettel köszöntötte a M. D. Sz. [Magyar Dalos Szövetség] pécsi kerülete nevében a most alakuló énekkart és kívánta, hogy Isten segítségével a nagy nemzeti célokat szem előtt tartva munkálkodjanak. Ezután ismertette az énekkar alapszabályait, majd felolvasta a jelölőbizottság javaslatát a tisztikar megválasztására vonatkozólag, amit a közgyűlés nagy lelkesedéssel tett magáévá.”*⁷⁹ A tisztikar élére Krisztián Béla közüzemi al-

⁷⁷ Dunántúl, 1942. jún. 11., 7.

⁷⁸ BÖSZE 1997, 20.

⁷⁹ Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 2.

igazgatót választották meg, aki a tudósítás szerint „*érdekesen mutatott rá ennek az énekkarnak az egyesületté fejlődésére azzal, hogy manapság egyesületet úgy szoktak alakítani, hogy először tisztikart választanak és aztán adnak programot a jövő munkásságáról. S a közüzemi énekkarnál pedig ez éppen fordítva történt, mert a programot itt már végrehajtották mielőtt az egyesület hivatalosan megalakult volna, és a nagy magyar érdeket magukévá tették, munkájuk után önként, vezetőség nélkül beálltak a magyar dal művelői közé.*”⁸⁰

Ez azonban abban az értelemben félhivatalos alakulási időpontnak tartható, hogy a két világháború között is – akárcsak a dualizmus korában – egy egyesület akkor kezdhetette meg hivatalosan működését, amikor a belügyminiszter engedélyezte azt. Erre azonban csak öt évvel később került sor. A hivatalos dátum tehát, amikor egy hivatali szerv – nevezetesen a belügyminisztérium – elismeri a kórus létét, illetve mikor ez nyilvánosságot kap a megjelenéssel a *Magyar Közlönyben*, az 1949. április 14.: „*A belügyminiszter láttaozta az alábbi egyesületek alapszabályát [...] Pécs Városi Közüzemek Énekkara (Pécs). (11/10.373. B. M. IV/3.)*”⁸¹

A hivatali szerv általi elismerés, a kórus létének jogi dokumentumban foglalása, s kihirdetése egyfajta legitimációul is szolgál, így ebben az esetben akár a kórus hivatalos alapítás dátumának is tekinthető, ha nem a kórus tényleges működésének megindulásához, hanem egy formális jogi aktushoz kötjük az énekkar kezdeteit.

Az alapítási évszám, a feltételezhető miértek és a kutatás lehetséges további kérdései, irányai

Láthattuk tehát, hogy több eltérő alapítási évszám is felmerülhet a kórus múltját illetően, de az 1945-ös évszám – már csak a sajtóforrások hiánya alapján is – kevésbé tűnik relevánsnak. Amennyiben nem a névfelvételt, nem is a procedurális aktust (1944/1949), hanem a kórustagok munkahelyi közegét, azaz a kórus keretszervezetét, a város korabeli közlekedési vállalatát vesszük kiindulási pontnak, akkor a legkorábbi olyan dátum, amikor e vállalat dolgozói kórust, ráadásul férfikart formáltak, s immár képesek voltak nyilvános szereplésen fellépni,⁸² az az 1942-es esztendő volt. Véleményem szerint ezt tekinthetjük a kórus tényleges alakulási évének.

A sajtóforrásokban azonban azt láttuk, hogy 1985-től kánonná válik az 1945-ös alapítási évszám, pedig egyértelmű, hogy a háború előtt is élénk kórustevékenységet fejtett ki a férfikar jogelődje. Ráadásul a kórus alapítótagjai közé tartozó, évtizedekig kórustitkári pozíciót betöltő Inokai László ekkor még aktív tagja volt az énekkarnak, s 1993-ig forrásokkal igazolhatóan kapcsolatban állt a kórossal.⁸³ A továbbiakban arra keressük a lehetséges válasz(ok)at, hogy ez miért alakulhatott így.

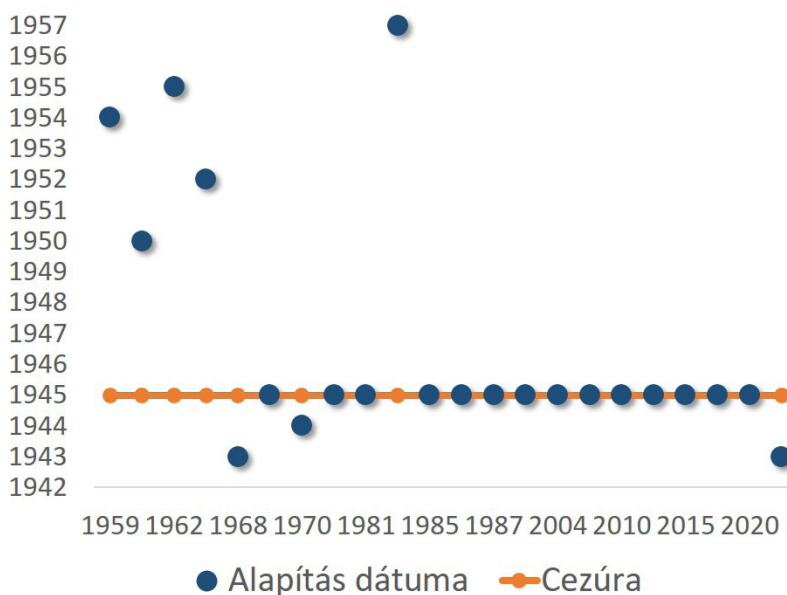
⁸⁰ Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 2.

⁸¹ Magyar Közlöny, 1949. április 14., 2.

⁸² Dunántúl, 1942. jún. 11., 7.

⁸³ Új Dunántúli Napló, 1993. márc. 23., 10.

Az 1. sz. diagramon látható, hogy az 1985-ben kánonná váló 1945-ös alapítási dátum előtt – két eset kivételével (1968, 1970) – még ha elég nagy szórásban is, de egyértelműen az 1945 utáni alapítást hangsúlyozták a sajtóforrások.

2. diagram A Bartók Béla Férfikar alapítási dátumai a sajtó tükrében
 Függőleges tengelyen a sajtóban közölt alapítási évszámok,
 vízszintes tengelyen a sajtóközlés ideje

Még ha úgy tűnhet is, hogy ez a kórustörténet elejéről elfeledett három év a kórus teljes, mintegy nyolcvan évet felölelő távlatából mennyiségileg talán jelentéktelen hiány, viszont ezek az évek pont egy olyan történelmi periódust érintenek, amikor Magyarország politikai berendezkedésében olyan alapvető változások következtek be, melyek a társadalom és a kultúra minden szegmensét alapjaiban érintették, így adott esetben a szóban forgó kórus eredettörténetét is átíráthatták.

Nem zárható ki, hogy az 1945 után gyökeresen megváltozott politikai rendszerben tabuvá vált a kórus háború előtti léte – akár a karnagy, Szentkereszthy Elemér egyházi kötődése,⁸⁴ akár a kórus egyházi repertoárja,⁸⁵ egyházi

⁸⁴ Az irgalmasrendi templom énekkar-tanítója, karnagy-kántora, a dohánygyári munkások dalárdájának alapító karnagya, a Pécs belvárosi plébániatemplom karnagya. Baranyai Neves Személyek adatbázis, lásd még: PÉCS-BARANYAI ISMERTETŐ 1934, 430.

⁸⁵ 1947-ben is tartottak még egyházzenei hangversenyt halottak napja alkalmából, melyen Szentkereszthy Elemér vezényelt. Dunántúli Népszava, 1947. okt. 30., 4. sz. o. Tovább színesíti a képet, hogy ezzel a repertoárral a temetőben a magyar és orosz hősi emlékműveknél rendezett gyászünnepeken lépett fel a kórus. Dunántúli Népszava, 1947. okt.31., 3. sz. o.

rendezvényeken⁸⁶ történt szolgálatai miatt –, és emiatt nem 1942-től eredeztették az énekkar múltját, hanem a kórus legitimációja érdekében az új rendszerben 1945 utántól. Pedig például a magát az alapítótagok közé soroló, mai fogalmainkkal élve leginkább kórustitkárnak nevezhető Inokai László – akinek egyébként ugyancsak volt keresztényszocialista múltja⁸⁷ – hosszú perióduson át viselte a kórusban betöltött megkülönböztetett tisztségét,⁸⁸ mely minőségben többször nyilvánosságot is kapott személye, mégsem történt utalás a kórus háború előtti léteire. Sőt, a vele közölt interjúkban 1955-re,⁸⁹ majd 1952-re tették a kórus alapítását,⁹⁰ később pedig, ahol ugyancsak megemlítik személyét, ott 1945-re.⁹¹ 1970-ben érezhető egy apróbb változás, mikor a „*negyven éve munkás-kórusban éneklő Inokai László*” kap elismerést, ugyanis ez az a cikk, amely óvatos utalást tesz a férfikar háború előtti periódusára, mikor 1944-re teszi a kórus megalakulását.⁹² Inokai László egyébként 1993-ban még kapcsolatban állt a kórusral, még ha nem is aktív énekesként.⁹³

Bár az ellenkező eset történeti forrásokon alapuló igazolódásáig fenn kell tartani annak lehetőségét, hogy egyszerű tévedésre, egy felületes újságcikkre visszavezethetően tűnt el a kórus háború előtti története, mindazonáltal más történeti példákából ismerve a korszak követelményrendszerét és megtorló mechanizmusait,⁹⁴ melyek a „régí rend”, a Horthy-korszak – vagy annak titulált – maradványait tüzzel-vassal irtották a szocialista kultúra megteremtése és védelme érdekében, joggal merül fel az a lehetőség, hogy 1945 után megjelent a kórusban egyfajta legitimációs igény, mely együtt járt az új rendszerben kompromittálónak minősülő múlt eltitkolásával. S bár a sajtóforrások alapján nem tudjuk, hogy az 1948–1949-es években⁹⁵ pontosan mikor és mi vezetett a

⁸⁶ Dunántúl, 1942. okt. 27., 5; Dunántúl, 1943. márc. 27., 6; Dunántúl, 1943. ápr. 22., 5; Dunántúl, 1943. máj. 11., 3; Pécsi Napló, 1944. febr. 29., 4; Dunántúl, 1944. ápr. 6., 5; Dunántúl, 1944. máj. 23., 2; Dunántúl, 1944. jún. 10. 4.

⁸⁷ 1943-ban Inokai Lászlót a „keresztényszocialista mozgalom pécsi vezérő bizottsága” sorai közt találjuk kerületi titkárként. Dunántúl, 1943. júl. 3., 4.

⁸⁸ 1958-ban ügyvezető – Dunántúli Napló, 1958. dec. 25., 9; 1962: énekkar titkára – Közlekedés, 1962. június 20., 4. sz. o.; 1963: énekkar-ügyvezetője – Dunántúli Napló, 1963. aug. 19., 1; 1967: „a Bartók Béla férfikar egyik vezetője” – Volán, 1967. jan., 14; „titkára a kitűnő munkáskórusnak” – Dunántúli Napló, 1967. nov. 1., 3; 1970: ügyvezető titkár – Dunántúli Napló, 1970. nov. 19., 4.

⁸⁹ Közlekedés, 1962. jún. 20., 4.

⁹⁰ Volán, 1967. jan., 14.

⁹¹ Dunántúli Napló, 1970. nov. 19., 4.

⁹² Közlekedés, 1970. dec. 10., 8.

⁹³ Új Dunántúli Napló, 1993. márc. 23., 10.

⁹⁴ Gyarmati György kiváló jellemzését idézném, miszerint a „magyar szocialista rendszer” egyik jellemző politikai attribútuma volt a „*paranoiás állam – stigmatizált társadalom, tartósan vagy időlegesen diszkrimináltak tömegével*”, ahol például a „származás” szerinti kétirányú kontraszelekció kulcsfogalmai között ott találjuk az egykori „horthysta” jelzőt. GYARMATI 2022, 159 skk.

⁹⁵ 1947-ben egy tudósítás utoljára említi a kórus karnagyaként (Dunántúli Népszava, 1947. okt. 31., 3. sz. o.), majd az 1948-as év első felének sajtótudósításai az énekkar karnagyát nem nevezik meg (Új Dunántúl, 1948. márc. 17., 1; Új Dunántúl, 1948. ápr. 16., 4; Dunántúli Napló, 1948. máj. 14., 5; Dunántúli Napló, 1948. júl. 3., 6; Dunántúli Napló, 1948. nov. 16., 4.), majd decemberben a kórust a Zsolnay gyári vegyeskarral közös fellépésen már Antal György

karnagyváltáshoz, elképzelhető,⁹⁶ hogy Szentkereszthy Elemér akkoriban rovatnak minősülő egyházi múltja⁹⁷ közrejátszott ebben.⁹⁸ A 2. számú diagramon az 1959 és 1968 közötti periódusban mutatkozó nagyfokú szóródás az alapítás évszáma körül, mely kizárólag az 1950-es évekre teszi a kórus megalakulását, akár a rendszer jellegzetességeiből is fakadhat. Gyarmati György megállapítása szerint 1957–1962 között a Kádár-korszak ún. „restaurációs, intranzigens párt-diktatúra” jellegét öltötte, mikor „újra injúriák sorát érvényesítő megtorlás, a párt-diktatúra retrosztálinista restaurálása és a társadalom manifesztált fenyegetettségben tartása, célzott megosztása” volt a rendszer jellegzetessége.⁹⁹ Ilyen körülmények között nem csodálkozhatnánk azon, hogy a kórus Horthy-korszakban gyökerező múltja inkább titkolandó, megmásítandó jelenség volt.

Mindezek a felvetések azonban a kutatás jelenlegi állása szerint csak feltételezések vagy inkább további megválaszolandó kérdések, melyek tudományos megalapozottságú megfeleléséhez a sajtóforrások nem elegendők, hanem más forráscsoportok (pl. levéltári anyagok, magániratok, oral history-források) bevonása szükséges. Ezek azonban szétfeszítik a jelen írásmű kereteit és alapvető célkitűzésén – a téma sajtótörténeti forrásokon alapuló bemutatásán – túlmutatnak.

Az itt megszabott keretek aligha engedik meg, hogy a kóruséneklést egyrészt nagyobb, (művészet)szociológiai, másrészt szűkebb, történelmi kontextusban helyezzük el. Talán mégsem haszontalan néhány magától értődő, alapvető jellegzetességet megemlíteni, mely ugyancsak további kutatási irányok lehetőségét vetíti előre.

A különféle emberi hangok együttes, harmonikus vagy diszharmonikus hangzása feltehetően az emberiség egyik legősibb művészeti élménye, melynek ereje végigkíséri a történelem valamennyi korszakát. A görög drámák szavaló- és éneklő kórusától a vizsgálatunk tárgyát képező kórus tevékenységéig jelen van az a közös elem, amely a külön-külön megszólaló hangból hangfolyamot alkot, és amelynek az esztétikai értéket meghaladó, közösségformáló ereje van, hisz az egyén közösséggé válik, mely így már egy egészen más, komplex minőséget alkot.

Márpedig a közösségi gondolat mindkét, vizsgált történelmi korszak önmeghatározásának fontos elemét képezi. A kórus önmeghatározását pedig nem

vezényli (Dunántúli Napló, 1948. dec. 21., 4.).

⁹⁶ Ezt a feltételezést erősítheti Várad Judit megállapítása, miszerint 1948-ban az általános iskolák tanári karai megváltoztak, „mert az iskolák nem alkalmazták az egyházzenei képzéssel rendelkező pedagógusokat, pedig ezek többsége korábban részt vett a kórusmozgalomban.” VÁRADI 2014.

⁹⁷ Lásd 83. lábjegyzet.

⁹⁸ „Bár 1944–1945 fordulója és 1948 eleje között a kormányzati politikában az egyházi autonómiák részleges tiszteletben tartásával az állam és az egyház szétválasztására törekedtek [...]”, azonban „az 1948–1949 folyamán megerősödő, az addig kulturális és társadalmi hagyományokat élesen elutasító, az »új embertípust« megteremteni akaró rendszer az egyházakkal [...] általában a vallással szemben is igen erőszakosan képviselte egyeduralmi törekvéseit.” VALUCH 2001, 270 sk. Az „államegyházból szemben álló egyházzá válás” folyamatához lásd: BALOGH 2008.

⁹⁹ GYARMATI 2022, 164.

kezelhetjük elkülönítve annak a korszaknak az önmeghatározásától, amelyben működött. Ha 1942-t tekintjük az alapítás évének, akkor tudhatjuk, hogy ebben a korszakban alapvetően a magyar nemzet összetartó közössége jelentette a közösségi gondolat elméletileg mindenkire, a valóságban sajnos csak majdnem mindenkire kiterjedő körét. Plasztikus formában ez például a kórus korai repertoárjában lenne tetten érhető, ez azonban nehezen rekonstruálható.¹⁰⁰ Az újságcikkek alapján annyi látszik, hogy jobbára a magyar (nép)dalok énekkari feldolgozásai képezték a kórus repertoárját néhány vallási tematikájú énekkel kiegészítve,¹⁰¹ s a korszakban emblematikus és divatos irredenta dalok közül csak a legismertebb mű, Papp-Váry Elemérné nemzeti imája,¹⁰² a *Magyar Hiszek-egy* volt esetenként¹⁰³ része a műsornak.

Ha pedig 1945 utántól kezdődően ismerjük el a vizsgált kórus fennállását, akkor pedig a már a koalíciós időben is – az ideológiai nevelés és a kultúra területén mindenképpen – kibontakozó baloldali közösségeszmény, a nemzetközi munkásmozgalom közössége¹⁰⁴ található a kóruséneklésben kifejezési módot. 1947-ben még tartott egy egyházzenei hangversenyt a Városi Közüzemi Énekkar,¹⁰⁵ 1948-ban azonban már „a Munkásdalos-szövetség elgondolásának megfelelően madrigál, magyar népdal és mozgalmi dalok szerepelnek”¹⁰⁶ a Zsolnay-gyári vegyeskarral közös repertoárban. 1949-ben, a Sztálin születésnapja alkalmából rendezett díszhangversenyen „Hassler új szöveggel megújódott madrigálját, Bárdos Napfényes úton [sic!] és Maros Dunatáji Népdalcsokor c. művét adták elő.”¹⁰⁷

¹⁰⁰ Jelen kutatás a korabeli sajtóanyagot vonta be e kérdés megválaszolására. A Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének aprónyomtatványtárában sajnos nem maradt fenn dokumentum a férfikar 1960 előtti hangversenyeiről, így azok műsoráról sem nyerhetünk információkat e forráscsoportból.

¹⁰¹ Dunántúl, 1942. jún. 13., 8; Dunántúl, 1942. okt. 23., 7; Dunántúl, 1942. okt. 27., 5; Pécsi Napló, 1943. jan. 14., 2; Pécsi Napló, 1943. jan. 23., 4; Pécsi Napló, 1943. márc. 10., 4; Pécsi Napló, 1943. márc. 30., 4; Pécsi Napló, 1943. máj. 21., 7; Dunántúl, 1943. jún. 26., 4; Pécsi Napló, 1943. okt. 10., 4; Dunántúl, 1944. febr. 6., 2; Dunántúl, 1944. febr. 22., 5; Pécsi Napló, 1944. febr. 27., 9. Az egyes kórusművek szövegének tanulmányozásához használt korabeli kottagyűjtemény: PÉTER 1943.

¹⁰² Az irredentizmus beszivárgása a két világháború közötti zene világába: ZEIDLER 2022, 63. skk.

¹⁰³ Dunántúl, 1942. szept. 15., 2; Dunántúl, 1943. máj. 9., 4; Pécsi Napló, 1943. nov. 4., 6; Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 2; Dunántúl, 1944. márc. 11., 7.

¹⁰⁴ A kóruséneklésben testet öltő baloldali közösségeszmény hitvallásszerű megfogalmazásával az ún. Szalmás-kórus kordokumentumnak számító jubileumi kötetében találkozhatunk. „A modern »munkásdalkórusok« abban az időben nem csak arra a célra alakultak »fegyelmezett kis táborokba«, hogy a hallgatóknak szórakozást nyújtsanak, hanem többek között azért, hogy az emberi hang ősi orkeszterén megszólaltassák és tudatosítsák a proletárság ösztönös, kollektív érzéseit. [...] Lerombolta a polgári művészet mesterséges válaszfalait előadó és a hallgató között, és a szolidaritásnak adott kifejezést. Előadásain maga a közönség is aktív közreműködő lett, nemcsak mint eddig: passzív szemlélő. [...] A munkásénekkórusoknak, ebből az egészséges talajból kiindulva, minden irányban ismertetniük kellett az internacionális művészetet, rámutatva arra az örök érzelmi közösségre, amely a világ népei között van.” VISSZAEMLEKEZÉSEK [1980], 10.

¹⁰⁵ Dunántúli Népszava, 1947. okt. 31., 3. sz. o.

¹⁰⁶ Dunántúli Napló, 1948. okt. 16., 6. Például: Tardos: *Munkáskézben leng a lobogó* és Bárdos: *Dolgozni* című kórusművei: Dunántúli Napló, 1948. dec. 21., 4.

¹⁰⁷ Dunántúli Napló, 1949. dec. 20., 3. sz. o.

Ima. P35 [192?]

Papp-Váryné Sziklay Szeréna. *Kontalan.*

mf
Hi-szek egy Is - ten - ben, hi-szek egy ha - zá - ban, Hi - szek egy is - te - ni

p pp
ő - rök i - gaz - ság - ban, Hi-szek Ma-gyar or-szág fel - tá - ma - dá - sá - ban. A - men.

3. kép A Magyar Hiszekegy kottája
(CSGYK Helyismereti Gyűjtemény, Aprónyomtatványtár)

A tanulmány alapkérdésén túl többek között tehát ezek a szempontok is eszünkbe juthatnak az alapítási évszám meghatározása során, s további kutatási irányokat jelölhetnek ki.

Összefoglalás

Egy immár több mint nyolcvanéves pécsi kórus, a Bartók Béla Férfikar történetének kezdeti szakasza, illetve alapító évszámának meghatározása igazi kutatómódszertani érdekességnek bizonyult. Az egyszerűnek tűnő kérdés megválaszolása során, hogy mikor is alakult a kórus, olyan további, összetett kérdések merültek fel, hogy mit tekintünk kórusnak (a közösen éneklő munkahelyi kollektívát vagy az egyesületet), mi lehet a jogfolytonosság alapja egy ilyen nagy múltú énekkar esetében, mi a kórus öndefiníciója, s az mikor, milyen esetleges irányelvek mentén alakult ki, esetleg minek a hatására változott.

A kutatás eredményeként kijelenthető, hogy több eltérő megközelítési módszer – jubileumok, kiemelkedő személyek, illetve a kórus elnevezése köré csoportosuló kutatási irányok – alkalmazásával sem sikerült sajtóforrások alapján igazolni a kórus öndefiníciójának részét képező 1945-ös alapítási évszámot. Ezzel szemben a korabeli sajtóanyag alapján három lehetséges alapítási dátum merült fel az alapján, hogy miként határozzuk meg a kórust. Amennyiben a közös éneklés és a kórus szakmai irányelvek alapján tekintünk az akkori elnevezése szerinti „Városi Közművek Férfikarára”, akkor 1942. január 17-e javasolható az alapítás dátumának, amikor egy szakmai fórumon bejelentették a

kórus megalakulását, s ez év nyarán már bemutatkozó hangversenyt is rendeztek. Ha pedig a korszakban kedvelt egyesületi formát vesszük az énekkar kiindulási állapotának, akkor két további lehetséges alapítási időpont jöhet számításba, melyek mindegyike egy formális jogi aktushoz köthető. Az egyik 1944. február 21-e, amikor sor került a „Pécsi Városi Közüzemi Énekkar” alakuló közgyűlésére, a másik pedig 1949. április 14-e, mikor a belügyminiszter engedélyezte a Pécs Városi Közüzemek Énekkarának alapszabályát, így hivatalosan is megkezdhette működését a kórus mint egyesület.

Ezek közül az 1942-es évszám lenne annyiban megszívlelendő, hogy ekkor deklaráltak férfikarról van szó, így a keretszervezet – a városi közlekedési társaság – mellett a kórus válfaja is egyértelműen megegyezik a Bartók Béla Férfikar profiljával.

Amennyiben közösségként tekintünk az énekkarra mint a közösségben éneklés örömeinek céljából létrejött és működő munkahelyi kollektívára, melyet tagjai határoznak meg, akkor bár a sajtóforrások alapján taglistát nem tudunk összeállítani, de némiképp megoldást jelenthet a kórus meghatározó személyiségének, a kórus karnagyának jogfolytonossága. Így az 1942-es Városi Közüzemi Férfikara és az 1944-es Pécsi Városi Közüzemi Énekkar közötti jogfolytonosságot Szentkereszthy Elemér karnagy személyének állandóságával 1947-ig sikerült igazolni.

A kórusról született teljes, mintegy nyolcvan évnyi, több, mint ezerháromszáz tételt magába foglaló sajtóanyagot áttekintve mindössze három esetben¹⁰⁸ történt utalás arra, hogy a mai kórus jogelődje már a II. világháború alatt is létezett, míg a kórus kezdeteit taglaló sajtóforrások többsége, az 1985-től kánonná rögzült (2. sz. diagram) 1945-ös alapítást emelte ki, mely egyúttal öndefinícióvá is vált.

Ekkor merült fel egy újabb kutatói kérdés, hogy vajon miért felejtődött el a gyakori hírlapi tudósítások (1. sz. diagram) alapján a II. világháború idején is aktív, koncertek sorát bemutató kórus 1945 előtti története, az 1942-es alakulás tényével egyetemben. E kérdés megválaszolására azonban a sajtóforrások alkalmatlannak bizonyultak, mindössze feltételezéssel élhetünk arra vonatkozóan, hogy az 1945 után kialakult új politikai rendszerben kompromittálónak minősülő, az azt megelőző – s általa szigorúan elutasított – rendszerben gyökerező múlt eltitkolása egyfajta legitimációs igény leképeződése lehetett. Ezt a feltevést erősítheti, hogy a két hírlapi említés közül, melyek 1989 előtt felvetet-

¹⁰⁸ Először Boda Miklósnál olvashatjuk, hogy az „*együttes viszont – a jogelődökkel együtt – éppen egy negyedszázadot élt idáig, minthogy az első számú előd, a Pécsi Közüzemi Férfikara, 1943-ban alakult.*” Dunántúli Napló, 1968. nov. 17., 4. 1970-ben is történt egy óvatos utalás a kórus háború előtti léteire, mely az együttes munkáskórus jellegének kiemelésével vette el az esetleges élet a háború előtti, adott esetben problémát jelentő múltnak: „*Az új kórus vezetősége kimondta, hogy az 1944-ben alakult férfikar jogutódjának tartja magát, megőrzi a munkáskórus jellegét, és műsorait az új és klasszikus művekből állítja össze.*” Közlekedés, 1970. december 10., 8. Legutóbb pedig Raýman János állapította meg a jogfolytonosságot a mai kórus és a háború előtti kórus között: „*A Bartók Béla kórus 1943-ban alakult, de a világháború miatt megszűnt. 1945-ben újra alakultak, részben a Pécsi Kórus tagjaiból, de az énekesek többsége a pécsi közlekedési vállalatok alkalmazottai voltak, villamosvezetők, kalauzok, gépkocsivezetők.*” RAYMAN 2020, 4.

ték a kórus 1945 előtti megalakulásának tényét, az egyik bár leírja az általa ismert 1944-es alapítás tényét, azonban azt is kiemeli, hogy az „megőrzi a munkáskórus jelleget”,¹⁰⁹ azaz eszerint a munkáskórus jelleg már korábban is jellemezte a kórust.¹¹⁰ Tehát a névtelenségbe burkolózó tudósító a szocialista korszak elvárt és támogatott narratívájához igazította a kórus meghatározását, így igyekezett legitimálni a kórus háború előtti periódusát. Továbbá az is a kórus háború utáni éveinek önmeghatározási – esetleg önigazolási – nehézségeire, illetve kényszerére utalhat, hogy bár a sajtóforrásokban nem látszik pontosan az ideje, de valamikor 1947 és 1949 között változott a kórus karnagyának személye: az alapító karnagy, Szentkereszthy Elemér – aki köztudottan egyházi kötődésekkel rendelkezett a Horthy-korszakban – más kórusoknál folytatta pályafutását, s 1949-től Antal György neve merül fel a kórus hírlapi említéseinél. Ezek azonban csak feltételezések, a korabeli sajtóban értelemszerűen nem lehet megerősítő adatokat találni erre vonatkozóan, így e kérdések megválaszolásához más forráscsoportok (pl. levéltári anyagok, magániratok, oral history-források) bevonása szükséges.

A tanulmány a pécsi kórusélet egy meghatározó, immár több mint 80 éves fennállást ünneplő résztvevőjén keresztül arra törekedett, hogy adatokkal szolgáljon a helyi kórusok történetének feltáratlan területeihez, s egy, a baranyai kórusmozgalom¹¹¹ történetét a jövőben feldolgozó monografikus munkához, s egyben felhívja a téma iránt érdeklődő kutatók figyelmét arra, hogy számos részkérdést szükséges még tisztázni. Ezek azonban néhány specifikus kutatásmódszertani fogással – s olykor-olykor az elengedhetetlen kitartással – eredményesen megválaszolhatók.

Végezetül úgy tűnik, meghallgatásra talált Krisztián Béla egyesületi elnöknek, az alakuló közgyűlésen, 1944-ben tett fohásza: „Isten áldását kérte a megalakult énekkar munkájára, hogy évtizedek múltán, az utánunk jövőök is megemlékezhessenek arról, miként teljesítette hivatását a magyarság boldogulására.”¹¹² Hiszen a Bartók Béla Férfikar, immár több, mint nyolcvan éve terem közösséget Pécs és vidéke énekelni szerető és tudó férfijainak, s napjainkban a magyar kórusélet egyedi szint képviselő követeként kontinenseket bejárva ismerteti meg a magyar (kórus)kultúra jellegzetességeivel a világot.

¹⁰⁹ Lásd az előző lábjegyzet idézete: Közlekedés, 1970. dec. 10., 8. 1982-ben még megemlíti az együttes munkáskórus jellege, azonban már érződik a hírlapi megfogalmazásban a szabadabbá váló légkör hatása mind a narratívára, mind pedig minden bizonnyal a repertoárra vonatkozóan is: „A több évtizedes múlttal rendelkező énekkar példamutatón ötvözi a munkás férfikari hagyományokat a klasszikusok színvonalas megszólaltatásának igényével.” Dunántúli Napló, 1982. nov. 1., 2. sz. o.

¹¹⁰ Sajtóforrások alapján tényleg úgy tűnik, hogy sok esetben munkásrendezvényeken lépett fel a kórus, így ezáltal s emellett egyfajta keresztényszocialista irányultság figyelhető meg a kórus II. világháború alatti szereplései alapján. Pl. Dunántúl, 1942. szept. 15., 2; Dunántúl, 1943. márc. 9., 2; Pécsi Napló, 1943. jún. 13., 4; Pécsi Napló, 1943. nov. 4., 6; Dunántúl, 1944. febr. 10., 6.

¹¹¹ Kiváló regionális monográfia született Várnai Zoltán jóvoltából a szigetvári kórusmozgalom majd száz éves történetéről: VÁRNAI 1972.

¹¹² Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 2.

Irodalomjegyzék

Sajtó

- Dunántúl, 1933. márc. 10., 4.: A pécsi legényegylet böjti felolvasóestje.
- Dunántúl, 1938. febr. 27., 10: A Pécsi Dohánygyári Munkások Dalkara.
- Dunántúl, 1937. nov. 27., 5.: a Pécsi Katolikus Kör első adventi estje.
- Dunántúl, 1940. nov. 30., 5.: Nagyszabású tombola és zenés, látványos előadás lesz vasárnap a Nagy Lajos gimnázium dísztermében.
- Dunántúl, 1942. jan. 20., 7.: A régi daloskerület visszaállítása.
- Dunántúl, 1942. ápr. 5., 4.: Pécs országos hírű énekes zenekultúrája új sikerek útján.
- Dunántúl, 1942. jún. 6., 4.: A Királydíjas Pécsi Dalárda szerdán este tartotta 95-ik közgyűlését.
- Dunántúl, 1942. jún. 11., 7.: A pécsi népművelési énekkarok hangversenye.
- Dunántúl, 1942. jún. 12., 5.: 400 pengőt eredményezett a Vöröskereszt javára rendezett júniális.
- Dunántúl, 1942. jún. 13., 8.: Énekkari hangverseny.
- Dunántúl, 1942. jún. 16., 7.: A Pécsi Műveltségterjesztő Mozgalom keretében alakult négy dalárda nagy sikere.
- Dunántúl, 1942. aug. 19., 5.: Sokgyermekes pécsi anyák kitüntetése.
- Dunántúl, 1942. szept. 13., 4.: Kitüntetést és jutalmat kaptak a sokgyermekes pécsi anyák.
- Dunántúl, 1942. szept. 15., 2.: Fényesen sikerült vasárnap a pécsi Keresztény Munkásnap.
- Dunántúl, 1942. okt. 23., 7.: Október 26-án lesz tíz első ifjúsági hangverseny a színházban.
- Dunántúl, 1942. okt. 25., 5.: A hadigondozottakért.
- Dunántúl, 1942. okt. 27., 5.: Fényesen sikerült a Krisztus király vasárnapján rendezett hadigondozó ünnepély.
- Dunántúl, 1942. nov.15., 8.: A MDEOSZ Pécsvárosi Th. Daloskerülete ezúton közli...
- Dunántúl, 1943. jan. 10., 5.: Néprokonsági ünnepet tart jövő vasárnap Pécsen a Magyar Nemzeti Szövetség és a Turáni Társaság.
- Dunántúl, 1943. jan. 17., 5.: Vasárnap délelőtt 11 órakor néprokonsági ünnep a városházán.
- Dunántúl, 1943. jan. 19., 2.: A január 24-i munkásmatiné műsora.
- Dunántúl, 1943. jan. 19., 5.: A magyarság néprokonai.
- Dunántúl, 1943. jan. 22., 5.: Fél 8 órakor kezdődik a munkáselőadás vasárnap a színházban.
- Dunántúl, 1943. jan. 26., 4.: Mécs László szavalt.
- Dunántúl, 1943. márc. 3., 2.: A Janus Pannonius Társaság március 7-én tartja negyedik irodalmi matinéját a színházban.
- Dunántúl, 1943. márc. 9., 2.: Zsúfolt nézőtér előtt folyt le a negyedik Irodalmi munkásmatiné.

- Dunántúl, 1943. márc. 12., 5.: Vasárnap lesz az utolsó irodalmi matiné a színházban.
- Dunántúl, 1943. márc. 12., 7.: A MDEOSZ Pécsvárosi Törvényhatósági Daloskerülete...
- Dunántúl, 1943. márc. 14., 6.: A MDEOSZ Pécsvárosi Daloskerülete...
- Dunántúl, 1943. márc. 25., 5.: A Pécsi Katolikus Kör harmadik nagyböjti estje.
- Dunántúl, 1943. márc. 27., 6.: A Pécsi Katolikus Kör nagyböjti estje.
- Dunántúl, 1943. márc. 30., 5.: Dr. Csigi Imre előadása a papi hivatásról.
- Dunántúl, 1943. ápr. 22., 5.: Nagypénteki szertartások.
- Dunántúl, 1943. máj. 6., 5.: Május 8-án lesz Meszes-telepen a sokgyermekes családok lakótelepének alapkövetelési ünnepsége.
- Dunántúl, 1943. máj. 9., 4.: Meszes-telep ünnepe.
- Dunántúl, 1943. máj. 11., 3.: A városfelajánlás előkészítésére vasárnap gyűlést tartottak a katolikus férfiak.
- Dunántúl, 1943. jún. 26., 4.: Országos érdeklődés a pécsi munkás dalosünnepély iránt.
- Dunántúl, 1943. júl. 1., 4.: Pécs város munkássága hitvallást tesz a magyar kultúra és közösségi gondolat mellett.
- Dunántúl, 1943. júl. 3., 4.: A szigetvári Keresztényszocialista Szervezet közgyűlése.
- Dunántúl, 1943. okt. 10., 7.: Vasárnap déli 12 órakor szabadtéri hangverseny a Dóm téren.
- Pécsi Napló, 1943. dec. 8., 6.: Nagyszabású díszhangverseny lesz vasárnap délelőtt a Színházban.
- Dunántúl, 1944. febr. 6., 2.: Agócsy László lesz az 5. munkásmatiné előadója.
- Dunántúl, 1944. febr. 10., 6.: Agócsy László előadása az vasárnapi munkásmatinén.
- Dunántúl, 1944. febr. 11., 5.: Vasárnap délelőtt fél 11 órakor Janus Pannonius munkásmatiné.
- Dunántúl, 1944. febr. 13., 4.: Agócsy László a magyar népdalról tart előadást a Janus Pannonius vasárnap délelőtti matinéjén.
- Dunántúl, 1944. febr. 17., 7.: Dalárda alakulás.
- Dunántúl, 1944. febr. 18., 5.: Vasárnap fél 11 órakor rendezik az V. munkásmatinét.
- Dunántúl, 1944. febr. 20., 5.: A vasárnapi munkásmatiné.
- Dunántúl, 1944. febr. 22., 5.: A Janus Pannonius Társaság vasárnap tartotta ötödik munkásmatinéját.
- Dunántúl, 1944. febr. 22., 6.: Megalakult a Pécs Városi Közüzemi Énekkar.
- Dunántúl, 1944. febr. 24., 6.: A Pécsi Katolikus Kör első műsoros nagyböjti estje.
- Dunántúl, 1944. febr. 26., 5.: A Pécsi Kat. Kör első nagyböjti műsoros estje.
- Dunántúl, 1944. febr. 27., 5.: A Pécsi Katolikus Kör első nagyböjti estje.
- Dunántúl, 1944. márc. 11., 7.: A Pécsi Daloskerület ezúton értesíti...
- Dunántúl, 1944. ápr. 6., 5.: Nagypénteki szertartások.
- Dunántúl, 1944. máj. 18., 5.: A Pécsi Katolikus Legényegylet műsoros délutánja a bombakárosultak javára.
- Dunántúl, 1944. máj. 23., 2.: Fényesen sikerült a Pécsi Katolikus Legényegyletnek a bombakárosultak javára rendezett műsoros délutánja.

- Dunántúli Napló, 1944. jún. 10., 4.: Körmenet a Széchenyi-téren.
- Dunántúli Hétfő, 1949. dec. 19., 2. sz. o.: Sztálinról zengett a dal...
- Dunántúli Napló, 1948. máj. 14., 5.: Öt pécsi és két bányászdalárda vesz részt a nagykanizsai dalosversenyen.
- Dunántúli Napló, 1948. júl. 3., 6.: A VAOSz pécsi csoportjának nőbizottsága...
- Dunántúli Napló, 1948. okt. 16., 6.: Dudál a gyár.
- Dunántúli Napló, 1948. nov. 16., 4.: Élen jár a tanulásban és a munkában a Közüzem SzIT ifjúsága.
- Dunántúli Napló, 1948. dec. 21., 4.: Nagy siker a Bartók Béla Szövetség hangversenyén.
- Dunántúli Napló, 1949. jún. 8., 4.: Munkásdalosok ünnepe Pécsett.
- Dunántúli Napló, 1949. aug. 9., 6.: Jól sikerült Mohácson a területi szakszervezeti nap.
- Dunántúli Napló, 1949. aug. 9., 6.: Hármasszünnepe a PVKV-nál.
- Dunántúli Napló, 1949. dec. 18., 3. sz. o.: Sztálin díszhangverseny.
- Dunántúli Napló, 1949. dec. 20., 3. sz. o.: Díszhangversennyel köszöntötték Sztálin elvtársat a dalosok.
- Dunántúli Napló, 1950. máj. 9., 6.: Munkáskórusok hangversenye.
- Dunántúli Napló, 1950. szept. 5., 6.: Az olvasó hangja. Kérelem a Közlekedési KV-hez.
- Dunántúli Napló, 1955. aug. 23., 1.: Keszüi vendégek a Pécsi Közlekedési Vállalatnál.
- Dunántúli Napló, 1956. febr. 23., 4.: A Pécsi Rádió műsora.
- Dunántúli Napló, 1956. márc. 8., 1.: Ünnepségek az üzemekben.
- Dunántúli Napló, 1956. márc. 14., 3.: A szerkesztőség postájából. További sikereket!
- Dunántúli Napló, 1956. márc. 22., 4.: Vándordíjas Bartók kórusverseny.
- Dunántúli Napló, 1956. márc. 30., 2.: Négy Bartók-hangversenyről.
- Dunántúli Napló, 1956. márc. 30., 4.: A Pécsi Rádió műsora.
- Dunántúli Napló, 1958. dec. 25., 9.: A Magyar Rádió pécsi adójának 1958. dec. 27-i, szombati műsora.
- Dunántúli Napló, 1959. ápr. 3., 1.: Nagyhírű énekkar.
- Dunántúli Napló, 1960. márc. 20., 2.: Tízéves jubileumára készül...
- Dunántúli Napló, 1960. márc. 24., 5.: A szocialista kultúráért...
- Dunántúli Napló, 1963. aug. 19., 1.: Ünnepi ülést tartott Pécs város Tanácsa.
- Dunántúli Napló, 1964. okt. 25., 4.: Hangversenyek, bemutatók.
- Dunántúli Napló, 1967. nov. 1., 3.: Negyven év az utasok szolgálatában
- Dunántúli Napló, 1968. nov. 17., 4.: Boda Miklós: Kiváló pécsi együttesek.
- Dunántúli Napló, 1970. nov. 18., 3.: Negyedszázad a kórusmozgalomban.
- Dunántúli Napló, 1970. nov. 19., 4.: Kiváló együttes.
- Dunántúli Napló, 1970. nov. 29., 7.: Zenei krónika.
- Dunántúli Napló, 1970. dec. 29., 5.: Pécs legjobb művészeti csoportjai.
- Dunántúli Napló, 1979. ápr. 28., 3.: Bizottság is lehet cselekvő, alkotó.
- Dunántúli Napló, 1982. nov. 1., 2. sz. o.: Pécsi férfikar sikere Budapesten.
- Dunántúli Napló, 1984. nov. 27., 5.: Sz. K.: Három kiváló együttes Baranyából.

- Dunántúli Napló, 1985. nov. 24., 5.: Jubilál a Volán férfikara.
- Dunántúli Népszava, 1947. okt. 9., 4. sz. o.: Köszönetnyilvánítás. [Gregorovits Antal.]
- Dunántúli Népszava, 1947. okt. 30., 4. sz. o.: Egyházzenei hangverseny a temetői templomban.
- Dunántúli Népszava, 1947. okt. 31., 3. sz. o.: Szombaton délután a honvédség gyászünnepséget rendez a magyar és orosz hősi emlékműveknél.
- Közlekedés, 1960. ápr., 4. sz. o.: F. J.: Jó úton halad a „Bartók Béla” kórus.
- Közlekedés, 1962. jún. 20., 4.: Egy jól sikerült hangverseny. Siker útján a PKV „Bartók Béla férfikara.”
- Közlekedés, 1970. dec. 10., 8.: Jubileumi közgyűlés a Bartók-év jegyében.
- Közlekedés, 1982. jan., 11.: Pócza Sarolta : A kultúra házában.
- Közlekedés, 1985. febr., 12.: Újvári: Országos siker után.
- Közlekedés, 1987. febr., 3.: Roszprim Nándor: A Bartók Béla férfikar.
- Magyar Közlöny, 1949. április 14., 2.: A belügyminiszter láttaozta az alábbi egyesületek alapszabályát...
- Magyar Közlöny, 1949. aug. 16., 5.: Közlemény. A belügyminiszter a közlekedés- és postaügyi miniszterrel egyetértésben...
- Magyar Közlöny, 1948. máj. 11., 3.: Közlemény. Az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről...
- Nagyítás, 2010. aug. 18., 26.: Hámosi Andrea: Énekel a Dóm tér.
- Népszabadság, 2006. aug. 2., 6.: Ungár Tamás: Győztek a tájfunon is.
- Pannon Volán, 1986. okt., 4.: Férfikarunk Olaszországban...
- Pannon Volán, 1988. jan., 4.: A „Lipa” Eszékről.
- Pécsi Napló, 1942. jan. 20., 2.: A Pécsvidéki Th. daloskerület kimondotta a régi kerületi rendszerhez való visszatérését.
- Pécsi Napló, 1942. jún. 13., 7.: A népművelési énekkarok hangversenye.
- Pécsi Napló, 1942. jún. 16., 5–6.: Szép siker koronázta a Népművelési Énekkarok szombati hangversenyét.
- Pécsi Napló, 1942. okt. 22., 6.: Hétfőn tartják a Zenélő Ifjúság elidei első hangversenyét.
- Pécsi Napló, 1943. jan. 14., 2.: Városszerte nagy az érdeklődés a vasárnap rendezendő néprokonsági ünnep iránt.
- Pécsi Napló, 1943. jan. 19., 3.: Jól sikerült Pécsett a néprokonsági ünnep.
- Pécsi Napló, 1943. jan. 23., 4.: Mécs László az örök gyermek.
- Pécsi Napló, 1943. jan. 26., 2.: Kitűnően sikerült Hivatászervezet [sic!] matinéja.
- Pécsi Napló, 1943. márc. 10., 4.: A magyar szabadságharc költőjét ünnepli vasárnap a Janus Pannonius Társaság utolsó irodalmi matinéján.
- Pécsi Napló, 1943. márc. 17., 4.: Petőfi zsenijének áldozott ezidei utolsó irodalmi délelőttjén a Janus Pannonius Társaság.
- Pécsi Napló, 1943. márc. 25., 6.: A Pécsi Katolikus Kör harmadik nagybőjti estje.
- Pécsi Napló, 1943. márc. 27., 7.: A Pécsi Kat. Kör III. nagybőjti estje.
- Pécsi Napló, 1943. márc. 30., 4.: Kitűnően sikerült a Pécsi Katolikus Kör harmadik nagybőjti estje.

- Pécsi Napló, 1943. máj. 6., 4.: Kádár Levente dr. államtitkár szombaton rakja le a Meszes pusztán a sokgyermekes családok lakótelepének alapkövét.
- Pécsi Napló, 1943. máj. 21., 7.: Nevet a katona...
- Pécsi Napló, 1943. jún. 13., 4.: Munkás dalosünnepély Pécsett.
- Pécsi Napló, 1943. júl. 1., 3.: Pécsi munkások dalosünnepéje.
- Pécsi Napló, 1943. okt. 8., 2.: Dalosünnepély a Dóm téren.
- Pécsi Napló, 1943. október 10., 4.: Szabadtéri hangverseny a Dóm-téren.
- Pécsi Napló, 1943. nov. 4., 6.: Megnyílt a Pécsi Munkásakadémia.
- Pécsi Napló, 1943. nov. 24., 6.: A Munkás Akadémián...
- Pécsi Napló, 1943. dec. 5., 6.: December 7-én Pécs, Baranya, Somogy és Tolna vármegyék dalosaikét megalakul a 17. Daloskerület.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 10., 7.: Agócsy László...
- Pécsi Napló, 1944. febr. 13., 7.: Vasárnap fél 11 órakor V. munkásmatiné a színházban.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 17., 6.: A Dalárda alakulása.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 19., 4.: Vasárnap fél 11 órakor rendezik az V. munkásmatinét.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 2.: Megalakult a Pécs városi Közüzemi Énekkar.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 22., 5.: Nagy érdeklődés mellett folyt le a Janus Pannonius Társaság V. munkásmatinéja.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 24., 7.: A Pécsi Katolikus Kör...
- Pécsi Napló, 1944. febr. 26., 7.: Nagyböjti est a Kat. Körben.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 27., 9.: Nagyböjti est a Kat. Körben.
- Pécsi Napló, 1944. febr. 29., 4.: Virág Ferenc megyéspüspök jelenlétében tartotta első nagyböjti estjét a Pécsi Katolikus Kör.
- Sorsunk, 1948. jan., hátsó borító: Hirdetés. [Pécs Városi Közüzemek]
- Új Dunántúl, 1946. febr. 14., 3. sz. o.: Újra emelkedtek a közszolgáltatások alapárai.
- Új Dunántúl, 1946. május 12., 2. sz. o.: A közszolgáltatások új árai.
- Új Dunántúl, 1947. dec. 20., 3.: Idén is felállítják Mindenki Karácsonyfáját.
- Új Dunántúl, 1948. márc. 17., 1.: A magyar népi demokrácia valóra váltja a 48-as szabadságharc célkitűzéseit.
- Új Dunántúl, 1948. ápr. 16., 4.: A Városi Közüzemek Kultúrest sorozatának keretében...
- Új Dunántúli Napló, 1993. márc. 23., 10.: Hangverseny a szociális otthonban.
- Új Dunántúli Napló, 1995. nov. 19., 5.: Sz. K.: A fél évszázada sikeres kórus.
- Új Dunántúli Napló, 1997. dec. 16., 5.: Hodnik I. Gy.: Együtt és létekből énekelni.
- Új Dunántúli Napló, 2003. dec. 20., 13. sz.: Szelet kiabált és teljesült minden álma.
- Új Dunántúli Napló, 2005. nov. 25., 9.: M. K.: Hatvan év férfikarra.
- Új Dunántúli Napló, 2010. jún. 18., 10.: Hatvanezren hallhatták a Bartók-kórust az esseni stadionban.
- Új Dunántúli Napló, 2011. jan. 3., 11.: Legyen a zene mindenkié.
- Új Dunántúli Napló, 2015. okt.31., 5.: A legrégebbi aktív kórus.

Új Dunántúli Napló 2019. nov. 3., 4.: Negyedszázados a Villány-Siklói Borút Egyesület.

Új Dunántúli Napló, 2020. febr. 27., 2.: Nem a sikeres kórus, hanem a lobogója lett érték.

Volán, 1967. jan., 14.: Száll az ének...

Zeneszó 25:8 (2015) 11–12.: Kertész Attila: 70 éves a Pécsi Bartók Béla Férfikar.

Szakirodalmi hivatkozások

BALOGH 2008 = Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. (Historia Hungaro-Slovaca – Slovaco-Hungarica 2.) 49–60.

BŐSZE 1997 = Bősze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1997. (Somogyi Almanach 53.)

DHONDT 2017 = Dhondt, Pieter: Egyetemtörténet-írás: több mint jubileumok története? In *Per Aspera ad Astra*, 4:1–2 (2017), 151–165.

GOSZTONYI 1981 = Gosztonyi József: Bartók Béla a magyar éremművészetben. In *Az Érem*, 37:2 (1981), 44–48.

GYARMATI 2022 = Gyarmati György: Csengőfrász – kádárkolbász – Kádár-kocka. A pártállam Janus-arcú magyar modellje. In Rainer M. János (szerk.): *A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022, 153–183.

LOMNICZY 2004 = Lomniczy József: Beszámoló. *HungArgenNews. Az Argentínai Magyar Kolónia elektronikus hírlevele*, 5:51 (2004) 6–7. <https://epa.oszk.hu/00000/00013/00051/pdf/00051.pdf> (Letöltés: 2022. okt. 14.)

PÉCS-BARANYAI ISMERTETŐ 1934 = Kalotai László: *Pécs-Baranyai ismertető*. Dunántúl, Pécs, 1934.

PÉCS-BARANYAI CÍMTÁR 1942 = Császár Géza (szerk.): *Pécs-Baranyai címtár 1942*. Karl Könyvesbolt és Könyvkiadó, Pécs, 1942.

PÉTER 1943 = Péter József: *Hajnalcsillag. Férfikarok gyűjteménye*. Magyar Kórus, Budapest, 1943.

RAYMAN 2020 = Raýman János: A Pécsi Bartók Béla Férfikar emlékérmé 1970. In *Pécsi Dénár*, 20:2 (2020. feb. 1.), 4.

SZAKONYI–TEGZES [1978?] = Szakonyi Lajos – Tegzes Béla: *Pécs helyi közlekedésének fejlődése. Villamos, autóbusszjáratok alakulása, kifejlődése*. [Volán Váll.], Pécs, [1978?]. (Kézirat)

VALUCH 2001 = Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

VÁRADI 2014 = Váradi Judit: A zenei nevelés gyökerei. *Parlando*, :3 (2014) <https://www.parlando.hu/2014/2014-3/2014-3-17-Varadi-Zenei.htm> (Letöltés: 2022. okt. 14.)

VÁRNAI 1972 = Várnai Zoltán: *A szigetvári kórusmozgalom 1877–1972*. Szerk.: Bernáth János. Szigetvári Városi Tanács VB Művelődési Osztály, Szigetvár, 1972. (Szigetvári írások 1.)

VISSZAEMLÉKEZÉSEK [1980] = *Visszaemlékezések a Szalmás-kórus megalakulásáról és történetéből*. Szerkesztette a Szalmás-kórus Emlékbizottsága Tiszay Andor vezetésével. Kóta, Budapest, [1980].

ZEIDLER 2002 = Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.

Internetes hivatkozások

Baranyai Neves Személyek adatbázis – Szentkereszthy Elemér <https://baranyaidigital.hu/neves-szemely/4384> (Letöltés: 2022. okt. 13.)

Bartók Béla Férfikar honlapja <https://bartokbelaferfikar.hu/korusrol> (Letöltés: 2022. okt. 12.)

Egy pécsi labdarúgóklub - majdnem örökre a politika hálójába gabalyodva

A forgotten but very important part in the history of football in Pécs connects to a small settlement on the northeastern shore of Lake Balaton, Fűzfő. Strange but true: in a certain sense Pécsi Dózsa began its march to the top league of the Hungarian National Championship from there.

As a first step, some conscripts who started their military service in the garrison of Pécs, formed a football team from their comrades-in-arms in 1950. After their initial military training, the recruits continued their service in Veszprém County where they began to play as Fűzfői Bástya in the First Division of the Hungarian County Championship. Later they moved to Veszprém but because of the strong connections of their club to the very unpopular Hungarian State Protection Authority, their team continuously suffered from the lack of any fan support. So they they moved on to Budapest and continued the play as Kőbányai Dózsa under the protection of the chiefs of the police and the Hungarian Internal Affairs.

Contrary to their general unpopularity as a sport club, the former conscripts made a well organised football team and during the years of „wandering”, they promoted themselves to the Hungarian National Championship II. More surprisingly, they won Championship II in 1954. After some playoff games they achieved their final goal: the promotion to the Hungarian National Championship I. As a final step, politicians intervened and moved the team to Pécs where they began their performance between the best Hungarian football teams as Pécsi Dózsa.

Pécs város legeredményesebb futballklubja, a ma Pécsi Mecsek FC néven ismert alakulat kacifántos históriája igencsak különleges, legalábbis egy bizonyos szempontból: aligha akad ma hazánkban olyan sportszervezet, amelyiknek annyira mély lett volna a politikai beágyazottsága, mint a PMFC-nek. A klub története legalább 1950-ig nyúlik vissza. A hoitória szálait ugyan nem lehetetlen kibogozni, de a nevek és bajnoki osztályok közötti bolyongás nem egyszerűsíti a megértést. Futballtörténet ez, amely nem kizárólag a sportág körül forog, hanem kapcsolatban áll a politikával és számos más, a néhai szocialista berendezkedést, majd később a rendszerváltás utáni időszakot is olyannyira jellemző visszasságokkal és ellentmondásokkal. Maga a „gyermek” még szépnek is minősíthető, de néhány vonása miatt inkább egy gyönyörű torzszülöttre hasonlít.

Ha röviden szeretnénk összefoglalni a történetet, akkor is legalább nyolc jelentős pillanatról kellene beszámolnunk. A Pécsi Közalkalmazottak SE megalapítása után az említett csapatot a Pécsi Dózsa bekebelezte. Pontosabban, az előbbi „önként” beolvadt az utóbbiba. A Pécsi Dózsából városi összefogással jött létre a Pécsi Munkás SC. Annak már nem jogutódja ugyan, de sporttörténeti szempontból folytatása a Pécsi Mecsek FC. Ám annak gazdasági társasága egy idő után eltűnt a baranyai megyeszékhelyről. Pécssett ellenben egy másik kft. bukkant fel: a csapat, és annak korábbi eredményei Agárdról érkeztek. Később ez a formáció jutott gazdasági válságba, majd a Magyar Labdarúgó-szövetség (MLSZ) visszaminősítette a harmadik osztályba, aztán némi agónia után, a negyedik vonalba került – innen sikerült visszakapaszkodnia az NB II-be. A történetet tovább bonyolítja egy pécsi, katonai szál is: ez egészen Fűzfőig, onnan Veszprémig, majd Budapestig, Kőbányáig ért el. A fővárosból pedig egy hatalmas, kétszáz kilométeres szökkenés után ért talajt Pécssett az eddig szinte elfelejtett ág. Ez a história minimum zavaros; az összefüggések kiderítéséhez a szerencsére is szükség volt, mert egyes mozzanatok nem alkotnak logikus láncolatot. Nem véletlen, hogy összegző jelleggel eddig senki sem járt a végére.

Ha ezt a fonalat szeretnénk legombolyítani, úgy egészen 1949. augusztus 10-ig kell visszamennünk az időben. Ekkor tartotta meg alakuló közgyűlését a Pécsi Közalkalmazottak Sport Egyesülete (KASE, máskor P. KASE néven említették a korabeli újságok).¹ Az egyesület az úgynevezett megyei, illetve városi tanács támogatásával létező sportszervezetként működött, s természetesen labdarúgó-szakosztállyal is rendelkezett, hiszen az ilyen gyűjtőegyesületek jellemzően nem hagyhatták ki a kínálatukból a legnépszerűbb labdajátékot.

A sajtó az 1950-es, NB III-as bajnoki rajt előtt már a Pécsi Dózsáról írt, amelyről mint a KASE utódjáról lehetett olvasni.² Ekkor a Dózsa a Bátaszék ellen készült összecsapásra. Idegenben, augusztus 20-án 1-1-re végzett a nevében már új gárda. Azért érdekes ez a tény, mert nem sokkal korábban, amikor a bajnoki osztály sorsolását elkészítették, még egyértelműen a P. KASE név szerepelt a lapok hasábjain.³ A másik furcsaság, hogy a Pécsi Dózsa alakuló közgyűlését a szekszárdi nyitómérkőzést követő második napon tartották meg:⁴ így tehát az a különös eset állt fenn, hogy a csapat már a hivatalos megalakulása előtt lejátszotta első mérkőzését! Mindez manapság meglepőnek tűnhet, de a korabeli viszonyok között az illetékeseknek valószínűleg a szemük sem rebbent a dolog hallatán – főként, mivel a pécsi együttes a Budapesti Dózsa, későbbi nevén az Újpesti Dózsa nyomdokain jött létre. A Dózsa néven működő sportklubok a Belügyminisztérium fennhatósága alá tartoztak. Rendőregyesületek voltak, annak minden előnyével és hátrányával együtt: hasonló címerrel, lila-fehér színösszetételben, rugalmas együttműködési szabályzattal rendelkeztek. Ez utóbbi az idők során úgy öltött valódi formát, hogy a budapesti csúcsegyesület könnyedén, büntetlenül „rabolhatott” sportolókat – elsősorban futballistákat

¹ Bödő 2011, 120.

² Dunántúli Napló, 1950. aug. 19., 6.

³ Dunántúli Napló, 1950. aug. 2., 4.

⁴ Dunántúli Napló, 1950. aug. 24., 4.

– a vidéki szervezetektől. A szolgálati érdekre bármikor lehetett hivatkozni, de civil focistákat is bevonultathattak – diszkrét erőszak mellett – a határőrséghez, ami szintúgy a Belügyminisztérium alá tartozott. Természetesen, ha egy közép-hátvéd ily módon felöltötte az egyenruhát, akkor sem kerülhetett a Kőszeg környéki vasfüggöny melletti nyomsávra, inkább egy focicsapat védelmének a tengelyébe, mondjuk Újpestre. Ha bevált a jelölt, s jól teljesített a pályán, akkor a leszerelése után újra rendőri állományba kerülhetett. Megfelelő rendfokozati besorolással komoly pályát lehetett így befutni. Aki kedvet érzett a dologhoz, az aktív játék befejezése után is a rendvédelmi szerveknél maradhatott.

Az események menetét zavarosabbá és nehezebben követhetővé teszi, hogy már néhány nappal korábban is megjelent egy híradás arról, hogy megalakult a Pécsi Dózsa;⁵ ugyanekkor a P. KASE „választmányi ülésén nagy lelkesedéssel kimondták, hogy az egész egyesület beleolvad a Dózsába és a jövőben mint P. Dózsa szerepel tovább.”⁶ Létrejött tehát a Pécsi Dózsa, NB III-as indulási joggal, a magyar labdarúgás ekkor még kevésbé fontos szereplőjeként. Most engedjük el egy időre a történetnek ezt a belüleges szálát – azért, mert ezzel szinte párhuzamosan elindult egy másik szervezkedés is.

Az 1950-es évben, elsősorban Budapestről bevonult katonák egy pécsi laktanyában úgy döntöttek, szeretnék ellenőrzött keretek között rúgni a labdát, ezért a honvédségen belül hoztak létre egy futballcsapatot.⁷ Szervezett bajnokságban nem indultak, így a régi táblázatokban nem lehet fellelni őket, legalábbis a kezdetekkor. Egyszerűen arról volt szó, hogy az ifjak a katonaelet és a kötelező politikai fejtágítások mellett sportolni szerettek volna. A minimális tárgyi feltételek a laktanyában is adottak voltak, legfeljebb a stoplis cipők megszerzése okozhatott gondot. A kiképzésük befejeztével a harcosokat Fűzfőre helyezték át, ahol hadiipari létesítmények őrzése volt az elsődleges feladatuk. Emellett folytatták a labdarúgást, ekkor azonban már jóval magasabb szinten: a Veszprém megyei I. osztályban indultak el, az 1951-es idényben. Fűzfői Bástyaként tűnt fel a nevük, a negyedik vonalban.⁸ A Bástya gyűjtőnév alá tartozó klubok országosan az Államvédelmi Hatóság fennhatósága alá tartoztak; egykoron a méltán jó hírű MTK is ezek sorait erősítette. Ahogy a támogató szerv, úgy a Fűzfői Bástya sem örvendett különösebb népszerűségnek, nagy értéket sporttörténeti szempontból nem képviseltek, még helyi szinten sem.

A csapat hamarosan el is költözött Fűzfőről, a „görcsbelábúak” meg sem álltak Veszprémig. Az eredeti garnitúra ekkorra már le is szerelt, ezért csupán az utánuk bevonulók vihették tovább a lobogójukat. A megyeszékhelyen az egyenruhás formáció a „nem szeretem” kategóriába került. Veszprém megye eleve nem számított a sportág itthoni fellelegvárának: évtizedekkel később a Veszprém ugyan megfordult az NB I-ben, ám azelőtt inkább volt a terület a magyar labdarúgás fehér foltja, mintsem virágzó területe. Ennek okán aztán a Veszprémi Bástya mérkőzéseit nem túl sokan látogatták. Mindebben

⁵ Dunántúli Napló, 1950. aug. 16., 4.

⁶ Dunántúli Napló, 1950. aug. 16., 4.

⁷ Béke és Szabadság, 1954. dec. 22., 24.

⁸ Béke és Szabadság, 1954. dec. 22., 24.; Kis Ujság, 1951. okt. 4., 6.

közrejátszhatott az is, hogy egy olyan szervezet csapata, mint az ÁVH, a szurkolók körében nemigen lehetett népszerű. Ráadásul azt az érvet sem lehetett felhozni, hogy a saját fiaikat nézhették a veszprémi pályán – hiszen nem is helyiek alkották a keretet. Mindezt a fontos elvtársak is hamar belátták, így a csapatnak ismét költöznie kellett? következő megálló Kőbánya lett, de oda már Dózsa néven érkezett meg.⁹ A névváltás oka, hogy 1953-ban az ÁVH-t mint önálló szervezet megszüntették, s a Belügyminisztérium alá rendelték, és így a Bástya megnevezés okafogyottá vált. Az ország legalább ötven városában működött Dózsa néven szereplő klub, amelyek közé – immáron egy fokkal talán kevésbé irritáló, belügyi státuszban – a Kőbánya is betagozódott.

Budapesten azonban a lapokat már évekkal korábban „leosztotta” a politikai elit. A katonaság a Budapesti Honvéd kispesti stadionjába fészkelte be magát. A rendőrök, a „belügyérek” viszont Újpestet szemelték ki megfelelő bázisnak. Az MTK – az ÁVH megszűnése okán – vált átmenetileg feleslegessé és az ügy vesztesévé, bár él a gyanú, miszerint hosszabb távon a zsidó alapítói gyökerekkel bíró klub sem fizetett rá a kínos, kényszerű együttműködés befejezésére. Angyalföldön találtak hazát a kommunisták, a Vasas egyesületében; korábban is odatartoztak, legfeljebb a háború előtt nem számítottak a politikai kurzus kedvencei közé Kádár János elvtársai. Ebből a felsorolásból utolsóként érdemes megemlékezni a Ferencvárosról, a IX. kerület, egyben az ország legnépszerűbb csapatáról. A Kádár-korszakban, de már Rákosi idején is félig-meddig üldözött gárdaként tartották számon a zöld-fehéreket. Aki ellenben szeretett volna szembehelyezkedni az uralkodó rezsim álláspontjával, az beállt Fradi-drukkernek. Ilyen futballtérképen tűnt fel a Kőbányai Dózsa. Könnyű belátni, sok esélyük nem volt arra, hogy gyökeret verjenek a ferencvárosiak szomszédaként.

A fentiek ellenére, a politikától függetlenül végül mégis egy erős gárda verbuválódott Kőbányán. Az 1954-es idényben, a négy csoportos NB II-ben, az egyik csoportban az élen végeztek.¹⁰ Ekkor azonban még nem „fenyegette” őket a magyar NB I veszélye, hiszen osztályozót kellett vívniuk a feljutásért. Többen úgy gondolkodtak, a kőbányaiak majd szép csendben elbuknak, marad nekik a második vonal, amelyben senkinek a köreit nem zavarták volna. De ezt a történetet mások, igazi sportemberek írták, akik sikeresen vették az akadályokat, és egyszerre azt vették észre, hogy kinyílt előttük az elitosztály kapuja. Ez azonban komoly aggodalmat keltett a sportvezetők körében, hiszen a Budapesti Dózsa mellé végképp feleslegesnek tűnt egy másik dózsás tizenegy is, az már a fővárosi belügyes erőket is megosztotta volna. Tenni kellett valamit: az tűnt a legegyszerűbb megoldásnak, ha az indulás jogot átadják a pécsi „testvéregyüttesnek”. Ekkor olyan fordulat történt, amely még a számos kacskaringós esetet produkáló magyar labdarúgás berkeiben is egyedülállónak számít.

⁹ Esti Budapest, 1954. dec. 21., 4.

¹⁰ Béke és Szabadság, 1954. dec. 22., 24.

1. kép A Kőbányai Dózsa
a Pécsi Dózsával csatázik
1954 őszén
(Képes Sport,
1954. nov. 30., 6.)

Zsámboki nemcsak a támadások felépítéséből, hanem a góllövésből is alaposan kivette a részét a pécsiek elleni mérkőzésen. A jobbösszekötő a rosszul kifutó Krausz mellett a harmadik kőbányai gólt lövi. Kőbányai Dózsa—Pécsi Dózsa 4:0.

Ez a gól döntő! Túláradó örömmel üdvözik egymást a Kőbányai Dózsa csatárai — a labda a Bp. Vörös Meteor kapujában táncol Fazekas fejese nyomán

2. kép A Kőbányai Dózsa 1954 decemberében a Bp. Vörös Meteor csapata ellen aratott 1:0-s győzelmével harcolta ki a feljutást a magyar labdarúgás élvonalába.
A képen a mindent eldöntő fejesgól utáni pillanatok
(Béke és Szabadság, 1954. dec. 22., 24.)

A Pécsi Dózsa ugyanis, amely időközben kissé feljebb lépett a kezdetekhez képest, 1954-ben gyengén „muzsikált” a második vonalban, ahol aktuálisan szerepelt. A kilencedik helyezésükkel kiestek volna az NB III-ba, ehhez képest, példátlan módon, az egyesület „felesett” az NB I-be, a Kőbányai Dózsa jogán – mert a budapestiek Pécsre tették át székhelyüket. Különös felhangot kölcsönöz a bornírt epizódnak, hogy a bajnokságban a második helyen a Pécsi VSK végzett, szoros küzdelemben.¹¹ Vagyis, logikailag akkor a városi riválist is kedvező helyzetbe hozhatták volna, de természetesen nem ez volt a cél. A politi-

¹¹ Béke és Szabadság, 1954. dec. 22., 24.

**NB II, ELSŐ:
KŐBÁNYAI DÓZSA**

Balról jobbra: Fenyvesi László edző, Zsámbokl (kabátban), Forgács, Orosz, Polgár, Lung, Beliczky, Urbán (kabátban), Pozsgai, Fenyvesj mellett előrehajolva Gulyás. Térdel: Hentes, Fazekas, Rendek, Pleck.

3. kép Az NB II 1954-es szezonjában diadalmaskodó Kőbányai Dózsa csapata – a labdarúgók közül nagyon kevesen folytatták szereplésüket a Pécsi Dózsában
(Képes Sport, 1955. feb. 22., 16.)

kának itt nem csupán az ujjlenyomata tűnt fel: az elvtársak rendkívül durván beleavatkoztak az ügybe, részben a pécsiek javára, de egy másik pécsi közösség kárára. Mindezért a hithű PVSK-s szurkolók örökre megharagudtak az ellenlábasra – főként, hogy a bajnoki cím sorsáról döntő mérkőzésen a Kőbányai Dózsa az addigra már kiesett (de mint később kiderült, valójában feljutott) Pécsi Dózsát győzte le 4:0-ra.¹² Jobb csapat volt akkoriban a Kőbánya, ez nem vitás – a bunda nem bizonyítható, de legalábbis elképzelhető, hogy a pécsi belügyi gárda játékosai nem szaggatták fel a pályát, hogy megakadályozzák aktuális ellenfelük győzelmét. Ráadásul, központi döntés alapján, a PVSK-nak legalább két kiváló játékosát át kellett adnia az új NB I-es klubnak. De a görbíthetetlen derekú vasutasok már nem látták a pályán a folytatást, ki sem mentek megnézni a Pécsi Dózsa meccseit.

A következő években a Pécsi Dózsa jól megállta a helyét, igaz, egyszer a fiúk kisetek, ám jobbára azért a középszintben vitézkedtek az NB I-ben, esetleg annak végén fejezték be a pontvadászatokat. Sőt, 1970-ben kiléphettek a nemzetközi porodra is. Az Európai Városok Kupájában (EVK) sem vallottak szé-

¹² Képes Sport, 1954. nov. 30., 6.

gyent, s többek között az angol Newcastle kiverése révén eljutottak a harmadik fordulóra.¹³ Igaz, akkor az olasz sztárklub, a torinói Juventus megállította a menetelést, mégis, az máig a pécsi foci legnagyobb nemzetközi sikere. Ennek ellenére hamarosan ismét fújni kezdett a változás szele.

4. kép Jelenet az 1970 őszén vívott, legendássá vált Pécsi Dózsa – Newcastle United mérkőzésről. A képen Rapp Imre, a Dózsa kapusa, közvetlenül a vendégek egyik büntetőjének háraitása előtt (Képes Sport, 1970. nov. 10., 13.)

1973-ban a városi vezetők, az MSZMP felügyelete mellett komoly döntést készítettek elő. Országos direktívák alapján kezdték letenni egy úgynevezett nagy városi klub alapjait. A rendőrség már nem tudta, s nem is igazán akarta vállalni a sport, azon belül is különösen a legdrágább sportág, a futball támogatását. Országos nagyegyesületben gondolkodtak a döntéshozók, erre pont megfelelt az ekkor megalapított Pécsi Munkás Sport Club (népszerű rövidebb néven a PMSC, elferdítve a Pamacs). Ekkor az ércbánya állt az ügyek élére. Amúgy is benne voltak a megyeszékhely sportéletében, hát nem esett nehezükre felkarolni a kezdeményezést. Nem sokat késlekedtek, február közepe táján bejelentették a többes fúziót.¹⁴ Az alapítók között volt a Pécsi Dózsa, az Ércbányász SC, az Építők SK, valamint a Helyiipar (elsőre nehezen kiolvasható nevű) egyesülete. A Pécsi Bányász labdarúgói abban a pillanatban még szerették volna megvédeni lokális érdekeiket, de hamarosan beletörődtek a megváltoztathatatlanba. A történeteknek azonban annyi a pikantériája, hogy – a korábbi nevet egy ideig megtartva – ősszel még Pécsi Dózsaként vitézkedtek. Az eredményeiket átmentették, de új alapon folytatódott sok szakosztályban a hasznos munka.

A személyes beszélgetések során a focisták keserédesen szokták felidézni, hogy amikor az új formáció kialakult, pont annyian voltak, hogy két teljes, azonos színekben küzdő csapatot képesek lettek volna kiállítani, cseresorokkal megerősítve – egymással szemben, afféle testvérháborús csatát megrendezve. Természetesen hamarosan megkezdődött a szűrés, a kiválasztás. Csak a legjobbak, illetve a legszerencsésebbek maradhattak az NB I-es keretben.

A sikerek ezt követően nem kerültek el játékosokat, szakmai vezetőket, drukkereket. 1986-ban a magyar bajnokságban a második helyen végzett a

¹³ Dunántúli Napló, 1970. nov. 5., 8.

¹⁴ Dunántúli Napló, 1973. feb. 17., 8.

piros-fekete színekbe öltözött légió. Erre némileg árnyékot vetett, hogy nem sokkal később az MLSZ, nem itteni mérkőzések miatt, de itt is vizsgált olyan találkozókat, amelyek végeredménye kapcsán felmerült a megegyezés, a bunda gyanúja. De politikai nézőpontból ez teljesen közömbösnek tűnt, ráadásul az 1989–1990-es sorozatban a PMSC megnyerte a Magyar Kupát¹⁵ (a rendszerváltást megelőzően ez Magyar Népköztársasági Kupa, 1945 előtt pedig – cseppet sem meglepő módon – szintén Magyar Kupa néven futott).

*5. kép Jelenet
az 1990 októberében játszott
PMSC–Manchester United
mérkőzésről
(Új Duántúli Napló,
1990. okt. 4., 8.)*

A szakmai sikereket a rendszerváltás után néhány évvel egy pénzügyi krach akasztotta meg. 1996 nyarán a labdarúgó szakosztály rengeteg tartozást halmozott fel. Nem csak szállítói követelések voltak ezek között, de a közterhek befizetésével is hadilábon álltak a sportvezetők. Ne feledjük, mint előtte bármikor, akkor is baloldali fészek volt Újmecekalján a klubház. A Magyar Szocialista Párttal való kapcsolatrendszeréről mindenki tudott, az nem holmi sejtésnek számított. Elég csupán elolvasni a vezetők névsorát, ha valaki kételkedne az állítás hitelességében.¹⁶

Hogy a pénzügyi nehézségeken úrrá legyenek, a tulajdonosok úgy döntöttek, feláldozzák az egyébként is feloszlóban lévő, több szakosztályát már elveszített PMSC-t. De nem hiába adta életét a sportegyesület, mert azonnal létrejött a Pécsi Mecsek Football Club (PMFC). Ezen időszakra a labdarúgáson kívül a többi sportág képviselői már igyekeztek elhagyni a zuhanó léghajót, esetleg egyszerűen „kihajították” őket a közös kosárból, a kölcsönösen előnyös érdekekre hivatkozva. A nagy túlélő, az „elpusztíthatatlan sportszázad” a P. KASE késői örököseiből kinőtt új klub lehetett, Pécsi MFC néven.

Azonban a sebesen változó világban, egy más, a piaci viszonyokhoz idomuló életben a hányatott sorsú egyesület élete nem került nyugodt mederbe. A gondok nyitányként, az 1997-es szezon tavaszán, a futballisták kiestek az élvonalból.¹⁷ Ekkor már semmilyen szakmai manőver sem segített, következ-

¹⁵ Új Dunántúli Napló, 1990. jún. 7., 8.

¹⁶ Új Dunántúli Napló, 1995. aug. 5., 1, 16.

¹⁷ Új Dunántúli Napló, 1997. máj. 29., 16.

hettek a „száműzetés” idényei, az NB I/B-ben, vagyis ténylegesen a másodosztályban. A városi sportélet irányítói azonban vágytak a sikerre: 1997 első felében dr. Toller László, az MSZP országgyűlési képviselője, a baloldal országosan ismert politikusa személyében találtak megfelelő elnököt,¹⁸ aki ifjabb éveiben maga is rúgta a bőrt. A kapcsolatai által jöhetett létre egy olyan üzlet, aminek köszönhetően a gazdaságilag csődbe jutott Gázszer FC élvonalbeli szereplésének joga Pécsre vándorolt. Az üzlet részletei nem kerültek nyilvánosságra, csak a „zuhanyhíradóból” lehetett értesülni nagyobb összegek mozgásáról. A politika tehát 2000 elején ennél az az újjászületésnél is ott bábáskodott.¹⁹ A Gázszer eltűnt a forgósínpadról, a pécsiek őszi eredményeit ellenben a Rákospalota vette át, a második vonalban.

Jogi értelemben a pécsi futball egy történelmi darabja örökre elindult egy másik vágányon, de az átalakulással mindenki úgy érezte, megint következhet a felemelkedés. Ugyanis a 2000-es tavaszon a PMFC biztosította helyét a magyar I. osztályban, de a nyáron és ősz elején megrendezett, kétcsoportos NB I-ből már kiesett a csapat. Vagyis röpke háromnegyed év elteltével, több nagy változás befejeztével, pont ugyanoda jutott a klub, mint ahol korábban botladozott. Tegyük hozzá, a sporttársak az NB I-be „zuhantak” vissza. Ebben nincsen semmi ellentmondás: pont abban az évben regnált a Profi Nemzeti Bajnokság (PNB), ami hazai gyepeken mindenek felett állt: átmenetileg ez jelentette a legmagasabb osztályt a NB I. felett, amely – bár neve mást sugall – a második ligának számított.

Amikor Toller László súlyos, végzetes autóbalesetet szenvedett, ismét keresni kellett egy valódi tulajdonost. Legalábbis mindenki ebben hitt, mert feltűnt a horizonton a könyvszakmából ismert, baloldali politikusokkal közismerten jó kapcsolatot ápoló²⁰ Matyi Dezső. Színrelépésével a magántőke beáramlásában bízott mindenki, egy olyan helyi nagyvállalkozó képében, aki a szívében viselte a pécsi labdarúgás sorsát. A pályán ugyan nem akadtak gondok, sikerült teljesíteni az elvárásokat, a gazdasági helyzet viszont 2015 nyarán válságosra fordult.

Matyi Dezső 2014 decemberében jelezte, hogy felhagy a klub anyagi támogatásával. Az egész szakosztály fennmaradásáról volt szó, hatalmas kockázati tényezővel. Ennek ellenére a tavaszi fél szezont még sikerült mind pénzügyileg, mind szakmailag átvészelni, de a következő évről szóló pénzügyi tervet az országos szövetség megfelelő testülete nem tartotta gazdaságilag megalapozottnak. A budapesti döntéshozók bejelentették, hogy a Pécsi MFC-nek a magyar NB I-ben a 2015–2016-os évadban nem biztosítanak indulási jogot, sőt, egészen az NB III-ig „számúzik” a gárdát. Ugyanekkor le is csökkentették az élvonalban játszó csapatok számát egy tucatnyira (hasonló karcsúsításnak persze más csapatok is áldozatul estek már).

A Nyíregyháza elleni záró forduló befejezését követően, pár perc elteltével láthatták a nézők a magyarországi labdarúgás egyik leglátványosabb, és egy-

¹⁸ Új Dunántúli Napló, 1997. máj. 2., 20.

¹⁹ Új Dunántúli Napló, 2000. feb. 16., 1.

²⁰ Népszava, 2010. máj. 21., 16.

ben leginkább felesleges előadását. A csapatok levonulását követően a pálya közepére bedöcögött egy kisebb lánctalpas markológép, amely megásta a PMFC sírgödrét, a drukkerok pedig elhelyezték benne a koporsót, tiltakozásul az MLSZ kirekesztő határozata ellen.²¹ Matyi kijelentette, hogy heteken belül előáll a saját igazságával, elmondja, milyen erők álltak a csapat kizárása mögött, ám erre hiába vártak a szurkolók, a játékosok és a sajtó munkatársai.

A hirtelen jött változás olyan nagy, megrendítő erejű ütésnek számított, ami miatt – ökölvívó nyelven szólva – rászámoltak a Pécsi MFC-re. Végül, mivel nem akadt olyan személy, aki a vészterhes napokban felelős döntéseket hozhatott volna, még a III. osztályban való indulás joga is elúszott. A nevezési határidőből kicsúszva megmaradt a Baranya megyei I. osztály, labdarúgásunk negyedik osztálya.²² Igaz, abban az időszakban még a nevezési jog tulajdonlásáról is komoly viták folytak. A működtetés terhét más jelentkező híján a Pécsi Sport Nonprofit Zrt. (PSN Zrt.) vette át. A cég akkor a jobboldali, fideszes többségű városi közgyűlés irányítása mellett működött. Ez fölért egy életmentéssel, mert már nagyon fogyott a levegő a Stadion utca környékén, ahol a meccseket évtizedek óta rendezték. Olyan, vagy még nagyobb mélységbe merült alá egy korábban sikeres klub, ahol 1950-től kezdve még soha nem járt; ehhez azonban nem a futballtudás hiánya, hanem az előzőekben vázolt gazdasági és főként politikai fordulatok vezettek.

A Pécsi Mecsek FC azonban bebizonyította, több élete akad, mint amennyit kinéztek volna belőle. A nagy csillagok kései utódai visszakapaszkodtak az NB II-be, ott is jobban teljesítettek 2022-ben, mint amire előzetesen számítani lehetett. Ennek természetesen akadtak pénzügyi tényezői is: az élre egy új tulajdonos került, olyan személy, akiről tudható, hogy 2022-ben az országos politikai elit semmiképpen sem tekintette ellenfélnek. A politikum tehát képtelen elengedni a pécsi futballt.

Zárásként még kitérhetünk egy nagyon lényeges pontra. A Pécsi MFC 1979-ben költözött abba a stadionba, ahol jelenleg is rendezi a hazai találkozóit. De annak kezelői joga már a Pécsi EAC-hoz került át. Vagyis a szurkolók által még gyakran „Munkásként” emlegetett formáció, már csupán vendég egykori otthonában, ott, ahol fellépett a világhírű Manchester United is, a Kupagyőztesek Európa-kupájában (KEK). Jelen állás szerint az aréna még az NB III-as összecsapások megtartására sem lenne alkalmas. De az engedélyek kiállítóinak a szíve sincsen kőből, ezért nem tagadták meg a másodosztályú licenc kiadását.

Összegezve a Pécsi MFC történetét, több következtetést is le lehet vonni a pécsi futballdrámából, ami ugyan ritkán fordult tragédiába, de komédiának is túlzás lenne titulálni. Megállapíthatjuk, hogy a futballszínpad fellépői között különös, gyakran intrikus szerep jutott a sportvezetőknek, általuk pedig a politikusoknak (ennek egyszerűbb elegye, ha a két poszt egyazon személyben pont egybeesik). A párttitkárok, tábornokok, gyárigazgatók, más fontos szerepet betöltő egyének imádtak a labdarúgás dicsfényében forgolódni, mert az számukra is népszerűséget biztosított, még annak ellenére is, hogy a sza-

²¹ Új Dunántúli Napló, 2015. máj. 30., 16.

²² Új Dunántúli Napló, 2015. júl. 15., 16.

vazások idején különösebben nem kellett megharcolniuk a nép kegyeiért. Míg a tőkés berendezkedésű gazdaságokban a legfontosabb szerepet a pénz, a magántőke, a piaci alapú működés játszotta, addig a keleti blokk országaiban, a hamis alapon funkcionáló sportéletben álszent módon, a közösből vették ki a pénzt az arra „jogosultak”. Kialakult egy álságos amatőrizmus a valódi profizmus helyett. Ha nyertek a kedvencek, mindenki boldog volt a hivatalban, üzemben, gépgyárban, és senkit sem zavart, hogy a kapustól a jobbszélsőig mindenki bújtatott állásokban kereste a kenyere egy részét. Ha viszont jött a vereség, felhorgadt a lelátók népe, azt skandálva, hogy menjenek a labdarúgók a bányába, csillét tologatni.

Pécsi focisták, túl a hetvenedik évükön, ma már mosolyogva szokták emlegetni, hogy vajúrok, kassezelők vagy akár mozdonyvezetők lehettek, földalatti besorolásban, mert ott több volt a borítékban, mintha bármilyen tényleges státusban múltatták volna az időt. Mások meg belügyi dolgozóként útlevelket tologattak a kapitányságon, az idegenrendészeti osztályon, amíg mindenki meg nem unta az alibizést. A valódi dolgozók inkább azt tanácsolták a sportolóknak, hogy csak akkor jöjjenek a munkahelyükre, ha nagyon ráérnek. Egyrészt rontják a munkamorált, másrészt meg a meccsek részleteinek felidézésével csak feltartják az aktív munkaerőt is – azokat, akik őket tartják el!

A múlt már nem nyomaszt szinte senkit. A kor játékosai régen nyugdíjasok, vagy az égi pályákra költöztek. Páran, nem sokan, legalább a nosztalgia szintjén még megmentették kétes értékű nimbuszukat. De az a világ már nem jöhet vissza; nem a szimpátia hiányában, hanem a működésképtelenség következtében. Legyen elgondolkodtató példa a pécsi sportegyesület szárnyalása, majd vesszőfutása – bár tegyük hozzá, mindez a születés pillanatában még nem volt teljesen kódolva, az élet írta ilyenre ezt a mesét.

Irodalomjegyzék

Sajtóban megjelent források

- Béke és Szabadság, 1954. dec. 22., 24.: Pető Béla: Az NB I. két újoncáról.
Dunántúli Napló, 1950. aug. 2., 4.: Beosztották az NB II. és III-as osztályokat.
Dunántúli Napló, 1950. aug. 16., 4.: Megalakult a Pécsi Dózsa.
Dunántúli Napló, 1950. aug. 19., 6.: Bányászrangadóval kezdődnek az NB II-as küzdelmek.
Dunántúli Napló, 1950. aug. 24., 4.: Lelkes hangulatban tartotta alakuló közgyűlését a Pécsi Dózsa SE.
Dunántúli Napló, 1970. nov. 5., 8.: Pécs legyőzte Newcastle-t.
Dunántúli Napló, 1973. feb. 17., 8.: Megalakult a PMSC.
Esti Budapest, 1954. dec. 21., 4.: Út az NB I-be...
Képes Sport, 1954. nov. 30., 6.: Őszi utazás a bajnoki pontok körül.
Képes Sport, 1955. feb. 22., 16.: Akik az NB I.-ből kiestek és akik feljutottak.
Képes Sport, 1970. nov. 10., 13.: Csak a Pécsi Dózsa!

- Kis Ujság, 1951. okt. 4., 6.: Sportjelentés Veszprémből.
- Népszava, 2010. máj. 21., 16.: Barabás Béla: Elbúcsúztatták Toller Lászlót.
- Új Dunántúli Napló, 1990. jún. 7., 8.: Pécs megnyerte a kupát. PMSC-Bp. Honvéd 2-0 (0-0).
- Új Dunántúli Napló, 1995. aug. 5., 1, 16.: Kapu László: A PMSC végnapjai után tovább él a PMFC és PMKC. Új csapattal, megváltozott névvel bemutatkozik a Dárdai-legénység.
- Új Dunántúli Napló, 1997. május 2., 20.: „Nem díszpintynek szegődtem”. Beszélgetés dr. Toller Lászlóval, a PMFC elnökével.
- Új Dunántúli Napló, 1997. máj. 29., 16.: Móczán Zoltán: Kiesett a PMFC az NB I-ből. III. Ker. TVE – Pécsi MFC 3-1 (1-1).
- Új Dunántúli Napló, 2000. feb. 16., 1.: Szűcs Zsolt – Pucz Péter: A futballban fölfelé is lehet esni.
- Új Dunántúli Napló, 2015. máj. 30., 16.: K. Mayer András: Eltemették a pécsi futballt.
- Új Dunántúli Napló, 2015. júl. 15., 16.: Újrakezdés a megyei I.-ben.

Szakirodalom

- BÖDŐ 2011 = Bődő László: *A pécsi sportegyesületek története*. Magánkiadás, Pécs, 2011.

A lehetséges Baranya

Is there a specific Baranya identity, can the county's identity-shaping characteristics be grasped somehow? This was the topic of a questionnaire survey conducted in spring 2022, the results of which are presented in this study.

After a short methodological introduction and description of the sample, I examine how the respondents considered the importance of bonds and identities below the national level, i.e. regional, county, and local identities. Further, I analyze and weigh the basic elements of Baranya's identity, such as the typical Pannonian landscape and Mediterranean-like climate, ethnic and religious diversity, vibrant cultural life, and various natural and historical heritages. The importance of these components is obvious, but the strengthening of the county's identity is hindered by economic and social problems, against which tourism, and building a positive image, could be a breaking point. The Europe's Cultural Capital 2010 season offered a unique opportunity for this, which, however, seems to have been a missed chance; the results of the cultural capital project nowadays hardly play a role in the county's identity.

The conclusion of the study is that there are the foundations for developing and amplifying a coherent narrative about the identity of Baranya, which could be formulated most effectively by a modern synthesis of the county's history or a representative permanent exhibition.

A narratív pszichológia¹ nézőpontja szerint az elbeszélés a világ megismerésének alapvető módja. Nem csak a világról alkotott reprezentációinkat, hanem saját személyes és szociális identitásunkat,² ennek szegmenseként otthonunkhoz, egy-egy területhez, kisebb-nagyobb földrajzi egységhez kötődésünket is narratív formában fogalmazzuk meg. Egy-egy vidékkel való azonosulásunkat sokban meghatározzák a közösen kialakított elbeszélések: az egymás közelségében átélt eseményekről, az együtt megtapasztalt valóságról alkotott narratíváink identitásképző tényezők.

Kiindulópontom, hogy a területi identitásnak sokféle, egymással átfedésben lévő és kooperáló, egymást kiegészítő és erősítő szintje lehetséges.³ Míg

¹ A narratív pszichológiai szemléletre a magyar szakirodalomban alapvetőek László János művei, többek között: LÁSZLÓ 2005.; LÁSZLÓ 2012.

² Az identitás fogalmának kétféle tradíciójára és a kettő közt hidat verő narratív identitás fogalmára: BÖGRE 2020.; KESZEI 2008.

³ Az az ellenségesség tehát, amit Arjun Appadurai ír le a lazán szerveződő lokális-térségi közösségek és a nemzetállam között, az én véleményem szerint létező veszély, de korántsem szükségszerű. APPADURAI 2001, 12–13, 16–19.; KOVÁCS 2004, 231–233.

Magyarországon a pusztán politikai kezdeményezésre létrejött kistérségi és regionális keretek nem váltak tényleges identitásformáló tényezővé,⁴ addig a település, a tájegység, a megye és az ország, illetve nemzet vitán felül meghatározó jelentőséggel bírnak, bár súlyuk korántsem azonos és erősségük sem állandó.

Dolgozatomban a középső, megyei szint fontossága mellett érvelek, mint ami kapcsolóként, közvetítő elemként szolgálhat egyfelől a települési és tájegységi, másfelől a nemzeti szintek között. A megye a mikroszintnél átfogóbb, de még személyessé tehető, belakható világot jelent,⁵ amely történeti múltjánál, szerves fejlődésénél fogva is alkalmas az identitásképzésre, és így mind a lakóhelyhez kötődést, mind pedig a nemzeti identitást erősítheti. Empirikus vizsgálatot (személyes kötődésem és helyismeretem okán) a lehetséges baranyai identitással kapcsolatban végeztem.

A munka első lépéseként egy kérdőívet állítottam össze, amelynek kitöltésére (azonos tartalommal) hagyományos és online formában is lehetőség volt. 2022. február közepe és május vége között, azaz valamivel több mint három hónap alatt összesen 410 válasz érkezett. A kismintás, nem reprezentatív vizsgálat hiányosságait némileg ellensúlyozza, hogy az eredményeket több ponton összevettem más felmérések adataival, azok értékelésével.

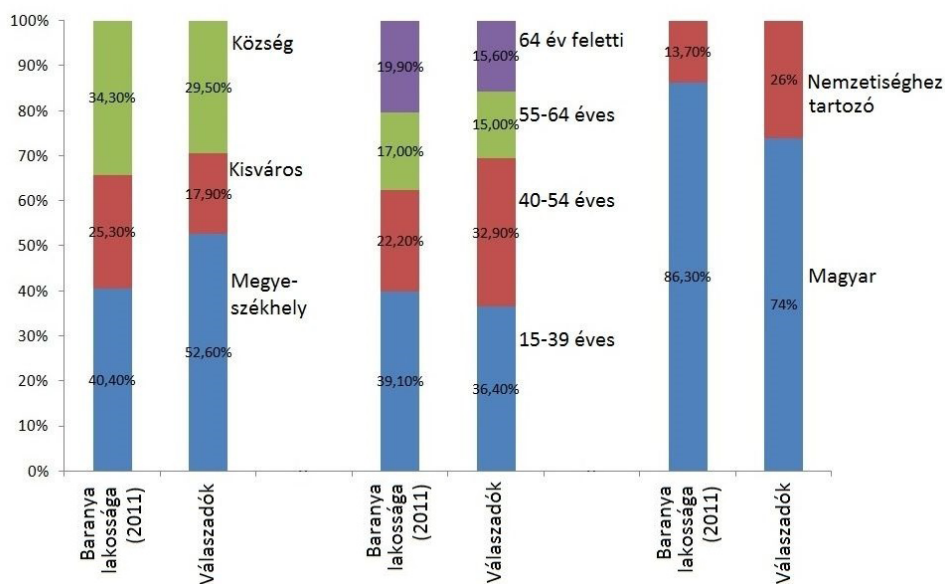
A válaszadókat három fő csoportba soroltam. A legtöbben (84,4%, 346 fő) életvitelszerűen Baranyában élnek és dolgoznak. Kevesebben (8,5%, 35 fő) valamilyen módon érintőlegesen kötődnek a megyéhez (vagy tanulmányaik, munkájuk köti ide őket, vagy bár itteni állandó lakóhellyel rendelkeznek, idejük nagy részét nem Baranyában töltik). Végül voltak a válaszadók között (7,1%, 29 fő), akik egyáltalán nem kötődnek a megyéhez. Utóbbi két csoport tagjainak válaszait kontrollként, a Baranyáról alkotott reprezentációk tekintetében veszem figyelembe.

A kérdőívet elsősorban organikus módon, közösségi felületeken (Facebook, LinkedIn) terjesztettem. Emellett e-mailben megküldtem Baranya, Somogy és Tolna közgyűjteményi és közművelődési dolgozóinak, települési önkormányzatainak, kulturális és nemzetiségi civil szervezeteinek, helyi termelőinek, kézműveseinek és kisvállalkozóinak. A kérdőív továbbításában segítséget kértem számos kistérségi, megyei, regionális és országos szakmai szervezettől, intézménytől, kulturális és turisztikai klasztertől.⁶ Összességében

⁴ Korábbi empirikus kutatások arra a megállapításra jutottak, hogy a régióidentitás formálódása legalábbis megkezdődött, az erre utaló jelek jól kitapinthatóak a sajtóanyagok elemzésével. KERN-KOLLER 2009.

⁵ KESZEI 2011.; KESZEI 2015.

⁶ A munkát a kérdőív továbbításával, megosztásával segítette a Baranyai Német Önkormányzatok Szövetsége, a Baranya Megyei Német Önkormányzat, a Csorba Győző Könyvtár, a Honismereti Szövetség, a Magyar Faluszövetség, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, a Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény, a Nemzeti Művelődési Intézet Baranya megyei irodája, a Nevelők Háza Egyesület, a Pécs-Baranyai Kulturális Szövetség, a Pécsi Helyi Akciócsoport, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, a Sásdi Történeti Téka, a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, a Villányi Művelődési Ház és Villánykövesd Önkormányzata. A Miroslav Krleža Horvát Óvoda, Általános Iskola,

1. diagram A válaszadók megoszlása lakóhely típusa, életkor és nemzetiséghez tartozás szerint

tehát a „könnyen elérhető” alanyokra hagyatkoztam, szem előtt tartva, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok „érdekes ötletekre, meglátásokra vezethetnek, de az általánosításokkal óvatosan kell bánni.”⁷ Ez ebben az esetben is igaz: szemmel látható, hogy a terjesztés lehetőségei és fórumai nagyban meghatározták a mintavétel eredményét. Legnagyobb arányban felsőfokú végzettséggel rendelkező (67,8%, 278 fő), illetve szellemi foglalkozású (61,7%, 253 fő) válaszadókat sikerült elérnem.

A kérdőív első részében (1–6. kérdés) a megszokott demográfiai adatokra kérdeztem rá. A második részben (7–12. kérdés) asszociatív kérdéseket tettem fel, megelőzve a zárt kérdéseket, elkerülve azok befolyásoló, torzító hatását.⁸ Arra kértem a válaszadókat, hogy jelöljenek meg valamilyen szempontból kiemelkedő vagy hozzájuk személyesen közel álló baranyai személyiségeket, a megyéhez kötődő jelentős történelmi eseményeket, itt található természeti kincseket, építészeti emlékeket, kulturális rendezvényeket. A válaszadást ebben az egységben nem jelöltem meg kötelezőként, és nem adtam meg a válaszok minimális vagy maximális számát. A harmadik egységben (13–18. kérdés) zárt, feleletválasztós és Likert-skála kérdések következtek, elsősorban Baranya kulturális, társadalmi és gazdasági jellegzetességeire vonatkozóan. Az utolsó egységben (19–21. kérdés) a közéleti és kulturális tájékozódás lehetőségeire,

Gimnázium és Kollégium, valamint a Leőwey Klára Gimnázium egy-egy középiskolai osztálya is segítette a munkát a kérdőív kitöltésével. Támogató segítségükért ezúton is köszönetet mondok!

⁷ BABBIE 2008, 206.; A mintavétel problémáira általában: ANDORKA 2006, 100–106.

⁸ BABBIE 2008, 276–277.; GIDDENS 2008, 83–84.

szokásaira kérdeztem rá. Egy-egy összefüggés több formában, több kérdésnél is szóba került, hogy a kérdésfeltevés és a megjelölt válaszlehetőségek torzító hatását csökkentsem.

A megyei identitás esélyei

A megyei identitás szerepéről, jelentőségéről szóló állásfoglalásokat a 13. kérdésben vizsgáltam, amelyben arra kértem a válaszadókat, egy ötös skálán értékeljék, mennyire értenek egyet egy-egy állítással. A válaszok elsődlegesen a megyei keretek és a megyei identitás fontosságára utalnak. Az a kijelentés, hogy Baranya csak egy közigazgatási egység és semmi több, kategorikus elutasítással találkozott a baranyaiak körében: 198-an egyértelműen elvetették az állítást, és mindössze 24-en voltak, akik teljes mértékben, vagy inkább egyetértettek vele (57,2%, illetve 6,9%). Néhány sorral később egy hasonló állítást is megfogalmaztam, amelyet még egységesebb állásfoglalás kísért: azt, hogy a megyei és a települési identitások inkább ártanak a nemzeti érdekeknek, 231-en elvetették, és csak 14-en akadtak, akik teljes mértékben vagy inkább egyetértettek vele (66,8%, illetve 4%). Hasonló egyöntetűséget látunk egy másik kérdésben is: 221 baranyai szerint a helyi történelemnek és hagyományoknak a jelenleginél hangsúlyosabban kellene megjelennie az iskolai oktatásban; ezt csak 29-en vetették el teljesen vagy részben (63,9%, illetve 8,4%).

Kevésbé egyértelmű, és valamivel nagyobb megoszlást hozott a megye történelmi örökségének értékelése. A baranyaiak közül 127-en teljes mértékben, és 74-en részben elutasították (36,7%, illetve 21,4%) azt az állítást, hogy a megyéhez kötődő történelmi események – akár a mohácsi csata – másutt is lejátszódhattak volna, míg 60 válaszadó (17,3%) egészen vagy inkább egyetértett evvel az állítással. A relatív többség tehát valamiféle esszenciális jelleget tulajdonít a történelmi események és a megye kapcsolatának, figyelmen kívül hagyva a történelmi esetlegességeket és a megyehatár változásait. Holott tudjuk, hogy a példaként említett sorsdöntő csata nem törvényszerűen játszódott le Mohácson, a két sereg – az oszmán csapatok mozgásának, vagy a magyar haditanács döntésének köszönhetően – másutt is találkozhatott volna, ahogyan az is tény, hogy Szigetvár Zrínyi hősi halála idején még nem tartozott Baranyához.

A megyei identitásról alkotott, első látásra nagyon kedvező képet több összefüggés is árnyalja. A legfontosabb talán az, hogy a településhez kötődést a legtöbben fontosabbnak látják, mint a megyei identitást,⁹ a baranyai válaszadók 51,1%-a (55, illetve 122 fő) legalábbis teljesen vagy részben egyetértett evvel az állítással. Evvel vág egybe, hogy a baranyai válaszadóknak mindössze 13,5%-a (47 fő) nem tudta, hogy készült-e könyv a lakóhelye történetéről, és csak 5,5%-

⁹ Arra, hogy az identitáselemek hierarchiáját, a nemzeti, megyei, tájegységi és lokális identitások egymáshoz való viszonyát vizsgálja, a kérdőív nem volt alkalmas. Nem kérdeztem rá egyrészt a tájegységi, kistérségi kötődés fontosságára, másrészt pedig az egyes válaszadók tájegységi hovatartozására, így az egyes tájegységekre jellemző identitáselemek homályban maradnak.

a (19 fő) nem volt tisztában avval, hogy működik-e helytörténeti múzeum vagy tájház a településen (megdöbbenő viszont, hogy nagy részük, 42, illetve 18 fő éppen a megyeszékhelyen él).

Hasonló kép bontakozik ki a 18. kérdésre adott válaszokból is. Arra kérdésre, hogy mihez kötődik leginkább a megyében, a felkínált hat válaszlehetőség és a kitölthető saját válasz közül legfeljebb kettőt kértem megjelölni, rangsorolás nélkül; így összesen 823 válasz érkezett. A baranyaiak közül legtöbben azt jelölték meg, hogy legerősebben az otthonukhoz, illetve itt élő rokonaikhoz, barátaihoz kötődnek. Objektív, külső tényezőket, így a természeti környezetet, a munkahelyet és iskolát, a lakóhely közösségeit és hagyományait jóval kevesebben jelölték meg. Az emberek nagy része tehát elsősorban lakóhelyén, személyes terein, jól ismert és belakott világán keresztül kötődik a megyéhez.¹⁰

Másodszor, ha a (később részletesebben is tárgyalandó) szociális összefüggéseket vizsgáljuk, a megyei identitást veszélyeztető, a megerősödését gátló tényezőkre lehetünk figyelmesek. Az a probléma (13. kérdés), hogy a munkanélküliség, a megélhetés hiánya befolyásolja-e a településhez kötődést és megyei identitás kialakulását, két közel azonos nagyságú táborra osztotta a válaszadókat, középtűt a bizonytalanok viszonylag népes csoportjával. Intő jel, hogy a relatív többség (36-37%) legalább részben egyetértett avval az állítással, hogy biztos megélhetés nélkül senki sem kötődik a lakóhelyéhez, és hogy a munkanélküliség gátolja a megyei identitás kialakulását.

Harmadszor minden jel arra utal, hogy a megyei kulturális és közigazgatási intézményrendszer nem játszik olyan komoly szerepet a megyei identitás kialakításában, artikulálásában, mint gondolnánk. Ilyen jelentőséggel a 2010 óta jelentéktelen szerepbe kényszerített megyei önkormányzat rendelkezik a legkevésbé. A baranyaiak relatív többsége (38,4%, 133 fő) teljesen vagy részben elutasította, hogy a testület fontos szerepet játszana a megye életében. Jobb a megítélése a 2012 után megszerveződött értéktár-bizottságok munkájának. Azt, hogy az értéktárak sikeresen hívják fel a figyelmet – általánosan fogalmazva – a települések és megyék kulturális örökségére, a baranyaiak relatív többsége (41%, 142 fő) kedvezően ítéli meg. Figyelmeztető jel azonban, hogy ennél többen vannak (43,9%, 152 fő), akik egyáltalán nem is tudták, hogy településükön alakult-e értéktár bizottság.¹¹ Egészen más a megítélése a nagy múltú és komoly szakmai eredményeket felvonultató közgyűjtemények, a megyei könyvtár, levéltár és múzeum tevékenységének. A helyiek több mint egyharmada (36,4%, 126 fő) fenntartások nélkül elfogadta, hogy a közgyűjtemények jelentős szerepet vállalnak a megye életében, ezt csak egy kisebbség (14,7%, 51 fő) vonta kétségbe. Intő jel azonban, hogy a baranyai válaszadók egy jelentős része (27,5%, 95

¹⁰ A települések közül jól láthatóan Pécs bír a legnagyobb integratív erővel: 2020 decemberében a Pécsi Önkormányzat által indított felmérés 2061 válaszadójának 59%-a volt pécsi születésű, ám 71%-uk vallotta magát pécsinek. PécsMa.hu, 2021. márc. 25.

¹¹ Ez már csak azért sem igazán meglepő, mert a Baranya Megyei Értéktár Bizottság – a 2020 augusztusi adat szerint 51 nyilvántartásba vett nemzeti értékkel – az ország egyik legyengébben teljesítő szervezete volt. <http://www.hungarikum.hu/hu/megyei-ertektar-bizottsagok> (Letöltés: 2023. ápr. 12.), <http://kincsesbaranya.hu/> (Letöltés: 2022. aug. 24.)

fő) egyáltalán nem, vagy csak ritkán látogat el múzeumba, könyvtárba. Összességében tehát az látszik, hogy a megyei intézményrendszerben komoly kiaknázásra váró lehetőségek vannak.

Imázs és identitás: a Baranya-esszencia

A legfontosabb – és egyben legösszetettebb – kérdés, hogy hogyan ragadható meg a megye specifikuma, mi az, amitől Baranya más, esetleg különb, mint a többi megye, mi az, amivel egyértelműen azonosítani tudjuk. Ezt már csak azért is nehéz megfogalmazni, mert nagyon sokszor kizárólag a személyes kötődés, az ismerőség, az itt leélt élet határozza meg azt a képet, amelyet a megyéről kialakítunk és őrzünk. Egy faluban élő fiatal egy angol kifejezéssel élve fogalmazta meg, hogy baranyainak lenni elősorban egy érzést jelent („*It's a feeling*”), egy másikuk pedig szív alakú emotikont illesztett a válasz helyére.

Nem meglepő, hogy a Baranyáról alkotott kép sokszor csak nagyon általános formában fejeződik ki. A 7. kérdésben arra kértem a baranyaiakat, hogy jellemezzék a megyét röviden úgy, mint ha egy külföldi látogatónak mutatnák be. A megfogalmazások változatossága miatt az eredményt nehéz számszerűsíteni, egyfajta mintázat mégis jól kirajzolódni látszik a különböző jellegzetességek összesen 485 említése alapján. Viszonylag kevesen voltak (10,7%, 37 fő), akik nem vagy nem érdemben válaszoltak a kérdésre, és szintén kevesen elégedtek meg alapadatok szentvtelen felsorolásával, vagy olyan általánosságokkal, mint hogy Baranya változatos, sokszínű és szép (vagy akár az egyik legszebb) megye – persze ezek az általános tartalmú kifejezések nem feltétlenül érzelmentesek (pl.: Baranya „*Kicsiben a világ tükré*”). A válaszadók többször utaltak valamilyen formában az *Ország gyöngye, aranya, legszebb megye Baranya* és a *Kincses Baranya* mondásokra, állandó jelzőkre (30 említés).¹²

A legtöbben a természeti értékeket, és a dimbes-dombos, aprófalvas tájat említették a megye egyik legfontosabb sajátosságaként (118 említés), és több alkalommal felbukkant a mediterrán, vagy mediterrán jellegű klíma sztereotip képe is (30 említés).¹³ A természeti környezettől jócskán elmaradt a

¹² Ezek a fordulatok később, a 11. kérdésben is felbukkantak, melyben arra kértem a válaszadókat, hogy értékeljék, néhány régi közmondás és szállóige mennyire illik a mai Baranyára. A *Kincses Baranya* állandó jelzőt 155 baranyai válaszadó (44,8%) teljes mértékben jellemzőnek látta a megyére, és mindössze kilencen utasították el. Az *Ország gyöngye, aranya, legszebb megye Baranya* kifejezést 144-en (44,6%) érezték jellemzőnek a megyére, és tízen utasították el.

¹³ A *mediterrán hangulatok városa*, illetve A *magyar mediterrán* szlogenek – Pécsre, illetve Villányra vonatkoztatva – az 1990-es években váltak a térségmarketing fő hívószavaivá, de napjainkban is aligha elhanyagolható hatást gyakorolnak. Ezt igazolja a 12. kérdés is, melyben A *mediterrán hangulatok városa* jelzőt a baranyai válaszadók többsége (42,5%, 147 fő) teljes mértékben elfogadhatónak látta (ez az arány a baranyai kötődésű válaszadók esetében 42,9%, a nem baranyaiak körében pedig csak 37,9%). Vö.: 2011-ben készült reprezentatív vizsgálat szerint az emberek több mint egyharmadának (36,6%) a mediterrán életérzés, mediterrán hangulat jutott eszébe Pécsről, ami csaknem 20 %-tal magasabb az országos értéknél. KOLTAI

történelmi és kulturális örökség, valamint a sokféle lehetőséget tartogató, nívós kulturális élet jelentősége (78 említés). Szintén fontos jellegzetességnek tekintették a válaszadók Baranya soknemzetiségű, multikulturális jellegét (41 említés),¹⁴ valamint a borászati és gasztronómiai hagyományokat (24 említés), melyekhez képest a gyógyvizek jóval kevesebb válaszadónak jutottak eszébe (9 említés). Figyelemre méltó, hogy sok baranyai válaszadó kiemelte a helyiek barátságosságát, vendégszeretetét és a megye otthonosságát, nyugalját (18, illetve 21 említés)¹⁵ – ugyanennyi alkalommal került elő azonban Baranya szegénysége, elmaradottsága, gazdasági nehézségei is (22 említés). A két tulajdonság olykor kontrasztba állítva is megjelent: „Az egyik legszegényebb és legbarátságosabb megye az országban”. Valamilyen formában több alkalommal reflektáltak a válaszadók a megyeszékhely és a kisebb települések kettősségére, ellentétére is („...erős kontraszt a megyeszékhely és a kisebb települések fejlettségi szintjében”; „Sajnos Pécsen kívül kevés a látnivaló”; vagy éppen ellenkezőleg: „Nem csak Pécszet nézzék meg! Érdemes a megye más részeit is meglátogatni”).

Ezt az összképet árnyalta a következő, 8. kérdés, amelyben az iránt érdeklődtem, melyek azok a helyek, építészeti emlékek, természeti kincsek, kulturális rendezvények, amelyeket az emberek a leginkább jellemzőnek tartanak Baranyára. A válaszok változatossága, olykor kimondott homályossága miatt az eredmények gyakorlatilag nem számszerűsíthetőek, pontos sorrend felállítása lehetetlennek bizonyult. A kérdésre 25-en értékelhetetlen módon válaszoltak, 38-an pedig üresen hagyták a rubrikát, vagy azt felelték, nem tudnak ilyen jellegzetességet; egy pécsi fiatal így fogalmazott: „Olyant, ami különösen a megyét jellemzi, nem tudok mondani.”

Nem meglepő, hogy a szabad asszociációk között a sok területet és sokféle formát felölelő kulturális örökség és kulturális élet élvez elsőbbséget. Az épített örökség az ókeresztény sírkamráktól a középkori várakon és az oszmán emlékeken át a TV-toronyig, a kulturális rendezvények köre pedig a folklór-műsoroktól a kortárs könnyűzenei, színházi és összművészeti fesztiválokig terjed. Ezen a téren jól láthatóan Pécsé az elsőbbség: a megye kulturális életét még a falusi és kisvárosi válaszadók körében is a megyeszékhely fémjelzi leginkább. Megdöbbenő, hogy a megye reprezentációjából a Drávaszög csaknem teljesen kimaradt, mindössze egy-egy említés erejéig bukkant fel Várdaróc iskolamúzeuma és a kopácsi halfesztivál. Ami a tájat és a természeti értékeket

2014, 333.; A 2022 februárjában Pécs Önkormányzata által meghirdetett szlogenpályázaton a szakmai zsűri által kiválasztott három nyertes javaslat közül a szavazók 60,2%-a (több mint 1200 fő) foglalt állást a *Mediterrán szerelem* szlogen mellett. PécsMa.hu, 2022. máj. 24.

¹⁴ A 17. kérdésben a baranyaiak nagy része legalább részben igaznak gondolta Baranyára, hogy nyitott és befogadó megye (62,7%, 217 fő); a baranyai kötődéssel rendelkezők körében ugyanez az érték kerekén 60%, a nem baranyaiak körében pedig 65,5%.

¹⁵ A 17. kérdésben túlnyomó részt igaznak vagy részben igaznak látták Baranyára, hogy lakossága vendégszerető (63,3%, 219 fő), kifejezett kérdés nélkül azonban úgy tűnik, erre kevésbé asszociáltak a helyiek. Szintén érdekes, hogy a baranyai kötődéssel rendelkezők kisebb arányban (57,1%, 216 fő) gondolták legalább részben igaznak, hogy a baranyaiak vendégszeretőek, a nem helyiek körében viszont ez az érték jelentősen magasabb (79,3%, 23 fő), vagyis az ő számukra ez a kép sokkal szorosabban kapcsolódik Baranyához és a baranyaiakhoz.

illeti, a legtöbb válaszadó számára a Mecsek és annak egy-egy különleges pontja (a Zengő és a Babás szerkövek) a legjellemzőbb Baranyára, kevesebben említették a Villányi-hegységet és a magyar kikericsét, valamint az Ormánságot és a Dráva-mentét. A borászat hagyományait – pontosabban a borturizmust – a baranyaiak számára a villányi, olykor villány-siklói borvidék testesíti meg (alighanem Villány sokszori jelző nélküli említései mögött is a borászat és a borfeszítválok bújnak meg). Meglepő, hogy a bólyi és a pécsi borvidékekkel egy-egy említésnél többször nem találkozunk. A nemzetiségi kultúrákat leginkább a busójárás reprezentálta, egy-egy esetben a nagynyárádi kékfestőfeszítvával és a bólyi Emmausz, az épített örökség köréből pedig az *„eldugott kis sváb falvak”*, konkrétan Mecseknádasd, Óbánya és *„Feked, mint egy csoda-falu”*. A válaszadók sokszor említették (gyakran jelző vagy egyéb pontosítás nélkül) a gyógyfürdőről híres Harkányt, míg a szigetvári termálfürdő kevés baranyainak jutott eszébe. A vallási kultúrák, felekezeti hagyományok fontosságát elsősorban az építészeti emlékek fémjelzik: a sokszor említett pécsi székesegyház, az ormánsági kazettás mennyezetű templomok és a máriagyúdi kegytemplom. A szén- és uránbányák mindössze három pécsi válaszadónak jutottak eszébe.

Még inkább kiemelik a kulturális élet elsőbbségét a 9. kérdésre adott válaszok. Itt szabad asszociációkat kértem arra a kérdésre, hogy mely írók, művészek, tudósok és történelmi személyek fémjelzik leginkább Baranyát. A baranyai és baranyai kötődésű válaszadók összesen 290 személyt és csoportot neveztek meg,¹⁶ és rájuk összesen 1117 „szavazatot” adtak. A legjelentősebb csoportot a klasszikus és kortárs írók alkották, akik közül kiemelkedett Janus Pannonius és Csorba Győző (88, illetve 81 szavazat). Szintén meghatározó csoportot jelentettek a klasszikus és kortárs képző- és előadóművészek, akik közül Victor Vasarely emelkedett ki (61 szavazat). Ide kapcsolható az a Zsolnay Vilmos is (81 szavazat), akit ugyan elsődlegesen az ipartörténet kategóriájába soroltam, de a válaszadók joggal tekinthették iparművésznek is. Jelentős csoportot alkottak a tudományos élet reprezentánsai, akik között a fizikusok, matematikusok és mérnökök éppúgy megtalálhatóak, mint a történészek, néprajzkutatók és szociológusok. Ebben a körben tehát meglehetősen nagynak bizonyult a szóródás, így egyik jeles személyiség sem emelkedett ki igazán. Szintén a középmezőnyhöz tartoztak a történelmi alakok, végül mindezeket a csoportokat jelentős lemaradással követték a komoly- és könnyűzene, a sport, és végül az egyházi élet képviselői. Meglepő, hogy a 290 személy és közösség közül mindössze 14 kapcsolódik a baranyai németek, cigányok és horvátok kultúrájához, és ők is összesen 30 „szavazatot” kaptak. Ez azt jelenti, hogy még a nemzetiséghez tartozó válaszadónak is csak töredéke nevezte meg a nemzetiségek hagyományainak, történetének egy-egy képviselőjét.

A három asszociatív kérdés eredményeit más metszetekben, más kérdésfeltevéssel is igyekeztem megvizsgálni – ezek esetében a várakozásnak megfelelően némileg átrendeződött a fenti sorrend. A 13. és 14. kérdésekben a válaszadókat különböző állítások értékelésére kértem. Azokat az állításokat, hogy

¹⁶ Érdekes, hogy egy-egy válaszadó baranyaiként gondolt Csontváry Kosztka Tivadarra és A *Tenkes kapitánya* filmzenéjét megalkotó Vujicsics Tihamérra.

Baranya különösen sokmindennel gazdagította az ország kultúráját, és hogy Baranyát különösen sok művész, író és zenész képviseli az országos porondon, nagyfokú konszenzus övezte. A helyiek átlagosan kétharmada (57,8–72,8%) legalább részben egyetértett ezekkel, ugyanakkor csak egytizedük (7,2–13%) vonta kétségbe az állítások igazságát.¹⁷ Kevésbé egyöntetűen, de kétségtelenül pozitívan értékelték a válaszadók azt az állítást, hogy a baranyai sportolók kiemelkedő eredményeket értek el: míg 51,7%-uk legalább részben elfogadta az állítást, 14,2%-uk teljesen vagy részben elutasította azt. Ez annak tükrében meglepő, hogy korábban, a jeles baranyai személyiségek között mindössze 13 sportolót említettek a válaszadók, és ők is összesen 18 szavazatot kaptak – a sporteredmények és a sportélet tehát nem asszociálódik természetes módon Baranyával, csak ha kimondottan arra irányítjuk a figyelmet.

A 16. kérdésben arra kértem a válaszadókat, hogy a kilenc megadott (a közkézen forgó klisékből válogatott) sajátosság közül rangsorolás nélkül jelöljenek meg legfeljebb hármat, amelyeket a leginkább jellemzőnek vélnek Baranyára; a helyiektől 1138 válasz érkezett.¹⁸ Az itt élők számára a legfontosabbnak az épített örökség és a pezsgő kulturális élet (az egymással átfedésben lévő kategóriákat együtt számítva 24,5%), a szőlészet és borászat hagyományai (23,2%), valamint a nemzetiségi sokszínűség tűnt (21,8%). Ezeket követte jelentős lemaradással a pannon táj (13,1%) és a gyógyfürdő-kultúra (12,2%), végül elenyésző értékekkel a bányászat hagyományai (3,4%) és a felekezetek együttélése (1,3%).

A kérdést megfordítva úgy is feltehetjük, mit gondolnak az itt élők, a turisták miért keresik fel a megye falvait, városait, az ő számukra mi lehet fontos vagy érdekes. Ennek értékelésére kértem a válaszadókat a 15. kérdésben: a felkínált nyolc válaszlehetőség és a kitölthető saját válasz közül legfeljebb hármat kértem megjelölni, fontossági sorrend nélkül; a baranyaiaktól 1063 válasz érkezett.¹⁹ Legfontosabb vonzerőnek a pezsgő kulturális életet, a színvonalas rendezvényeket és fesztiválokat (22,8%), a nyugalmat (19,2%) és a változatosságot, a sokféle kikapcsolódási lehetőséget (15,4%) látták a válaszadók. Ezt követték a nemzeti emlékhelyek és a zarándokhelyek (13,5%, illetve

¹⁷ Érdekes jelenség elsősorban a megye zenei kultúrájának ellentmondásos megítélése. Míg a helyiek tekintélyes része (27,2%, 94 fő) teljes mértékben egyetértett avval a kijelentéssel, hogy Pécs és Baranyát különösen sok zenész képviseli az országos porondon, az asszociatív kérdések között meglepően kevés zenészt neveztek meg a vidékre jellemző személyiségként (a könnyűzenészek közül egyértelműen kiemelkednek a Kispál és a Borz együttes tagjai, komolyzenei életből pedig, bár csaknem harminc személyt és csoportot jelöltek, ezek mindgyike csak egy-két jelölést kapott). Evvel vág egybe a 6. kérdésnél Pécs esetében a pezsgő zenei életet jellemző – először 2001-ben felbukkant (KOSZTIS 2001), majd 2016-tól a helyi sajtóban meg-megjelenő – *A magyar Liverpool* szlogen megítélése is. A helyiek kevesebb mint ötöde (18,2%, 63 fő) elsősorban a pécsi fiatalok érezték legalább valamelyest jellemzőnek a kifejezést, az abszolút többség (56,4%, 195 fő) ugyanakkor inkább elutasította azt.

¹⁸ Több válaszadó nem a megszabott három, hanem négy vagy öt választ is megjelölt, azonban ezeket is figyelembe vettem az összesítésnél.

¹⁹ Több válaszadó nem a megszabott három, hanem négy vagy öt választ is megjelölt, azonban ezeket is figyelembe vettem az összesítésnél.

10,9%), majd a színvonalas kiállítások, a bulik és szórakozási lehetőségek (8,6%, illetve 6,8%), és végül elenyésző értékkel a sportrendezvények (1,7%). Saját válaszként néhány alkalommal jelölték meg a természeti értékeket, a borászati és gasztronómiai hagyományokat,²⁰ a gyógyfürdőket, valamint az egyik válszadó úgy fogalmazott, a megye „rég, de mára erősen megkopott hírneve” miatt érkeznek a látogatók.

1. kép Identitáselem és marketing-eszköz: a Bor és Piac Magazin 2014-ben a villányi Jammertal-dűlőben lévő Bock-birtoknak ítélte a Magyarország legszebb szőlőbirtoka címet (BorÉsPiac.hu, 2014. nov. 6.)

A jellegzetes dimbes-dombos, aprófalvas pannon táj és az itt található természeti kincsek a nyílt és zárt kérdések tanúsága szerint is erősen asszociáltak Baranyával.²¹ A kulturális örökség (amik közül jól láthatóan elsőbbséget élveznek a pécsi világörökségi helyszínek és a székesegyház) és a sokszínű kulturális, művészeti és zenei élet szintén szorosan kapcsolódik a Baranyáról és Pécsről kialakult képhez. Ezekből kissé elmarad jelentőségében a szőlőtermesztés és a borászat, illetve a nemzetiségi sokszínűség, a multikulturális közeg. Meglepő

²⁰ A megye sajátos konyhaművészete, népi gasztronómiája önállóan nem jelent meg identitáselemként, legfeljebb egy-egy nagyrendezvény (pl. a mohácsi Sokac Babfőző Fesztivál) alapmotívumaként, vagy a borászathoz kapcsolódva. Annak ellenére is így alakult, hogy több könyv készült a helyi gasztronómiai hagyományokról (BEGOVÁCS–SAROSÁCS–SIMOR–WILD 1992.; ROISZ 2003.; TAKÁCS 2001.), újabban pedig Lokodi Ákos chef ötlete nyomán Baranya és Pécs pályázik az Európa Gasztronómiai Régiója cím 2026-os elnyerésére (<https://baranyagastro.hu/> [Letöltés: 2022. aug. 24.]).

²¹ A pannon táj mint baranyai jellegzetesség annak ellenére is erősen él a köztudatban, hogy egyfelől a Drávaszög, a Duna- és a Drávamente egészen más jellegű, sík terület, másfelől pedig a szelíd lankák Somognak és Tolnának is legalább ennyire sajátjai.

ugyanakkor, hogy az idegenforgalmi szempontból rendkívül fontos gyógyfürdő-kultúra és a vallási kultúrák, a felekezeti sokszínűség viszonylag kis szerepet kap a baranyaiak Baranyáról alkotott képében, és ez utóbbi is csak közvetetten jelenik meg, az épített örökség révén. A sportélet és a bányászat hagyományai szintén viszonylag súlytalanok a baranyai identitáselemek között.²²

Történeti horgonypontok: az emlékezeti kultúra sajátosságai

Arról, hogy a megye történelmi múltját a helyiek többsége Baranyához lényegileg hozzátartozó vonatkozásnak tartják, korábban már esett szó. Fontos azonban, hogy a megye történelmi múltjáról alkotott képet részletesebben is megvizsgáljuk. A 10. kérdésben arra kértem a válaszadókat, hogy nevezék meg azokat a Baranyához kapcsolódó történelmi eseményeket, amelyeket a legfontosabbnak tartanak. A baranyaiak túlnyomó többsége (82,6%, 286 fő) válaszolt erre a kérdésre; 56 válaszadó üresen hagyta ezt a rubrikát, hárman azt írták, hogy nem tudnak a megyéhez kötődő jelentős eseményről, az egyik idős pécsi válaszadó pedig így fogalmazott: „A török világ óta nem történik itt semmi. Nem itt írják a történelmet”.

Ami a Baranya múltjáról alkotott kép időbeli szerkezetét illeti, a török idők eseményei abszolút elsődlegesek a baranyaiak történeti tudatában, a mohácsi csata és Szigetvár eleste csaknem minden válaszadónál szerepelt, és meglepően sokan említették a harsány-hegyi csatát (olykor a korábban közkeletű és talán jobban ismert második mohácsi csata néven).²³ Ez jól magyarázható az utóbbi években megélénkült, nagy sajtóvisszhangot kapott szigetvári és mohácsi kutatásokkal, és a villányi emlékünnepekkel.²⁴ Annál meglepőbb viszont a közelmúlt alulreprezentáltsága: a szocializmus évtizedei és a rendszerváltás utáni történések nagyon kis arányban szerepelnek (a válaszok között a délszláv háború és a lokátorügy került elő), ahogyan a római kort, az ókeresztény emlékek létrejöttét is csak kevesen említették. Egy-egy vájtfülnék jutott eszébe pl. a közép- és kora újkorból Skóciai Szent Margit születése, Vak Béla pécsváradi bújtatása, Zsigmond király siklói fogsága és a pécsi disputa, az újkorból pedig Ferenc József pécsi látogatása, a kárászi faodúgyár alapítása és a pécsi Szabadtanítási Kongresszus.

A baranyaiak történeti emlékezete meglepő módon egyáltalán nem Pécs-központú. A válaszadók 78 alkalommal említettek kizárólag Pécshez köthető eseményeket, kimondottan vidéki történéseket viszont 414 alkalommal (ez a

²² Vö.: Pécs legfontosabb vonzerőiként a 2020–21-es felmérés szerint a válaszadók a kultúra, tudomány és oktatás hármasságát, a természeti környezetet és az éghajlatot, valamint a pécsi életérzést jelölték meg. PécsMa.hu, 2021. márc. 25.

²³ Ezt erősítik meg a 9. kérdés eredményei is: az itt említett történeti személyek közel harmada kapcsolódik a török korhoz, a csoport legnépszerűbb, legjobban ismert személyisége Zrínyi Miklós volt (44 szavazat).

²⁴ Mohács, Szigetvár és Nagyharsány az országos emlékezetkultúrában: HASANOVIC-KOLUTACZ 2020.; POLGÁR 2020. 87–101.; SIMOR 2012.; VARGA 2016.; VARGA 2017. A régészeti feltárások és a szakmai viták tekintélyes mértékű sajtóvisszhangja: ERDŐS 2023.

2. kép Egy mindenkit vis? Dunaszekcsői régészeti lelet a pécsi örökségek között
Molinó a felújítás alatt álló pécsi Régészeti Múzeumnál 2022 nyarán
(A szerző felvétele)

szám akkor is 60, vagyis csaknem eléri a paritást, ha eltekintünk Mohács és Szigetvár említéseitől). Szomorú, de sajnos nem meglepő, hogy a Drávaszög gyakorlatilag nem szerepel a baranyaiak emlékezetében: az elcsatolás ugyan egy-egy alkalommal felbukkant a válaszok között, de korábbi vagy későbbi drávaszögi eseményeket egyetlen alkalommal sem említettek a válaszadók. Ez egybevág a 9. kérdés eredményeivel: az itt megnevezett 290 baranyai személyiség között mindössze öt drávaszögi személy szerepelt (igaz, köztük olyan kevésbé ismert személyek is, mint a Kossuthot Torinóban meglátogató Béni Izsák). Mindez súlyos szakadást jelez az anyaországi magyarok történeti tudatában.

A történeti emlékezet szerkezetében nagyon kis eltérésekkel találkozunk lakóhely, életkor és nemzetiséghez tartozás szerint. Nem meglepő, hogy elsősorban a pécsiek említettek olyan, elsősorban Pécshez kötődő, illetve emlékezeti aktusokkal Pécssett megerősített sorsfordulókat, mint a szerb megszállás, és a Mecseki Láthatatlanok harcai. Ugyanakkor lényegében csak a falvakban élők említették a II. világháború utáni ki- és betelepítéseket, és a málenkij robotot.

Szintén nem meglepő, hogy a német nemzetiséghez tartozók említették a németek betelepítését, és még nagyobb arányban a II. világháborút követő kitelepítéseket és a málenkij robotot. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy közel sem mindegyik, magát németnek valló válaszadó említett a németység történetével kapcsolatos eseményeket. Ugyanez volt megfigyelhető a 9. kérdés válaszainál is: a Baranyát valamilyen szempontból reprezentáló 290 személyiség között mindössze 14-en kapcsolhatók a nemzetiségi kultúrákhoz (azon belül is a németiséghez, illetve a horvátságához).

Fontos megemlíteni, hogy a baranyai kötődésűek és a nem baranyaiak körében is hasonló a Baranyával kapcsolatos történeti emlékezet – pontosabban az ő esetükben: történeti ismeretanyag – idő- és térszerkezete. Hasonlóan kiugró a török idők (ezen belül a mohácsi csata, Szigetvár elfoglalása és a harsány-hegyi csata) emlékezete, ezt követi jelentős lemaradással a középkor (az egyetem-alapítás). A tudásanyag hasonlóan kevésbé Pécs-centrikus: az általuk említett 17 pécsi eseményre 78 (Mohács és Szigetvár nélkül 13) kimondottan nem pécsi esemény jut.

Szociális problémák és kitörési pontok

Szinte közhelyes megállapítás, hogy Baranya nagyon komoly gazdasági és szociális problémákkal küzd, amelyek a közbeszédet is tematizálják.²⁵ Ennek egyik lényeges velejárója, hogy – mint korábban utaltam rá – ezek a gondok hátráltatják, sőt veszélyeztetik a települési és megyei identitás kialakulását, megerősödését. Ráadásul figyelembe kell venni, hogy a válaszadók legnagyobb része jól képzett, értelmiségi foglalkozású; a szociálisan hátrányosabb helyzetű válaszadók esetében a vélemények az itt kapott eredményeknél alighanem jóval kedvezőtlenebbek lennének.

A megye szegénységét, elmaradottságát, nehéz gazdasági helyzetét több válaszadó már a 7. kérdésnél felvetette, vagyis ezek a vonatkozások szorosan asszociálódnak Baranyával. Egy idős pécsi – a megye más jellegzetességét meg sem említve – így fogalmazott: „*a rendszerváltás időszakának károallottja Baranya*”. Egy másik, szintén idős pécsi pedig egyfelől a természeti és kulturális örökség, másfelől az anyagi erőforrások közti egyensúlytalanságot jelölte meg fő jellegzetességként: „*Kellemes, mediterrán éghajlat, történelmi emlékek, de gazdaságilag leszakadó megye.*”

Azt, hogy pontosan milyen gondokkal küszködik a megye, a 13. és 14. kérdésben vizsgáltam, amelyben arra kértem a válaszadókat, hogy egy ötös skálán értékeljék a megfogalmazott állításokat. A legfontosabb kihívásnak egyértelműen a munkanélküliséget tekintették a baranyaiak: 119 válaszadó (34,4%) szerint súlyos gondot jelent, míg 10 válaszadó (2,9%) szerint ez a megyére nem jellemző probléma. Az elvándorlás ehhez képest másodlagosnak tűnik, legalábbis a válaszok sokkal kevésbé polarizáltak: 53-an teljesen, 87-en pedig részben (15,3%, illetve 25,1%) egyetértettek avval az állítással, hogy Baranyát az elvándorlás jobban érinti, mint az ország többi megyéjét, míg 52-en részben, 19-en pedig teljesen (15%, illetve 5,5%) elutasították ezt a felvetést. További fontos összefüggésre mutat rá egy 2020 végén – 2021 elején végzett kutatás: a mintegy 1800, jelenleg nem Pécssett élő válaszadó megélhetési okokkal (munka- és karrierlehetőség, jobb fizetés) magyarázta elköltözését, és ugyanígy a megélhetési tényezők motiválnák a hazaköltözést is, míg a családi okok, az élhetőbb város iránti vágy és a lakhatás másodlagos jelentőségűnek bizonyult.²⁶

²⁵ Új Dunántúli Napló, 2022. nov. 4., 4.

²⁶ PécsMa.hu, 2021. márc. 25.; PécsiStop.hu, 2021. márc. 25.

A társadalmi egyenlőtlenségek, igazságtalanságok kevésbé mutatkoztak jelentős, vagy (a kérdés homályos megfogalmazásából is adódóan) megfogható problémának. Azt az állítást, hogy a vidéket néhány nagyvállalkozó tartja kézben, nagyon bizonytalanul ítélték meg a válaszadók: 44-en mellette, 22-en pedig ellene foglaltak állást (12,7%, illetve 6,4%), középpont a határozatlanok népes táborával (137 fő, 39,6%).

Azt azonban, hogy egyes térségek leszakadása súlyos gondot okoz, más kérdéseknél egyáltalán nem tapasztalt – ám aligha meglepő – egyetértés övezte: 177-en (51,2%) teljes mértékben egyetértettek evvel az állítással, és mindössze 11-en (3,2%) utasították el. Hasonlóan a város és vidék ellentétére utal az a kijelentés, hogy a kisvárosoknak és a falvaknak nagyobb figyelmet kellene kapniuk: ezt 157 válaszadó teljes mértékben, 112 pedig részben elfogadta (45,4%, illetve 32,4%). Maga az állítás ugyan utalhat pusztán a vidéki településekre irányított rivaldafényre, az idegenforgalmi propagandára, de a vidékfejlesztési támogatások hatékonyabb elosztására is. A felvetés elfogadottsága mindkét esetben azt implikálja, hogy a vidéki településeket hátrányban, kedvezőtlenebb helyzetben lévőnek látják – nem is csak a vidéken élők, hiszen a pécsiek nem voltak alulreprezentáltak az állítást elfogadók körében. (Ezt az eredményt árnyalja, hogy a saját településén elérhető szolgáltatásokkal nagyjából azonos mértékben elégedettek a falvakban, a kisvárosokban és a megyeszékhelyen élők: ötfokú skálán adott értékeléseik átlaga 3,48 és 3,54 között alakult, a leginkább elégedettnek a falusi és pécsi idősök bizonyultak.)

A 17. kérdésben arra kértem a válaszadókat, hogy ötös skálán értékeljenek néhány, Baranya szociális helyzetéről pozitív formában megfogalmazott állítást. Azt, hogy a megye biztonságos, illetve rendezett és tiszta, viszonylag sokan legalább részben elfogadták (48,3%, illetve 34,1%). Egyértelmű elutasítás övezte viszont a jelenre vonatkozóan azt a felvetést, hogy Baranya jó megélhetést nyújt, a jövőre vonatkozóan pedig azt, hogy gyorsan fejlődik, és hogy lakói optimisták és vidámak (43,4%–53,4% legalább részben elvetette ezeket az állításokat). Valamelyes bizakodást sugall ugyanakkor, hogy azokat az állításokat, hogy Baranya nagy jövő előtt áll, illetve innovatív és modern, jóval kevesebben értékelték alaptalannak (32,9%–35,8%), és jóval többen fogadták el legalább részben (23,7%–26,9%). Meglepő, hogy a megyét illetően leginkább a pécsiek mutattak elégedetlenséget és pesszimizmust: az egyes állítások kedvezőtlen értékelésénél valamelyest rendre felülreprezentáltak voltak, értékeléseik átlaga 2,84 volt, míg a kisvárosban élőké 2,92, a falusiaké pedig 3,11. (Azok, akik kívülről tekintenek Baranyára, kedvezőbben ítélték meg a megye helyzetét: a baranyai kötődésű válaszadók értékeléseinek átlaga 2,98, a helyi kötődéssel nem rendelkezőké pedig 3,33 volt.)

A vidék számára a turizmus jelenthet egy lehetséges kitörési pontot. Az az állítás (13–14. kérdés), hogy az idegenforgalom sokaknak nyújt biztos megélhetést, viszonylagos elfogadottságra talált (39,3%, 136 fő legalább részben igaznak látta).²⁷ Meglepő azonban, hogy a legtöbben helyesnek ítélték azt a

²⁷ A sok bizonytalan, közepes értékelés (41,6%, 144 fő) mögött talán az bújjik meg, hogy a válaszadók egy része szerint az idegenforgalom nem biztos megélhetést nyújt, legfeljebb csak

kijelentést, hogy a helyiek jobban ki tudnák használni a megye természeti és kulturális örökségét: 80-an teljes mértékben, 133-an részben elfogadták (23,1%, illetve 38,4%), míg összesen ketten (0,6%) vetették el. A baranyaiak nagy része tehát úgy érzi, hogy a megye idegenforgalma számos kiaknázatlan, adott esetben teljesen feltáratlan lehetőséget rejt még. Ezek kihasználása azonban a többség szerint nem mehet kötöttségek nélkül: 130 baranyai válaszadó (37,6%) teljesen, 121 (35%) pedig inkább egyetértett avval, hogy Baranya kulturális és természeti kincsei a mostaninál sokkal nagyobb védelemre szorulnának. Annak viszont a jelek szerint jóval kisebb a támogatottsága – összesen 147-en (42,5%) fogadták el teljesen vagy részben –, hogy az örökség védelme elsősorban a helyi lakosok feladata volna.²⁸

Azt, hogy a nagyobb fesztiválok csak a turistáknak szólnának, figyelmen kívül hagyva a helyiek kulturális igényeit, teljesen vagy részben elutasították a válaszadók (20,5%, illetve 26,9%), vagyis ezeket a programokat nem érzik zavarónak, kényelmetlennek, azaz életvilágukkal és érdekeikkel összeegyeztethetetlennek, holott sokan közülük nyilván ismerik az idegenforgalom árnyoldalait is. (Az állítás elfogadottsága az idősebb korosztályokban és a faluban élők körében a legmagasabb, 25% körüli, azaz 5–8%-tal magasabb, mint a többi kategóriában.)

Elszalasztott lehetőség: Pécs Európa kulturális fővárosa²⁹

Pécs és a térség számára a kulturális fővárosi évad egyedülállóan fontos lehetőséget jelentett a kiugrásra, gazdasági és kulturális értelemben is. *„Az EKF eredményeit hosszútávon lehet majd alaposabban értékelni, most főleg a kihagyott lehetőségek látszanak. A beruházások így-úgy elkészültek, de az eredeti cél, hogy megváltoztassák Pécs helyét a térségben, és ezzel valamiféle kulturális központtá fejlődjön, nem biztos, hogy sikerült”* – fogalmazott az újságíró az EKF eredményeiről készült felmérés értékelésében.³⁰ Ami számunkra fontosabb: az évad egyszerre kínált volna alkalmat a meglévő pécsi és baranyai identitáselemek elmélyítésére (amennyiben a város az „egy mindenkit visz” elve alapján a térség kulturális teljesítményét mutatta volna fel a kontinens előtt), és egy újabb elemmel (magával a címbirtokossággal) való gazdagítására – mindez azonban elszalasztott lehetőségnek tűnik.

szezonális bevételt vagy kiegészítő jövedelmet.

²⁸ A civil aktivitás és részvételi szándék mértékét nem tudtam vizsgálni, erre sem az eleve nagyon hosszú kérdőív, sem a rendkívül terhelt közbeszéd nem mutatkozott alkalmasnak. 2010–11 folyamán a pécsiek vonatkozásában készült felmérés arra vonatkozóan, hogy az emberek mennyire összetartóak, mennyire készek együttműködni. A válaszadók kétharmada szerint a várost gyenge összetartás jellemzi, háromnegyedük szerint a helyzeten az EKF-évad sem javított. KÁKAI-VETŐ 2014, 298–299.

²⁹ A projekt értékelésére évtizedes távlatból, a történész és az újságíró szemszögéből: PILKHOFFER 2020.; 444.hu, 2023. jan. 31.

³⁰ Index.hu, 2011. jan. 9.

Egy 2011-es ezer fős reprezentatív vizsgálat szerint az emberek több mint egyötödének az EKF jutott eszébe Pécsről, és – megfordítva az előző évek kedvezőtlen tendenciáit – túlnyomó részük már kedvezően gondolkodott a kulturális fővárosi évadról, mint ami sokkal élhetőbbé varázsolta a várost, kedvezőbbé tette a helyiek kultúrához való hozzáállását, és javította Pécs nemzetközi imázsát is.³¹

Az EKF-nek ez a kedvező megítélése azonban a következő években némileg erodálódott. A 8. kérdésben Baranyára jellemző helyként, építészeti emlékként kevesen jelölték meg az EKF-hez kapcsolódó, emblematikus épületeket. A baranyai válaszadók összesen 401 épületet, épületegyüttest neveztek meg legalább valamelyest pontosan és beazonosítható módon, és ezek közül 43 említés kapcsolódott az EKF-hez: általában a Zsolnay Negyed, néha a Kodály Központ és a Tudásközpont (3-3 említés) jutott eszükbe. Meglepő, hogy a pécsiek körében sem találkozunk magasabb arányokkal: az említések 10,3%-a esik az EKF kulcsprojektjeire – a helyi kötődéssel egyáltalán nem rendelkező válaszadók körében ugyanakkor ez az arány szignifikánsan magasabb, 20,7%. A 10. kérdésre adott válaszokban, a nevezetes baranyai események között még ritkábban került elő a kulturális fővárosi évad: összesen 17 alkalommal említették az EKF-et (ebből 11-szer pécsiek) – ez az összes említésnek mindössze 2,5%-át teszi ki. Igaz, sokan talán azért nem gondoltak az EKF-re ebben az összefüggésben, mert az ezredforduló időszakának történései és a kulturális események sokak szemében nem tartoznak a *par excellence* történelemhez.

Más összefüggésben is azt látjuk, hogy a kulturális fővárosi évad nem változtatott a pécsiek és a baranyaiak önszemléletén. Az EKF-hez kötődő *Határta-lan város* és *A Balkán kapuja* szlogeneket a helyiek 13,6%-a (47 fő), illetve 14,7%-a (51 fő) tartotta csak egészen relevánsnak. A 2010 óta folyamatosan használt, és Pécs hivatalos arculatában is megjelenő *A kultúra városa* állandó jelző ugyanakkor alighanem az eltelt bő egy évtized alatt jobban a köztudat részévé vált, hiszen szignifikánsan magasabb arányban (39%, több mint fele részben pécsiek) tartották teljesen elfogadhatónak. (Hasonló arányokkal találkozunk a baranyai kötődésű és a nem baranyai válaszadók között is, bár valamivel nagyobb szóródással, nagyobb bizonytalansággal.) Még inkább lehangoló az EKF hívószavainak elfogadottsága, ha kontrasztba állítjuk a város két másik szlogenjével: *A világörökség városa* kifejezést a baranyaiak 41,3%-a (143 fő), *Az első magyar egyetem városa* jelzőt pedig 65,6%-a (227 fő) tartotta relevánsnak – ezeket az arányokat részben magyarázza, hogy a hívószavak tárgya sokkal inkább konkrét és megfogható, másrészt hogy a világörökségi státus elnyerése és az egyetem jubileumi évei hatalmas sajtóvisszhangot generáltak.³² Lényegesebb

³¹ KOLTAI 2014, 332–338.; Az *Index.hu* 2010-11 fordulóján készített felmérése szintén azt igazolja, hogy „az emberek számára mégis pozitívan csapódott le az EKF-év, jobbnak látják jelenlegi helyzetüket és bíznak benne, ez fenntartható”. *Index.hu*, 2011. jan. 9.; Egy másik, 2010 és 2011 folyamán készült összehasonlító elemzés ugyanakkor ellentétes tendenciára mutat rá: drámai hanyatlást mutat mind Pécs általános megítélésének, mint az EKF hatásainak értékelésében. KÁKAI-VETŐ 2014, 287, 293.

³² A világörökségi rang sajtómegjelenéseire: ERDŐS 2023.

azonban, hogy az EKF idején szervezett nagyrendezvények nem képviseltek egy egységes gondolatiságot: a programok Takáts József megfogalmazása szerint „nem álltak össze egységes egészé. Azt hiszem, senki nem tudja megmondani, miről is szólt a pécsi EKF-év, milyen is volt a karaktere.”³³

3. kép Pécsi műemlékek és programok
a Magyar Posta 2010-ben megjelent íván és az EKF egyik szórólapján
(Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény, Kisnyomtatványtár)

Összefoglalás

A nemzeti identitással kapcsolatos elemzések szemszögéből a megyei, tájegyei, települési identitás-szegmensek általában nem létezőnek, jobb esetben irrelevánsnak tűnnek, éppen ezért fontos figyelmeztetni – még ha csak egy kismintás, nem reprezentatív vizsgálattal is – ezeknek a szinteknek a jelentőségére és a bennük rejlő lehetőségekre. A megkérdezettek csaknem egyöntetű véleménye szerint fontos, az eredmények elemzése alapján pedig lehetséges volna kialakítani és megerősíteni a nemzeti szint „alatti” identitás-mintákat, kötődéseket és az ezeket kifejező narratívát.

Ez a narratíva jelenleg erősen emlékeztet egy idegenforgalmi prospektusra vagy imázsfilmre. A mohácsi hősök és Zrínyi Miklós emlékezete, Zsolnay és Vasarely művei, a Mecsek lankái között megbújó kis falvak, a harkányi gyógy-

³³ Népszabadság, 2011. aug. 16., 14.; Pécs turisztikai imázsára az Örökség Fesztivál tükrében: SZABÓ-SPIEGLER 2012.

fürdő, a villányi borfesztivál, a nagynyárádi kékfestőműhely és a busómaszkok egyszerre szolgálnak országosan ismert márkaként és (legalább részben minden bizonnyal ennek visszahatásaként) a helyiek önképének elemeiként. Jóllehet a baranyaiságról szóló narratíva egyelőre igencsak sablonos, helyenként kimondottan negédes, és meglehetősen hézagos, az kétségtelen, hogy alapelemei rendelkezésre állnak, és nemcsak jól ismertek a helyiek körében, hanem szinte reflex-szerűen asszociáltak Baranyával.

Egy korszerű megyetörténetnek vagy egy reprezentatív állandó kiállításnak lehetne a feladata, hogy a meglévő elemeket koherens egészé szervezze, kiegészítse, az egyensúlytalanságokat kiigazítsa, és egyúttal felmutassa a kapcsolódási pontokat egyfelől a települési és tájegységi, másfelől a nemzeti identitáselemek között. Ilyen, a jelenleginél hangsúlyosabban megjeleníthető elem lehet például a pécsi disputa, ami szervesen kötődik a reformáció nemzeti történetéhez és az interkonfesszionális baranyai hagyományaihoz, vagy a Mecseki Láthatatlanok története, amelyben a pesti srácok alakja kapcsolódik a forradalom helyi sajátosságaihoz. Szinte magától értetődő, hogy a lehetséges baranyai identitás alapvetően települési és kistáji elemekre épülhetne, néhány általános jellemző háttere előtt alkotva sokszínű és szabadon variálható összképet.

Bibliográfia

Sajtótermékek

- 444.hu, 2023. jan. 31.: Molnár Kristóf: Bajnai nyitotta, Orbán zárta – Pécs kitörési kísérlete száz év bányászkozás után. <https://444.hu/2023/01/31/bajnai-nyitotta-orban-zarta-pecs-kitoresi-kiserlete-szaz-ev-banyaszkodas-utan> (Letöltés: 2023. máj. 11.)
- BorÉsPiac.hu, 2014. nov. 3.: Magyarország Legszebb Szőlőbirtoka 2014-ben a Bock Pincészet. <https://borespiac.hu/2014/11/06/magyarorszag-legszebb-szolibirtoka-2014-ben-a-bock-pinceszeti/> (Letöltés: 2023. jún. 1.)
- Index.hu, 2011. jan. 9.: Valuska László: Pécs 2010: töketlenség volt, nem sikertelenség. https://index.hu/kultur/2011/01/09/pecs_2010_toketlenseg_volt_nem_sikertelenseg/ (Letöltés: 2022. szept. 6.)
- Népszabadság, 2011. aug. 16., 14.: Ungár Tamás: Európából nem látszottunk. Takáts József arról, mit adott Pécsnek és az országnak a kulturális főváros évad.
- PécsiStop.hu, 2021. márc. 25.: Pécs hazavár – Te is visszajönnél? <https://pecsistop.hu/regio/pecs-hazavar-te-is-visszajonnel/507826> (Letöltés: 2022. szept. 8.)
- PécsMa.hu, 2021. márc. 25.: Pernecker Dávid: „Pécs hazavár!” Többen vallják magukat pécsinek, mint ahányan itt születtek. <https://www.pecsma.hu/top/pecs-hazavar-tobben-valljak-magukat-pecsinek-mint-ahanyan-itt-szulettek/> (Letöltés: 2022. szept. 8.)

PécsMa.hu, 2022. máj. 24.: Megvan a város szlogenje. <https://www.pecsma.hu/top/megvan-a-varos-szlogenje-pecs-a-mediterran-szerelem/> (Letöltés: 2022. szept. 5.)

Új Dunántúli Napló, 2022. nov. 4., 4.: Szűcs Zsolt: Baranya már régen nem az ország aranya. A megyék között az utolsó helyeken kullog a gazdaság.

Szakirodalom

ANDORKA 2006 = Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. (Osiris tankönyvek)

APPADURAI 2001 = APPADURAI, Arjun: A lokalitás teremtése. In *Regio*, 12:3 (2001), 3–31.

BABBIE 2008 = Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest, [2008.]

BEGOVÁ CZ–SAROSÁ CZ–SIMOR–WILD 1992 = BEGOVÁ CZ Rózsa – SAROSÁ CZ Mihály – SIMOR Ferencné – WILD Katalin: *Baranyai könyha*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1992.

BÖGRE 2020 = BÖGRE Zsuzsanna: Az identitás két történelmi modellje és a narratív identitás. In A. Gergely András – Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – Kovács Éva – Paksi Veronika (szerk.): *Kultúra, közösség és társadalom. Tanulmányok Tibori Timea tiszteletére*. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Szociológiai Társaság, Budapest, 2020. 241–255.

ERDŐS 2023 = Erdős Zoltán (szerk.): *A történelmi Baranya régészeti öröksége. Bibliográfia*. Megjelenés előtt [Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2023.]

GIDDENS 2008 = GIDDENS, Anthony: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. (Osiris tankönyvek)

HASANOVIC–KOLUTÁ CZ 2020 = HASANOVIC–KOLUTÁ CZ Andrea: Az 1526. évi mohácsi csata a mohácsiak emlékezetében. In Bertók Gábor – Galambos István – Haramza Márk – Kovaliczky Gergely (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Budapest – Pécs – Eger, 2020. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae) 237–247.

KÁKAI–VETŐ 2014 = Kákai László – Vető Balázs: Pécs a többszintű kormányzás csapdájában. Összehasonlító közvélemény-kutatás (2010–2011). In Tuka Ágnes – Glied Viktor (szerk.): *Pécs a többszintű kormányzás csapdájában*. ID Research – Publikon, Pécs, 2014. 286–321.

KERN–KOLLER 2009 = Kern Tamás – Koller Inez: Régióidentitás a Dél-Dunántúlon a megyei napilapok tükrében. In Pálné Kovács Ilona (szerk.): *A politika új színtere a régió*. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola – Századvég Kiadó, Pécs – Budapest, 2009. 175–194.

KESZEI 2008 = Keszei András: Identitások és egyéb realitások. In Császár Melinda – Rosta Gergely (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest – Piliscsaba, 2008. (Pázmány Társadalomtudomány, 10.) 314–320.

KESZEI 2011 = KESZEI András: A város narratív identitása. In H. Németh István – Tóth Árpád – Szívós Erika (szerk.): *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Hajnal István Kör Társadalomtörténelmi Egyesület, Budapest, 2011. 436–449.

- KESZEI 2015 = Keszei András: Hely és emlékezet között. In Keszei András – Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. L'Harmattan, Budapest, 2008. 52–73.
- KOLTAI 2014 = Koltai Zoltán: „Európa Kulturális Fővárosa – Pécs, 2010” program közvélemény-kutatások tükrében. In Tuka Ágnes – Glied Viktor (szerk.): *Pécs a többszintű kormányzás csapdájában*. ID Research – Publikon, Pécs, 2014. 322–340.
- KOSZITS 2001 = Koszits Attila: Pécs, a magyar Liverpool. In *Zenész*, 9:9 (2001), 68–70.
- KOVÁCS 2004 = Kovács Éva: Vakmerő tézisek az identitásról. In Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 221–234.
- LÁSZLÓ 2005 = László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum, Budapest, 2005. (Pszichológiai horizont, 3.)
- LÁSZLÓ 2012 = László János: *Történelemtörténetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.
- PILKHOFFER 2020 = Pilkhoffer Mónika: A pécsi Európa Kulturális Főváros története. Célok és megvalósulás. In Erdős Zoltán – Kindl Melinda – Fekete Sándor – Szabados Csaba (szerk.): *Látószögek és diagnózisok. Közös dolgaink, 2019–2020*. Pécs, 2020. 405–436.
- POLGÁR 2020 = Polgár Balázs: *Csata a Harsány-hegynél. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2020.
- ROISZ 2003 = Roisz Erzsébet: *Cirfandli, száрма, Emmausz. Bor, gasztronómia, hagyományok Baranyában*. Baranya Megyei Kulturális és Idegenforgalmi Központ, Pécs, 2003.
- SIMOR 2012 = Simor Ferenc: A Szársomlyó melletti csata emlékezete. In *Honismeret*, 40:6 (2012), 3–4.
- SZABÓ-SPIEGLER 2012 = SZABÓ, Géza – SPIEGLER, Patrícia: Pécs aus der Sicht der Festivalbesucher. In Trócsányi, András – Pirisi, Gábor (eds.): *The role of the cultural economy and tourism in the renewal of cities*. Publikon Kiadó, Pécs, 2012. 211–220.
- TAKÁCS 2001 = Takács Zsuzsa: *Bor, turizmus, gasztronómia Baranyában*. KAFI Reklám és Kommunikációs BT, Szekszárd, 2001.
- VARGA 2016 = Varga Szabolcs: Who and What Do We Celebrate? Miklós Zrínyi and Szigetvár in Hungarian Historical Memory. In Tomislav, Raukar – Damir, Karbić (eds.): *Znanstveni skup. Nikola Subic Zrinski i Siget 1566*. Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 2016. 135–138.
- VARGA 2017 = Varga Szabolcs: Emlékpark és kulthely között. Mohács a 21. századi magyar emlékezetkultúrában. *Századok*, 151:5 (2017), 1161–1174.

Internetes források

- Baranyai Gasztrorégióért Egyesület – <https://baranyagastro.hu/> (Letöltés: 2022. aug. 24.)
- Baranya Megyei Értéktár – <http://kincsesbaranya.hu/> (Letöltés: 2022. aug. 24.)
- Hungarikumok Gyűjteménye, Magyar Értéktár – <http://www.hungarikum.hu> (Letöltés: 2022. ápr. 12.)

A kontextus alakzatai

Avantgárd nyomok, tárgyas képkonstrukciók József Attila poétikájában a '30-as évek elején

By the mid-1920s, Attila József knew in principle, and by 1932-1933 had already fully developed the new poetics of poetry, the late-modern, objective lyricism, with significant poems. This poetics was born in opposition to the symbolic-secessionist, Nyugat poetics of the early modern line, but in parallel with contemporary European poetic trends and the Anglo-American new poetic thinking. This new poetic theory and poetic discourse became a dominant, even one of the genuinely dominant poetic expressions in the later history of Hungarian poetry. The foundations were formulated by Attila József in a letter to Endre Gáspár from Paris, and later elaborated in his critique of Babits.

József Attila már a húszas évek közepén elvileg pontosan tudta, 1932–1933-ra pedig már jelentős versekkel teljesen ki is dolgozta azt az új poétikájú költészetet, a késő-modern, *tárgyas lírát*, amely a kora-modern vonalát követő, szimbolikus-szecessziós, nyugatos magyar poézis ellenében, de a kortárs európai poétikai trendekkel párhuzamosan született. Ez az új poétika-elmélet és poétikai diskurzuszus a magyar költészet későbbi történetében is meghatározó, sőt az egyik igazán meghatározó költészeti beszédmóddá vált. Negatív értelemben jól jelzi újdonságát a kortárs kritikai és költői környezet értetlen és olykor ellenséges hozzáállása, többek között Németh László 1933-as *Tanúban* megjelent szövege, vagy éppen Füst Milán az 1935. márciusi *Nyugatban* közölt kritikája. Jellemző, és éppen ezért idézném őket, mert mindketten, értetlenségük ellenére is, pontosan érzik ennek az új költészetnek igazi hangsúlyát, mindketten hidegnek („hideg ember” mondja Németh, „Azon tűnődöm, miért tesznek e rendkívüli tehetségű ember versei oly hideg benyomást”, írja Füst¹) nevezik József Attila új költészetét. A tárgyas költészet azonban nem egyszerűen a szimbolikus poétikával szemben jelent meg, hanem határozottan avantgárd gyökerekre megy vissza. A háttér, az új poétika elvei József Attilánál meglehetősen korán, logikusan egymást követő írásokban fogalmazódnak meg. Ennek első poétika-elméleti dokumentuma egy már Bécsen túl, Párizsban írt, de Bécsbe Gáspár Endrének 1926 októberében küldött levél.² Gáspár Endre József Attila Bécsben töltött idejében a költő baráti támogatója, amúgy a bécsi Kassák kör tagja, és egy 1924-es Bécsben megjelent Kassák Lajosról szóló, valóban kitűnő könyv³ szerzője. József Attilánál a ko-

¹ A két kritika leelőhelye: BOKOR–TVERDOTA 1987, 281, 367.

² JÓZSEF 2006, 126–129.

³ GÁSPÁR 1924.

rábbi kifejezetten avantgárd és önmagukban abszolút színvonalas költői kísérletek ugyan nem vezettek el koherens, tartós avantgárd költészeti program kialakításához, de az avantgárd ismerkedés mégis alkotóan fontos volt az új költészeti modell, beszédmód kialakításában.

*

József Attila levele tézisszerű összefoglalója az új poétikának, egy olyan költészet-felfogásnak, amely világos avantgárd alapelvekre támaszkodik, de attól a saját poétika kialakulásának már e korai fázisában is határozottan elkülönülő új költészetfelfogást jelez. József Attila nem tudott Kassák köréhez csatlakozni; ottani baráti képviselője Erg Ágoston Kassákot közvetítve 1924-ben írja költőnek, hogy Kassáknak az a feltétele, hogy akkor közlik verseit, ha „nem írsz felváltva magyar népdalokat és ilyen verseket”.⁴ Kassák megjegyzése az avantgárd talán legfontosabb elvéből, „a szeretlen műalkotás”-ból következően ítélt, utasítja el a versben megjelenő tárgyias koherencia lehetőségét.

A Gáspár Endre-levél már igazából reakció erre is, de ez az itt kifejtett költészet-elmélet aztán tovább-íródik a Babits- és a Kassák-kritikákban. A levél nyilván kapcsolódik azokhoz a témákhoz, amikről Bécsben szó lehetett, terminusai sok helyen párhuzamot mutatnak Gáspár Endre Kassák-könyvének kérdéseivel. Amit azonban József Attila ebben a levélben megfogalmaz, az már továbblépés, egy saját és radikálisan új poétikai meggyőződés határozott kimondása. Jelen írásomban nem térnek ki a levél és a Gáspár Endre-könyv egyébként igen tanulságos párhuzamaira és eltéréseire, inkább egy másik sokkal absztraktabb, egyáltalán nem közvetlen hatású, de igen jelentős poétikai hasonlóságot szeretnék jelezni: a levél téziseinek párhuzamát mutatnám meg az avantgárd-tárgyias Ezra Pound és az angol tárgyias költészet poétikai elképzeléseivel, vagyis arról beszélnek, hogy József Attila új költészeti iránya és egyben poétikai felfogása, gondolkodása alapvető párhuzamot mutat az 1920-as évek kezdetén nemzetközi szinten, főként az angol nyelvű költészetben megformálódó új poszt-avantgárd lírai beszéddel. Jelentős további karaktere József Attila új poétikai pozíciójának az, hogy egy kritika-elgondolást, voltaképpen egy rövid irodalomtudományi koncepciót is kialakít, a Zolnai Bélának 1928. március 29-én küldött levelében („Megdöbbenve tapasztaltam, hogy alapos, formaelemző, tehát tulajdonképpeni tárgyszerű, mesterségbeli kritikánk nincs” – írja⁵).

A Gáspár Endre-levél egyértelműen és tudatosan új poétikai alapelveket akar rögzíteni – a költő definíciója szerint – „a versről általában”, pontosabban az „új módszerű versekről” ad összefoglalót, főbb téziseivel elutasítja a romantikát, a képzelet, fantázia hatalma helyett állítja a koherens tárgyszerűség, a tárgyi világ autonóm konstruáltságának elsőbbségét, és vállal egy radikálisan új produkciós pozíciót, a tekintet, a látvány perspektíváját.

⁴ JÓZSEF 2006, 58.

⁵ JÓZSEF 2006, 218.

1) Romantika-ellenesség; vers mint esztétikai versus tárgyi viszony

A levél elején olvashatjuk a következőt: „A romantika – mely Bécsben még lényeges alkotórésze volt érzéseim és ebből következően gondolkodásom struktúrájának – ellillant belőlem, s ami még megmaradt volna, azt akarattal fujtam széjjel. Azaz semmi sincs, amit megokolás nélkül leírnék, csupán azért, mert tetszik.”⁶

A „romantika” természetesen a romantikus hagyományt követő költészetet, azaz a kortárs szimbolizmus–szecessziós poétikát is (vagy elsősorban éppen azt) jelzi, egy olyan modern lírai diszkurzust, mely a szubjektív élményt, a hangulatot, a személyes öntapasztalatot autonóm, teremtő forrásként elsődlegessé tette. A romantika ilyen értelmű elutasítása, sőt a határozott romantikaellenesség a késő modern tárgyias költészet általános jellemzője és – József Attila esetében – egyben radikális leválás, eltávolodás a *Nyugat* poétikájától. Ebben az élmény szubjektív konstrukciója helyett egy más típusú poétikai látásmód lesz döntő, a levél szavaival a „nekem ez tetszik” személyességre építő esztétikai ideológiája helyett a költő a „nekem ez tetszik, és megfelelő” módszerét vállalja, azaz az élmény-alapba egy olyan konstrukciót, kontrollt (a „megfelelő”-t) épít be, amely külső, a tárgyi, objektív lét-érzékelésből származik és amely így egyfajta homológiát feltételez, olyat amiben az „ott kint” legalább azonos súlyú versalkotó komponens lesz az „itt bent”-tel.

A vers írása ezért logikai, intellektuális kontroll alatt álló műveletté válik („semmi sincs, amit megokolás nélkül leírnék”). A versírásban ez azzal jár, hogy az ilyen figyelem „nem a verselemek felhasználásának módjára, hanem a mód kiválasztására vonatkozik”,⁸ azaz a vers megírási alap-problémája nem a retorizáltság, a cél nem egyfajta impresszionisztikus dekorativitás, hanem döntő a megformáláson keresztül kialakuló megalapozó létkonstrukció érzékelése és nyelvbe, költeménybe fordítása. Ezzel a gesztussal egy új, a világot kibővítő tárgy jön létre.

A romantikaellenesség az angliai késő-moderneknél számára is alapvető hozzáállás. T. E. Hulme, az I. világháborúban fiatalon meghalt költő és teoretikus, az imaginista csoport elméleti forrása, a romantikával ellentétben, egyfajta „új klasszicizmus” jegyében hangsúlyozza a sokkal praktikusabb, valósághoz kötöttebb, azaz tárgyias fantázia szerepét, mechanikus, strukturáló jellegét. A *Romanticism and Classicism* című tanulmányának elején írja, hogy „száz évnyi romantika után a klasszikus újjáéledésének kell jönnie, és ezen új klasszikus szellem sajátos versbéli fegyvere a fantázia [...] a fantázia, amely felsőbbrendű lesz a képzelethez (imagination) képest”.⁹ A háttérben a Coleridge-i klasszikus fogalompár ellentételeződik, a líraiság romantikus, bensőségteremtő imaginációját az új költészet a mindennapibb, a tárgyiaságokra építő (Coleridge által másodlagosnak tartott) fantázia aktivitására cserélné. Eliot is folyamatosan tett romantika-ellenes kijelentéseket az „érzékelés széttagolódása” (dissociation of sensibility)

⁶ JÓZSEF 2006, 126–127.

⁷ JÓZSEF 2006, 127.

⁸ JÓZSEF 2006, 127.

⁹ HULME 1988, 102–103.

bűnét rója fel nekik és követőiknek, annak a szétválasztásnak a hibáját, amely nyomán a költők leválnak a tárgyi világról és csak a kontúroktól, keretektől mentes, azaz csupán a belső élményen keresztül világ-megragadást kísérlik meg. A romantika-ellenesség ennek az új, késő-modern művészet-elméleti gondolkodásnak általános, a költészetben túl is érvényesített alapvető jellemzője. Bartók Béla 1928-ban amerikai előadásának elején két pontban határozza meg a modern zene sajátosságait: „Egyik sajátosság a többé-kevésbé radikális eltávolodás a tegnap zenéjétől, különösen a romantikusokétól. A másik: törekvés a régebbi korok zenei stílusához való közeledésre. Vagyis előbb csömör lépett fel a romantikus korszak alkotásaival szemben s azután, ennek következményeként, oly kiinduló pontok keresése történt, amelyek a lehető legnagyobb ellentétben állottak a romantikus kifejezőmóddal”.¹⁰ Bartók elve itt ugyanarra mutat, mint az egész más háttérrel formálódó modern angol nyelvű költészet kritikái oldala: Eliot a *Metafizikus költők* című esszéjében John Donne korában találta meg a romantikától gyökeresen más hátteret (a régi korok zenéjét). De Bartók, aki számára a népzene volt a romantika-ellenes bázis, azt írja, hogy a népi „dallam klasszikus példája egy zenei gondolat páratlanul tömör, mindent feleslegest elkerülő kifejezésének”.¹¹ Erről lesz szó József Attila levelében is, amikor egy népdalt idéz tárgyi költészeti példának.

Pound a *Vortex*-ben határozottan kizárja a kortárs romantikus tendenciákat, állítja, hogy „az imagizmus nem szimbolizmus” és „az imaginizmus nem impresszionizmus”;¹² elutasítja a „permanens metaforát”, azt a romantikusnak mondott elvet, hogy a képek mögött folyamatos szubjektív mélység, élményjelentés rejlik. József Attila határozott negatív gesztusa („És semmi szimbolizmus” – írja nővérének¹³) pontosan ilyen értelemben tagadja meg a romantikát. Pound jelzett tanulmányában többször is elutasítja a retorikát, díszítettséget is, „az image a lehető legnagyobb távolság a retorikától. A retorika a jelentéstelen tárgy. [...] Az image-dzsel dolgozó Dante nagy költő, míg Milton ennek híján szószátyár.”¹⁴ Hasonlót állít József Attila az 1930-as Babits-kritikában: „Babits Mihályt a köztudat formaművészként emlegeti, nem tudni miért. Hiszen az írott forma tárgyi művészete nem mérték, ütem és rím kellékeinek kiállításában, panorámájában, hanem a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai helyzetének változtatásában áll.”¹⁵ A szecessziós nyelv radikális kizárása előfeltétele lesz az új költészet megteremtésének. A nem-romantikus poétikai beszéd a „romantikus” képzeleti bázis, irányítás, a bensőség-dominancia helyett a látott, érzékelt tárgyi világ konstruktív rendjét megértő új költészetet hoz létre. Ennek kulcs-fogalma természetesen a tárgyiasság, valami esszenciálisan leíró objektivitás lesz.

¹⁰ BARTÓK 1990, 529.

¹¹ BARTÓK 1990, 533.

¹² POUND 1997, 3.

¹³ JÓZSEF 2006, 130.

¹⁴ POUND 1997, 1–2.

¹⁵ JÓZSEF 1995, 218.

2) Tárgyszerűség

A tárgyszerűség központi és meglehetősen bonyolult kérdése a tárgyias költészetnek. Pound első tézise hangzik úgy, hogy az új költészet feladata „A tárgy közvetlen kezelése, legyen bár szubjektív vagy objektív”.¹⁶ Mindez jelentősen átalakítja a vers-elemek természetét: a képzeleti, fantázia-produktumok és a versprezentációk fantázia alapú strukturálása helyett a tényszerűség, azaz a tárgyiaság adekvát nyelvi megjelenítése lesz a cél. A Gáspár-levéiben olvashatjuk: „...arra törekedtem, hogy minél tényszerűbben fejezzem ki az elmondandót, még pedig a szimbólumi lehetőségek kizárásával, vagyis hogy az elmondott tény minden mellékgondolat kizárásával jelentse az érzést...”

A romantikus esztétikai szemléletet leváltó episztemológiai viszony következménye az, hogy alapvető cél lett a világ tárgyi adottjainak megragadása, azaz a szikár, ornamentika nélküli tényszerűség. Hogy mit jelent az „elmondott tény” mellől kizárt „mellékgondolat” azt majd pár év múlva a Babits-esszé nevezetes vers-átírásaiban látjuk világosan. A Babitsnál kifogásolt szakasz József Attila tollából újrírva jelentősen rövidebb, és határozottan dísztelenebb lett, eltűnt róla nemcsak a szecessziós, szimbolikus ornamentika, hanem még más, díszítettség szempontjából érdektelen szócsoportok (pl. a névelők és kötőszók) is. A poundi vers „a legegyszerűbb retorikai szinten aszindetonikus kompozíció, ahol az összekötő szavak kimaradnak a vers szövegéből”.¹⁷ Egy ilyen versnek a domináns figuratív technikája immár nem a kora-modern poézis meghatározó trópusa a metafora és a szimbólum, hanem a tényszerűség, a tárgyszerűség adekvát retorikai stratégiája a metonímia, a metonimikus építkezés meghatározóvá válik, és ebbe a metonimikus vers-világba épülnek be a metaforikus jelek. Ettől a lírai vers elveszti szubjektív jellegét, nem a költői fantázia szervezi a poétikai teret, hanem a költő analitikus aktusa nyomán felfedeződik az „ott kint”, a tárgyi világ bensőség homológiája, így a vers maga is tárgyszerűvé válik. A metonímiának ebben kulcsszerepe van, mert jelentősen más típusú lét-percepciót közvetít, mint a metafora, a képzeleti teremtő aktus helyett egy tárgyi relációrendszer felismerésének háttérére épül.

Ugyanezt az elvet ismétli meg a költő egy 1926-os levelében, melyet műkedvelő versíró nővérének, Jolánnak küldött: „próbálj olyan szonetteket írni, nem líraiakat, hanem leírókat (ez különben szintén líra, de rejtett), mint a *Sacrilegium* vagy inkább a *Tanulmányfej c. versem*. [...] És semmi szimbolizmus! Mindent teljesen racionálisan; és analitikusan meg kell vizsgálni minden szót és minden sort külön-külön”.¹⁸

A tárgyszerűség ezen elve egyben az antropomorfizálás minél teljesebb elkerülését is jelenti. A vers ezért már nem olyan jelentő, amely analogikus utalással egy belső rejtett értelemre mutat, hanem a vers maga is tárgy-konstrukcióként működik, maga is bekerül a világ dolgai közé, ontologizálódik: „a vers

¹⁶ POUND 1997, 3.

¹⁷ GÉFIN 1982, XII.

¹⁸ JÓZSEF 2006, 130.

léte szükségesebb és maga a vers versebb".¹⁹ A vers centrális komponense a „tény” és az „érzés” homológiája, mégpedig a „szimbólumi lehetőségek kizárásával”,²⁰ azaz egy lelki referencia helyett itt a lét tárgyi-lelki ontológiai egysége nyilvánul meg. Pound véleménye szerint az ilyen vers akkor születik, amikor „egy külső és objektív dolog átalakul valamivé, illetve behatol valamibe, ami belső és szubjektív.”²¹

3) Konstruktivitás – a tárgyszerűség belső karaktere

Abban az esetben azonban, ha a költő, ahogy József Attila szeretné, a „szimbólumi lehetőségek teljes kizárásával” fejezi ki magát, akkor az analogikus-szubjektív referencialitás helyett egy másfajta lírai működés válik versképzővé. Ennek első jellemzője az absztraktsága, más szóval formális természete, az, hogy nem a jelölt (belső, lelki értelem) lesz a döntő, hanem a jelölésben kidolgozott viszonyrendszer. A lét és egyben a költői képzelet mélyén egy közös, absztrakt összefüggés rejlik, egyfajta matematikai logika, egy univerzális alapnyelv, mely egyszerre formája a személynek és a tárgyi világnak: „*ha tisztaságra és precizitásra törekszem, nem lehet egyéni nyelvem, mert tiszta és precíz nyelv csak egy lehetséges [...] Ha kezembe veszem a tollat, tudom, hogy pontosan megoldandó matematikai egyenlet előtt állok, s hogy ezt a vállalt, illetve szervezetem és fene tudja milyen erők által diktált stúdiumot a legpontosabban kell megoldani*”.²²

Pound is fontosnak érzi a matematikai-geometriai párhuzamot: „*A vorticismus intenzív művészet. [...] A dolog pontosabb megértésében a matematika lehet segítségünkre. [...] Művészet és analitikus geometria különbsége pusztán tárgyuk különbségében rejlik*”.²³

Az univerzális alapnyelvben megjelenő mondanivaló legfontosabb jellemzője a konstruáltsága. A fogalom használatában kétségtelen Kassák és köre, a bécsi avantgárd tapasztalat erős hatása. Már ebben a korai megfogalmazásban is van azonban József Attilánál egy lényeges eltérés. A konstruktivizmus Kassákék számára egy elsősorban festészeti, képzőművészeti irány, mely a látvány geometriai, non-figuratív összefüggéseinek a kiemelésére koncentrál, vagyis határozottan túlmegy a „tárgy és tényszerűsége”-n. József Attila azonban újra-állítja a figurativitás, a tárgyszerűség szerepét és ugyan azt mondja, hogy „*a konstruktivizmus a tárgy és tényszerűséget hirdeti*” de a példaként felhozott műalkotás nem Kandinszkij- vagy Kassák-kép, nem Tatlin, hanem egy magyar népdal (pontosan az poétikai mód, aminek átvételével kapcsolatban Kassák elutasító volt): „*De van egy (s valószínűleg több) magyar népdal, amelyet itt Zarathusztrai magányomban állandóan fuvok: Nagykállóban egy torony van – Közepében egy óra van – Köröskörül aranycsipke – Rászállott egy bús gerlice. – Hát itt a népköltő egy bötűt sem mond arról, hogy fáj a szíve [...], ez a vers csupán tényekben*

¹⁹ JÓZSEF 2006, 127.

²⁰ JÓZSEF 2006, 127.

²¹ POUND 1997, 6.

²² JÓZSEF 2006, 128.

²³ POUND 1997, 8.

állítja magát, pedig költője biztos hogy nem ismerte a konstruktivizmust. De ismerte a konstruktivitást."²⁴

Ez a konstruktivitás *nem a tények mögötti, hanem a tények közötti* konstruktivitás, vagyis ilyenkor a konstrukció tiszta formalizmusával együtt megmarad a tényszerűség közvetlen jelentéssége, kifejezősége is. Egy nagyon pontos tárgyvonatkozás, tárgyprezentáció ez, nem szimbolikus értelmet hordoz, hanem önmaga struktúrájának, viszonyrendszerének (logikájának, matematikai egyenletének) előállításával (tárgyakon keresztüli élénk állításával) egy sajátos világ-formátumot jelez. Olyan absztrakciós gesztus lesz ezzel a vers centrális alkotója, amelynek háttere nem a szerzői élményben található, hanem egy független, „mellénk helyezett”, metonimikus konstrukcióban rejlik. Pound szavaival: *„Az image nem idea. Sugárzó csomópont, raj, vagy fürt, valami, amit szükségképpen ÖRVÉNYnek (VORTEX) kell neveznem, amelyen keresztül és amelybe ideák folyamatosan áramlanak”*.²⁵

A konstruált tárgy ilyen tündöklése József Attila számára is fontos volt. Erről szól a *Téli éjszaka* határozottan metapoétikai megjegyzése, a *„Tündöklük, mint a gondolat maga, a téli éjszaka.”* A *„téli éjszaka”* maga kétségtelenül vortex, örvény, image a poundi értelemben. József Attila kettős karaktert ad a képnek, az egyrészt kimelekedő látvány, *„tündöklük”*, másrészt pedig *„gondolat”*, azaz intellektuális szerkesztettség jellemzőjével rendelkezik.

A kép pozíciója, karaktere jelentősen átalakul a tárgyias költészetben. A fantázia és képzelet romantikusok (név szerint Coleridge) által bevezetett kettőse még abban az eufóriában definiálódott, mely úgy gondolta, hogy a képzelet autonóm és kreatív szubjektív erőként az interioritás megfelelő, megragadható és gyakorolható létformája. A szimbolisták ezt az elvet ezt a „poétikai Gestalt”-ot²⁶ jelentésszerűen, az élmény mélysége, metaforikussága irányában bontották ki. A tárgyias költészet negatív attitűdje pontosan ezzel a mélységgel kapcsolatos: lehetséges-e egyáltalán a képi, imaginatív kreativitással elérni a titkos, rejtett interioritást. Szubjektív ködképeket, vagy valódi belső tartalmakat közvetít felénk a képzelet? Valójában a fantázia és képzelet kérdését veti fel Eliot nagy hatású esszéjében *A metafizikus költőkben*. Eliot két imagináció típusa közül az egyik, amit *„metafizikusnak tekint”*, a *„szókép részletező bonyolításával”* dolgozik, ellentétben a másikkal, amely *„a szókép sűrítésével”*²⁷. Az első a *„konstrukció hangsúlyú”*, metonimikus szerkesztés, a második a *„jelentés hangsúlyú”* metaforikus költői beszédmód. Feltételezhetjük, hogy az első a tárgyias költészet poétikai technikája, a második pedig a korai modern szimbolisztikus kép-konstrukciójában volt uralkodó. A metafizikus költőnél *„a hatás a gondolatok kont-rasztjából születik”*, a belső képi szerkezet a döntő, ezek a versek analitikus jellegűek, de *„a maguk anyagát – miután szétagolták – ismét új rendben egyesítik”*.²⁸ Eliot az imaginációnak a tárgyias költészetben meghatározó jelentőségűvé

²⁴ JÓZSEF 2006, 127.

²⁵ POUND 1997, 8.

²⁶ Herbert Read kifejezése.

²⁷ ELIOT 1981, 137.

²⁸ ELIOT 1981, 140.

vált új aspektusát elemzi: arra a kérdésre keres választ, hogy az imagináció szubjektív aktusa mennyire adekvátan ragadja meg a „belső külvilág”, az autonóm interioritás valódi viszonyait. Muszáj feltételezni, hogy az emberi világ és a belső világ egy nem véletlenszerű, egymást értelmező viszonyban van, a lélek mélysége a lét emberi mélységének párhuzamából, illetve megfordítva is: a lét emberi mélysége a lélek mélységének modellje szerint konstruálódik. Az egymásra vetülő, homologikus viszonyok formális-strukturális természetűek, leképezésük, megragadásuk és ezzel párhuzamos működtetésük az imagináció feladata, erő-természete, mindent átjáró mozgás jellege van. Itt érthető meg az új mozgalom másik jelszava, a „vortex”, az örvény, az állandó dinamika. A *„vortex nem más, mint a Kép (Image) mozgásban”*²⁹ és a vers ennek az örvénylő belső-külső relációnak a megfelelő mértékű, homologizáltan megragadott belső és külső leképeződése. Ami különösen érdekes Joyce-párhuzam, az az, hogy József Attila többször (a korábbi *Ihlet és nemzetben* és az *Irodalom és szocializmus* című tanulmányában) is hivatkozik Aquinói Szent Tamás esztétikai megjegyzésére, talán pontosan ugyanarra, amire Joyce. Az *Irodalom és szocializmusban* írja, hogy *„És beszéltek az alak ragyogásáról, mint amaz Aquinoi Tamás, aki szerint 'Pulchritudo... consistit ... in resplendentia formae' (A szépség a forma ragyogásából áll)”*.³⁰

József Attila a Babits-esszében újra és újra visszatér erre a tárgyiasságra, azt írja, hogy a költő *„felidézi a tárgyak lelkét”,* sőt *„több tárgynak egy bizonyos közös lelkét”,* hisz *„minden egyes dologban rábukkanunk a lélekre”,* és a költészet úgy definiálódik, mint *„az írott forma tárgyi művészete”*.³¹

4) Látvány, tekintet: a szubjektív–objektív konstruktivitás karaktere

További lényeges jellemző, hogy a tárgyas költészet poétikai világlátása karakteresen festészeti jellegű, a látás centrális szerepére épül. Pound szerint *„Van olyan költészet, amelyben azt érezzük, hogy a zene, a tiszta melódia beszéd formájában szökken virágba. Aztán van a másik, ahol mintha épp a festészet és a szobrászat lépne elő beszédként”*. Ez a festészeti példa Pound *Vorticismus* című tanulmányában többszörösen áttevődik a költészetre: *„az image a költő festékanyaga; ezt szem előtt tartva Kandinszkijnek a forma és szín nyelvéről szóló fejezete alkalmazható a versírásra.”*³² A színfoltok, előképi képzetek pedig egymásra vetítődnek, nem a mimetikus leképezés a lényeg, hanem egy belső kép-konstrukció, sőt egymásra rétegződő kép-konstrukciók: *„Az 'egy image-es vers' egymásra-illesztéses forma, vagyis egy gondolatra közvetlenül másik gondolat helyeződik. Ez a forma segített kikerülnöm abból a zsákutcából, amelyben a metróbeli érzés hagyott. Írtam egy harminc soros verset, aztán megsemmisítettem, mert tipikus 'másodlagos intenzitású' mű volt. Hat hónappal később tollamból fele hosszúságú vers született, egy évvel később pedig*

²⁹ KERMODE 1971, 147.

³⁰ JÓZSEF 2018, 127, 220.

³¹ JÓZSEF 1995, 216.

³² POUND 1997, 4.

a következő haiku-szerű mondat: 'Ez arcok jelenése a tömegben: Szirmok egy nedves, fekete ágon.'³³

József Attila a tárgyiasság ilyen karakterét a Babits-esszéiben még Pound-nál is pontosabban jelzi. Arra ad példát, hogy milyen az a produkció-esztétikai pozíció, amelyben a tárgyiasság költészet meg tud születni, azt a módot írja le, ahogy a poétikai realizáláskor a „legbensőbb indítékok, mozzanatok” „váltogatása” történik: „...a formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábánál. Szallaguton vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban a szallaguton fölfelé haladván észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már föntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb és mégis mást látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden iránya felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívű éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tünt el a növényzet között.”³⁴

Látszólag egyszerű, mégis egy igen komplex elméleti tárgyiasság líra-definíció. A versteremtés geometrikus, térképszerű (észak, dél stb. keretében megtörténő) természetű, de benne egy eseménysorról van szó, voltaképpen egy narratíváról, ami a megtörténés közben látványokat teremt, majd a végén egyetlen látványnyá, képpé formálódik. A kép (a Pound által jelzett „image”) performatív születéséről, a „képiesülésről” van szó. A folyamat centruma, aktivitási módja a „tekintet” – az, amiről Sartre majd 1943-ban egy egész fejezetet ír *A lét és a semmiben*, Lacan pedig egy évnvi szemináriumot tart majd 1964-ben. A tekintet látvány-rétegeket teremt (fedez fel, vagy Cézanne szavával: realizál), benne a tájra nézünk, vagy másképp: ránk tekint a táj és ahogy gyalogolunk felfelé a szalagúton, létezőnk a világunkban, a ránk vetülő tekintet újabb és újabb konstrukció-formát közvetít felénk. Az út végén mindent leíró képzet születik, minden látvány egymásra montírozva létrehozza az abszolút tekintetet (a csupaszem utast – ahol már a személy semmi másból sem áll mint tekintetből), de ez a végső tekintet már nem a táj tekintete, „birtokváltás” történik, a totalitás az integráló intellektusban történik meg. Eredménye a szubjektum által birtokolt, átlátott abszolút látvány (a metszetlen kör), egy geometriai teljesség, a törvény tiszta beszéde. Így jön létre az a bizonyos poundi *image*, mely „egyetlen pillanat alatt egy egész érzelmi vagy értelmi komplexumot közvetít”, más szóval a világ tekintetének viszonzásaként, szó és kép egységében jelenik meg.

Az egyes pozíciók itt még, hála a tekintetet birtokló tárgyiasság jelen lévő költő-beszélőnek, harmonikusan egymásra épülnek, akkor is, ha a leírást végző mindig mást lát, és az utolsó pillanatban, a csúcson, egyfajta intellektuális-poétikai végeredményként minden egyetlen képbe integrálódik. Vajon nem ugyanaz a pozíció, egyfajta „realizálás” van ezen József Attila-i törekvés mögött, mint amit korábban Cézanne vezet be a festészetbe, és amivel megnyitja a konstruktivitás radikálisan új percepció módját. Cézanne csendéletei mintegy

³³ POUND 1997, 5.

³⁴ JÓZSEF 1995, 127.

látvány-rétegekkel (perspektíva váltásokkal) járják körül az adott tárgyat, legyen az néhány alma az asztalon vagy egy közelben emelkedő hegy. A tárgyas költő, ez a bizonyos formaművész, a látás hatalmával rendelkezik, sőt a mindent látásával, méghozzá rétegzett egymásra települő konstrukciók szövődésében történő átlátással. Tudjuk persze, hogy ez az integrált tekintet-sor később alapvetően megkérdőjeleződik, az *Eszmélet* hetedik szakaszában az „álmaim gőzei” már integrálhatatlanná teszik a tekinteteket (és ott kétségbe vonódik a tárgyas költészet, és a kései József Attilánál egy újfajta poétika születik).

Irodalomjegyzék

- BARTÓK 1990 = Bartók Béla: Magyar népzene és új magyar zene. In Hamvas Béla (szerk.): *Európai műhely*, II. kötet. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1990. (Pannónia Könyvek)
- BOKOR-TVERDOTA 1987 = Bokor László – Tverdota György: *Kortársak József Attiláról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- ELIOT 1981 = Eliot, Thomas Stearns: A metafizikus költők. In *Káosz a rendben. Irodalmi esszék*. Gondolat Kiadó, 1981. 134–146.
- GÁSPÁR 1924 = Gáspár Endre: *Kassák Lajos – Az ember és munkája*. Julius Fischer Verlag, Wien, 1924.
- GÉFIN 1982 = Géfin, Laszlo: *Ideogram – History of a Poetic Method*, University of Texas Press, Austin, 1982.
- HULME 1988 = Hulme, Thomas Ernest: Romanticism and Classicism. In Lodge, David (ed.): *20th Century Literary Criticism*. London, Longman, 1988.
- JÓZSEF 1995 = József Attila: *Tanulmányok és cikkek, 1923–1930. Szövegek*. Osiris, Budapest, 1995.
- JÓZSEF 2006 = *József Attila levelezése*. Összeáll.: H. Bagó Ilona – Hegyi Katalin – Stoll Béla, s.a.r., jegyz.: Stoll Béla. Osiris, Budapest, 2006.
- JÓZSEF 2018 = *József Attila összes tanulmánya és cikke, 1930–1937*. I. kötet. Szerk.: Tverdota György – Veres András, József Attila Társaság – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2018.
- KEDMORE 1971 = Kedmore, Frank: *Romantic Image*. Glasgow, Collins-Fontan, 1971.
- POUND, Ezra: Vorticizmus. In *Szép literatúrai ajándék*, 4: 1-2 (1997), 1–8.

Két part és a híd

A horvát nyelvre történő fordíthatóság kérdéseiről
néhány kortárs magyar szerző esetében

In this paper the translatableness to Croatian language is examined on the basis of the texts of four contemporary Hungarian writers. Lajos Parti Nagy is a neologist and a language-destroyer at the same time. There are always hidden cultural allusions in the background of his hapax legomenons – texts of Parti Nagy are nearly untranslatable. Ottó Tolnai's texts build around solid entities. Tolnai's poetics is near to the so called „third language”: as if he was translating from this virtual metalanguage. At the same time he applies the so called „hybrid language”, producing texts that make it difficult for the cultural transfer to be carried out. Ádám Bodor's language is based on stressing the common references of statical elements, picture-like idioms, and on denotations. This „basic language” makes his works well-translatable. László Darvasi is a story-teller, his stories go back to the basic, traditional topics, and archetypes of literature. The author's text-formation is traditional, his “mythologems of humanity” and „archetypical invariants” can be translated nearly without losses of the meaning.

A kánon természetes, különböző, disszemináló, ám statikus – azaz belső – elemeit a külső és dinamikus, művészetelméleti és -történeti, valamint történelmi elemek rendezik egybe: a kánon bizonyos értelemben úgy viselkedik, mint valamilyen sajátos „tartály” és határ: egyrészt kirekeszt, elhatárolja a már kanonizált műveket a nem kanonizáltaktól és a következő kánontól, másrészt befogad, lehetővé teszi a művek „vándorlását”. A nemzeti irodalom terméseiből összeálló bármely szintű – világirodalmi, kultúrkörök szerinti és privát – kánon elképzelhetetlen a fordítás híd-szerepe nélkül.¹

Harold Bloom sokat vitatott és hivatkozott, de mindenképpen paradigmatisus *The Western Canon* (A nyugati kánon) című könyvének függelékében nemzetek szerint sorolja fel tisztán esztétikai kritériumok alapján a világirodalom

¹ Homi K. Bhabhától kezdve Barbara Jonsonon keresztül Sherry Simonig a híd és fordítás közötti kapcsolat szemléltetésénél szinte mindenki Heideggerre hivatkozik: „A híd nem csupán két, már meglévő partot köt össze. A partok csak annak nyomán lesznek partokká, hogy a híd átível a folyó felett.” SIMON 2004, 197. A téma ma is aktuális voltát bizonyítja a 2022 áprilisában Világirodalom és nemzeti irodalom címmel a BTK Irodalomtudományi Intézetében megtartott konferencia egyik központi, jelen írás esetében is releváns – témája is: vajon a fordítás a világirodalom médiuma vagy maga a fordítás hozza létre a világirodalmat?

általa kanonikusnak tartott műveit. Ezek között a közép-európai (szerbhórvát, cseh,² lengyel és magyar) irodalomból tizenhét szerzőt sorol fel, döntő többségükben egy-egy művel. A szerbhórvát irodalomból három könyvet, a magyarból egy regényt, egy válogatott verseket tartalmazó kötetet, illetve egy verset válogat be a kanonikus művek sorába.³ Az úgynevezett kis nyelvek irodalmát Bloom az úgynevezett nagy nyelvek irodalmának kontextusában olvassa, elsősorban fizikai és szellemi távolságuk miatt, sajátos történelmük, „egzotikus” nyelveik, valamint a közép-európai irodalom fordításainak „fekete lyukai” miatt. Az úgynevezett kis nyelvek irodalmának egyetlen esélye a világirodalom, de legalább az európai irodalom⁴ kánonjába való bekerülésre egy úgynevezett nagy nyelven történő megjelenés. Közép-Európát illetően még mindig működni látszik az a régi mechanizmus, amely a fordításra kiválasztott műveket nem közvetlen a forrásnyelvi irodalomból emeli ki, hanem azokról a német, s egyre erősebben az angol nyelvű recepció alapján dönt. Elfogadóbbak lettek bizonyos szeleteikben Bloom könyvének megjelenése óta a különböző kultúrák, de még mindig nem mondható el, hogy a közép-európai térség irodalmi kellőképpen reprezentáltak lennének akár csak a térség irodalmában. A dolgozat elsősorban négy magyar kortárs szerző – Parti Nagy Lajos, Darvasi László, Bodor Ádám és Tolnai Ottó – horvát nyelvre történő fordítási lehetőségeinek „fokozatait”, fordíthatóságuk kedvező feltételeit, illetve buktatóit vizsgálja.

*

A fordítás során – azaz két nyelv, két irodalmi kánon és két kultúra találkozásakor – az egyik legfontosabb kérdés, hogy melyik nyelvhez és kultúrához fog a fordítás igazodni: a célnyelvhez, vagyis a fordítást olvasó kultúrájához, vagy a forrásnyelvhez, vagyis a szerző kultúrájához. A fordító két nyelv és két kultúra találkozásának határán időzik, azon a „senkiföldjén”, amelyre mindkét nyelv és mindkét kultúra – az egyelőre látens olvasóé, amelyhez általában a fordító is tartozik, illetve a szerzőé – egyaránt erős hatást gyakorol. A fordítás – a fregei *Sinn* megtalálásán keresztül jobb esetben egészen a *Bedeutungig* való eljutás – folyamatában a fordító egy úgynevezett harmadik, a valóságban nem létező nyelvhez (*tertium comparationis*),⁵ valamint az ezen imaginárius nyelvhez tartozó

² A könyvet 1996-ban adták ki, érdekes módon a szerb és horvát irodalom egy címszó alatt szerepel, míg a cseh külön a – függelékben helyet nem kapott – szlováktól.

³ A szerbhórvátként szereplő irodalomból tulajdonképpen mindhárom szerző – Ivo Andrić hovatartozása vitatott – szerb: Ivo Andrić: *Na Drini ćuprija*, (Híd a Drinán), Vasko Popa: *Izabrane pjesme* (Válogatott versek) és Danilo Kiš: *Grobnica za Borisa Davidovića* (Boris Davidović síremléke); a magyar irodalomból Juhász Ferenc válogatott verseit, Németh László *Bűn* című regényét, valamint József Attila *Reménytelenül* című versét sorolja a kanonikus alkotások közé. BLOOM 1996, 557–558. Valószínűleg másfajta névsort kapnánk, ha az esztétikai szempont mellett nem Shakespeare munkássága volna Bloom könyvében az irodalmi etalon.

⁴ A világirodalmi kánon alatt Európában túlnyomó részt az európai irodalom kánonja értenődő, bár az utóbbi időben mintha egyre halványulna a cezúra a két kánon közt.

⁵ Imaginárius nyelv, amely egyaránt tartalmazza a forrásnyelvet és a célnyelvet, s amely csak a fordító fejében létezik a fordítás pillanatában. A fogalomról részletesebben Umberto Eco *Dire Quasi la Stessa Cosa: Esperienze di traduzione* című könyvének 14. fejezetében olvasható. Eco 2006, 330–339.

kevert kulturális allúziókhöz fordul segítségért, amelyek birodalmában – ebben a hipotetikus, lehetséges világban – mindkét nyelv érvényes; érvényességük egyedüli kritériuma az ebben a lehetséges világban megjelenő kijelentések igazsága, megbízhatósága és koherenciája.

A harmadik nyelv mint két nyelv sajátos konglomerátuma⁶ nem mindig feltétlenül és szükségszerűen egyezik meg a fordító fejében létező *tertium comparationis* szigorú értelemben vett imaginaritásával, mivel vannak olyan konkrét, úgynevezett hibrid szövegek, amelyek különféle természetes – kivételes esetekben esetleg mesterséges – nyelvek morfémáit, lexémáit, (töredékes) frazeológiai stb. tartalmazzák. Ezek a szövegek a nyelvek és a kulturális tradícióik közt fennálló lefordíthatatlanságra engednek következtetni.⁷ A fordító *tertium comparationis* nyelve és a hibrid nyelv közötti különbség a két lingua franca nyelvtípus – a pidgin és a kreol – közötti különbséghez hasonló. A hibrid nyelv, akárcsak a pidgin, leginkább a hapax legomenonokhoz hasonló megoldásokat alkalmaz: kizárólag adott szituációkban és kontextusokban érvényes, a nyelvek közötti alapvető különbségekre mutat rá, míg a harmadik nyelv, akárcsak a kreol, folyamatosan gazdagszik, s mivel eltünteti, de legalábbis összemossa a különböző természetes nyelvek közti különbségeket, esélye van arra, hogy lassan egyfajta, fordítókként más és más virtuális privát anyanyelvvé váljon. A sokszínűségtől az egység irányába haladva mintegy egybeolvasztja, de legalábbis közelíti egymáshoz a nyelvekhez tapadó kulturális különbségeket.⁸

A magyar–horvát fordításirodalmat illetően a fordítás legtöbbször megoldhatatlan nehézségei és szinte törvényszerű buktatói a rendelkezésünkre álló szövegek közül legjobban a középgeneráció írói közül a minden okkal legkevésbé fordított Parti Nagy Lajos szövegei esetében mutatkoznak meg a legtisztábban és legparadigmatikusabban. Parti Nagy mindenekelőtt „befogadó” szerző: benne fókuszálódnak a körülötte lévő dolgok, életszeletek, nyelvi morzsák. „Fogom a szavakat, csinállok velük ezt-azt, összerakom, beenyvezem, passzé. Hagyom kicsit száradni. Ennyi mondható.” Ugyanakkor: „rettenetesen formapárti vagyok a szó tág és szűk értelmében egyaránt. De főleg azért, mert tulajdonképpen nagyon,

⁶ Eco *tertium comparationis*-elgondolása – amely már *A tökéletes nyelv keresése* című művében is megjelenik – nem előzmények nélküli: Schopenhauer – elsősorban a latin nyelvre történő fordítás esetében – úgy tartja, hogy a fordításkor „a gondolatot, minden szóból, a mely most hordja, teljesen ki kell fejteni, hogy meztelenül meredjen a tudatban, minden szó nélkül, mint szellem test nélkül, majd aztán egy egész más testbe kell beöltöztetni...” SCHOPENHAUER 1925, 328–329. George Steiner szerint (STEINER 2009.) a következő három szerző esetében a legnyilvánvalóbb a „harmadik nyelv” megjelenése: Walter Benjaminsnál mindenekelőtt *A fordító feladata* című esszéjében; Franz Kafkánál, aki többnyelvű közegben élt és alkotott, s aki a kommunikációt lehetetlennek, a beszédet illuzórikusnak tartotta, valamint J. L. Borgesnél, a *Bábeli könyvtár*, a *Pierre Menard*, a *Don Quijote szerzője* alkotójánál. Gadamernél, aki a fordítás folyamatáról, eredményéről és magáról a nyelvről együttesen elmélkedik, szintén megjelenik a „harmadik nyelv” fogalma mint a „dialogicitás elmélete”, Derridánál – Paul de Manhoz hasonlóan – „mediális nyelvként”, illetve „alkímiai menyezgőként” találkoznak vele. DERRIDA 1994.

⁷ L. SIMON 2001.

⁸ A harmadik nyelv részben itt felvázolt elméletéről lásd még: BHABHA 1994.; DUFF 1981.; FRAWLEY 1984.; POPOVIĆ 1996.

és szerintem modellszerűen el vagyok bizonytalanodva, mire is jó ez az egész? Meg mire is nem jó?”⁹ Parti Nagyhoz a forma hagyománya áll közel; mindaz, amire a határoltóság, a pontosság és az arány jellemző – ugyanakkor ezt a hagyományt nem ő birtokolja, hanem a hagyomány birtokolja őt: a hagyomány¹⁰ alludál és parafrázeál a szövegeiben.

Írói világának építőelemeiről és az azok közti összefüggésekről – a jakobsoni kombinációról és szelekcióról – legplasztikusabban ő maga beszél egy interjúban: „Ha lenne bennem egy monstre komód, valami határozott rend szerint felvignetázott fiókokkal [...], nagy nosztalgiám van egy ideális, precíz rend iránt, de egyre rezignáltabban látom: egy fiók van, ménkű nagy rendetlenség, elképesztő hiányok. Egy fiók, rekeszekkel, köztük lukak, átjárók, elvetemedett sarkok, beragadt szögletek [...] Háztartási keksz és Madelaine-teasütemény, egérintő és kályhaezüst: ha hozzányúlok, az egész rázkódik és keveredik össze, s ebből a morzsáriumból – dolgozom.”¹¹

Az írásainak háttérében meghúzódó orientációs pontok lényegét Parti Nagy a tartalom és forma kettősének egymástól elválaszthatatlan, nyelvi-referenciális szinten is szimbiotikus összetartozásában látja: tartalom és forma nála „formalom és tartoma” lesz – lényegében egyetlen olyan szava, mondatföredéke, mondata, sora sincsen, amelyeknek a felszíni struktúrája már önmagában ne hordozna mély szemantikai mezőket. A klasszikusan formai-nyelvinek és tartalminak nevezett összetevők íásaiban összeolvadnak: a szövegek „egyidőben bontakoztatnak ki szociografikus fikciójú univerzumokat és egy csinált, kitalált törvényű szövegvilágot.”¹² Szövegeinek disszonáns harmóniáját vagy harmonikus disszonanciáját az adja, hogy lényegében a foucault-i utópia és heterotópia metszéspontján helyezkednek el.¹³ Íásaiban Parti Nagy egyfajta szövegszervező meta-performatív gesztussal: hely-, idő-, gondolkodásmód- és kultúra-kötöten „megcselekszi a nyelvet”¹⁴ – legtöbbször lefordíthatatlanná téve ezáltal elsősorban a verseit, de prózájának is legnagyobb részét. Ellehetetleníti a fordító Ortega szerinti „elhallgatottat elmondani” feladatát, s legtöbbször az Iser-féle fordítási-megértési modelleknek – az irodalmi alkotások kognitív értékelésének, a kulturális szintek idegen és ismerős közötti kölcsönhatásának, s az abszolút inkommenzurálibilis jelenségek nyelviesítésének – is ellenáll. Parti

⁹ PARTI NAGY 1998, 49, 52.

¹⁰ S itt nem csak az irodalmi-kulturális hagyományról van szó, a Jelenkorból induló Parti Nagynál fontos szerepet játszik az individuális hagyomány is: „Az utolsó pécsi bérletszelvényem 1986 decemberéből való. Egy összvonalas Proust-volán teasütemény. Tíz éve tartom a látóteremben, oda van rajzszögezve falra, polcra, mikor mire. A nájlontok és a fénykép elkallódott valahol, maradt a csupasz szelvény, e drappos, csúnyácska kártya, mely kapóra jön most mint kiindulási pont, mint ablak az időre, netán mint zsilip köztem és a között a bonyolult emléktartomány között, amit az egyszerűség kedvéért az »én Pécesem«-nek nevezek...” PARTI NAGY 1997, 603. De hivatkozhatunk itt többek közt a Csorba-kert című versére is.

¹¹ PARTI NAGY 1991, 161.

¹² THOMKA 1997, 363.

¹³ „Az utópiák vigasztalóak: mivel nincs valóságos helyük: [...] birodalmukban széles sugárutakat nyitnak, pompás kertekkel [...], az álmokon keresztül vezet hozzájuk az út. A heterotópiák [...] nyugtalanítanak [...], aláaknázzák a nyelvet [...], szétzúzzák vagy összekeverik a közneveket [...], lerombolják a »szintaxist«...” FOUCAULT 2000, 12.

¹⁴ BALASSA 1995, 73.

Nagy számára a dolgok ott kezdődnek, ahol nekünk – mind fabulárisan, mind nyelvileg – általában véget érnek.

Parti Nagynak lényegében nincsenek figurái, hanem csak nevei és nyelvei. Lírája, prózái, drámái, sőt publicisztikája is ugyanarra a személyes látásmódon átszűrte, illetve ebben a látásmódban fókuszálódó „formalomon” és „tartomán” nyugszik. Ahol a tárgy és a forma szétválik, ott – Parti Nagy szerint – az egészszel van baj.¹⁵ Minden töredék az egészszel egyenlő, minden fragmentum egy egészet ad ki. Nem gondolja a világot eredendően és minden részletéig teleologikusnak – egyébként nem fragmentumaiban ragadná meg –, de John Cage aleatorikus komponálási módszeréhez hasonlóan nem is tagadja azt.¹⁶

Parti Nagy „hozott anyagból” dolgozik; egyrészt olyan „ready-made” nyelvi anyagból, olyan köznapi, utcai fordulatokból, zsargonból, amely mindannyiunk számára adott és hozzáférhető, másrészt sokszor „rontott”: kifordított, megmásított, grammatikailag hibás és/vagy szemantikailag kicsavart, a magas és a populáris kultúra hagyományaiból, idézeteiből, utalásaiból építkező, és ezáltal gyakran ironizáló nyelvből: „...abban, amit én csinállok, valóban kulcsszó az ironia. Ahogy általa, úgy róla is nagyon nehéz beszélni. [...] Nincs »tisztá« ironia, a szövegnek érzékeltetnie kell, mihez képest vagyok ironikus, hogy rózsaszínben zúg és muzsikál a bel canto, de a toroka azért véres. [...] Biztos, ez adott valami plusz sűrűséget ezeknek a szövegeknek, amit a kívülálló, a túlfélen lévők nem érzektek.”¹⁷ Ez a nyelvezet „szabadít”: „elszabadítja a nyelvet szokásos kötöttségeitől, jelentésszerűségétől és egyértelműsítő konvencionálisától; megszabadítja a hagyományosan neki tulajdonított szellem és lélek magasztos uralmától; felszabadítja magát és a szövegét a nyelvőrzés és a nyelvművelés konzervatív kötetelméi alól.”¹⁸ Lényegében minden megnyilatkozása – műfaji hovatartozásra való tekintet nélkül – egy-egy kulturálisan fordíthatatlan hapax legomenon. Személyes látásmódja, nyelvének állandó hapax legomenonjai az aktuális valóságot, az irodalmi hagyományt és a nyelvi neologizmusokat referenciális szinten is szimbiotikusan egybeolvasztják.¹⁹

„Egyetlen megszólalás, bemondás, beköpés, tréfa, szójáték, minthogy nem illusztratív, hanem pontos érzékkel, mértékkel átvett, idézett és újjáírt, olyan világdarabkává válik, melyből építkezni lehet.” Parti Nagy nyelvezete – írja Thomka Beáta prózai szövegeiről,²⁰ de talán még hatványozottabban érvényes ez a verseire – tömény, jelentéssűrítő, nem referenciális, poliszémikus és elliptikus. Kivételes és senkiéivel össze nem téveszthető a nyelvhasználata: nyelvalkotó-neológus és nyelvromboló képessége egyidőben kettős, egymással ellentétes folyamatokat indít el: a fel- és leépítést, a konstruálást és a dekonstruálást.²¹ Szövegeinek

¹⁵ BALASSA 1995.

¹⁶ A *Szódalovaglás* összeállításakor például – szóbeli közlése szerint – nem válogatott; az íróasztaláról lerepülő és szerteszét hordódott cédulák anyagából állt össze a kötet.

¹⁷ PARTI NAGY 1998, 56.

¹⁸ MARGÓCSY 1995, 1011.

¹⁹ Ortega szerint az író „egyszerre két olyan dolgot valósít meg, amit látszólag nem lehet összebékíteni: [...] egyszerűen ír, ugyanakkor módosítja a megszokott nyelvhasználatot”. ORTEGA 2000, 131.

²⁰ THOMKA 1997.

²¹ A horvát költészeti ludizmus (Tin Ujević, Ivan Slamnig, Josip Stosić, Zvonimir Mrkonjić,

így többféle, egymással párhuzamos olvasata lehetséges: olvasható mint *par excellence* szövegirodalom, mint a nyelvi referenciák szociologikuma; illetve lehetséges egy egyensúlyra, arányra figyelmeztető olvasatuk is, amely a többrétűsége, s ezen keresztül egy biztos kézzel konstituált lehetséges világra hívja fel a figyelmet. Parti Nagy szövegei nem parafrázálhatóak, a nyelvnek szinte mágikus szerepe van: a nyelv beszél.

A fentiek, valamint a *Rókatárgy alkonyatkor* fordításának részletesebb elemzése alapján²² szinte teljes bizonyossággal megállapítható, hogy Parti Nagy szövegei, s különösen ez a verse – elsősorban az irodalmi-kulturális allúziók hálózata, a nyelvek grammatikai és részben szemantikai különbözősége, valamint a szerző nyelvhasználatának inopiái következtében – (horvát nyelvre, illetve szláv nyelvekre) lényegében lefordíthatatlanok, illetve épp a lényeg vész el.²³

Tolnai Ottó írásainak „esszéisztikus magatartása” (Thomka) biztos pontok köre építkezik, amelyekben majdnem mindig megjelenik Jugoszlávia az olvasó számára „illuzórikus”, Tolnai számára még mindig létező, de legalábbis létezőként elgondolt képe, annak ellenére, hogy a megváltozott geopolitikai helyzetnek teljes mértékben tudatában van. Egyfajta, a horvátok számára nagyon is ismerős, részben a Magyarországon is ismert Dubravka Ugrešićéhez hasonló nosztalgia olvasható ki Tolnai műveiből.²⁴ Tolnai Jugoszlávia – azon

Josip Sever, Luko Paljetak, Sven Adam Ewin stb.) egyik legizgalmasabb alakja, Boro Pavlović szinte az összes „izmus” poétikáját a személyes tradíciójába illeszti; a „magas irodalom” stílusának jellemzőit a mindennapi, banális és marginális nyelvhasználattal vegyíti. Parti Nagy nyelvhasználatától leginkább abban tér el, hogy Pavlović a nyelvi jelek poliszemantikus lehetőségeivel játszadozva, azokat manipulatív módon mindig az éppen aktuális diskurzushoz igazítja. Verseiben a nyelvi játék konkrét és változatlan formában maradó tárgyát – a tárgyat jelölő nyelvi jelekben Pavlović szerint eredendően meglévő konverzációs lehetőségek segítségével – konstruktívan és szinte programatikusan perszonalizálja. Vö.: SOREL 2002; REM 2003.

²² *Lisicja stvar u sumrak*. In ÁGOSTON 2003. 140–143. Kristina Peternai fordítása. A vers horvát fordításának alaposabb vizsgálata: MEDVE 2020, 11–29.

²³ A *Hősöm tere* című regénye (2000) a legtöbb tekintetben eltér Parti Nagy eddigi műveitől: a megírás idején ténylegesként megélt „politikai-szabadságjogi veszélyek” és az ezzel szembeni tehetetlenségérzés miatt – erősen aktualizált és átpolitizált. A *Se dobok, se trombiták* publicisztikáit és tárcáit, valamint a *Hullámzó Balaton* novelláit szervező poétikával szemben a *Hősöm tere* inkább valamiféle parabola, (állat)mese, swifti szatíra, Orwell *Állatfarmjának*, valamint 1984-ének keveréke. A *Se dobok...* nyelvbe olvasztott aktualitása itt primér aktualitásként jelenik meg, s ezt Parti Nagy még hangsúlyosabbá teszi azzal, hogy a rá jellemző nyelvhasználat leválik az egyes szám első személyű narrátor – és az időnként őt kommentáló regényíró – nyelvhasználatáról, anyag helyett a mindenáron hatalmi pozícióra törő galambtársadalmat jellemző eszközzé válik. Az ideologikumhoz, jelen esetben a minden társadalmi-politikai berendezkedés számára ismerős radikális jobboldal általános politikai frázisaihoz kötött nyelvhasználatból adódóan a regény talán az összes Parti Nagy mű közül a legjobban fordítható, s a német kritikákból ítélve Németországban nagyobb sikere volt, mint Magyarországon.

²⁴ Ugrešić, aki nem nem a háború borzalmai elől, hanem a háború utáni politikai helyzet – a Tuđman-éra szerinte történelmet konfiskáló politikája – miatt emigrált, jól ismerhető Magyarországon is: *Štefica Cvek az élet sűrűjében* című korai kisregénye két fordításban is

belül is hangsúlyozottan az Adria – iránti nosztalgiája kizárólag kulturális tartalmú, s Ugresićével szemben, amennyire lehetséges, politikamentes. Tolnai megőrzi identitását a kultúrában, míg az önkéntes emigrációba vonuló egyik legtöbbit fordított Dubravka Ugresić igyekszik megőrizni kultúráját az identitásában. Jugoszlávia Tolnai számára metafora: a különféle vallások, kultúrák, gondolkodásmódok integrált földrajzi és mentális tere, amelynek tartalma alapjaiban eltér az erősen politikai és gazdasági színezetű úgynevezett „jugónosztalgiától”. Jugoszlávia Tolnainál egy mentálisan állandóan mozgásban lévő fogalom, változó határai közt megtalálható valami a Monarchiából, Görögországból, Itáliából/Olaszországból, Magyarországból stb.²⁵ Horvát, szerb, szlovén és magyar nemzetiségűek közös hazája, azoké, akik Jugoszlávia ezen a Tolnai írásai alapján majdhogynem kétpólusú (Adria és Vajdaság) területén élnek, vagy – „Aufhebungja”²⁶ miatt – bárhol a világon, ahol Tolnai intellektuálisan otthon érzi magát. Fizikai lakóhelye a kis vajdasági város, Palics, intellektuális szempontból Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Ranko Marinković, Slobodan Novak, Danijel Dragojević, Ivan Slamnig, Antun Šoljan, Slavko Mihalić, Edvard Kocbek, Tomaš Šalamun, Danilo Kiš, Aleksandar Tišma és természetesen a magyar és világirodalom, valamint képzőművészet különböző alkotói, illetve művei.

A kortárs magyar szerzők közül Tolnai poétikája áll legközelebb az úgynevezett harmadik nyelvhez,²⁷ mintha ez a nyelv volna az elsődleges nyelve: mintha folyamatosan fordítana erről a virtuális – s Eco szerint épp emiatt ideális – metanyelvről. Tolnai és nyelve magába integrálja szinte az egész (közép-) európai kultúrát és kulturális örökséget, nyelve és a hozzá tartozó kultúra mintegy az egész európai kultúrkör összegzése – de mindenekelőtt Horvátországé, Szerbiáé, Szlovéniáé és Magyarországé. Műfajai állandó mozgásban vannak, vándorolnak, egyértelműen meghatározhatatlanok: nincs lényeges formai és tartalmi különbség epikus, lírai, drámai és a mindezeket összefogó esszéisztikus írásai, „esszémagatartása”²⁸ közt. Saját szövegeit – ahogy azt ő maga hangsúlyozza – „semmiseknek” tartja. Határozottan kontúros és konkrét hiper-mikrovilágai szinte minden létezőt átfognak: a fikciót szinte lehetetlen megkülönböztetni a fakciótól, minden leírtat átszűr saját magán, polifóniája²⁹

megjelent; *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* és a *Fájdalom minisztériuma* az emigrációs időszakának nehézségeit dolgozza fel, a *Banyatanya* – magyar fordításban félrevezető című – regényével (eredeti címe *Baba Jaga je snijela jaja* – „Baba Jaga tojásokat rakott”) pedig visszatérni látszik az emigrációja előtti, a *Štefica Cvek...* (aktuál)politikától mentes ars poétikájához.

²⁵ Magyarország, illetve a magyar kultúra jelenléte konkrét, többek közt a – nevezzük így – „Pécs-Baranya verseiben” is jól tetten érhető (Babér, *Pécsi noteszlap*, *A Niagarát hová viszi*). Legkomplexebben talán eddigi utolsó, 2017-es verseskötetének (*Nem könnyű Bertók* című versében jelenik meg Pécs és a hozzá kapcsolódó Tolnai-féle komplex „kulturális háló”).

²⁶ Az „Aufhebung” szó hegeli értelmében: egyszerre megszüntetni és megőrizni. THOMKA 2007.

²⁷ Amely nyelv, amint látni fogjuk, gyakorlatilag egy második nyelv, ám fordítás szempontjából az eredeti mű két nyelve és a cél nyelv már három nyelvet takar.

²⁸ THOMKA 1994.

²⁹ Mint például a Ladik Katalin által Pécssett is bemutatott, s immár klasszikusnak mond-

miatt gyakran nem lehetünk biztosak abban, hogy ki, kinek, mikor és hol beszél. Mintha saját nyelvét keresné, s emiatt az állandó keresés miatt olyan nyelvet használ, amely az egyes országok kultúráján keresztül – tekintet nélkül azok nyelvi és/vagy kulturális hasonlóságokra vagy különbözőségeikre – a lehető legnagyobb mértékben tölti ki szövegeinek minden dimenzióját.

Írásaiban Tolnai állandóan javítja magát, pontosít, mintha ezek a szövegek egy fordításváltozatok palimpszesztusának még látható-olvasható rétegei volnának, amely variációk azért keletkeztek, mert a fordító nem biztos abban, hogy melyik változat felel meg leginkább a valóságnak és az imaginárius entitásoknak: „az ő eljárása (stílusa)”, „a monarchiának itt még van ideje (türelme)”, „van benne valami szaggatottság (töredékesség) (*Érzékiség gyónásom*)”, „kis(csonka)-jugoszláviában” (*Lötyöge avagy be kell-e avatkozni*); milyen kifejezést vagy szót használjon: „vékony csíkokra / hasogassa (kiolvassa) az újságot”, „sikert / mindent megmutatnia (elmagyarázni)” (*Érzékiség gyónásom*), „Mind elhasználta (szétosztotta) ([*Miquel Barceló árnyéka*] – *Harmincadik*); vagy szüntelenül pontosítja a jelentést, a fregei *Bedeutung*-ot: „ki kell várunk hogy ez a bérgyilkos (ben)” (*Érzékiség gyónásom*), „ahogy az a két csodálatos férfi / (gary cooper & anthony perkins)” (*Mi volt kérded a legszebb dániában*), „temetési torán guzlicás pálinkát (sligovicát) / szolgáltak fel” (*A guzlica*), „akkor genocídiumot fog végrehajtani / (etnikai tisztogatás et cetera)” (*Lötyöge avagy be kell-e avatkozni*), „egy költő figyelmét különben sem nehéz / elterelni (kisiklatni)” (*A költő figyelmének elterelése [kisiklatása]*), „azt kéri számon / motívumaimat (metaforáimat) / hogyan sáfárkodtam velük” (*Behemperedtél-e a rózsába 2.*)³⁰ Ezekkel az intralingvális fordításokkal–transzlációkkal egyrészt lényegében a jelentés lehetséges szóródására irányítja a figyelmünket, másrészt általuk már az eredeti mű is fordítás-színezetet kap, formai szempontból kissé hasonlóvá válik Weöres Sándor *A kézcipő* (nyersfordítás) címet viselő Schiller-„fordításához”: Tolnai az eredeti műveivel már olyan fordítás-ízű alkotásokat hoz létre, amelyekben megjelenik és jelentős szerepet játszik a humboldti és goethei idegenszerűség (*Fremdheit*) és idegen (*Fremde*).³¹ Tolnai ugyanakkor az úgynevezett hibrid nyelvet is használja, az egyes szerb/horvát szavak magyar

ható, viszonylag korai *Bayer-aspirin* című monodrámájának polifóniájában, amelyben a passióhoz és a gregorián korálokhoz hasonló rituális vonások miatt Krleža korai és Artaud drámakoncepciójára ismerhetünk.

³⁰ A következő versek horvátul is olvashatók: a *Jelencore* című antológiában (ÁGOSTON 2003.), illetve a *Balkanski lovor* című Tolnai-kötetben (TOLNAI 2009.): a *Lötyöge avagy be kell-e avatkozni* Kristina Peternai, a *Harmincadik* Darko Tomšić, a *Mi volt kérded a legszebb dániában* és *A költő figyelmének elterelése (kisiklatása)* Helena Molnar, a *Behemperedtél-e a rózsába 2.* Lea Kovács fordításában.

³¹ Mind Humboldt, mind pedig Goethe szerint egy fordítás akkor éri el célját, ha abban az idegen (*Fremde*) és nem az idegenszerűség (*Fremdheit*): Eco az idegen és idegenség közti különbséget azzal magyarázza, hogy az olvasó a szövegben az idegenséget érzi, ha a fordító választása nem érthető vagy homályos, mintha valamilyen fordítói hibáról lenne szó, míg az idegen esetében valmi olyan bemutatásának nem konvencionális módjával találkozunk, amelyet mintha felismerne, de az adott kontextusban úgy tűnik számára, hogy igazából mégis csak most találkozik vele először. [Eco 2006, 168.] őrződik meg. HUMBOLDT 1992.; GOETHE 1992.

nyelvű szövegbe illesztésén kívül egész mondatokat, kifejezéseket olvashatunk az előbbi nyelveken. A szereplők tervezett regényébe történő bekerülésével vagy be nem kerülésével kapcsolatosan például *A pompeji szerelmesek* című könyvének több szövegében is idegen nyelvű – a szövegek átjárhatóságát is biztosító – mondatok olvashatók: „nećeš ući u moj roman” (*Tigristinca*); „Olivér [így, magyar helyesírással – MZ], ulaziš u moj roman”, „Olivér stari, jesi u mom romanu!” (*Polgár baba és a függőleges fakír*); „Možda neće ući” (*A pompeji filatelista*); s ezeken keresztül mindezek paratextusa is megjelenik: Dušan Matic, a szerbiai szürrealisták képviselőjének – aki többek közt a Tolnai által is nagyra becsült Tin Ujevićről, a horvát költészet egyik legnagyobb alakjáról esszét író szerző – regénycíme, a *Najmladji Jagodić neće u roman* („A legfiatalabb Jagodić nem fog bekerülni a regénybe”).³² Ezzel a fajta hibrid nyelvhasználattal találkozunk még a szintén vajdasági Végel Lászlónál, például az *Egy makró emlékirataiban*, amelyben az akkori egyetemisták kevert nyelvhasználatát veszi át,³³ amellyel – akárcsak Tolnai a sajátos írásmódjával – a fordítást, különösen a fordítás kulturális transzfer jellegét megnehezítő szövegeket hoztak létre.

Míg a fordítás szempontjából Tolnainál inkább a fregei *Bedeutung* dominál, Darvasi László és Bodor Ádám írásai leginkább a fregei *Sinnre* építenek. Az erdélyi származású Bodor Ádám és a vajdasági Tolnai Ottó – akik bizonyos értelemben önmaguk is (Tolnai különösen) a közép-európai irodalom kánonépítői – írásaikban többször fordulnak az úgynevezett harmadik, virtuális meta-nyelvhez,³⁴ amely által a magyar irodalom palettáján megjelenik a több kultúrát – nyelvileg is – egyesítő irodalom.³⁵ Ezek a művek – mindegyik a maga módján

³² Nagyjából „nem kerülsz be a regényembe/nem leszel benne a regényemben”. Magyar nyelven ebben a kontextusban nem lehet visszaadni az „ući” (bemenni/bejönni) szónak a jelentését. Szó szerinti fordítása a „nem fogsz bemenni/bejönni a regényembe” lenne. Egyébként nem csak az ex-jugoszláv államok nyelvét használja a magyar nyelvű szövegekben, mindig a legpontosabb – s ezért néha túlbeszéltnek tűnő, de csak tűnő – kifejezések használatára törekszik, amellyel egyúttal ki is tágítja szövegeinek referenciális mezejét: „*az hiányzik belőlük, ami a fejet valóban fejjé tenné: az arc. Hajdú: Biankó arc, blind face, facies rasa.*” TOLNAI 2007, 151. Ugyanakkor Tolnai soha nem megy el addig a pontig, ahol már a fordítás lehetetlen – vagy éppen a legnagyobb mértékben lehetséges –, mint például a referencialitást, ha egyáltalán, csak nyelvi szinten felvillantó J. Joyce *Finnegan’s wake* című műve, vagy L. Carroll *Jabberwocky* című verse – ez utóbbinak meglehetősen sok „fordítása-átfordítása-átköltése”, de – hasonlóan a *Beowulf* című eposzhoz – még intralingvális „transzponálása” is létezik. Ezek magyarul *Szajkóhukky* címmel Weöres Sándor, *A Gruffacsór* címmel Tótfalusi István, szerbül *Karazubijada* címmel Ivan V. Lalić, horvátul *Hudodrakija* címmel Antun Šoljan tollából lehetnek ismerősek.

³³ Ilyen például rögtön a regény kezdetén a „*menjen a fenébe a faksszal*”, aminek a jelentése magyarul: „menjen a fenébe az egyetemmel” volna. A szerbben és a horvátban a „faks” a fakultet (egyetemi kar) rövidítése, tehát itt többszörös problémával kell szembesülnie a fordítóknak: egyrészt a „kar” szó ebben a kontextusban magyarul nem használatos, helyette „egyetemet” mondunk, másrészt, ha szerb vagy horvát nyelvre fordítják a regényt – hasonlóan Tolnai hibrid nyelvezetéhez – elvész a regény kulturális „elkülönböződése”, a „faks” és a többi szerb vagy/és horvát szót a regény szerb vagy horvát fordításában nincs mivel helyettesíteni.

³⁴ Bodor éppen a „disszemináló”, sem egyértelműen referenciális, sem egyértelműen metaforikus nyelvhasználatára okán.

³⁵ Végel László szerint az úgynevezett multikulturális irodalom leggyakrabban a földrajzi

- magukba integrálják szinte a teljes közép-európai kulturális öröksége(ke)t; nyelvezetük és kultúrájuk nagyjából a Románia-Erdély-Kárpátalja alkotta területnek, illetve az ex-jugoszláv térség, valamint Magyarország nyelvének és kultúrájának sajátos summázata.³⁶

Bodor Ádám irodalmi nyelve a közép-európai „lebegő” és „basic” nyelvhasználat egyik legparadigmatikusabb példája: a novellafüzérként és regényként is olvasható *Sinistra körzet* című műve³⁷ tipikusan közép-európai módon vetíti a racionálist az irracionálisra, illetve az irracionálist a racionálisra: lehetetlen megfejteni az írás toponímiáját és antroponímiáját, sem a térben, sem az időben, sem a nyelvhasználatban nem találunk biztos fogódzót.³⁸ A szövegben konkrétan szereplő helynevekből és személynivekből egyfajta meghatározhatatlan általános közép-(kelet-)európai kronotoposz formálódik. A körzet lakóinak se múltjuk, se jövőjük, sem karakterük, sem etikájuk, sem esztétikájuk nincsen, az állandó jelenben és olyan kapcsolatokban élnek, amelyek semmire sem köteleznek, mivel a szereplők tárgyakként viszonyulnak egymáshoz. Mindezek a könyv fordítását látszatra egyszerűbbé teszik, mivel nem verifikálható entitásokról van szó, másrészt ugyanezen oknál fogva a fordítóra nagyobb felelősség is hárul: egy kevésbé mélyre ásó és szofisztikált fordítás könnyen „félrefoghat” és „elcsúsztat” az eredeti szöveg jelentésmezőinek megfoghatatlanságában és körülhatárolhatatlanságában.

Bodor *Vissza a fülesbagolyhoz* című kötetében található novelláinak központi témája szinte mindig valamilyen külső esemény, amelyek alany-állítmány viszonyokra redukálódnak és ezekben reprodukálódnak: egy lány áll az autóbusszmegállóban, egy sofőr bejelentkezik egy hotelbe, ketten alszanak ugyanabban az ágyban, valaki Lengyelország északi részére érkezik, valaki munkát kap, egy hajó utasait egy kikötőnél a vízbe dobják, két férfi árkot ás, egy nőt át helyeznek egy másik részlegbe stb. Mivel a horvát – a többi szláv nyelvhez hasonlóan – nem tesz különbséget a határozott és határozatlan (tárgy) között, ez az erőteljes meghatározatlanság a horvát nyelven csak meglehetősen bonyolult érzékeltethető.

határok közelében és a nagyvárosokban jelenik meg. A határon való lét többé már nem a provincializmus forrása, hanem éppen a kölcsönhatások, a vélemények és gondolatok, nyelvek és kultúrák találkozásának, s az interliterális területe. A nyitottság helye: a kisebbségi irodalmakat – mivel a nemzeti irodalmak, amelyektől elválaszthatatlanok, s amelyek maguk is az irodalomközöttség tagjai, és állandó mozgásban vannak – nem lehet sémákban elgondolkodni, és a „kanonizált kánonhoz” alkalmazkodóvá sem lehet tenni. Vö. CSÁNYI 2000.

³⁶ Az erdélyi és vajdasági irodalom ismertebb képviselői kisebb vagy nagyobb mértékben lényegében folyamatosan a magyar irodalmi kánonon belül kaptak helyet, bár hosszabb ideig mint a „határon túli magyar irodalomra” hivatkoztak rájuk. Erdély sorsát és kultúráját – igen nagy számú magyar lakossága és fontos kulturális-történelmi tradíciói miatt – Magyarország mindig is kitüntetett figyelemmel kísérte, míg a vajdasági magyar irodalom az anyaország számára legkésőbb a modernitástól kezdve elsősorban az igen erős progresszivitása és széles, a különféle friss elméletekre és gyakorlatokra szinte azonnal reagáló látóköre miatt (volt) kiemelkedően fontos.

³⁷ Horvátul *Okrug Sinistra* címmel olvasható Neven Ušumović fordításában.

³⁸ Erről részletesebben lásd Kristina Peternai tanulmányát: PETERNAI 2004.

A közvetlen kommunikációt illetően Bodor szövegeiben meglehetősen gyakran lép fel zavar: a címzett ténylegesen is ismeretlen, mint például a *Levéltitok* című novellában, a kommunikáció nem éri el a célját (*Egy tolmácsnő*), a kijelentések nem a partnernek vannak címezve (*A Zangezur hegység*) stb. Itt a horvát fordító ismét nehézségekkel néz szembe: a horvát explicitebb nyelv a magyarnál, már csak a grammatikai nemek elkerülhetetlen használata miatt is. A fordítást ez esetben csupán az könnyíti meg, hogy Bodor novelláinak szereplői a kommunikáció funkciói közül leginkább csak a legalapvetőbbeket és a mindenki számára legérthetőbbeket, a fatikus és/vagy referenciális funkciókat használják. Bodor szövegeinek fordítása kisebb nehézségekbe ütközik, de viszonylag szintén jól transzponálhatók.

Darvasi szövegei – még a Szív Ernő név alatt megjelenő tárcái is – a nagyon tág értelemben vett „általános emberit” mutatják fel. Darvasi írásainak konnotációi és denotációi – amennyire lehetséges – szinte mindig egybeesnek, referenciái konkrétak: nagyon szűk teret hagy az egyénenként eltérhető interpretációknak.

Darvasi művei a „humanizmus mitológéimáira”, archetipusokra támaszkodnak – mint például apa és fia, férfi és nő viszonya, születés és halál, evilági és transzcendens, bűn és nyomozás (legparadigmatikusabbak talán a *Veinhageni rózsabokrok* és a *Kleofás-képregény* című kötetek elbeszélései) – amelyek minden nyelven felismerhetők és nagyjából egyformán dekódolhatók. Gyakran fordul a tömegkultúra műfajaihoz, poétikájában könnyen felismerhető az úgynevezett mágikus realizmus, a „horvát borgesiánusok” fantasztikus írásainak poétikája,³⁹ de Ivo Andrić és Miroslav Krleža háborús írásainak poétikai jellegzetességei is, különösen a *Szerezni egy nőt* című kötetében: Darvasi írásai – legalábbis horvát nyelvre – szinte veszteségek nélkül fordíthatók. A horvát fordításban (*Nabaviti ženu*) szinte kizárólag a címben szereplő „szerezni” ige kettős jelentésének visszaadása okozott problémát: a horvát nyelvben a „szerezni” csak „megszerezni” („nabaviti”) értelemben fordítható, így a „megírni” jelentés elveszett a fordításban. De a fordítónak tudvalevőleg minden esetben döntenie és interpretálnia kell (Gadamer). Darvasi könyvcímének fordítása jól illusztrálja Gadamer mellett Szegedy-Maszák véleményét is, amely szerint „*az irodalomban a mellékjelentés a lényeg, ez pedig többnyire elvész a fordításban, minden azon múlik, létrejön-e a mellékjelentéseknek új rendszere*”.⁴⁰

³⁹ A horvát irodalomban a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben virágzó, a posztmodern bizonyos fokig megelőlegező, az irodalmi irányzatok kontinuitását biztosító irodalmi és képzőművészeti irányzat. Bővebben: Branimir Donat és Igor Zidić szerkesztette antológia (DONAT–ZIDIĆ 1975.), Jurica Pavičić tanulmánykötete (PAVIČIĆ 2000.) és Branimir Donat tanulmánya (DONAT 2013.).

⁴⁰ SZEGEDY-MASZÁK 2008, 147.

Hivatkozások

- ÁGOSTON 2003 = Ágoston Zoltán (szerk.): *Jelencore. Antologija suvremene mađarske poezije*. Ogranak Matice hrvatske Osijek, Osijek, 2003.
- BALASSA 1995 = Balassa Péter: Liedérc. Parti Nagy Lajos, a szociális realista. *Nappali ház*, 7:4 (1995), 71–77.
- BHABHA 1994 = Bhabha, Homi: *The Location of Culture*. Routledge, London – New York, 1994.
- BLOOM 1996 = Bloom, Harold: *The Western Canon. The Books and School of the Ages*. Papermac, London, 1996.
- CSÁNYI 2000 = Csányi Erzsébet: Világirodalom és transzkulturalizmus. In Csányi Erzsébet: *Világirodalmi kontúr*. Forum Könyvkiadó – Iskolakultúra, Újvidék – Pécs, 84–85.
- DERRIDA 1994 = Derrida, Jacques: Bábel Tornyai. (Ford.: Endre Flaisz.) *Pompeji*, 5:4 (1994), 98–133.
- DONAT 2013 = Donat, Branimir: Astrolab za hrvatske borgesovce. In Branimir Donat: *Prakseologija hrvatske književnosti*. Fraktura, Zagreb, 2013. 493–522.
- DONAT-ZIDIĆ 1975 = Donat, Branimir – Zidić, Igor: *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975.
- DUFF 1981 = Duff, Alan: *The Third Language: Recurrent Problems of Translation into English*. Peramnon Press, Oxford, 1981.
- ECO 2006 = Eco, Umberto: *Otprilike isto. Iskustva prevođenja*. (Ford.: Nino Raspudić.) Algoritam, Zagreb, 2006.
- FOUCAULT 2000 = Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. (Ford.: Romhányi Török Gábor.) Osiris Kiadó, Budapest.
- FRAWLEY 1984 = Frawley, William (ed.): *Translation: Literary, Linguistic, and Philosophical Perspectives*. London – Toronto, Associated University Press, 1984.
- GOETHE 1992 = Johann Wolfgang von Goete: Translations. In Rainer Schulte – John Biguenet (szerk.): *Theories of Translation*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1992. 60–63.
- HUMBOLDT 1992 = Wilhelm von Humboldt: From *Introduction to His Translation of Agamemnon*. In Rainer Schulte – John Biguenet (szerk.): *Theories of Translation*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1992. 55–59.
- MARGÓCSY 1995 = Margócsy István: Nyelvhús. Parti Nagy Lajos prózájáról. *Holmi*, 7:7 (1995. júl.), 1011–1014.
- MEDVE 2020 = Kumulálódott fordíthatatlanság (?) Parti Nagy Lajos Rókatárgy alkonyatkor című verse horvát nyelven. *Hungarológiai Közlemények*, 21:2 (2020), 11–29.
- ORTEGA 2000 = Ortega y Gasset, José: A fordítás nyomorúsága és nagyszerűsége. (Ford. Scholz László.) In: José Ortega y Gasset: *Hajótöröttek könyve*. Nagyvilág, Budapest, 2000, 127–158.
- PARTI NAGY 1991 = Parti Nagy Lajos: Félterpeszben. In: Keresztury Tibor: *Félterpeszben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 155–158.

- PARTI NAGY 1997 = Parti Nagy Lajos: Egy örökbérlet ablakai. *Jelenkor*, 40:6 (1997. jún.), 603–607.
- PARTI NAGY 1998 = Balla Zsófia – Parti Nagy Lajos – Kovács András Ferenc: A költészetéről. *Magyar Lettre Internationale*, :31 (1998. tél), 49–59.
- PAVIČIĆ 2000 = Pavičić, Jurica: *Hrvatski fantastičari*. Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Zagreb, 2000.
- PETERNAI 2004 = Peternai, Kristina: Ne/mjesto okruga Sinistre. *Kolo*, 14:4 (2004), 166–178.
- POPOVIČ 1996 = Anton Popovič: *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton, University of Alberta, Department of Comparative Literature, 1996.
- REM 2003 = Rem, Goran: Töredék a posztmodern költészet kultikus alakjáról, Josip Severről. (Ford.: Medve A. Zoltán.) In: Goran Rem (szerk.): *A melan-kólia krónikája. Posztmodern horvát költők antológiája*. Jelenkor Alapítvány, Pécs, 2003. 5–14.
- SCHOPENHAUER 1925 = Schopenhauer, Arthur: Nyelvről és szókról. (Ford.: Varró István.) In: Arthur Schopenhauer: *Parega és paralipomena. IV*. Világirodalom Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1925. 320–335.
- SIMON 2001 = Simon, Sherry: Cultural and Textual Hybridity. *Across Languages and Literatures*, 2:2 (2001), 217–226.
- SIMON 2004 = Simon, Sherry: A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. (Ford.: Sári László.) In N. Kovács Tímea (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004. 175–215.
- SOREL 2002 = Sorel, Sanjin: Fenomenologija sitnoga. Kulturološki aspekti poezije Bore Pavlovića. *Zarez*, 21:9 (2002), 25.
- STEINER 2009 = Steiner, George: *Bábel után. Nyelv és fordítás*. (Ford.: Bart István.) Corvina, Budapest, 2009.
- SZEGEDY-MASZÁK 2008 = Szegedy-Maszák Mihály: A kánonok szerepe az összehasonlító kutatásban. In Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram, Pozsony, 2008. 141–182.
- THOMKA 1994 = Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Kalligram, Pozsony, 1994.
- THOMKA 1997 = Thomka Beáta: Határoltság, pontosság és arány. *Jelenkor*, 40:4 (1997. ápr.), 360–366.
- THOMKA 2007 = Thomka Beáta: Egy Tolnai-metafora visszavezetése. A delta lehetséges poétikai redukciója. In Csányi Erzsébet (szerk.): *konTEXTUS*. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007. (konTEXTUS Könyvek, I.) 7–14.
- TOLNAI 2007 = Tolnai Ottó: A pompeji fiatellista. In Tolnai Ottó: *A pompeji szerelmesek*. Szigatúra Könyvek, Pécs, 2007. 75–202.
- TOLNAI 2009 = Tolnai Ottó: *Balkanski lovor*. (Ford.: Viktorija Šanatić, Lea Kovács, Helena Molnar, Darko Tomišić, Tamara Bakran.) Edicija Bosanski stećak, Sarajevo, 2009.

Kiss Zoltán munkáinak jegyzéke¹

Diplomamunkák

Konrád György: *A városalapító. Magyar szakos diplomamunka*. Témavezető: Bókay Antal. JPTE Tanárképző Kar, Irodalomtudományi Tanszék, Pécs, 1983. 33 p.

Pikler Gyula *jogfilozófiája. Szociológia szakdolgozat*. Témavezető: Nagy Endre. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1987. 92 p.

Könyvek

Fülei-Szántó Endre: *Jogtalan túlélő. Összegyűjtött írások a börtönövekről (1948–1956)*. Sajtó alá rend.: Medve A. Zoltán – Kiss Zoltán, előszó: Kiss Zoltán. Sajtó alatt, várható megjelenés: Kairosz Kiadó, Budapest, 2023.

[Sipos Bélával] *Fülei-Szántó Endre, a bölcsész, nyelvtudós. Egy „varázslatos ember” élettörténete*. Sajtó alatt, várható megjelenés: 2023.

Tanulmányok és közlemények

[Hévízi Ottóval és Mátyás Péterrel] *Gondolatok egy Ady-vers kapcsán*. In Kálmán Ferenc (közéteszi): *A Berzsenyi Dániel Gimnázium évkönyve az 1976/77-es iskolai évről a gimnázium fennállásának 119. évében*. Budapest, 1977. 44–52.

Kommunikáció-kényszer. In *Posztulátum*, 1980. feb., 9–32.

Konrád György: *A városalapító c. regényéről készült elemzés I. része*. In *Posztulátum*, 1980. szept., 89–99.

Láng János tükörkép-elméletéről. In *Posztulátum*, 1981. szept., 1–13.

„csak fölszéllel vagyok bolond...”. Kísérlet a Hamlet cselekményének rekonstrukciójára. In *Jelenkor*, 36:7–8 (1993), 645–650.

Nemzetközi felmérés az olvasói szokásokról a Csorba Győző Megyei Könyvtárban. In *Baranyai Könyvtári Info*, 2:10 (2000. okt.), 16.

Írástudók szóharcai. A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa Pécsen. In Kerekes Imre (szerk.): *Öttorony vonzásában*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2014. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 1.) 76–88.

„Rettenetes Kázmér” avagy „a nemzet vízholdja számaraja”. Horváth Kázmér (1893–1973) életrajza. In Gyánti István – Kiss Zoltán (szerk.): *Történetek Baranyából*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 2.) 140–160.

Horváth Kázmér irathagyatéka a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában. In Gyánti István – Kult László (szerk.): *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. MNL BaML, Pécs, 2018. 279–288.

¹ A jegyzék kizárólag a nyomtatásban megjelent munkákat tartalmazza, számos további, különböző online felületeken megjelent tanulmány, recenzió, bibliográfia és adatgyűjtés elérhető a <https://kisszoltan.freeweb.hu/> honlapon.

- [Kisszabóné Trapl Ivettel] A könyvtáros álma, avagy digitális kutatószobák a felhőben. In *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, :5 (2019) 85–100.
- [Kisszabóné Trapl Ivettel] Egy baranyai író: Dénes Gizella. In Weber Adrienn (szerk.): *Pécs-Baranya évszázadai*, 1. Csorba Győző Könyvtár – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2022. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 8.) 85–100.

Lexikon-szócikk

- Dialógus békemozgalom pécsi csoportja. In Romváry Ferenc (főszerk.): *Pécs lexikon*, 1. kötet. Pécs, 2010. 168.

Recenziók, beszámolók

- Kalapács János: A szociológiáról – alapfokon. In *Janus*, 6:2 (1989), 62–67.
- Legendák születése (Ormos Mária: „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben). In *Új Forrás*, 25:9 (1993. nov.), 56–75.
- Fodor András: A révkalauz lámpái. In *Somogy*, 23:3 (1995. máj. – jún.), 261–262.
- Határ Győző: Léptékváltás. In *Somogy*, 24:1 (1996. jan. – feb.), 92–93.
- Anna Mária: Túlélésjáték. In *Somogy*, 24:1 (1996. jan. – feb.), 93.
- Dallos Szilvia: Forgasatok mosolya. In *Somogy*, 24:1 (1996. jan. – feb.), 93.
- Elmer István: Börtönkereszt. In *Somogy*, 24:1 (1996. jan. – feb.), 93–94
- feLugossy László: Atavisztikus levelek. In *Somogy*, 24:1 (1996. jan. – feb.), 94.
- Tanai Bella: Virágalagút. In *Somogy*, 24:2 (1996. márc. – ápr.), 204–205.
- Antalics Ferenc: „Vihar a levelet ide-oda szórja”. In *Somogy*, 24:3 (1996. máj. – jún.), 294–295.
- Bakony-Balaton Kalendárium, 1996. In *Somogy*, 24:3 (1996. máj. – jún.), 295.
- Galagonya magyarok; Magyar művelődéstörténet. In *Baranyai Könyvtári Info*, 1:2 (1999. szept.), könyvjelző
- Nem haragodnánk, de hartzolnánk. Sipos Pál: A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről. In *BUKSZ*, 16:1 (2004. tavasz), 67–69.
- [Kisszabóné Trapl Ivettel]: József Attila-konferencia a Csorba Győző Megyei Könyvtárban, 2006. március 24. In *Baranyai Könyvtári Info*, :3-4 (2006), 14–16.
- [Kisszabóné Trapl Ivettel] József Attila-konferencia a Csorba Győző Megyei Könyvtárban, 2006. március 24. In *Könyvtári Levelezőlap*, :4 (2006), 30–31.
- Tarics Péter: (I)gazság és lehetőség között. Hogyan élt és halt meg Latinovits Zoltán? Hungarovox Kiadó, 2013. *Csorba Győző Könyvtár honlapja*, 2013. dec. 22. <https://regi.csgyk.hu/2013/tarics-peter-igazsag-es-lehetoseg-kozott/>
- Mészáros B. Endre: Segítette a fiatalokat. Ő volt a régióban az irodalom legnagyobb barátja. In *Új Dunántúli Napló*, 2019. jan. 10., 4.
- A rejtélyes tiszzaeszlári per. In Erdős Zoltán – Kindl Melinda – Fekete Sándor – Szabados Csaba (szerk.): *Látósögek és diagnózisok. Közös dolgaink*, 2019–2020. Pécs, 2020. 243–246.

Bibliográfiák, szerkesztett kötetek

- [munkatársként] Gyánti István – Katona Anikó – Szabolcsiné Orosz Hajnalka (szerk.): *Pécs Város Közművelődési Könyvtárától a Csorba Győző Könyvtárig. 70 éves a közművelődési könyvtár Pécsen 1943–2013*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2013. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 1.) 175 p.
- [Gyánti Istvánnal] (szerk.): *A mohácsi busójárás bibliográfiája, 1862–2014*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 3.) 207 p.
- [Gyánti Istvánnal] (szerk.): *A harkányi gyógyvíz és fürdő kultúra bibliográfiája, 1825–2015*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai, 5.) 293 p.
- [Gyánti Istvánnal] (szerk.): *Történetek Baranyából*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 2.) 261 p.
- [Gyánti Istvánnal] Az első világháború pécsi vonatkozású irodalma. In Bósz Attila (szerk.): *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. MNL BaML, Pécs, 2016. (Baranyai Történelmi Közlemények, 7.) 315–327.

Előadások

- [Kisszabóné Trapl Ivettel] Egy baranyai katolikus író: Dénes Gizella. – *Történetek Baranyából (Pécs-Baranya évszázadai, 3.)*. A Csorba Győző Könyvtár és a Pécs Története Alapítvány országos helyismereti konferenciája, Pécs, 2018. nov. 15–16.
- Bissétől Herndonig. Mozaikok Nagy Ferenc miniszterelnök életéből. – *Fejezetek Pécs-Baranya gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténetéből. (Pécs-Baranya évszázadai, 4.)* A Csorba Győző Könyvtár és a Pécs Története Alapítvány országos interdiszciplináris konferenciája, Pécs, 2019. nov. 14–15.
- Egy ízig-vérig baranyai író: Dénes Gizella (1897–1975). – *Előadások Pécs történetéből*. Herkules Műhely, Pécs, 2022. ápr. 20.
- A bissei kiscgazda. Nagy Ferenc mint újságíró. – *Pillanatképek Baranya megye helytörténetéből, II. A Dél-dunántúli Történelmi és Sajtótörténeti Egyesület helyismereti konferenciája*. Pécs, 2022. nov. 7.

Hírlapi cikkek, sajtóanyagok, interjúk

- Korunk és a felnőtté válás problémái. In *Universitas*, 1982. ápr. 29., 1.
- Az ifjúságért felelős miniszter. In *Gondola.hu*, 2003. dec. 18.
- [Olvasói levél]. In *Népszabadság*, 2006. máj. 24., 13.
- Gyurcsány esete a pécsi Dialógus csoporttal. In *Magyar Nemzet*, 2006. nov. 14., 5.
- Megjegyzések egy mondathoz. In *Élet és Irodalom*, 2007. jún. 1., 2.
- Pucz Péter: Olvasási szokásaink, szakmai szemmel. *PécsiRiport.hu*, 2013. feb. 14. <http://pecsiript.hu/kultura/irodalom/4141-olvasasi-szokasaink-szakmai-szemmel.html>
- Mészáros B. Endre: Leporolja a gondolatokat. Milyen titkokat rejtene egy profi könyvtáros szürke hétköznapjai? In *Új Dunántúli Napló*, 2016. máj. 13., 5.

Ungár Tamás: Lyukas cipőben a könyvtáros: így lett a múzeumok éjszakája az alacsony bérek éjszakája. *24.hu*, 2018. jún. 24.

<https://24.hu/belfold/2018/06/24/lyukas-cipoben-a-konyvtaros-igy-lett-a-muzeumok-ejszakaja-az-alacsony-berek-ejszakaja/>

Egy szakdolgozat margójára. In *Sétatér, Új folyam*, 1:1 (2023), 35–45.

Dokumentumfilmek

[megszólalóként] *Egy hiteles ember*. Rend.: Pesty László. Budapest, 2006.

[szakértőként] *Nagyberek Állami Gazdaság után*. Rend.: Magyar Ferenc. Baranya Televízió Kft., Pécs, 2013.

A kötet szerzői

BODA MIKLÓS irodalomtörténész, ny. könyvtáros, c. könyvtár-igazgató, Csorba Győző Könyvtár

BÓKAY ANTAL DSc, irodalomtörténész, professzor, ny. egyetemi tanár, PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék

CSORBA-SIMON ESZTER könyvtáros, irodalomterapeuta, Mathias Corvinus Collegium Könyvtára; PhD-hallgató, PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

ERDŐS ZOLTÁN PhD, történész, helyismereti könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye

GYÁNTI ISTVÁN levéltáros, MNL Baranya Megyei Levéltára

HUSZÁR ZOLTÁN PhD, történész, habilitált egyetemi docens, PTE BTK HFMI Művelődés-tudományi Tanszék

KISSNÉ HEINRICH SZILVIA olvasószolgálati könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár

KISSZABÓNÉ TRAPL IVETT tájékoztató könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár Olvasószolgálati Osztálya

KOVÁCSNÉ SOROSSY CSILLA zenei könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár Zeneműtára

MEDVE A. ZOLTÁN Prof. Dr. Sc., irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár, Eszéki Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és IrodalomTanszék

MENDŐL ZSUZSANNA művészettörténész, ny. könyvtáros

H. PRIKLER RENÁTA PhD, középiskolai tanár, igazgatóhelyettes, Baranya Megyei Szakképzési Centrum Zipernowsky Károly Műszaki Technikum

PUCZ PÉTER újságíró

TEGZES FERENC CSc, ny. főlevéltáros

WÉBER ADRIENN történész, helyismereti könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye

ZÓKÁNÉ BOZSIK ANNA helyismereti könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye

Csorba Győző Könyvtár kiadványai

A sorozatban megjelent kötetek

1. GYÁNTI István – KATONA Anikó – SZABOLCSINÉ OROSZ Hajnalka (összeáll.): *Pécs Város Közművelődési Könyvtárától a Csorba Győző Könyvtárig. 70 éves a közművelődési könyvtár Péccsett (1943–2013)*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2013. 175 p.
2. KEREKES Imre (szerk.): *Öttorony vonzásában*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2014. 142 p.
(Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 1.)
3. GYÁNTI István – KISS Zoltán (szerk.): *A mohácsi busójárás bibliográfiája (1862–2014)*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2015. 207 p.
4. GYÁNTI István – KISS Zoltán (szerk.): *Történetek Baranyából*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. 263 p.
(Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 2.)
5. GYÁNTI István – KISS Zoltán (szerk.): *A harkányi gyógyvíz és fürdőkultúra bibliográfiája (1825–2015)*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. 293 p.
6. WÉBER Adrienn (szerk.): *„A múltat kutatni pedig szükséges...” A 2016. szeptember 21–22-én rendezett helytörténeti konferencia tanulmányai*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2018. 168 p.
(Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 3.)
7. WÉBER Adrienn (szerk.): *Évszázados történetek Pécsről*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2019. 225 p.
(Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 4.)
8. PILKHOFFER Mónika – WÉBER Adrienn (szerk.): *Pécs–Baranya évszázadai 1*. Csorba Győző Könyvtár – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2022. 171 p.
9. ERDŐS Zoltán (szerk.): *Mindent elolvasva. Tanulmányok Kiss Zoltán tiszteletére*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2023.
(Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből, 5.)

